

ПСЫХЭКИУ АДЭ

Бахъсэныжь и сэмэгурабгъу Іуфэм етІысэкІа ХьэтІохъущыкъуей жылэжым и гүпэ дыгъэмыхъуэ бгы задэшхуэм лІы лъэс закъуэ докІ. Гу гъуэгү нытедзэ-къытедзэми пымылъу, бгым пкІэлъейуэ еупсей лъэс лъагъуэм тетщ ар. ЛІы къуэгъу абрагъуэр, и Іапкълъэпкълъэщыр идзу, задэм докІ, бгыр хигуэрэ езым зиІэт пфІәщІу.

Щыгум ихъащ. ЕтІысэхыу зигъэпсэхун Іуэхуи зэриыхуэу, и къуажэжым къыдәплъээрэ мэгупсысэ, мывэ щхъэгүэшхуэм теувауэ.

Зеплъыхъ, къуажэр и щыпәлъагъу и гугъэжу. Мес ныжэбэ нэху къыщекІа и адэ лъапсэжъыр. Бахъсэн бжъэпэ тет я пасэрей унэ лъахъшэ кІыхъыр жыгхэм къахощ. Щалъхуащ, щапІащ, ауэ ІәфІагъ гуэри щІилъэгъуауэ хужыІәнукъым. Я нэхъ ищхъэрәІуэкІэ къыщытщ шеджа, иджы езым къуажэ сабийр щригъаджэ курыт школыр, зегуэр къуажәпщ ХьэтІохъушчокъуэм и псәупІәу щыта мывэ унэжъыр.

Къуажәкум хуэзәу щытщ зыдәмыпсәуж урыс фызымрә абы щІыгъу и бынитІымрә зыщІәс кІәзонә унэ зәтетыр. И нә пІащитІыр абы зэрытехуэу бампІәшхуэр къызәщІовәжри адәкІә блоплъыкІ.

Иджы и нәр тодие школым ищхъэрәІуэкІэ бжъэпэ цІыкІум тет нэгъуәщІ унэ хужь кІыхъым. Абы фәтәру щыпсәугъат нәмыцәбзәкІә и егъәджакІуәу щыта хъыджәбз ныбжыщІә дахащәр. Ар гъащІә гуимыхужт, и псә щІагъым щІәлъу къыздрихъәкІыу. Аращ зегуэр, зауэр къежъэным и пәкІә, епщІанә классым хәс щІаләщІә цІынә кІыхъышхуэм и псә къабзәр гуапәу къыщыгушар, и гушхуэр лъагъуныгъәшхуэм и архъуанәм япәу щыщІәмбрыуар. Псәр къэзыгуа гукъәкІыж ІәфІыщәр дыдж щІәхъухъыжауэ бгъәм тогъуальхъәри тәмакъыр щеубыдыкІ.

Мес къуажапщәм и дыгъафІәу къыщхъәщыт Хьәрәкхъуэрә бгыжъри. Абы и лъапәм щопсәу я биижъу къәгъуәгурыкІуа лъәпкъыр. Хәтыт хуейр адыгәм узы-

фэ бзаджэу япкърыта лъыщІэж хабзэжъым? Зи нэр къытрихъа щыуа нэхъыжъхэр далагъэкІэ зэрыукІати, езым и гъащІэ гъуэгум ар блэ фІыщІэу телъ зэпытт.

Къуажэщхуэр зыдэгыза а щІэпхъаджэм апхуэдэ Іэджэ къытехъуэжурэ, хъыбар лъэужъ нэхъ къэмынэжу, къызыдэхъуа жылэми, къызэрыхъуа лъэпкъхэми яІэ-щІэхужат, хуеижи щыІэтэкъым. Ауэ, итІани, а лъышхуэр зытхьэлэ бампІэшхуэм и зы налгъэу къинат ар гущІэм. БлэкІат а псори. Бахъсэн щыжабзэкІэ щІэтІысыкІами, къыщиукІэ утхъуэурэ илгъэсыжат. Хабзэжъхэм яІыгъа адэжъхэм я Іэужъхэм сыти хуаІуэхужт дунеищІэм щІапІыкІа бынхэм. ИтІани, дунеижъ къэкъуалгъэм и ткІуэпсхэр жыжъэу еутх.

«Псы Іэджи ежэхащ, Іуэху Іэджи зэблахащ абы лъандэрэ. Ди Іуэхуи, си Іуэхуи зэрахуэжыркъым. АтІэ иджы сысытыж?! – ЗэупщІыж хуэдэт къуажэм дэплгъэу бгыщхъэм тетыр. – Сысытын? СызырикІщІ!.. Хъэуэ, ар хъункъым. ПудыІуэщ. Иджыри сызыгуэрщ. Сыщытащ зыгуэру е сыхъун хуеящ зыгуэр. Е? Хъэуэ, зыкъэзгъэ-пцІэжыркъым... Си зауэ ІенатІэр къесхьэллакъэ. Си да-мыгъэхэр-щэ. Сибг ищІа кІэрахъуэр езы Жуков дыдэр-къэ зи фэеплтыр. А зым гукъэкІыж мащІи пыщІат.

Дауэ щымытми, кІэщІыІуэщ илгъэс щэ ныкъуэ мы-хъуа гъащІэр. Сыт-тІэ адэкІэ къыспэплгъэр? Хэт къыс-хуей? Сэри хэт сыхуей? Емынэми сыкърихужъа нобэ. Унэми щызигъунэжт ныжэбэ сызымыгъэжей гупсысэ хьэлгъэжъ къомыр, мы бгыщхъэм къыдэзмылгъэфами...»

Мурид зи цІэ лъышхуэр ину щатэри ежъэжауэ ма-кІуэ, адэ Кавказ къруршыжъхэм я лгъапэм къыщежъэу мыдэ я къуажэщІым къеуалІэ мэз фІыщІэжъхэм и псэр ихъу. Мыбы зэрыдэкІын зы шыжъи игъуэтынут. И мотоцикльжъри лгъапэм нэс кІуэнут, ункІыфІ щІэ-нэжми. Абдеж пщыІэм къытринэу, адэкІэ лгъэсу дэкІи хъунут. Щыгум къыщыщІыхъа гу нэщІми, къелгъэІуа пэт-ми, хуитІысхъакъым. Ауэ щыхъукІи, кІэщІтэкъым икІи тынштэкъым зытеува гъуэгунэр. ФІэфІт и закъуэу, зыри зэран къыхуэмыхъуу гупсысэу, тІэкІу къызэрытехьэ-лгъэри и мыжагъуэу, а щІыпІэхэм лгъэсу щызекІуэну.

* * *

КъызыдэкІа къуажэр и щІыб хъуауэ здэкІуэм, Му-рид и гугъат абы зэ дэплгъэгъуэу къыдипхъуэта гупсысэ пычахуэхэр иджы кІэрыщэщыжу и псэр губгъуэ хуи-тым щытыншыжыну. Щыуащ. ЩыІэщ цІыхум зэи щымыгъупщэжу къыздрихъэкІ.

МакIуэ Мурид мэзым, дунейм щхъуантIэ дахэри, щIым хуэмыIэт бэвагъри, уафэ лъагэм щыхуарзэ бгъэжъ-ри и нэм езымыгъэлъагъуж гупсысэхэм ялыгъыу.

И анэм зэрыжиIэжымкIэ, Мурид, лъэтеувэ хуашIы-нуи хунэмысауэ, зекIуагъащIэт, пщIэрэ щIыхьрэ яку дэлъу къызэдекIуэкI Щауейхэрэ Бланейхэрэ яку а бэ-лыхьышхуэр къыщыдэхъуам. ЗищIыс псор цIыхум къагурымыIуэ кIэдэт-большевикым и лъэхъэнэ ябгэрт ар. Зэхэбзым нэхтэрэ зэхэзэрыхьар нэхтыбэт. Къэуа-лыжъ и плIэм илтэрэ шы цIахуцIэ уэдыжъ тесу щIэп-хъуа Iэджи цыIэт, зыдэжэри щIэжэри ямыщIэу. Зи мылъку зыхъумэжхэри, имейр къэзылгъыхъуэхэри зэхэ-зэрыхьыжат.

Мис а дуней къэукъубиям и архъуанэм зэриджэ-рзар тхъэм ещIэ. ХъупIэ, мэкъупIэ зэпаубыдар – Ща-уейхэ ящыщ зэшитIым Къуцхъэхъум щалэщIэукIащ Бланейхэ я щIалэ. Езы тIум язри уIэгъэ хьэлтэ къа-щIащ. Хабзэри, цIыхугъэри, муслъымэныгъэри IэщIыб ящIри, адыгэ лъэпкъ мащIэр нэхтри зыгъэжэщI лъы-щIэжыр етащ. Лъыр лъыкIэ пшыныжыныр лIыгъэ зы-хэмыл лъапсэрых зэрыхъур къызыгурыIуэ адыгэхэр нэхт зэщысхьыж хъуат: лъыщIэжым лъы уасэ пагъэу-вырт. ЛъэпкъитIым я акъыл зэхалъхъэрти я гуауэр зэдагуэшырт, лей зылтысам гъуэгур лъагъэсырт, къуан-шэм тазыр тралъхъэрт, лъы уасэу мылъку ирагъэпшы-нырт, къуажэр ирагъэбгынэрт. Ауэ Iэщэ къызыхура-хыртэкъым. Лъы уасэр лIыгъэншагъэу ябжу ауан зыщI цыIэми, ар делагъэр зыгъэупщIыIу губзыгъагъэт.

Щауейхэрэ Бланейхэрэ я нэхтыжыбIхэми къуажэ тхъэмадэхэми акъыл зыхэлъ мурад щхъэпэ ящIат. Ауэ абыи хунамыгъэсу зы гуауэм етIуанэ нэхт гуауэжыр кытехъуащ. Дуней зэрызехъэм и борэным ирихъэ-жъахэм яхэтт Бланейхэ я щIалэ яукIам и къуэш. Ар большевикым яхэтт, зауэлI шууипщI IэщIэлъу. Къэ-хъуам и хъыбар Iэрыхъэри, и гупыр щIыгъуу ар къуажэм кыдыхъащ. Щауейхэ я унэр къаувыхъри щIэуащ. Шынэхтыжыр щхъэгъубжэм щыдэлтым яукIащ. КъыкIэлъыкIуэр хадэм щилъадэм, гупыр зэдеуэри, дей жыгым зэпэгъуанэу ираIуллэщ. УIэгъэ хьэлтэу хэлъ нэхтыщIэм и анэр гуIэу щхъэщылгъэдащ: «Сыт мы-гъуэр пхуэсщIэн, дэнэ мыгъуэ уцызгъэпщIкIун? Си кIуэ-цIым уизгъэпщхъэжынт. Уихуэну мыгъуэкъым...»

НэгъуэщI Iэмал имыгъуэтыжу гъуэлъыплэ цIагъым щIэпщхъа уIэгъэр мыжурапэм фIэлъу къыщIахри зэхаупщIэтащ.

Щауейхэ замыгъэхуэмышуми, абдеж кърихьэлIа зэш

зэрылху-зэрыпIхэм к̆ахэкIактым л̆ыщIэжхэм якIэ-
л̆ежьэн. Ауэ, большевикхэр ирагъэкIуэтри кIэдэтхэр
к̆ык̆уэкIыжащ. Бланейхэ я щIалэри, и шу гупыр фIэ-
кIуэдри, и щх̆эр зэрихьэу х̆уупIэ жьжьэхэм г̆эпщ-
кIупIэ к̆ыл̆ыхьуэу к̆инащ. Абы и х̆ыбар ХьэтIоху-
щык̆уейм я старшынэм деж к̆ыщысым, унафэ ищIаш
к̆ърашэлIэжу шэрихьэт суд тращIыхьыну.

Апхуэдэуи ящIаш. К̆ърашIэлIэжри шэрихьэт судым
и пащх̆э ирагъэуващ. Ауэ ящI унафэм езым и щх̆эр
ихьыну к̆ызыфIэщIа Бланейхэ я щIалэ пх̆ашэм
Iэрыубыд заригъэщIактым: ялэщIэкIщ, шым зридзри
щIэпх̆уэжаш. Абы кIэл̆ежьаш Щауейхэ ящыцу л̆ы-
г̆эр зи нэрыг̆ Заурбэчрэ и ныбжьэг̆у щIалэрэ. Куэди
ирагъэкIуактым. Ныбжьэг̆ур кIэл̆ыуэри уIэг̆э ищIаш.
Заурбэчры л̆эщIыхьэри джатэкIэ зэхиупщIэтащ.

Л̆эпк̆ытIым ящыцу лIитху зыхэкIуэда л̆ыщIэ-
жыр зэпэшэча мыхьуами, хабзэщIэхэр к̆ежьэри зэби-
иныр ужыхат, гу л̆ашIэм щетIысэхар зыхуэдизыр
зыми имыщIэу. Ауэ зы сыхьэтыпэ хьэдэ х̆уа Щауей
зэищым я сынхэр зэбг̆урыту к̆уажэкх̆эм к̆инат,
зейхэм я мызак̆уэу, зэрыжылэу к̆ызыдэскIэ гуауэ
фэепл̆рэ блэкIа зэман бзаджэм и набжьэ тел̆у...

И щIалэ нэхъыжь Мурид кIэл̆ыкIуэу, Заурбэч
к̆уищ к̆ыхуал̆хуаш. НэхъыщIэр дунейм к̆ыщытехьэ
1930 г̆эм езыр яг̆этIысри, цIыхуищым я Iэ зыщIэдза
унафэм ипк̆э иткIэ яукIаш. ЗэрыжаIэмкIэ, абы трал̆-
х̆а тазырым хыхьэктым л̆эпк̆ытIым яку к̆ыдэ-
х̆уа л̆ыщIэжыр. Абы и ажалым и щх̆эусыг̆уэр зэ-
ман шынаг̆уэм к̆ыдеӂа узыфэ бзаджэт, зэреджэри
ябзыщIыртэктым – «враг народт». Хейри мысэри шы-
зэдаг̆акIуэ л̆эхх̆энэти, Мурид и адэри яукIаш. КIэ-
рымыл̆аи кIэрал̆х̆актым: Щауей Заурбэч мыл̆ку
иIэу, шыфI тесу, дахэу хуэпауэ уэрамым к̆ыдыхьэу,
шыбз хакIуэпщIэ иг̆эх̆уу псэуаш. Чэрти Исмел и ныб-
жьэг̆уу шытащ. ПцIы л̆эпк̆э кIэрал̆х̆актым, абы
папщIэ Алыхьым к̆рита г̆ащIэр к̆еIыпх х̆унумэ.

ЯукIар ящыг̆уупщэжри, узыфэр Мурид к̆еуэлIаш,
«Враг народым и к̆уэ» жоуэ.

Абдежи щиухактым, л̆этеувэ хуамыщI цIыкIэ
Мурид цIыкIу к̆ытех̆уауэ щыта к̆айг̆эр...

* * *

Зэхэзехуэн х̆уа унаг̆уэм я бын пажэ Муриди, и
шынэх̆ыщIэ цIыкIуищри я сабииг̆уэ-щIалэг̆уэм
щыг̆уэ зыкIуэцIрыкIа хьэзабым хуэдэ а зэманым зы-

гъэва Іэджэ шыІаш. ЯІуэтэж пэтми, батэ мыхъумэ, яхуэ-
мышух гъащІэ гугъу шынагъуэм нэху дэдзыпІэ гуэри
имыІауэ жыпІэри пэжкъым. Нэхъ пшагъуэ Іувми ды-
гъэр зэгугъэр къызэпхрос. МылІэри лы мэхъу. «Наро-
дым и бийм и къуэ» цІэ дыджым фІэкІа адэ щІэин
къызыхуэмына бынхэр, сыт хуэдиз гугъуехъ хэмылтми,
фызабэм имыгъэмэжалІау ипІырт, иригъаджэрт...

Махуэ бжыгъэ дэкІым гъэ еджэгъуэщІэм щІадзэ-
жынут. ХьэтІохъушыкъуейм япэу курыт еджапІэр къы-
щызыухын хуей епщІанэ классым Муриди ящыщт.
Пэжу ар и еджэгъу щІалэхэм епІэщІэкІ къудейм къы-
щымынэу икІи енэхъыжьэкІт. Ауэ иджыпсту абы
дежкІэ нэхъыщхьэр аратэкъым.

– ГъэункІыфІ, Петр! – жаІау къыхуадза топыр Мурид
апхуэдизкІэ лъэщу сеткэм щхьэприхуати, ар Іэгу ущІа-
кІэ блыну къыпэува и джэгугъухэм къаубыдын дэнэ
къэна, щІы зытехуар пхриудам хуэдэт.

– ДяпэкІи апхуэдэуш къызырыптынур, Скакэ. Къи-
гъазэмэ, си Іуэхуш, – жиІэри, Мурид и щхьэц Іув къе-
хухар дрилъэщІейжащ.

Зэпэувауэ ІэкІэ топ зэдэджэгугъу щІалэгъуалэ гупитІыр
къэзыувыхъа нэхъыщІэ цІыкІу къомыр школ пщІан-
тІэшхуэр къагъэпсалъау зедекІуу къэкІияш:

– Петр, ура! Петр, ура! Петр, ура!

Мурид и Іэ лъэщыр зытехуа топыр лъейуэ адэ нэхъ
пхыдзауэ зи закъуэу щыт щІалэ гъумыщІэ зэхэуцэрэ-
фаишхуэм жьэхэлъэдащ. Къригъэзэну я гугъа топыр
абы нэхъри жыжьэу игъэлъеяш.

– Ялыхъ, узгъэпщІаи, улІэху губзыгъэ ухъум! –
жиІэри и ІэштІымыр игъэдалъэу ежъат «Скакэ» цІэ
лейуэ зиІэ щІалэ зэкІужыр, ауэ Мурид игъэкІуакъым.

– Къайгъэ зэхыумышэ. Уэ абы упэлъэщынукъым.

Скакэ Мурид жиІэм фІэкІынутэкъым. И адыгэцІэ
дахэр ящыгъушщэжауэ иджы псори, хэт нахуэу, хэти
щэхуу къызэреджэ а цІэ лейр фІэзыщари Муридт.
Скакэ и адэр щакІуэ цІэрыІуэти, абы жиІэ хъыбархэр
къуэм школым къыздихьурэ гъэщІэрэщІауэ иІуэтэ-
жырт. «КъызодаІуэ» жиІэм щІигъуурэ, хъыбархэр шып-
сэм хуэкІуащ. «Сказкэщ а уэ къебгъэкІуэкІхэр...» –
жиІэрти Мурид едаІуэртэкъым. Ауэр сказкэр «Скакэм»
хуэкІуэри цІэ хуэхъуат. Абы зыри пхуэщІэжынутэ-
къым.

Топджэгур нэхъри зэщІэплъат. Мурид зи пашэ гу-
пым къыпэщІэтхэри тІасхъэтэкъым. Абы дэджэхъум
хуэдэу яхэтт школым бжыгъэмкІэ щезыгъаджэ, и цІэ
Іумэтымрэ и адэцІэ Джэриймрэ зэпагъэувау Іумэтджэ-

рий зыфІаща осетин щІалэ лъагэ дахэшхуэр. Муридрэ абырэ зэщхьу цІыху пІащэт, бжыфІэт, уеблэмэ ар щхьэ-усыгъуэ хъуауэ, а тІур зэныбжыэгъушхуэт, хъыбари яІәу.

НетІи хуэдәу шэрыуэрэ лъэщу Мурид зәуа топыр, Іумэтджэрий къимыубыдыфу лъейри ІәщІәкІащ. Ар иджы щІалэжъым хуэжакъым, ауэ и лъэныкъуэ щыхъум езыр къыпежъэри къиубыдащ. И мыщэ лъакъуэжъым-кІэ зэрылгъэкІыу адэкІэ еуэри, еджапІэм къыбгъэдэт унагъуэ жыг хадэм щехуэхащ.

Я бгым нэс пцІанәу, пцІәнтІәпсыр къапыхуу топ джәгу щІалэхэр сыным хуэдәу я плэ ижыхъащи къащы-дыхъшхыу къэувыжа щІалэжъым йоплът. ЖәІәнур ямыщІәу я жьэр Іурыхуауэ къәна Муридрэ Іумэтджэ-рийрэ зэхущІоплът. ТІуми къагуроІуэ, лъэбакъуэ ячмэ, къэувыІәжыгъуей зэрыхъунур. Мурид игу къокІыж Къэзәнокъуэ Жәбагъы и псалгъэ Іущыр. ИтІанә, «Джәгу пәтрэ нәр къраху» псалгъэжъри яІәт адыгәм.

ЕджапІэ пцІантІәшхуэм щекІуэкІ псоми къахәп-лъәу адәкІэ жыг баринәжъым и щІагъым цІыхубз мыщІыху щІәтц. Гъәмахуэ бостей пІащІэм хуэмыгъәп-щкІуа Іәпкългъәпкъл зәкІужым къыщхъэщыт нәгу зә-ллыІуха дахәм къиыдыкІ нә губзыгъэ къабзәм къы-щІәпсәлгъыкІырт цІыхухъупсәр зыгъәгуфІэ дәхащІә ІәфІ. Абы и плгъэкІәм губжъри егъәупщІыІу, делагъәми ущехъумэ, узэрыцІыху къудейм къыщымынәу, узэры-цІыхуфІри уигу къегъәкІыж.

Жыг хадәм хәхуа хъәфә топым кІәлгъелгъа щІалэ цІыкІум ар джәгухәм щІәх дыдәу къахидзәжащ. Мурид ар иІыгъыу къыдәупІәм уври, и Іә лъэныкъуэм къыщигъафәурэ, зәран хъу щІалэжъым хуепсәлгъәкІащ:

– Мыбы и кІуәцІыр нәщІц, жьы фІәкІа имыту, ауэ цІыхум яхуәщхъәпәщ – трегъәу. Дә ди щхъәм акъыл щІитыр дызытет дунейри, тет цІыхури дгъәдәхәнү аращ. Уә зәран уохъу.

Мурид топым еуәнү щіІәтым, щІалэжъыр макъ пхъашә гурымыхькІэ къәгуоуащ:

– Сыт мыгъуэ иджы щІәбудәгур?!

– Дауэ, плә?! – Мурид топым еуәнү иІәта и Іәр ири-хъэхьжащ.

– Зәхәпхар уфІәмащІәм, пхущІызгъунщ. КІуәцІытыр жъыми и щІыфәр фәщ. Апхуэдәу деләжъу уемыуэ то-пым. Зәгуәбудынщи... гуәныхъщ.

– Апхуэдәу умыделә, щІаләшхуэ. Мо къыпІурып-лгъыхъ жылә сабийм ящыукІытә.

– НәгъуәцІ сыт жыпІәнур, ПәтІрәжъ?!

– Зэхэсцйкынкъэ, умыпцццц. Джэгун бухмэ, ди фццццц дызэпсэлъэнц.

– Ари хъунуш, – жиІәри, Мурид топ иҫыгъымкІә дэуаш.

Топыр лъэщу кърагъазэри Мурид деж къэсыжащ. ЗэрылъэкIкIэ зидза щхъэкIэ, Iэ ижымкIэ лъэмыIэсу сэмэгум игъэлъейри, хъыджэбз мыщIыхур зыщIэт жыг щIагъым хуэм цIыкIуурэ щIэлъэдащ. Топыр лъеймэ кIэлъыжэ щIалэ цIыкIухэм загъэхъейркым, зепеуэм хэт щIалэхуэхэри я пIэм инащ, хъыджэбзри дэпу кыгъэщIэнауэ, «сыкъэлэт» кыжжриIэ фIэщIу, и пашхэм илъым йоплъ. МазитI ипэкIэ кIиуха институтым щыщIэсам кыдеджа хъыджэбз цIыкIухэр кыщIы-хэн дэнэ къэна, щIалэхэм еныкъуэкъуу топыр кърихуэ-кIыу зэрыщытари имыщIэжу дияуэ щыт. А напIэдэ-хъеигъуэр зэман кIыхъ щыхъуу зытехъэлтэ цIыхубзыр зымыгъэщыхъуу етIысэхаш и лъэгуажытIыр зэгукъу-зауи, щэныфIэ дьдээрэ къыщта топыр ириджэгухэм яхуихыжу хуэм дьдээрэ ежъащ.

«Мыр е адыгэщ, е ди лъэпкъ хабзэм, ди нэмысым щыгъуазэ цыху гъэсащ... – игуклэ жиӀурэ Мурид абы пежъащ. – Зигъэщхъуы цыху клэщцӀэплъэу тейуэ зызэ-фишакъым, щетӀысэхми зыхъумэу и лъакъуэр зэгуи-къуэзащ. Дэнэ къыкӀами, хэт щыцми, зи нэмыс зыхъу-мэж цыхухубзщ».

Яку дэлъ лъэбакъуэ тӀошӀырыпщӀыр гъащӀэ псо
гъуэгъуанэ хъуам хуэдэу къащыхъурт тӀуми. Ӏапкъ-
лъэпкъ быркъуэшыркъуэшхуэ зилэ пщӀэнтӀа щӀалэ
пщӀанэм и натӀэ лъагэм цхъэц фӀыщӀэ Ӏувыр мэкъугу
уфэрэкӀам хуэдэу къытегъуэлъхъат. ЛъэпэрэпэнкӀэ
шынэ хуэдэ, зи лъэбакъуэр зыбж цӀыхубзыр, и нэр
цӀым тенауэ, погуфыкӀ. ЛъэныкъуэкӀэ къыцехъур-
джауэ щӀалэжъым и дзэр хузэригъэшхыу губжыыр зи
нэгу къипӀиикӀыу къежъа Муриди и нэщхъыр бэкъуэху
нэхъ зэхокӀыж. ЦӀыхубзым нэхъри хуэм зещӀ, щӀалэр
къигъэпӀэщӀэн пфӀэщӀу. ЩӀалэмрэ хъыджэбзымрэ я
зэблэлпӀыкӀыныр яухри я нэр зэтедиящ. Зыр зым
кыилъыхъуа икӀи игъащӀэ псокӀэ зэрылъагъун хуейуэ
зэрихъэлӀа къафӀэщӀыжа нэхъей, зым и нэм адреир
нэхъуеиншэу щӀоплӀэ.

Хъыджэбэзым къыдеджа студент щІалэ фэгъуэ сы-
рыхужь цІыкІухэм Мурид ярегъапщэ – зэщхькъым.
Муриди мор ярегъапщэ я къуажэ хъыджэбз нэхъ фІэда-
хэхэм – зэщхьш.

Сыт к'ъащыщІар иг'ъащІэм нобэ фІэкІа зэІумыпл'ъа,

мащІәкІи куәдкІи зэрымыщІыху щІаләмрә хъыджәб-зымрә. Ар дауә? Е нәтІәм къритхам къеджәу Алыхъ Іәмыр гуэрым и кІапә тепл҃а? Е щІыху гъәделә Іиблис гуәныхъщІакІуә къежәуә ирихъәлІа? Е тІуми щыІәу ямыщІәхха зәІупл҃ьәгъуә л҃҃агъуныгъә жыхуәләр къәу-нәхуу ара?

Я Іу бахъә зәл҃гъәІәсу зәбгъәдәт щІаләмрә хъыджәб-зымрә зәІуропл҃ьыхъ, я жьәр зәтепІауә ягукІә зопсал҃гъә:

– Ухәт, тхьәІухуд?

– Уәра хъунщ нарт Бәдынокъуәр.

– Дәнә укъыздикІар?

– Сә сакъыкІәлтыкІуащ фи хәку хъыбархәм.

– Уәра сфІощІ игъащІәм сызылтыхъуар.

– Сә къәзгъуәта сфІощІ хъыджәбз псоми я пщІыхъ насыпыр.

– Сыту дахә уи цІәри. ЗәрыщІәщыгъуә.

– Ууейри апхуәдәщ.

– Сә уә укъәспәнт, Ксенә.

– Сә уә сыбдәкІуәнт, Мурид.

– Си гъащІә псокІә фІыуә...

– Сәри...

Нәхъыбәрә узәбгъәдәтым емыкІу зэрыхъунум тІуми гу л҃҃атә. ЩІыху къомри мыбәуәжу къопл҃гъә. ИтІанә хъыджәбзым ІәщІәлт хъәфә топыр щІаләм ІәщІәлт-хъәри щІыбкІә йокІуәтыж. Зи гум и къеуәкІәр зәхәзы-хыж пщәщәр, жыг щІагъым щІәмыувәжу, школ унәмкІә егъазәри мәбзәхыж.

И гур кыгуфІыкІыу и гъусәхәм къахыхъәжа Мурид, топ джәгур зәхиубләжынуи хунәмысауә, къыхуәкІуәу ел҃҃агъу дауәгъу къыхуәхъуа щІаләжбыр. НәтІә зәрәп-сәлтәми хущІегъуәжауә, иджы ар абы зыкІи хуеижтә-къым. Мурид иджыпсту зыІыгъыр зәдауә-зәщыхъә къайгъәтәкъым, атІә псәкІә зыхищІа ІәфІагът, и гур нәхъ псынщІәу къезыгъауә къару нэрымыл҃҃агъут.

– Сәра деләу жыхуәпІәр, ШетІрәжъ?! – щІаләжбым Мурид гъунәгъу зыкъыхуещІ, зауәныгу хъуа къазыхъуу и бгъәр ишәщІу.

– Сә уделәу жысІакъым, – къәхъункІә зытешыныхъа къайгъәм щабәгъкІә пежъән мурад ил҃҃әу мәпсал҃гъә Му-рид.

– Сә сыдәгукъым. ЖыпІәр зәхызохри къикІри къыз-гуроІуә.

– Умыделә, бжесІауә аращи, иджыри къытызогъә-зәж: кхъыІә, ущымыуә.

– Уә сумыгъәсәж, ШетІрәжъ!

– Хъунщ. Уи гъәсэн си пщә дәсл҃҃хъәркъым. Ауә

сыт кѣибгъэкІыр «ПетІрэжъ» – жыпІэу къысфІэпща цІэщІэм?

– А-а! Ибжъэу илгъэда хуэди ар. АтІэ уи фІэщыпэу зегъэщхъу ара урыс пащтыхьыжъ ПетІр Первэм и цІэр щІызыфІэпщыжар. ПетІрэжъ жоуэ нэхъ узогъэкІу сэ уэ цІэуэ.

– Ари жылэр уэ къызэроджэ «Джахъым» нэхърэ нэхъыкІэкъым.

– Фэ зэрыщыту фылІыукІ лъэпкъ хъэбыршыбырщ. Фи адэ враг народым укІэлъыгъэкІуэжын хуейщ уэри.

Мурид и шыІэныгъэр фІэкІуэдэу зэрыхуежъам гу лъызыта Іумэтджэрий гупым къахэкІуэтри зэпэува-итІым гъунэгъу захуищІащ. Абы хэту Джахъ зигъэкІэ-рахъуэу къыщыуэм, Мурид лъэныкъуэкІэ зыщІидзащ. ЗыхуаІэтам лъэмыІэса Іэшхуэм иришажъэу еба хъуа щІалэжъыр Мурид и лъакъуэпэщІэдзым цхъэпридзри, фэндырэм хуэдэу лъеящ. Къыщыпщыжри, сaмпІэм илгъу кІэрыщІа къуцхъэсэм щыІэбэм, абы и Іэр Іумэт-джэрий иубыдащ, Іэдэм дэлъым хуэдэу.

Мурид ищІэрт жылэр цІэ лейуэ «ДжахъкІэ» зэджэ щІалэжъым псыунэ мащэм я нэхъ куур зы махуэм къитІыфу, мывэ пкъом я нэхъ хъэлъэр къиІэтрэ хэтІауэ игъэувыфу къаруушхуэ зэрыхэлъыр. Ауэ жыгыр лъаб-жъэкІэ къызыч мыщэжъми цІыху цІыкІур щытекІуи щыІэт.

ЗэкІэ и пхъэр къызэримыкІынур къызыгурыІуэжа щІалэжъым гъумэтІымэу и ІэштІымыжъыр игъэда-лъээрэ и цхъэр Іуихыжащ. Мыбдеж къыщыхимылъ-хъэми, Мурид абы щІехъурджэуэн цхъэусыгъуэ хъэзыр иІэт.

Нэхумыщу тэджу шыдкІэ пхъэхъэ мэз кІуэ хабзэ щІалэ цІыкІухэм щэхуу къапэтІысырт мо щІалэшхуэжъ-ри къэкІэщІэдыгъухьырт. ЩІалэ цІыкІухэр нэхъ и ужь кынауэ, лъагъуэ закъуэм зэкІэлъхъэужьу дэкІ я шыдхэм ятелъ кІапсэ, джыдэ, гъуэмылэ нэгъунэ зыщІикъуэрти мэзым зыхигъэпщІкІуэжырт. Мурид и шынэхъыщІэ-хэми къалъысырт а лейр, пэкІуэ тазыри трамылъхъауэ зэкІэ хуэгъурт.

Абы и тэмакъым бдзэжъей къупщхъуэ тена цІэ лейр Мурид езым Езанэм и тхыдэр зыфІищыжатэкъым. Урыс пащтыхъ Петр классым щаджым, «мис мы Мурид хуэдэу лІы абрагъуэт ар» – жиІат егъэджакІуэми, абдеж щежъэри и классэгъухэм къыфІащат, екІупсуи зэри-хъэрт.

Муридрэ абы и егъэджакІуэ Іумэтджэрийрэ я зэныб-жъэгъуныгъэ быдэм щІэдзапІэ хуэхъуари Іэпщэцагъэт.

Псом нэхърэ нэхъыщІэр, икІи нэхъ цІыкІуу, ауэ нэхъыфІу еджэу, Мурид сымэ щІалэ щхъэ гъум цІыкІу къахэст, Аслъэн жари. Ар япэ дьдэ ист. И щІыбагъым къыдэст зыбжанэрэ къыхэнэжауэ щІалэ щхъэкъуиижь. Аслъэн тазыру телът къуиижьым бжыгъэмкІэ лэжыгъэу къратыр япэщІыкІэ езым абы хуищІыжын хуейуэ. Ар Іумэтджэрий идэртэкъым. Ауэ иным къыщищІа къалэныр имыгъэзащІэмэ, цІыкІур иубэрэжъынут. Бжыгъэр хуищІыжауэ тхылъымпІэр щритым, Аслъэн егъеджакІуэм иубыдащ. КъыщІихуну хуежъэри, партэм къыхудэкІакъым. Ауэ цыхъум, и партэгъур къыдигъэкІри, Іумэтджэрий Аслъэни зэрыдэсу партэр классым щІилъэфаш. Ар Мурид идакъым. ЩІэкІри партэр къыщІилъэфэжащ, Аслъэни зэрыдэсу.

ЕгъеджакІуэм, нэгъуэщІ къыщыхуэмыгъуэтыжым, Мурид зыхуигъэзащ:

– Абы щыгъуэ уэрэ сэрэ ди закъуэу дызэпсэлъэн хуейщ.

– АбыкІи сарэзыщ, – жэуап къытыжащ Мурид.

Зэхуэзащ, зэгурыгуащ. Щалъэ зэІапахри, Бахъсэнъжъ узэпрыкІмэ, адрьщІ щыІэ Шыгуэжъым кІуащ, я лІыгъэ зэхагъэкІыну.

Мурид япэ уэгъуэр и егъеджакІуэм иритащ, ауэ модрейм идакъым. Пхъэидзэ ящІри, япэ уэгъуэ гуэрыр Іумэтджэрий къылъысащ. ЕджакІуэр и итІыр едзыхауэ уври, егъеджакІуэр зэрыхуейм хуэдэу еуащ. И къару къызэрихъкІэ и нэгум иуащ. Ауэ, игъээджызджа мыхъум, хуиудакъым. ИтІанэ егъеджакІуэр уври еджакІуэр еуащ икІи ириудащ. Ерагъыу къэувыжри, и пащхъэм Мурид кытт:

– Иджы чэзур уейщ, къауэ, си егъеджакІуэ.

– Хъэуэ, си еджакІуэ. Сэ уэныр абдеж щызухащ. Уэ арэзы умышъуамэ, къауэ, – жиІэри Іумэтджэрий и Іэр едзыхауэ къэуващ.

Я Іэр зэрыгубыдщ, ІэплІэ зэхуащІри псалъэ зэжраІащ игъащІэкІэ зэныбжъэгъуну. Мо щІалэ къудан пІащэ-шхуитІыр псэкІэ зэбгъэдэуэври зэрыгъэпэжащ.

Аурэ, зэгуэрым а тІур Бахъсэн бэзэрым щызэрихъэлэри зы бжыи зедефащ. ХъэтІохъушыкъуей нэс уэршэру лъэсу къэкІуэжыну мурад ящІащ. Къежъэжауэ гъуэгуам Аслъэн къащыхуэзащ, къызэрыкІуэжын лъыхъуэу къэгъэшпІэм тету.

– Уздэтшэжынщ, – жраІащ.

– Фэ езыр фызэрыкІуэжын фиІэкъым, фи пщэдыкъым сыдэвмыгъэтІысхъэнум, – ауан ищІащ Аслъэн зэныбжъэгъуитІыр.

Мо щІалэ гушхуа гурбиянитІым, Аслъэн кѣапхѣуа-тери, гѣуэрыгѣуэурэ я пщэдыкѣым дэсу кѣуажэм нэс кѣахѣыжыгѣащ, зыри жрамыІэми, «уэращ ди зэныб-жѣэгѣуныгѣэр зи деж кѣыщѣжѣар» – ягукІэ фІыщІэ хуащІу.

* * *

Мыщокѣуащхѣэ кѣуэ быдэм нэсауэ мэзым кѣы-хѣІукІа Іэуэлѣауэ шынагѣуэм Мурид зыІыгѣ гукѣэкІы-жыр кѣызэпиудащ. Шы шыщ макѣ, псэ гузэвэгѣуэ... А гѣуахѣуэри сыт кѣару? Псори зэхэзэрыхѣыжащ. Аргуэ-ру, аргуэру. Нэхъ лѣэгапІэм дэжеяуэ Мурид зыдэплѣэм, пщІащхѣуэм хуэдэу мэз бацэм кѣыххэцІэфта шыщІэ кѣарэ фэкѣур кѣелѣагѣу. Тафэм кѣилѣадэри иджэрэ-зыхѣащ, итІанэ и фІалѣэ инауэ, и тхѣэкІумэ цІыкІухэр дзасэу гѣэкІауэ кѣыздикІамкІэ маплѣэ, гужѣеигѣуэр иІэу. Іэуэлѣауэ шынагѣуэр аргуэру кѣоІу. ЩІы зытетыр пхиудыным хуэдэу кѣигѣэпсалѣуэ шыщІэм и анэри тафэм кѣыщилѣадэкІэ, зэгѣусэ мэхѣужри зыкѣрач. Му-рид кѣыхуокІуэ щхѣэхѣу, кѣызэтоувыІэри шыбз гужѣяр кѣуэр кѣигѣэпсалѣуэ мэщыщ. Абы кѣыкІэлѣыгѣуа-хѣуэу, нетІэрей макѣ шынагѣуэ гуэрыр кѣуэм кѣыдоІукІ. Аркѣэн кѣрадзам хуэдэу, шыбзым бгѣукІэ зыщІедэри зреч, фыщІа и куэ лѣэныкѣуэм лѣыр кѣежэхѣу. Шы-щІэри йолѣри анэм и ужѣ йоувэж.

«Мыщэ! – занщІэу игу кѣокІ Мурид. – Иубыдати, и шыщІэм тегужѣеикІа шыбз лѣэщыр кѣыІэщІэкІащ. Иджы сэр-щэ?! Мыр мыщэ губѣящ...»

Мурид и кІэрахѣуэр кѣрипхѣуэтащ. Ауэ а псэущхѣэ шынагѣуэм абыкІэ сыт пхуещІэн. И натІэгум пхуте-гѣэхуэн, арынщэу шиблыр тебгѣасхѣэкІи кѣызэтеу-выІэнукѣым. Мэзыр кѣыкІуэцІрызыкѣутыкІ Іэуэлѣа-уэр кѣоблагѣэ. Зыдэлѣеин лѣэгапІи илѣагѣуркѣым. Гурым макѣыр гѣунэгѣу кѣохѣу. Мес, езыри кѣып-хыпщри кІэбдзкІэ увауэ мэгѣуахѣуэ...

Мурид шыщІыкІум нэхѣыжхэм жаІэу зэхихауэ ещІэж: «Мыщэм, и закѣуэу ухуэзэрэ уэ япэ утеплѣэмэ, щІэкІие – щІопхѣуэж. Езым япэ укѣилѣагѣумэ, кѣуи-кункІэ хѣунуш. Мыщэ губѣямэ – кѣыпэкІухѣ. Мыщэ уІэгѣэмэ, мэзыр кѣэбгынэ – укѣилѣыхѣуэнущ».

Мыщокѣуэ мэзышхуэкѣым. Ауэ а цІэр делэу фІаща-тэкѣым. Гѣуэ щащІу, щылѣхуэ-щыпІэу, щІымахуэ жейр щагѣакІуэу щымытми, мэзылѣэ кѣуэ зэгѣуэкІти, мыщэ зекІуапІэт. Иджы хуэдэ гѣэмахуэкІэхэм щІадзэрти, я

псэупІэ щІыщхьэ мэзыжхэм кыщІэкІыурэ лъэгум къехырт, губгъуэ нартыхум кыкІэлъыкІуэу. Абы хэшхыхьурэ нэху къащытешхьэкІэ, Мыщокъуэ зыдагъапщІкІуэрти махуэр шагъакІуэрт. ЖейкІэ ирикъуауэ жэщым нартыху цІынэкІэ затІыжырт, псынэ щІыІэр трафыхьыжырти нэхущым я гъуэгу теувэжырт.

Къыщыхъу щыІэт, жэщым губгъуэм ита кхъуэхъумэхэр пщэдджыжьым къыщехыжкІэ, ящІыгъу щакІуэхъэхэм, лъэужь теувэрэ, мыщэ къыщагъэхъей. Ауэ абы хьэ лъэрымышькІэ, зы-тІукІи упэлъэщынутэкъым. Мыщэм псэхуну щыгъуэлъкІэ, тынш цІыкІуу узэзэгъын щІыпІэ егъэзыпІэ ищІыртэкъым. Абы щыгъуазэхэр гуп зэрыгъэхъурти къаухъуреихьырт. И плэм кърамышуфухьэ Іэджэ къыщипІытІи къэхъурт. Мэзым къыщІахуфмэ, тафэм щалэщІэкІыр зэзэмызэт.

Мурид щакІуэ Іуэхум щыгъуазэми, абы зэрыдихьэхышхуэ щыІэтэкъым. Хьэчэхъэпсэу хьэкІэкхъуэкІэ кърихуэкІыу мэзым щІэт нэхърэ, абы и псэм нэхъ фІэфІт зы тутын щІигъанэрэ къунтхыр иІыгъыу гупсысэу бгыпс къабзэм и Іуфэм Іусыну. ФІэфІ къудейм къыщымынэу, ар бдзэжъей къуэлэн ещэным хуэхъэщыкът.

Ари арат. Иджы мес, гу къылъитэри мыщэр Мурид дежкІэ къежъащ. УщІэпхъуэм, укІуэдащ, щІокІиери – къридзэркъым. ГъумэтІымэу, къуацэ-чыцэр зэхигъэщачуэ къыдопщ. Мурид зыщыгъуазэ мыщэ хьыбархэм къахохъуэ: мыщэр гъунэгъу къыпхуохъури къоубжытхыурэ ІупскІэ узэщІее. Къопхъуэри уи щхьэфэр уи нэкІум къыфІекъуэж. Уеубыдри уекъуз, мэзым уехъикІи ущІетІэри игъуэтыр къыптретхъуэ, уфмэ, укты-щІихыжу уишхыну.

Мурид и плэм илъ хъуржынышхуэм псынщІэу щІакІуэ кърехри зэкІуэцІех. Іупсым абы щихъумэнщ, и щхьэфэми къылыгъэІэсынкъым, абы кІуэцІылтэу иубыдми, нэхъ къелынщ, щІитІэми... Аргуэру гъуахъуэ макъ, ауэ нэхъ шабэу, убзэу. КІэрахъуэри гъэпкІауэ хьэзырщ. ЗанщІэу къызэхимыпІытІэу ирихьэжъэмэ, щІакІуэм пхыукІыурэ кІэрахъуэр триунэщІэнщ...

КъыхуэкІуэ псэхэхым зэ Іуплэжыну зыщигъазэм, Мурид елбагъу кыигъуэтыжа и шыритІым едэхащІэу сабырыжа мышэжыр мэзым зэрыхэпщхьэжыр. Уафэгъуагъуэр щыблэ мыуэу зыщхьэщыкІари щІакІуэ хуей хъужакъым. Ар дахэу ишыхьыжри хъуржыным иригъэзэгъэжщ, кІэрахъуэри хъумпІырэм ирилъхьэжри и гур тепыІэжауэ, иужэгъужауэ и гугъа и псэри зэрыІэфІыр зыкъомкІи къыгурыІуэжауэ къыщежъэжым, Мурид къелбагъу удзым хэлъэда аркъэ пэлэщтоф за-

къуэр. Фадэм ерыщ хуэхъуауэ псэу Мурид а зыр гъуэгум здрихъэжъауэ арат, езы дьдэм и флэщ мыхъуж мурад гъэщлэгъуэн хуищІри. Гужъеуэ плэщІауэ щІа-кІуэр къыщрихым къыкІуэцІыжати, къилъагъури здрихъэжъэжаш.

* * *

Гъуэгум къыщытехъуам ІэщІиуда гупсысэ кІапэр хуэмыубыдыжу здэкІуэм, Мурид и гум къыпылъэдэжа ІэфІагъым и Іупэр зетригъэжаш. Е зыкыигъэпцІэжрэ, е натІэм къритхауэ зыфІэмыкІыфам ауан къищІыжу ара?

«ЦІыхури шкІэ делэжъым хуэдэщ. Жэмыр кърыра-гъаблри, и пщэм кІапсэ ищІауэ быдзым къыщІалгъэфыж...» – Мурид, и гупсысэ зэхэзэрыхъахэр и щхъэм хужилэжурэ, колхоз нартыху хъэсэ бэгъуам кІуэцІрокІ.

Ешаш. Ерыщ екІуащи еІау макІуэ, армыштум и Іеп-кълъэпкъыр псэхуну къолгъаІу. А игу къэкІыж зэманым щыгъуэ еш жыхуаІэр и ауант. Іумэтджэрийрэ езымрэ Бахъсэн къыщрахъэжъэри щІым намыгъэсу пщэдыкыкІэ къахыжат Аслъэн. Илгъэс дапщэ дэкІа абы лъандэрэ. ЦІыху гъащІэ псо. Дунейм темытар къытехъэрэ балигъ хъужу. «Абы лъандэрэ сопсэу, итІани жьы сымышхъуауэ си гугъэжщ...»

Зэхуэпабгъэ цІыхупситІым япэрыуэфыну щыІэр ажалым и закъуэу къыщІэкІынщ. Армырмэ, Муридрэ Ксенэрэ я Іуэхур дауэ? Лгъэбакъуэ пхэнж зым ичмэ, нэгъуэщІым и нэ къытеплъэным щыукІытэу нэмыс зыдэлъ адыгэ къуажэм щалгъуа, иджыри къуажэ школым щІэс щІалэщІэдрэ абы егъэджакІуэу къэкІуа хъыджэбз бзэмыІумрэ зэ зэлуплгъэри зэрымылгъагъуу мыпсэужыфыну къэнащ. АтІэ еджакІуэдрэ и егъэджакІуэдрэ зэгукІуэжауэ къащІэмэ... ЕгъэджакІуэр къуажэм дахунщ, иригъаджэр школым къыщІадзыжынщ.

ЗыщІадзэжа гъэ еджэгъуэщІэр Мурид дежкІэ кІаухт, Ксенэ и щІэдзаплэт.

Я етІуанэ зэлуплгъэм ахэр зэрыумысыжат я псэм зэрыхуимытыжымкІэ. Ауэ быдэу зэраухыллат я лгъагъуныгъэр бзыщІауэ яхъумэну. ЯщІэртэкъым апхуэдэ зэрыщымыІэр. Ар убзыщІынри ХъэтІохъушчыкъуейр бгыжьбитІ зэхуакум зэрыдэсыр бгъэпщкІунри зэхуэдэт.

ЕпщІанэ классым хэс Муридрэ ар нэмыцэбзэкІэ езыгъаджэ Ксенэрэ шэч щІахуэпщІын гуэри яку дэлътэкъым. Ауэ а тІур апхуэдизкІэ зэхуагъэфащэрти, я зы псалгъэри, я зы лгъэбакъуэри псоми я нэм Іуридзэрт.

Школым дэз х'уа Іуцащэхэр к'уажэ уэрамми нэсат. Ямылей гуэри щыІэтэк'ым. Адыгэ к'уажэр зэмыса тІэкІу к'эх'уу арат.

И л'ак'уэ к'ых'хэр партэм дэмышуэу щІэк'уэди-икІауэ, ар и зак'уэу и ужь дыдэм щыст. ЗэрыщІыкІу л'андэрэ сурэт щІыным елІалІурэ Іэзэ хуэх'уат Мурид. Ауэ ар ІэщІаг'уэ к'ыхыхын хуэдэу дих'эхыртэк'ым. Адыгэ унаг'уэ щІэныг'эншэм к'ых'укІа щІалэ к'ызыэ-рыгуэкІым псэкІэ зыхищІатэк'ым а ІэщІаг'э тел'ыджэм и л'эпІаг'ыр. ИІэтэк'ым абы хуэзыг'эушын. Апхуэдэ зы зак'уэ иІатэмэ, адрес псори абы к'ыдэкІуэжу и г'а-щІэр л'аг'уэщІэ тех'энкІи, насыпышхуэм и щыгум их'энкІи х'унт. Ауэ... Мис а псал'э кІэщІ цІыкІу «ауэр» арак'э езыр цІыхум и дуней псом и зыг'эзапІэр.

Арати, Ксенэ и зэ пл'экІэдрэ етІуанэдрэ зэмышхы-жу класс пащх'эм итт. Мурид и ужь дыдэм исци, mobs жиІэри зэхимыхыжу сурэт трешІыкІ. Школым и ди-ректор лІы щх'эфэк'у бзаджэж'ым дежи наг'эсат, Мурид и ег'эджакІуэм сурэт трешІыкІри классым щІэсщ, жари. ЩІэшхыдэн щх'эусыг'уэ к'эзыл'ых'уэу псэу я гуг'а унаф'эщІыр к'ахуил'бат, «слІо-тІэ, Буден-нэм и сурэти ещІ абы шым тесу», – жиІэри.

БзыщІаи мых'уу, наІуэ к'эх'уни яку дэмыл'у, Му-ридрэ Ксенэре я л'аг'уныг'эм дых'эшхэн к'ыте-х'уащ. Іумэтджэрий зи унаф'эщІ еханэ классым Ксенэ нэмыш'эбзэкІэ щриг'аджэрт. Уроқыр зэфІэкІри цІыкІухэр к'ыщІэжащ. Ксенэ зыбг'эдэса стІолым к'ыш'эрыг'эджыкІ-ри г'эщх'ауэ бг'эдэуэвэжащи, журналым зыгуэрхэр иретхэ. К'ых'энэжурэ классым к'ах'эпІиикІ х'уауэ, я пащІэ-ж'акІэр зэщІых'ауэ щІалэж'ытІ яхэсти, доскар ял'эщІ хуэдэурэ ег'эджакІуэм и щІыбкІэ щоуфэразэ. Ксенэ и шхужь л'агэ дахэм енэцІурэ я гурыІупс ира-г'эхыгу к'ауфэрэзыхь. ИтІанэ, зыр пх'уэри, и ег'эджа-кІуэр и щІыбаг'ымыкІэ зэщІиубыдащ. Мо щІалэ Іэп'ацэ-ж'ым ІэщІэмыкІыф х'ыджэбзым зелуантІэ, мыдрейми зэщык'уэу зытІушрэ дредзейри еутІыпщыж.

ИщІэни жиІэни к'ызыхуэмыг'уэтыж ег'эджакІуэр мафІэм хуэдэу к'ызэщІэнауэ утыкум итщ. ИтІанэ, к'ращІа делаг'эмы к'ыкІри к'ыгурымыІуауэ, кІий-гуо л'эпк'ы хэмыл'у щІэупщІащ:

– Хэт апхуэдэу узыг'эсар?!

– Мес моращ, – жиІэри, щІалэж'ым и Іэр и ныбж'э-г'ум дежкІэ ишиящ.

Нэг'уэщІ к'ызыхуэмынэжа ег'эджакІуэр, журна-лыр и напэм Іуил'х'эри, и нэпсыр мохэм яримыг'э-л'аг'уу классым к'ыщІэкІыжащ.

КъыщыщІар школ унафэщІхэми, и лэжьэгъухэми ящибзыщІащ. Ауэ мохэр тазырыншэу къэбгъанэ зэрымыхъунур, иужькІэ езыр зэрагъэкъуэншэжынур къыгурыІуэрти, Мурид и ныбжьэгъу Іумэтджэрий, класс унафэщІым, Іуэхур нэхъ гъэщэбауэ хуиІуэтащ.

Класс унафэщІыр еджакІуэ къуейщІейхэм ешхыдащ. Щепсалтэм гушыІэ гуэри къыхэхуати, щІалэжьми, «и шхужь къэтІеям сехъуэпсащэри зысхуэІыгъыжакъым. ЗэщІэскъузэрэ сутІыпщыжамэ, зыри къэхъуакъым», – жиІэри, абы цхъэкІэ щІадзыжми зэрымыгузавэр, колхозым хыхъэмэ, я бригадир Фэтыхъ шыгу зэщІэщІа къызырритынур щІигъужащ.

Къэхъуа Іуэхур къегъэжыащІэ ищІри, Іумэтджэрий игу ирихъ цІыхубзым цхъэтечу епсэлтащ икІи ириубыдылІэри жиІащ:

– ФІуэ услъэгъуащ. УкъыздэкІуэн?

Ксенэ зэмыжъа упщІэм езыми ехъэкІ имыІуэ жэуап къритащ:

– Сыт а къызжепІэр?! Сэ уи ныбжьэгъур фІуэ солъагъу.

– Муриди?

– АтІэ. Мурид.

– Ар уи еджакІуэщ. Дауэ хъун?

– Апхуэдэу зэрыщытуи фІуэ солъагъу, дауэ хъунуми.

А псалтэмакъыр зэрыщыта дыдэм хуэдэу Іумэтджэрий и ныбжьэгъум хуиІуэтэжри мыри щІигъужащ: «Мыбы щыгъуэми укъыстекІуащ. Сыномыфыгъуэу сынохъуапсэ. СигукІи си псэкІи сынохъуэхъу». ЗэныбжьэгъуитІыр зэупщІэкІауэ ІэплІэ зэхуащІри, зэбгъэдэкІыжащ.

Ауэ Мурид Іуэхур абдеж щихуакъым. Ксенэ зыгъэпуда щІалэжыитІыр еджапІэм пэмыжыжъэу лъэ-гумкІэ щыпсэурти ехри къыдишащ. Епсалтэ хуэдэурэ Бахъсэн зэприщри адрыщІым ишащ. Дзэл жыгыжъым иришалІэщ, къудамэ зырыз къапригъэщІыкІри я Іэр едзыхауэ зэбгъэдигъэуващ. Я дзэлыч зырызыр зэпыудыху зым и пхэр адреим щІригъэудщ, езыри и ІэшхуэжъымкІэ зырызэ я щцэм яхудэуэжри иутІыпщыжащ.

* * *

Муридрэ Ксенэрэ я Іуэхум абы и ужькІэ япэрей бзыщІамрэ гузавэмрэ хэлтыжакъым. Къабзэлъабзэу зэрышэнэ мурад ящІауэ а тІур дахэу зэпылът. Ксенэ нэмыцбзэкІэ иригъаджэ къудейтэкъым, ар къызыхэкІа

лѣапкѣри нѣмыцѣт. Мазѣ бжыгѣэм Мурид нѣмыцѣбзѣм хѣарзынѣу ирипсѣлѣф хѣуат. Ксени и флѣщу адыгѣбзѣр зѣригѣащлѣрт. Фѣрыщлѣгѣѣ хѣмылѣу абы бѣдѣу жилѣрт адыгѣ хабзѣр, нѣмысыр игу ирихѣу, муслѣымѣн динри флѣкѣабылу.

Ксенѣ зѣрыщлѣхубз лѣдѣб зѣтеплѣам лѣабжѣѣ хуѣхѣурт, езыр нѣбжѣклѣ щлѣалѣми, щлѣѣныгѣѣфлѣ зѣригѣуѣтар, кѣыдалѣхуауѣ акѣыл зѣрыбгѣѣдѣлѣыр. Ар кѣихѣуклѣат щлѣѣныгѣѣрѣ гѣѣсѣныгѣѣрѣ зѣрылѣ, тхѣдѣ зиѣлѣу кѣеклѣуѣклѣ урысѣй нѣмыцѣ унагѣуѣм.

Рѣволюѣѣм и ужѣклѣ я лѣуѣхур нѣхѣ дѣхуѣѣа, я щлѣыхѣыр нѣхѣ ехуѣѣа, мылѣкуклѣ нѣхѣ кѣулейсѣы хѣуат, ауѣ лѣѣпощѣѣѣпохѣми кѣѣлауѣ псѣуклѣ зыщлѣ кѣалѣдѣс унагѣуѣт.

Урысѣй абрагѣуѣм и пащтѣхѣ гуащѣ Екѣтеринѣ Етлѣуанѣр лѣѣпкѣклѣ нѣмыцѣу щѣтащ. Урысѣй импѣриѣер илѣѣс 34-клѣ зыгѣѣзджызджа щлѣхубз губзыгѣѣ бзаджѣ, и щѣхѣѣгѣусѣ пащтѣхѣ Петр Ещанѣр езыгѣѣуклѣу абы и плѣм иуѣа нѣмыцѣпхѣум и лѣѣпкѣѣгѣухѣр куѣду кѣригѣѣблагѣѣрт, кѣѣрал кѣулыкѣу лѣѣгѣѣхѣр яритѣрт, блѣгуѣщлѣт ищлѣрт.

Нѣмыцѣлѣыр уѣру урысылѣым щлѣхѣлѣѣда а лѣѣхѣѣнѣм (епщѣклѣуиѣнѣ лѣѣщлѣыгѣуѣм и етлѣуанѣ зѣхуѣѣдитѣым) кѣыдабжѣрт Ксенѣ кѣызыхѣклѣа я лѣѣпкѣ кѣѣлѣпхѣуам и тхѣдѣр. Абы яхѣтат Кавказѣр кѣыщѣазѣум урысѣдѣѣмрѣ пащтѣхѣ инѣралхѣмрѣ зѣрахѣѣ залѣмыгѣѣм, напѣншагѣѣм нѣлат езыхѣу щѣта, и нѣклѣ илѣѣгѣуар зи лѣклѣ зытхѣѣа офиѣер.

Пащтѣхѣыдѣѣм щлѣрѣ щѣхѣѣрѣ щѣзылѣ а офиѣерыр Ксенѣ и адѣшхуѣм и адѣжу жалѣрт. Жалѣ кѣудѣй мыхѣуу, абы и лѣрытх, зѣхуиѣхѣѣса хѣыбар, хѣѣпшып гуѣрхѣр зым кѣылѣщлѣклѣым адѣрейм кѣылѣрыхѣѣу я лѣѣпкѣым зѣрахѣѣт. Ксенѣ и адѣм кѣылѣуѣтѣжѣрт адыгѣ лѣнѣ лѣѣкѣуищ, кѣыр ажѣм и бжѣакѣуѣ ин дахѣ, щлѣхубзхѣм зѣрахѣѣу щѣта щлѣылѣбгырыпх, адыгѣ кѣѣамѣ, чѣщѣй бжѣмышх, дыжѣын фалѣѣ, нѣгѣуѣщлѣхѣри езым дѣѣѣ кѣѣсауѣ. Ящѣ яти мыхѣу, нѣфыгѣуѣ зытрамыгѣѣаплѣѣ жыхуѣлѣм хуѣдѣ я унагѣуѣ хѣѣпшып-фѣеплѣ хѣѣпшып лѣѣплѣу яхѣумѣрт ахѣр. Ауѣ закѣуѣтлѣкѣуѣ флѣклѣа кѣѣмынѣу Хѣку зауѣшхуѣм и зѣманѣым клѣуѣдат. Урысѣй щѣпсѣу нѣмыцѣхѣр я щлѣпшлѣм щрагѣѣлѣпхѣуклѣам щѣгыѣуѣ ари ялѣжѣѣжѣкѣым, зѣпхѣѣнуи дзыхѣщлѣыгѣуѣдѣжѣт.

Еджаплѣр кѣиухри, зауѣр кѣѣжѣѣным ипѣ кѣихуѣ илѣѣсым Ксенѣ Кѣѣбѣрдѣйм кѣѣклѣуѣну кѣылѣысѣщ. Зи щлѣклѣ мыхѣум зи щѣхѣклѣ имѣщлѣыху адыгѣ Хѣкум япхѣу закѣуѣр лѣжѣѣклѣуѣ кѣѣклѣуѣн хуѣй зѣрыхѣуам унагѣуѣр игѣѣплѣйѣѣящ. И адѣм кѣыжриѣащ Кавказѣым

нэхърэ зыми памыубыд езы Сыбыр дыдэри кыыхихатэми нэхъыфлу, зэрихъуэклыжынуи тригъэгүшхуащ. Ар-щхьэкIэ, Лермонтов и тхыгъэхэм цыгъэфIа, Пушкинрэ Толстойрэ зытетхыхъа Кавказыр псысэ дахэу зи щхьэм итIысхъа, шэрджэс лIыхъужь хыбархэр, бгырыс хъы-джэбз тхьэлухуд Бэлэ, джатэм фIыхъэну хахуэ Къазбэчрэ Азэмэтрэ, адыгэш телъыджэ Къэрэгъэз сымэ зи пщIы-хьэпIэ, уахудэплгъеймэ пыIэр щхьэрыхурэ уакъеплгъы-хамэ щхьэр зыгъэуназэ бгы абрагъуэхэм зи нэр кыы-хуикI, бгыпс уэрхэм я Iушащэр зи тхьэкIумэм ит и пхъур адэми хуэубыдыжакъым. Уеблэмэ, нэгъуэщI цы-мышъум, Кавказым, шэрджэсхэм ехьэлIа нэхъ хыбар шынагъуэхэр кыыхуиIуэтащ. Ари сэбэп хъуакъым. ИтIанэ адэм игу къэкIыжащ лъэпкъым кыдэгъуэгурькIуэ тхыгъэжь дадзэжахэр, пасэрей тхылъыжхэр, нэмыцбэзэкIэ тхахэри хэлъу, зэрыщыIэр. Мис абыхэм хэджыхъмэ, Кавказым, бгырысхэм, муслъымэнхэм гузэрыдзэ яхуищIын, а хэкур игъащIэм зэрыкъайгъэщIа-пIэр къищIэ гугъэ иIэу къилгъыхъужри хъыджэбзым и пащхьэм кърилъхъащ: «Мис мыбыхэм кыжжралэнщ мыр здэкIуэр зыхуэдэр...» – игукIэ кыищIигъужри.

Ксенэ иджыри мазэ иIэт тхылъ кыиздрата Къэбэрдейм кыищыкIуэн хуей пIалъэми, Iуэхуншэ Iуэхуу тхылъымпIэхэм яхукъуэплъащ. Зэлэпашэм, еджэху зэлэпашэурэ, Iуэхуу иIэр къанэри хэзэрыхъыпащ. Щхьэкъэлэт имыIэу мор зэреджэр илгъагъурти, адэм зэригъэзахуэрт: «Апхуэдиз лгъы бахъэр кыищIихъауэ, я жьакIэхэр жьыбгъэм щIихулыкIыу бжэгъу щхьэкIэм фIэлъ муслъымэныщхьэхэм Iуплгъауэ, Къарэмырзэпщым и лгъапсэм псы ирагъэжыхъыжу и къуажэр зэрагъэсам и пэжыр къищIэмэ, си Iуэхущ ар бгырысхэм я дежкIэ пхуеплгъэкIмэ. Абыхэм зэикI яцыгъупщэнукъым лгъы мыщIэж зэрателгъыр. Муслъымэн диным имыт псори абыхэм дежкIэ джаурщ, джаур псори я бийщ».

Лгъыж губзыгъэт Ксенэ и адэр. Еджат, дунейм хищIыкIырт, гъащIэм пхрыплгъыфырт. Ауэ зэзакъуэ Налшык кыдэщхьэрыуа мыхъум, Къэбэрдейри абы щыпсэу адыгэхэр зыхуэдэри нэсауэ ищIэртэкъым. Абы пасэу щIиджыкIат иджи и пхъум ирита тхылъхэри, Iэрытххэри, абыхэм дэщIызыгъуж зыкъоми. Ауэ блэкIа зэман кIыхъым адыгэ лъэпкъым кыикIуа гъуэгур зэрыхэгъуэ-щэжам, и тхыдэ гуузыр езы зей дыдэм дахэ-дахэу зэри-мышIэжым, зэманыщIэм зэрышигъэгъупщам цыгъуа-зэтэкъым. Дунейм тракъухъа, ИстамбылакIуэр зыгъэва, зи хэкум ирахуа лъэпкъым и кIэсыжхэм я тхыдэри

кІэсыжу кѣнат. Шѣрджѣсхѣм леишхуѣ кѣалѣысауѣ кѣилѣытѣрт абы, гушѣлѣгѣуи яхуилѣу псѣклѣ зыхишѣлѣрт, и адѣжѣхѣм кѣащѣлѣна тхыгѣѣхѣри хейм я телѣхѣуѣ, мысѣм хуѣшхыдѣу зѣрыгѣѣпсар и гум ехуѣбылѣлѣрт. Ауѣ ар и гушѣлагѣым щихѣтѣмѣрт, и щѣхѣм щышѣтѣжрѣ и Іупѣр быдѣу зѣтекѣузауѣ. Гум илѣыр бзышѣлауѣ е зыри имылѣыххѣу щыпсѣун хуей лѣѣхѣѣнѣ ткІийт.

– Мис иджы сѣ Іѣмал имылѣу Кѣѣбѣрдейм сыкІуѣнщ, – жиІѣри Ксенѣ и адѣм и пащѣхѣ иуващ, абы кѣрита тхыгѣѣхѣм дихѣѣхауѣ, кѣытригѣѣзѣжу, зыгуѣрхѣр кѣыхит-хыкІыурѣ еджа иужѣ.

– Хѣунщ. Уи псѣм щыфІѣфІкІѣ, кІуѣ. Уѣ иджы сыт хуѣдѣ Іуѣхумѣ тѣмѣму ущегупсысыфыну, дзыхѣ кѣушѣагѣѣз хѣуну ныбжѣым уитщи, си гѣащѣлѣ псом гѣѣпщкІуауѣ кѣесхѣѣклѣ гурылѣри пхуѣсІуѣтѣнщ, – жиІѣри, и Іѣблѣ гѣурыр ипхѣу клѣсѣм ешѣклѣауѣ пасѣрей шѣнтжѣей хуитым щѣтІысѣхащ.

– Сѣ абы зыкѣом лѣандѣрѣ сыпоплѣѣ, сядѣ. Ауѣ и чѣзу щыхѣуар иджыуѣ кѣышѣлѣкІынщи, си гуапѣу сѣдѣІуѣнщ.

– Сѣ жѣы сыхѣуащ, си хѣыджѣбз. Махуѣ бжыгѣѣ дѣклѣмѣ, уѣри уѣжѣѣнушѣ. Кѣѣхѣунур зыми ишѣлѣркѣым. Сигу илѣ псѣри уѣ пшѣлѣну сыхуейщ.

И адѣм и Іѣблѣр кѣытригѣѣкІуѣтѣурѣ езым абы и пшѣм зришѣклѣауѣ, Ксенѣ зиушѣѣхуауѣ йѣдаІуѣ.

– Сѣ иджыри бжѣзмыІа куѣд щыІѣщ, си хѣыджѣбз. Мы кѣызѣрышѣлѣздзаркѣым нѣхѣышѣхѣри. Сѣ нѣбз пхуѣсІуѣтѣнур нѣгѣуѣщІѣ. Ар псѣ шѣлагѣым гѣѣпщкІуауѣ шѣлѣын фІѣклѣа, жѣм кѣыжѣѣдѣклѣ мыхѣун шѣхушѣ. – И пхѣур ней-нейуѣ кѣызѣреплѣам и жѣуап пфІѣшѣІу, адѣр абы и щѣѣфѣм щабѣу телѣѣшѣІыхѣурѣ и псалѣѣр пишѣащ: – Уѣ бошѣлѣ, укѣѣзылѣхѣуа уи анѣм и псѣм урысымрѣ нѣмыщѣмрѣ щызѣпѣлѣу и гѣащѣлѣр кѣызѣрихѣар. И адѣр урыс гурымыкѣыжѣт, я псы щѣхѣлыжѣым кѣрикѣей мыхѣтѣм, акѣылышхѣуи бгѣѣдѣмылѣу, кхѣуѣм хуѣдѣу ефѣрѣ мышѣм ешѣхѣу фышѣІуѣ. И анѣр псѣукІѣ зышѣлѣ, акѣыл зиІѣ нѣмыщѣ цІыхубз дахѣт. Нѣмыщѣ дыхѣупѣнушѣ жѣри, и адѣм ар сѣ кѣызимытыну хѣтащ, езым хуѣдѣ Иваныжѣ гуѣр хѣунт малѣхѣѣу зыхуейр. Ауѣ и фызыр кѣытекІуащ. Абы и пхѣур кѣызитри кѣуѣм хуѣдѣуи сыкѣилѣѣгѣуащ.

– Сошѣлѣ, сядѣ, уѣри ар бгѣѣпѣжащ.

– Анѣм хуѣдѣу фІѣклѣа щыкѣу анѣу зы махуѣ сыхушѣтакѣым. И хѣѣдрыхѣ фІы ухѣу. Сыхуѣарѣзышѣ. Ипхѣури тѣмѣму игѣѣсати дызѣдѣтыншѣащ. Ахѣр псѣри блѣклѣащ, си Ксюшѣа дахѣ. Иджы уѣрашѣ зи псѣугѣуѣр, зи

насып к'эак'уэг'уэр. Уэ унэмыцэпх'уэщ. Дунейм щы-
ц'эры'уэ л'эапк'ышхуэщ, л'эапк'э ц'эры'уэщ, л'ы к'эабзэ
зыщ'лэт л'эапк'э губзыг'эщ ук'ызых'э'лари, ар пл'эак'ыху
хыумыг'эг'уащэ. – И пх'уэм жри'лэхэр к'ызырэыщы-
х'ур к'ыпц'ихын мурад и'эм хуэдэу, абы и нэм ц'лэпл'эурэ,
адэм и псал'тэр пиц'ащ: – Уэри сэри дык'ыщал'хуащ
Урысейм, ди Хэку хуэдэуи цытц', ауэ дэрклэ нэг'уэщ'л
Хэкуи зэрыщы'лэр уигу иг'ээл'. Абы дегупсысын хуей'уэ
дэзыхул'ари езы урысхэрщ. Ахэр зеи зыри щысх'а-
к'ыым дунейр яфыщ'лын, ц'ырэ псыуэ нэх'ыбэ зэрал'тэ-
ф'элэн, псэ нэх'ыбэ яг'ээнын папц'лэ. Ц'ыхубэм сыт я
лаж'э, я пашэхэрщ ахэр маф'лэм хэзыш'эр. Дунейм
л'эапк'э 'ей щымы'лэми, ц'ыху 'ей щыг'унэжщ. Г'ящ'лэр
нэх'э зэтес ищ'ыну ц'ыхубэр зыщыгуг'э псэук'лэщ'лэм
ар нэх'ри зэщх'эщихуащ. Зым памыщ'лхэр пап'э х'уа-
к'ыым, дунейщ'лэ тыншри яхуэхуак'ыым.

Пэж дыдэу, Ксенэ иджыпсту и адэм зыщ'иг'тэ-
д'лухэр япк'лэ зэхимыхат, к'еиуха еджап'лэ нэх'ыщх'эм
щызек'уэ ц'лэныг'эм жыж'эуи хэмызаг'э гуэрт.

Адэм ел'аг'уэ и пх'ур фэзэх'уэк'лэ зэрых'уар. Ар
к'ыхуэпл'ейрт, и нэщх'ыр мащ'лэу зэхэук'лауэ, и 'упэр
зэриг'эщх'ауэ зэтрип'ыт'лэу, и пщэр нэх'ри к'ык'уэзу.
Ит'анэ, нег'лэ пх'ашэу зэрыпсэл'тар зыгуэрк'лэ трил'тэ-
щ'лэж щ'ык'лэу, адэм и псал'тэм пиц'ащ:

– Сэри куэдрэ к'ээспсэл'тырк'ыым иджыпсту сэ уэ
дзых'э пхуэсц'лахэр, си х'ыджэбз. Урысейшхуэм бзаджэ
зех'энк'лэ и 'ых'эшхуэ и'ыг'эми, дунейж'ыым к'ытех'уэуэ
'ей куэди езым зэщ'лэф. Дыг'уж'ыым ц'ыхухэм мэл
зэраф'ишхым дег'ак'уэ дунейр зуц'лэп'уэ губг'уэм ил'т
псэуцх'э 'лари. Зыр псэун папц'лэ адрейр 'лэн хуей'уэ
мых'умыщ'лэг'тэ дунейм зэрытетри ц'ыхухэм ди насы-
пыншаг'эщ. Тх'эм дыщих'умэ 'ей псоми. Сыт хуэдэу
мых'уаами, урыси журти зумыщ'лэ, си х'ыджэбз. Нэмы-
цэу ук'эмынэжыф'ми, цыджан умыш'уэ.

Адэр, и псал'тэр зэпиг'эури, ф'ыуэ ил'таг'уэ быным
хузэ'луи х'и и гум ипл'эж щ'ык'лэу зыщ'лэгупсысык'ы-
жащ: «Ярэби, езымг'элейуэ п'лэрэ? Куэды'уэ хуэзмы-
'уатэу п'лэрэ? К'ыгуры'уэну? Хуэх'эзырын хуейщ ар
абы. Ат'лэ мыиджыпстумэ, дапцэщ? «Зэик'лэ» жыхуалэм
щх'э нэзг'эсын хуей? Ирещ'лэ псори... Си гум ил'т псори
ирещ'лэ сипх'уми».

* * *

- Уигу ирих'рэ, си х'ыджэбз, бжес'лэхэр?
- Г'эщ'лэг'уэнщ. Сф'лэф'уэ содалуэ.

– АТІэ урыс пацтыхьхэм нэхъыбэу ящІэтар нэмы-цэлъщ. Пацтыхьхэм уакъыфІэкІрэ укъелэбыхмэ, уры-сылъыр дэри, нэмыцэ къызэрыгуэкІхэм, куэдкІэ дгъэ-къэбзащ. Ауэ абы щхъэкІи а лъэпкъыр зэи псэкІэ гъунэгъу тхуэхъуакъым. Уеблэмэ я зэбиинри иухакъым. Урысейм, жьыми щІэми, сыт фІэпщми, бий куэд иІэщ. Лъэпкъ Іэджэ щыпсэу, Алыхьым цІыхум къарита ду-неишхуэм и щІыпІэ нэхъ дахэ, щІыналъэ нэхъ бэв Кав-казым урысей пацтыхьым лъыуэ щигъэжар, залымы-гъэрэ цІыхугъэншагъэу щызэрихьар кІуэдыж зымыІэщ. Уэ уздэкІуэ Къэбэрдейми, шэрджэс лъэпкъ цІэрыІуэми зэрыштыу ялбысащ а леишхуэр. Кавказыр Урысейм кыххуэзызэуахэм яхэта си адэжххэр псэкІэ зи телъхъуэ щытар зи гъусахэркъым, атІэ зэзэуахэрщ. Сэри аращ. Мис иджы псори бжесІэпа хуэдэщ. КъэнаІамэ, а узеджа тхылъхэм къахэгупсысыкІыж. БжесІахэр фэрыщІыгъэ зыхэмылт щэхуц, куэдрэ бэмпІа псэм и щэху.

И пхъур и блэгущІэм щІэту къэтэджри, адэр мыпІа-щІэурэ екІуэлІащ и тхылъхэр сатыру щегъэувэкІа телъ-хьэпІэм. Нэхъ къуэгъэнапІэу Іэбэри, здэщылъыр тэмэму ищІэ тхылъ мыин дыдэр кыыкъуихащ.

– Мыбы уеджакъым уэ, си хъыджэбз.

– Седжа щыгъэтауэ, слъэгъуауи сщІэркъым, – жегІэ Ксенэ, и адэм кыыІэщІилъхъа, адреихэм къахэщ хуэ-дэуи щымыт, тхылъ къызэрыгуэкІ цІыкІур зэпиплъы-хьурэ. – **Е. ХАМАР-ДАБАНОВ. «КАВКАЗЫМ ЦА-ЛЭЖЪА ХЪЭГЪЭЩАГЪЭХЭР».** ГъэщІэгъуэн. Зеи зэхэсхакъым. Хэт а Хамар–Дабановыр?

– Ар зи хэтым куэд щІэупщІащ, Урысейм и пац-тыхь нэхъ лъэбакъуэхъу Николай Езанэр хэту, ауэ зыми къахуэщІакъым.

ИтІанэ Ксенэ еплъащ тхылъыр кыыщыдэкІа гъэм:

– Уа-а, мыр пасэрей тхылъыжыщ.

– Пасэрейщ, ауэ аркъудейкъым, си хъыджэбз. Мыр уэ уи адэшхуэр, сэ си адэр кыыщалъхуа гъэм кыыдэкІа тхылъщ.

– Ар 1844 гъэращ. ИлъэсипІ дэкІыжмэ лІэщІыгъуэ псо ирокъу.

– Упсэу. Ауэ аракъым нэхъыщхьэр. Мыпхуэдэ тхы-лъу дунейм тетыр уи Іэпхъуамбэр щІэбгъашэурэ кыып-хуэбжынуц е мы зым фІэкІа щымыІэнкІи мэхъу.

– Апхуэдэу мащІэу кыыдэкІауэ ара?

– Хъэуэ. Куэду кыыдэкІат. Тыкуэнхэм щІалъхьэри зыгуэрхэри ящат. ИтІанэ тхылъым итыр, ар зытеухуар къащІэри, Урысейм и пацтыхь Николай Езанэр я па-шэу зэхэлъэдэжащ...

– Сыт-тІә зытеухуар тхылтыр?
– А зэманым екІуэкІа Урыс-Кавказ зауэм.
– СІот, Урыс-Кавказ зауэр зэрекІуэкІыр ябыщІу
щыта-тІә абы щыгъуэ?

– Зауэр зэрекІуэкІырктым бзыщІауэ щытар. АтІә пэжырщ, а зауэр зищІысырщ. Урысей абрагъуэм и зы Іәпхъуамбэ хуэдиз фІәкІа мыхъу Кавказ Ищхъэрэр гуцІэгъуншэу зэрифыщІарщ. Абы щыпсэу лъэкъ цІыкІу-хэр щысхъыншэу икІи хабзэншэу зэрызэтриукІарщ. Абыи къыщымынэу, мы тхылтым итт а псор зи Іәужь щІәпхъаджащІэхэр, я цІэхэр зэхъуэкІарэ я щхъэр къы-хәпІиикІыу.

– Сядэ, пащтыхь цензурэр хъэ гъэса бзаджэм хуэдэу щытауэ жыбоІә. Дауэ хуит ищІа апхуэдэ тхылъ къыда-гъэкІыну? Мис ар гъэщІэгъуэнщ.

– Нэхъ гъэщІэгъуэныжкъэ, къыдагъэкІыр зыхуэдэ-ри, къыдзэыгъэкІыр хэтми зэрамышІар.

– Дауэ къыдзэыгъэкІыр зи хэтыр зэрамышІар? Мис тетщ тхылтыр зытхар: Е. Хамар-Дабанов.

– А цІә тетырщ зи хэтыр ямышІар езыр. Тхылтыр зытхар урыс генерал Лачиновым и щхъэгъусэ, и лІым щІыгъуу Кавказым щыІа урыс цІыхубз Екатеринэ Пет-ровнэ Лачиновэрщ. Хамар-Добановыр абы и унэцІэ зэ-хъуэкІа-гъәпщкІуауэ аращ. КъызытрищІыкІар пащты-хъым Сыбыр игъэкІуа декабристхэм я зекІуапІәу щыта Байкал гуэлышхуэм къыщхъэщыт Хамар-Дабан къур-шыжъым и цІәрщ. Пащтыхъым и блыгущІәт гъунэгъу, и пцІантІәм къулыкъушхуэ щызезыхъа Шелашников бейжъым ипхъу, зэрысабийрэ данэмрэ дыщэмрэ хэсу псэу, генерал физ урыс цІыхубзым къылъагъуфащ икІи мышынэу, пэжым нэр ирищІу, итхыжыфащ езыр къызыхэкІа лъэкъ иным бгырыс лъэкъ цІыкІухэм ярих леишхуэр. Апхуэдэ цІыхубзыр гъащІәм щызэкъуэ-тІакъуэщ, мыпхуэдэ тхылтыр лІәщІыгъуэ псом и тхыдэ пэжщ, си хъыджэбз.

Ксенэ пІащІәу зэригъэдзэкІыу иІыгъ тхылтыр зәгуи-пІәжщ, и бгъэм щІикъузэри щІәупщІащ:

– Зэхәсх псори телъыджәщ, сядэ. Ауэ къызжеІәт, сыт мы тхылтыр апхуэдэу щІәмащІар?

– КъыщыдэкІам щыгъуэ Петербургрэ Москварэ я тыкуәнхэм шащән щІадзауэ къайгъэ къытехъуащ. Тхылъ щищ нэблагъэ ящауэ адрейр яубыдыжри ягъэ-сащ. Илгъэ 45-м и ныбжыр иту абы ирихъәлІа си адәшхуәм и Іәрытххәм ныкъуэгъәпщкІу гуәрхэр къы-хәзджыкІащ, тхылтым щхъәкІә щыІа зэхәзежәхэм я лъәужьу. Тхылтым щыщ зыІәрыхъахэр дәнәкІи къы-

шалтыхъуэрти, Іэмалу щыІэр халтыхъуэрэ кыІэщІа-
гъэкІырт, зыІэщІэзыубыда къахутэмэ, и цІэ-и щхъэ
ягъэгъуащэртэкъым. Тхылтыр абы нэхъри цІэрыІуэ
ищІри, абы тепсэлтыхъ тхыгъэхэр традзэу, иращІэкІ
псалъемактыр нэхтыбэ хъууэ екІуэкІащ. Тхылтыр
Урысейм щытрадзэри илътэситІ дэкІауэ 1846 гъэм ди
нэмыцэбзэкІэ Лейпцинг кыыщыдэкІащ. Е. Хамар-Дабанов
и роман «Москवादэсхэмрэ шэрджэсхэмрэ» жы-
хуіІэр тхылтытІ хъууэ. И цІэми и щхъэми зыгуэрхэр
зэхъуэкІами, ар «Кавказым шалэжъа хъэгъэшагъэхэр»
жыхуіІэ романырт.

– Сыту куэд щІэрэ уэ, сядэ дыщэ цІыкІу?!

– Сэракъым дыщэр, си хъыджэбз, мис а уэ пІыгъ
тхылтыращ дыщэу щыІэм нэхърэ нэхъ лъаплэр.

– ЖыпІа псори телъыджэщ, сядэ, си фІэщи хъуащ.
АтІэ тхылтыр зытеухуа шэрджэсхэм я щІэблэр нэмы-
цэбзэкІэ иригъэджэну Къэбэрдейм кІуэ уипхъу кІасэ гъэ-
фІэным хуэмыфащэу плэрэ ар фэеплъ саугъэт хуэпщІыну?

Зи хъэлкІэ псэлтэррей зыдумыгъуэну адэр нобэ кы-
зэрыкІри нэщхъыфІи дэхъужат. КъыпыгуфІыкІыу и
пхъур зрикъузылэри и лъэлур хуищІэнуи гугъэ ири-
гъэщІат. Ауэ адэм иІэт зэпщІыж мыхъун гурылъ быдэ.

– Си хъыджэбз. Мы тхылтым мыпсэуж си адэми,
сымыщІэж си адэшхуэми я Іэ щІэлъщ. Сэри си Іэ тез-
дзэнущ мыбы. Сэ сыпсэуху мыр си плэщхъагъым щІэ-
лтынущ. ИтІанэ ууейщ. Ауэ уемыжъэ щІыкІэ къеджэ.
УздэкІуэ щІыплэр зыхуэдэри, узыыхъэну шэрджэсхэр
зищІысри абы кыбжиІэнщ. Нэхъ пфІэгъэщІэгъуэнхэр
кыыхэтхыкІ, уигу иубыдэ, ауэ езы тхылтым утемыт-
ыхъ. ИтІанэ, си хъыджэбз, псом нэхърэ нэхъыщхэр
зыщумыгъэгъуопщэ. Пащтыхъ Урысейр мы тхылтым
теплъэ зэрымышъуам хуэдэу, коммунист Урысейри теп-
лъэ хъуркъым. А илътэсищэ екІуэкІами мыр зеи кыда-
гъэкІыжакъым. ДяпэкІэ къэхъунур зыми ищІэркъым.
Сэ узыхуэзгъэсар зыщумыгъэгъуопщэ, ущыцІыкІум
бжесІау щыта усэ цІыкІури щІыгъуу:

Уи щэхур гу лъащІэм щыхъумэф.

Уи дзыхъ зэбгъэзынур къэцІыхуф.

Хэплъи – зи псэ къабзэр къэлъагъуф.

Хэди – нэхъ цІыху пэжыр кыыхэхыф.

* * *

Иджыри щыгум къимыхъэпа щхъэкІэ, гъэмахуэ ды-
гъэр Іэпкълъэпкъым къехуэбэкІ зэрыхъуами имыгъэу-

жъэжъу, Мурид и лъэр нихусащ хабзэ хуэхъуа зыгъэпсэхуплэ Гуащхъэ чыцэм. Абы и щыгу ит кхъужьей абрагъуэм и щлагъ щлэтГыхъащи, жыжьэу къыззэринэкIа Хьэрэкхъуэрэ бгыжь чэтхъари, зыхуэкIуэ ПхъэкъегъэжэхыпIажьри, хуэипщэрабгъуу абы къыбгъурыт Афэбг цIэрыIуэри елъагъу. Абыхэм яблплъыкIри, бгыжь псоми я тхъэмадэу жъантIэм къыдэт Гуащхъэмахуэ тхъэIухудым и нэр тодие.

«Зэрыдэхашэ нэм къиплтыхъыр. Кавказу зи залэр мае. Аращ уэр цхъэкIэ игъащIэм Тыркури, Кърымри, Урысейри щIызэрыукIыр. Хъэуэ, езыхэр зэрыукIакъым, дэращ яукIар. ГушцIэгъуи щысхъи яIакъым: Тыркум динкIэ дитхъэлэрт, Кърымым мылкъукIэ дифыщIырт, Урысейм ди щIым дырихурт. Сыту куэдщэ цIэкIа бгыжьхэм фи нэгъу. Абыхэм ящыщ гуэр къэпсэлъамэ, ди лIахэр къадэгызынт. Дауи дакъела?! Дакъелауи пIэрэ?!

Сыту пэж куэдым си нэр къахузэтетха, си Ксенэ дахэ. Насыпышхуэ къызэптри зыри къысхуумыгъанэу слэщIэпхыжащ. Иджы дэнэ ущыIэ? Ноби щхъэ сепхужьа? Дэнэ сыздэпхури? Сыт абы цыIэри? БампIэгъэтIыс хъэмэрэ гъэбатэ? Бдзэжьеящэ хъэмэрэ ефакIуэ? Ажал хъэмэрэ къэгъэзэжыпIэ?»

Апхуэдэу щIэдзапIи имыIэу, ухыпIи имылъагъуу зэупщIыж Мурид аргуэру йокIуэтыж илъэс IэджэкIи, и щIалэгъуэ IэфIыр анэ быдзышэу къыIуроблэж. Мис а мазэгъуэ жэщым абы Ксенэ зыщIэс фэтэрым ишэжауэ уэрамыпэм зэкъузылIауэ щытщ. Къуажэщ. Абы емыса адыгэхэм укъалъагъумэ... ИтIани зэбгъэдэкIыжыфырктым. Псэхэр золущащэ:

– СыщIэпшэну жыпIати, Ксенэ, уи деж.

– ЖысIат, Мурид, ауэ...

– Сыт «ауэр»?

– СыщIегъуэжащ.

– КхъыIэ, ущIемыгъуэж.

– Сошынэ.

– Уи лъагъуныгъэр зыми щымышынэу жыпIати.

– ЖысIат икIи пэжщ. Сэ уэращ япэу фIыуэ слъэгъуар, Мурид.

– Сэ сщIэххакъым апхуэдэ щыIэу. Си псэм сыхуитыжктым.

– Сэри аращ, ауэ си псэр мэгузавэ.

– Сыт щIэгузавэр? Дзыхъ къысхуэпщIырккъэ?

– ПхузошI. ИтIани, моуэ гу пщызмышуэу устрахыжыну, мы псори пщIыхъэпIэу къысфIошI...

Мес иджы мазэхэ жэщщ. Аргуэру куэбжэпэм щытщ хъыджэбэрэ щIалэрэ, егъэджакIуэрэ иригъаджэрэ, адэ

жыжьэ кыикIа нэмыцэ хъыджэбзрэ мыдэ щыц адыгэ щIалэрэ. А псор ящIэркъым а тIум яку кыыщылыдауэ зезыхуэ гурыщIэм.

Аргуэру псэхэр зoIушщэ:

- КхъыIэ, мыбдеж дыщумыгъэт.
- Сэри ущIэспэну си нэр кыыпхуокI.
- АтIэ?
- Сошынэ.
- Сэ уэркIэ сышынагъуэкъым, Ксенэ.
- СощIэ, Мурид.
- Сэ уэрыншэу сыпсэужыфынукъым.
- Сэри аращ...

Иджы мазэщIэ къэунэхуат. Ауэ щIалэрэ хъыджэбзрэ куэбжэпэм щытыжкъым. Мазэри къухъэжаш, вагъуэхэри зэблэкIаш. Ксенэ и фэтэрым Мурид нэхушым кыыщIэкIыжаш. Балигъ хъу псоми къапэплъэ, зыр зытеунэ, адреир зытеунахъуэ, хэт зыгъэгугIэ, хэти зытегъуагэ, натIэм къритхауэ Тхъэ Iэмыр ухыгъэм и IэфIыр зыхащIат псэ тыншыжахэм...

МазэщIэри из хъуащи, кIуэдыжри аргуэру щIэуэ къэунэхуащ. Аргуэру икIи аргуэру...

Щхъэ унэзахэр я пIэ иувэжри, гупсысэмрэ гузавэмрэ зэщIэту къэунэхуащ. Ауэ а псом нэхърэ лъагъуныгъэр нэхъ лъэщт. Ар псыхуэлIэ, щIэщыгъуэ икIым, гъэпцIагъэм, делагъэм жыжьэуи гъунэгъууи я плтыфэтэкъым. Ксенэрэ Муридрэ я лъагъуныгъэр, езыхэр кыисыжу, зэщIэплъэ зэпытт. Ауэ гъащIэм езым и хабзэ илэжтэкъэ. Зыми хузэхэмылтхъэу икIи хузэхэмыхыу, ныкъуи изи пхуэмыщIу, зэриухам фIэкI имыIэу.

Арат, фIэкI зимыIэ а IэмалщIапIэншпэрт Ксенэ тхъэIухудрэ щIалэ бжыгъфIэшхуэ Муридри къапэплъэр.

ТIуми я гуи я щхьи къэмыкIыххауэ, Мурид епщIанэ классым щIапшри дзэм яшэ. Иджыри хыумыщIыкIми, Ксенэ уэндэгъуу къонэ, нэчыхьи ямыIэу, уеблэмэ абыи емыгупсысыхахэу. Мазэ бжыгъэ докIри дунеижьыр зэхэгъэзызэрыхъа зауэр къожъэ. Гъэ еджэгъуэр иухауэ Ксенэ къуажэм докIыж. Къэрал унафэкIэ, Урысейм щыпсэу нэмыцэхэр жыжьэу къуэкIыпIэмкIэ ягъэIэпхъуэ, нэмыцэдээр къалъэлэсмэ, жалэри.

* * *

Iуащхъэ чыцэм и щыгу ит кхъужьейжъым и щIагъ щIэтэджыкIыжауэ зи гъуэгугу хэзыгъэщI Мурид ПхъэкъегъэжэхыпIэжъым и лъабжъэм нэсащ. Удэплъмэ, пыIэр

щхэрызыгыэху задэмрэ мэзым и ІувыпІэмрэ щыщІи-
дээр абдежт. Афэбгыжьри мес, нэхъ гъунэгъуж къэ-
хъуауэ зыкыттришащІэм хуэдэу кыщыгътщ. Шэри
джатэри зэмызэгъ афэ джанэм ирагъэщхьырти аращ
адыгэхэм я бгыжьым «Афэбг» щІыфІащар. Нартыжь
зекІуапІэу щытауэ жалэ. Пэж хъунщ. Нартхэм ещхьу
зэрыабрагъуэ ахэр.

Нарт хъыбарыжьхэр – адэ пасэуш. Мыдэ нэхъ гъунэ-
гъуш ди адэжьхэм къаІуэтэжа хъыбар гуузхэр. Мыжу-
рэкІэ къащылъэмыІэсыжкІэ топкІэ къахэуэрэ урысы-
дзэм бгым ирихуэжа адыгэхэм я гъэпщкІупІэр къыр
лъагэхэм я къуагъырт. Афэбгым кыщымынэу Ды-
щэбгкІэ уеджэ хъунт абы.

ХъэІуцыдзхэм я папэ дыгъужь хъэщхьэрыІуэм хуэдэу,
Ермолыжьыр Бахъсэн аузым щыкъугъырт икІи щы-
дзакъэрт. Адыгэ къуажэхэр игъэсырт, я Іэщыр и дзэ Іуст,
адыгэпсэр и лъагурыдзт, адыгэлтыр Бахъсэн хэлъадэрт.
Лъапсэрыхыр зыдилъхэ аузым щызэпрадзу зэхэпхырт:
«Ермол и къуэжьыр лъыгъажэ къежъащ». Езы урыс
дыдэхэми ябыщІыртэкъым а пащтыхь инэралыжьыр
хеилъ гъэжэнкІэ зэрыщІэрыІуэр икІи я цхьэ тралъхьэу
жалэрт: «Зыгъэху, Кавказ, Ермолыр нежъащ».

Сытым хуэдэу жагъуэу илъягъурэт Мурид а унэщІэр.
Ажалри ари и зэхуэдэт. Щхьэусыгъуи иІэт. И щІалэ-
гъуэу школым щыщІэсам, зауэм щыщыІам урыс инэ-
ралыр абы дежкІэ щытащ 1812 гъэм екІуэкІа хэку зауэм
и лІыхъужьу, Урысейм и цІыху пэрыту, хахуагъэм и
щапхъэу. А зэманым Мурид Урыс-Кавказ зауэм и хъы-
бари, апхуэдэ щыІэххауи ищІэртэкъым. Абы щыгъуэ
и бгъэм кыщыцеуэу щыта и гу хьэлэлыр зэман бэмплэ-
гъуэм дэбэгым, дэбэгыурэ и кІуэцІым имыхуж хъуауэ
зэгуэудыным хуэдэт. И Іуэху зыхэмылъ инэралыжьыр
зыуэ хэтт а бэмплэгъуэм.

НэгъуэщІ гуэри щыІэт. Ар Ермолыхэ япхъу урыс
цІыхубзт, Алексей ипхъуу. Инэралыжьри Алексейтэ-
къэ. АтІэ, ар лІэуэ илъэс хыщІ щІигъу дэкІыжа иужь,
Ермолов урыс унагъуэ гуэрым иралъхуа хъыджэбз
цІыкІум и адэщІэри Алексейт. Урысеишхуэм апхуэдэ
Іэджи кыщыгъырт. УнэщІэ бэгъуам Алексей мащІи
къахэкІынтэкъым, хъыджэбз цІыкІу Іэджи кыщхуалъ-
хунут. Абы бгъэщІэгъуэн гуэри хэлътэкъым, а псори
Мурид деж щызэрымыхьэлІатэмэ.

КъуэкІыпІи къухъэпІи зэлъигъэІэсу Хэку зауэ-
шхуэм хэта, ар зэфІэкІа иужь илъэситІым щІигъукІэ
къэгувэжа, и псэм хэлъ Ксенэр лъэужьыншэу зыфІэ-
кІуэда Мурид Алыхьым кыщхуиухат я къуажэ шко-

лым тхыдэмкІэ щезыгъаджэу къызрихьэлІэжа урыс хъыджэбз дахэ Ермоловэ Шурэ Алексей и пхъур щхьэгъусэ хуэхъуу бынитІи зэдагъуэтыну. Ауэ насып жы-хуалэр псори зэрыхуэ я натІэм къритхатэкъым. НэгъуэщІт щымысхыжу къритхар – земыфэгъу Іэджэу зэхэлъ насыпыншагъэт.

Мурид дзэм яшэри, зауэр къежъэху Ксенэрэ абырэ нэхъуеиншэу зэхуэтхаш. Ауэ зэрыуэндэгъури, иужькІэ щІалэ цІыкІу къызэрилъхуари Ксенэ абы хуитхакъым. Гъэ еджэгъуэр яухрэ школым къаутІыпщмэ кІэлъыкІуэн и гугъати, зауэр къатехъуэри къехъулакъым. Мурид ищІакъым школым щыщІэсам къызэреджэу щыта «Петр» цІэ лейр фІащыжауэ къуэ зэриІэр. Абы и закъуэкъым имыщІари.

Мурид зауэм кыикІыжри Шурэ къишауэ, быни дигъуэтыжауэ дэпсэууэ, Ксенэ ХьэтІохъущыкъуей къэкІуаш. ЗакъримыгъэцІыхуу щІэупщІэурэ зыхуей псори зэригъэщІаш. Мурид щеджа школым военрукыу зэрыщылажьэри, фадэр фІэфІ зэрыхъуари, Шурэрэ абырэ зэрызэмызэгъри къыжралаш. ИтІанэ и псэр хуелэ хъуаш езыр зыхэкІыжа насыпыр зылъыса цІыхубзыр зэригъэлъагъуу.

Зи щхьэц баринэ Іувыр зи плІэм къыдэуэ егъэджа-кІуэ нэщхъыфІэ зэкІужыр игу ирихъаш. Ехъуэпсаш, тІэкІуи ефыгъуаш, ауэ зиІыгъаш.

Аурэ, апхуэдэ мурад имыІами, лъагъуныгъэшхуэм кърихужъа цІыхубзыр щІэхъуэпс хъуаш ар зыхузэрихъэ цІыхухъум, жыжъэу нэхъ мыхъуми, и ныбжь зэ теплэну. Къуажэ ефапІэрщ нэхъ тыншу къыщигъуэ-тари. Ар зэрикІуапІэр бзыщІ хэмылъу къыжралат.

Зи щщампІэр къыдэублэрэкІея бэлъто пІащІэ быхъумрэ лъахъшэу къыщхъэрыкъуа цы пыІэ морэмрэ щІауфа, нэгъуджэ фІыцІэ зэлүзылъхъа Ксенэ зыми къацІыхункІэ шынагъуэ имыІэу, щетІысэхаш Мурид зи пашэ ефэ Іэнэ гупым пэмыжыжъэу.

Ксенэ и нэри и псэри Мурид деж кІуаш. Шэмрэ лъымрэ нэгъуэщІ щымыщ къыщыхэмылъэда зэманым иІа нурыр нэхъ фагъуэ хъуами, зэлъыІуха лІы нэгум къиплъ нэ пІащитІым насыпкІэ зэджем хуэдэ гуэр яфІэкІуэдауэ къалыхъуэж пфІэщІырт. И ІэплІэм зэрырикъузэу щыта и ІэблэшхуитІыр, здихъын имыщІэжу лей хъуам хуэдэу, зэм и бгъэм щызэридзэрт, зэми и ІэпхъуамбищІыр зэригъэлъадэрти, адэ зэгуэр хыфІи-хуэрэ игъэлъейуэ щыта хьэфэ тоным хуэдизу ин хъуауэ, стІол зыбгъэдэсым и дзакІэм къытрилхъэрт. ИтІыр зэрыутІыпщыжырти, зымкІэ аркъэ зэрыт птулъкІэр,

адреймкІа ар зэригъэхъуэнү стэканыр зэхуихъырт.

ПтулгкІа нэхъыбэ нэщІ хъуху, стэканхэр нэхъыбэрэ зэжъэхъуэху, гупри нэхъ зэщІаплгъэрти, псалгэмактым зиІэтырт. Ксенэ зэрицІыхумкІа, псалгэ лей кызыжъэдэмыкІ щІалэу цыта Мурид, «уэ зэ бэаут!» жиІэрт щІагубжъэжуи, нэгъуэщІым жъэдигуэжа ныктуэжыІар езым иришажъэрт, и ІаштІым иныжъымкІа Іэнэм еуэрэ тетхэр кыигъафэу. Ксенэ илгъагъу псоми нэхъ гуауэ кыфІыхэхъукІырт бжъэ яІэтыху Мурид зыри къримы-нэу фІаІафІу ирифурэ стэканыр зэриІубыжыр, адрейхэми апхуэдэу ямыщІу зарахуимыдэр.

ЗэрыщэхурыкІуэри, зэрыщэхурышхъуэри цыгъуп-щэжауэ, Ксенэ, и нэ дахитІыр Мурид зэрытенауэ, гупсысэ Іэджем яІыгът: «Нэхъ ІафІ имыгъуэтурэ фадэм дихъ-хаш. Ар сысеятэми... Си Іуэхут къэзмыгъэувыІэтэм. Зы псалгэ губжъу жезмыІау сеубзэурэ, седэхашІэурэ, тІэкІуи сыдефэ зысщІурэ... Іэмал мащІэт? Фадэр сэ нэхърэ нэхъыфІу абы езгъэлгъагъунтэктым. Абы япэ сэ кыйдэсхъэхынт. Гукъеуэу иІэр цызгъэгъупщэнт. ІаплэкІа къесхъэкІынт. Си псэр езгъэшхынт... Ауэ фадэ езгъэфэнтэктым...

Е сыщыуэрэ? Зауэм нэгъуэщІа ищІауэ пІэрэ? Сэ сцІы-хуар балигъ хъуа къудей щІалэт. Иджы езым иІэххэуи имыщІа и къуэр куэд мыщІау езым хуэдиз хъужынуц. Къыздэсшам нэхъыфІу пІэрэт? Петр цыкІурэ и адэ Муридышхуэрэ зэрызгъэлгъэгуамэ, дауэ хъуну пІэрэт? Хъэуэ. ИтІанэ псори зэІыхъэнкІа хъунт. Тэмэму сцІаш зэрыщызбзыщІар. ІафІу игу силъ фІэкІа кІэрыщІэн сымыхъуу хуиту згъэпсэуащ. ХузиІа лгъагуныгъэм телхъэ хузоцІ ари. Армырмэ, зауэм Іут совет офице-рым дауэт кызызэрилгъыхъуэнур Іумпэм ящІу хэкум ираша нэмыцэ фыз. Къилгъыхъуэпэнуми, дэнэт кыз-дрихынур. Къигъуэтми, нэчыхыншэт, къратыжын-тэктым.

Тэмэм хуэдэщ зэрызбзыщІар. Ауэ иджы... Зэ догуэт. Зы жэщ... Зы зактуэ нэхъ мыхъуми. БлэкІар дигу къэд-гъэкІыжыну. НэгъуэщІа мыхъуми, дигу бэгар тІысыху дызэпсэлтэнт, зым и нэм адрейр дыщІаплгъэу... Хъэуэ... Апхуэдэ щыІэктым. Гу ужьыхыжар къэбгъэушыжмэ, ар пхъэ дактэжъ мафІау зэщІэнэжынуц. ЗыщыщІар къэзыгъуэтыжа псэм ар зыми иритыжынукутым, езыр хамыхауэ...»

Щэху цыкІуу зэрыщІыхъам хуэдэу, Ксенэ ефапІэм кыщІэкІыжри, ХъэтІохъушыкъуей уэрамым кыды-хъэжащ. ФІыщІа зыхуешІыж и нэпсыр зэриІыгъыфам папщІа. Мурид нэмыщІа, и пкъыр хуит хуищІу и гъащІэм

Зауэм щыгъуэ адыгэ партизанхэм, ХьэтIохъушы-къуей щыц гупри абы хэтыжу, я хэцIапIэу щыта щы-налъэхэм здитым, Мурид и гупсысэхэр хэщхэрыуаш нэхъ зыхуэмей хъыбар хьэлъэ дыдэм. Ар апхуэдизкIэ дыджт абы дежкIи, игъащIэкIэ нэгъуэщI зыми имылъа-гъужын хуэдэу мы бгыжъым иридзыхынт, Бахъсэныжъ ирилъэсэхын хуэдэу. Ауэ хэт IэцIэкIыфа гум имыкIыу псэм игъэв гупсысэм?..

«Граждан зауэ» зыфIаща лъэпкъ зэрыукIыжым и лъэхъэнэм Щауейхэрэ Бланейхэрэ яку къыдэхъуа лъы-щIэж лъэпкъ зэрыукIым и кIэсыж мыщхъэмыпэт иджы Мурид зыгубыда гупсысэр...

Нэмыцэдзэр ХьэтIохъушыкъуей къыщысым губ-гъуэм ихъэжа партизанхэм яхэтащ Бланейхэ ящыщу Щауейхэ яукIа зэшитIым я къуэш нэхъыщIэ. Партизан-хэр мэзым къыщIэкIыурэ бийм ятеуэрт, тIасхъэщIэх къекъэрти къуажэм къыдыхъэрт.

Бахъсэн узэпрыкIым псым адрыщIкIэ къис мэлъ-хъуэ пщылэм и егъэзыпIэ боужьым жэщым партизан гуп къекIуэлIащ. Абы яхэтт Бланейхэ ящыщ партизан-ри. Нэмыцэдзэм къыдзэуэ румынхэр къуажэм дэсти, Iуэхур зытетыр къащIэри, жэщым зэпрыукIыу щIад-защ. И ныкъуэр яIэщIэкIащ. Бланеймрэ нэгъуэщI зырэ нэху къатещхэри боужьым къыщIэнащ. Лъэмыж зытемылтыж Бахъсэныжъ я зэхуакуу зэпэкIийуэ зопса-лъэ бом къыщIэкIыу псы Iуфэм къыIухъа мэлыхъуэ-хэмрэ мыдэкIэ къуажэм щыщ гуэрхэмрэ. Ягъэхъыбар, партизанхэм зыкъаамытмэ, топ кърашалIэу боужьым еуэну. Къуажэ старшынэр я пашэу, полицей гуп къэса-ци зэрызохъэ. Аурэ, румынхэр IукIыжри, мыдрейхэр къэнэжащ.

А зэманым нэмыцэдзэм пэщIэту зауэм щылэ Мурид и къуэш нэхъыщIэ илъэс 16–17-м итыр къуажэм дэст. Уэ жыпIа, сэ жысIа, «Лъы щIэжыпIэ уихуащ» жари щIалэщIэр ягъэжэкъуащ. Арати, шы цIахуцIэ зридзщ, полицей гуэрым фоч хъэху къритри, зи нэр къыщхъэ-рипхъуа щIалэщIэр псым зэпрыкIащ. Тхъэм ещIэ хутыкъуауэ къызэрыIэрыхъар, Бланейхэ я щIалэр шыб-гъэкIэ псым къызэприхуащ.

Старшынэр, зыгуэркIэ щхъэрыуами, лIы делэтэкъым, и къуажэгъухэм я зэрани зэрихуэртэкъым. Абы къыгу-рыIуэрт, партизан фIащу я къуажэлI бийм и IэмыщIэ иралъхъэмэ, абы къел зэримылэр. ИтIанэ, зигъэдэлэу яхэкIие хуэдэурэ унафэ яхуищIащ: «Сыти уи партизан уэ, япэ къэс пацаным шыбгъэкIэ псым укъызэприхуу. Уи щыгъыныр гъэгъушыжи, ди IуэхуцIапIэм пщы-

хъэщхъэ некIуалIэ. Уи унафэр абы щытщIынщ...»

И щIопщыр игъэдалъэ зищIурэ IукIыжа старшы-нэми ищIэрт а Iуэхур зыхуэкIуэнур. Партизаныр Бахъ-сэн Iуфэ Iус ефэндым и унагъуэ екIуалIэри, пшапэ зэры-зэхэуэу, псым зэпрыкIыжащ.

Къайгъэшхуэ къимыкIыу эфIэкIа Iуэхум мыухыж бэлыхъ къырикIуащ... Бийр къуажэм щыдахужым, зи щхъэм тешыныхъа щIалэр абы якIэлъыдэкIащ.

Щыуар езыр гъуэгу мыгъуэ теуващ. Унагъуэ хейр абы и мыгъуэм хэмыкIыу псэуащ, теунэхъуепэнуми къэнэжар зымащIэщ.

1944 гъэм къэрал унафэкIэ я хэкум ирагъэкIри щIыпIэ жыхъэ пхыдзахэм яшауэ щытащ зи цIыху нэмыцэм ядыдэкIа унагъуэхэр. Ауэ мыр зауэлI хахуэ Муриди и унагъуэт. Ари зыццагъэгъупщэри, нэмыцэм ядыдэкIа епцIыжакIуэм и унагъуэ цIэр иIэу дашыну кърахужьат. Къыздащтэну хуит ящIа я хъэпшып тIэ-кIур яIыгъыу уэрамым тет анэ насыпыншэмрэ балигъ мыхъуа и къуитIымрэ къабгъэдыхъащ къуажэм щызэ-хэт колхозым и тхъемадэмрэ бухгалтер нэхъыщхъэмрэ. Абы зэрыжалэмкIэ, къуажэм тхылъ къэкIуат зауэм щызэрихъа лIыгъэшхуэм папщIэ Мурид лIыхъужь ящIыну ягъэлъэгъуауэ иту. Арати, цIыхур зыпэмыплъа гуауэм бгъурыту зыпэмыплъа гуапи дунейм тети, зы къуэм дэкIуа я насыпыр адрей къуэм къыдигъээзэри, унагъуэр и пIэ къинэжащ.

И шынэхъыжь Муриди хуэдэу, Iэзэу сурэт зыщI, и классэгъухэм я пашэ, и щхъэкум цы имыту IэпапIэ хужь закъуэ зэриIэм щхъэкIэ псори «ЛунакIэ» къеджэурэ ар цIэ лей зыхуэхъуа щIалэщIэм а цIыкIэм тегу и Хэкур фIэкIуэдащ.

Дунейм и IэфIри къылъымысауэ, гъащIэм и куп-щIэри зыхимыщIауэ, физи быни имыIэу, езыр фадафэ хъуауэ пасэу ар Америкэм щылIэжащ. Адыгэ куэд щыпсэу Паттерсон къалэм щыщIалэххэжащ.

ЛIэри тыншыжащ жыхуалэм хуэдэ ар хъуами, абы и бэлыхъыр офицер пашэу, орденыбгъэу зауэм къи-кIыжа и шынэхъыжь Мурид ефыкIырт. Уеблэмэ, зауэм къыщикIыжагъащIэм, я къуажэ лIы хэкIуэда гуэрэм ар хъэгъуэлIыгъуэм къыщрихъуэнри зэзэуэпауи щы-тащ. Сыту мыхъуми, Мурид лей зылъызымыгъэсын, зи пщIэр зыщIэж щIалэ хахуэт. «Хэкум епцIыжа» цIэ ды-джыр зылъыса щIалэщIэм и бэлыхъыр гъэбэтауэ зыте-хуар быниплI къыхуэнэу фызабэ IэнатIэм пасэу етIы-сылIа анэ тхъэмыщкIэрт.

Фыз сабыр бэшэчт ар. Илъэс зыбгъупщI нэхъ зыдэ-

мыпсэуа щхьэгъусэр «Народым и бий» фIащри яукIат. IупскIэ ипIа къуиплIым я нэхъыщIэр илхэс 34-рэ фIэкIа мыхъуу щIилхьэжащ. Институти къиухат, егъэджа-кIуэуи лажьэрт, ауэ, сыт, и натIэм къритхар мыгъуагъэ защIэт. Фадэм дихьэхри, цIыхуми Iуэхуми хэмызэгъэж, дуней хуитыр къезэвэкI хъуат. Апхуэдэм и гъуэгури кIыхькъым. Хэхуами, хадзами, езы дydэм зыхидзэжам ямышIэу Бахъсэныжъ итхьэлэжащ.

Мыбы щыгъуэми «лIэри тыншыжащ» – жызыIахэ-ри щыIагъэнщ. Ауэ зи бын кIасэр пасэу зыгъеижа анэм и гум щыщIэр мыхъум хэт зыхищIэфын.

ЦIыху псори къэзыгъэщI анэрщ Тхьэм гухэщI нэхъыбэ къызыхуигъэщIари. Телгъыджэуи зэрызэхилхьа ар: гумащIэу, псэ пIащIэу, фэ Iууу. Аращ анэм къылты-сар, дуней насыпыр щагуэшым. ГъэщIэгъуэнкъэ, нэгъуэщIи хуейтэкъым...

Iгу къэкIыж гузэвэгъуэ къомыр псэкIэ зыгъэуу зи гъуэгу хэзыгъэщI Мурид етIысэхуу зигъэпсэхунуи хуэ-мейуэ и щхьэр ехъ бдзэжьей ещапIэу, бампIэ гъэтIы-сыпIэу иIэ Сэрэджыкъуэ ауз. Ауэ нэгъуэщI мурadi иIэу къытеуват ар мы гъуэгуанэм.

* * *

ДэкIыпIэ задэр къызэринэкIыу щIыщхьэм щихуэм, Мурид и гъуэгури нэхъ тынш хъуащ. Пхъэкъегъэжэ-хыпIэм къраутIыпщхьэх пхъэбжьхэр къызэрыралгъэ-фалIэ мзэщIагъ бжырылгъэф гъуэгу щабэм тету здэ-кIуэм, абы къызэхех Бжеикъуащхьэ мэзыжымкIэ кyiIуки хьэпщIэу макъ зэщIэгъуагэр. ЗанщIэу кыгу-рылуащ: мэзым щакIуэ щIэтщ.

Зауэм къыщикIыжагъащIэхэм Мурид щакIуэ шы-кIуэ щыIами, IэщIэхужат. Иджы зэлэпызышар къунтх-кIэ бдзэжьей ещэнырт. Нобэ здэкIуэ Сэрэджыкъуэ ауз щегъэ Сэрэдж псы цIыкIумрэ Бахъсэн къыхэлгъадэ Аргъейкъуэ псынэшхуэмрэ къуэлэн ещапIэу иIэт. Зыри къимыубыдми махуэ псом архъуанэм щхьэщысыфы-нут, тутыныр щIишу, гупсысэу.

Аргуэру къызэхех щакIухьэ зызылIэжхэм я макъ. ИтIанэ фоч уэ макъ, аргуэру, аргуэру... Мурид игу къо-кIыж адэ зыхагъэкIыжауэ щыта щакIуэшхуэр. ЖукO-выр Къэбэрдей-Балъкъэрым къыщыкIуам щыгъуэ Хьэрэкхъуэрэ мэзыжым щагъэщэкIуауэ щытащ. Иджыпсту кIэрыщIауэ мэзым здихь фэеплгъэ кIэрахъуэр зи IэкIэ зауэм къыщезытауэ щыта езы маршал дydэр.

Мурид и гум кьоІә зыубыда гупсысәр: «СощІә сыщІыхуамыгъэзари. Ауэ сә абы щыгъуэ апхуэдәу сефәртәкъым. Инэралхәр башкІә зыубәрәжью жыхуаІә маршалым и гурыфІ кыкІыпат а махуэм. Сытыт кыызжиІари. «Къэбәрдей щІалә бжыфІәшхуэм уощІә зауәкІә.» Сә сытыт абы иужькІә сщІар? Маршалыр къәспхъуәтәнти лъагәу дәздзеинт, щІым нәзмыгъәсу къәзубыдыжынт. Аргуәру икІи аргуәру. СлъәкІыну, жыпІәмә, слъәкІынут. Ауэ мор маршалт. Дуней псом щыщІәрыІуә, щІыр зыгъәзджыздж маршалт. ЩІыхъ хуәсщІу гъәжауэ и пащхъэм соувә: «Совет союзым къулыкъу хузощІә, ныбжьәгъу маршал!» Дауи схузәпыгъәхуат. Аргуәру фІыщІә кыысхуищІат...

Мис ахәр ящІәрт хъәтІохъушыкъуеижьхәми, арат маршалым сыщІыхуамыгъэзар. Езыхәр дәзгуәнкІә шынащ. Си къуәшыр Америкәм зәрыщыІәри ягу къагъәкІыжат жалә.

Абы щыгъуәтәкъә си адыгә инэралым натІә кыыщыищар? Хъәмәрә...

Сыту насыпыфІәу сыщытат. Иджы-щә? ЩыІәу пІәрә сә нәхъ насыпыншәжъ? Сыт кыысхуәнәжар? КъәслъәфәкІ си псә закъуәрщ. СфІәкІуәдар куәд зәрыхъу!

Аргуәру сыхохъә куум. А къомым семыгупсысыну аратәкъә сыкыыщІежъар. ИтІани, дауә апхуәдәлІым, дунейм темыту ди гугъа адыгә инэралым узәрыбләгупсысыкІынур. Ауэ сытми инэралт ар езыр. Езым хуәдә инэралхәм щхъәщә кыыхуащІырт. Маршал дыдәм и пащхъәм щыхуейм деж ихъәфырт. Абы жриІауә пІәрәт нәгъуәщІ дивизә сыкыыхишу езым адъютант сыщыщІым? А-а, абы дежкІә ар Іуәхушхуәуи кыыщІәкІынтәкъым. ИужькІә ныбжьәгъу схуәхъуахәм кыызжаІәжырт: «Узәрыиныжъым щхъәкІә сыкыыкыуәщынкъым, къуәдзапІә схуәхъунщ, жиІәри укыыхихащ...» Пәжу пІәрәт? Езыри лышхуәт ар, Іәпкълъәпкъ зәкІуж иІәу.

КъызәрысІуплгәу сыкыищІыхуауә жиІәрт сызәрыадыгәр. Сыту куәди кыызжиІәрәт, нәхъыбәжкІи кыызәупщІрәт. ЗәрыгъәщІәгъуәнт ар: и псәр дзыхъ кыысхуищІырт, и щәхур кыысщибзыщІырт. Абы зыми къримыгъәщІән иІәт. Армыхъумә, дзыыхәт зауәм, езыр зи инэрал контрразведкәм щызәригъәкІуә Іуәхушхуәхәм сыщыгъуазәт, езыр зыщыщыр кыысщигъәпщІкІурт. Сә си ади, си лъәпкыи, ди къәкІуәкІыкІаи жызигъәлат. «Уи адәр «Народым и бий» фІащу яукІами, уә Хәкум ухуәпәжу бийм уозауә...» – жиІәурә кыысщытхъурт. Ауэ езыр зәрыадыгәр мыхъумә, и къуажи, и лъәпкыи щхъәтәч ищІыртәкъым. Адыгәр дунейм текъухъа хъуащ, дәтхәнәр пщІәжын,

жиІэрти хигъэгъуэщэжырт. Адьютантыр и инэралым пкъырупщІыхъ хъуртэкъым. И унэцІэр Жануков, цІэмрэ адэцІэмрэ Адил Гиреевич жыІи псори бухат.

Зэгурым, и Іупэр зыкъомрэ пІэжьэжъа иужь, ди къуажэпщу щыта ХьэтІохъушчокъуэхэ я кхъэм щІэупщІащ. ЖесІащ ар къуажэкхъэм къызэрыбгъэдэтыр, абы ипщэкІэ щыт школым сызэрыщеджар, ари пщым я школу зэрыщытар. ИтІанэ къызэупщІащ пщыр щыпсэуа унэр, абы я мэжджытыр щытыжрэ щымытыжрэ. Ар сфІэгъэщІэгъуэн зэрыхъуам, жэуап щестым сызэрыІанкунам гу лъытагъэнщ, инэралыр пыгуфІыкІри, нэгъуэщІ тепсэлыхъу щІидзащ.

Сэ къысфІэщІащ, дауэрэ къекІуэкІами, ар ХьэтІохъушчокъуэ пщы цІэрыІуэхэм ящыщу. А унэцІэ дыдэр зэрымыхъми, я пхъурылхуми, е пщым ящыщ гуэрым и цІэм унэцІэ къытехъукІагъэнкІэ хъунт. Абы унэцІэу зэрихъэр зыгуэркІэ зэблэша хъуами, и цІэмрэ адэцІэмрэ зэпэувэжмэ къабзэу «Алджэрий» хъурт.

Сэ сыпэплэрт, си фІэщи хъурт абы и дзыхъыр гуващІэхами зэгурэ къызигъэзыну. Ауэ зауэр зауэщ. Ар хамэ къэралхэм кІуэн хуей хъурт. Сэ сыздишэну хуэмеями, сыдамыгъэкІуами... Іэджэу зэхэлъщ ар. Си адэра, си къуэшыра? Тхъэращ а псор зыщІэр. Іджы хэти хуеиж. Ар сэ сщІэн хуейуэ иухатэмэ, нэгъабэ ди къуажэ къэкІуа щІалищым е сарихъэлІэнт, е зыгуэрым къызжиІэнт. МахуищкІэ дэтауэ жаІэ къуажэр къаджэдыхъу...»

Мурид къуажэм къэкІуа жыхуйІэ щІалищым я хыбарыр пэжт. Санкт-Петербург къикІа щІалитІым Налшык КГБ-м ящыщ зы щІыгъуу ХьэтІохъушчыкъуей къэкІуат. КъыщыщІадзари ХьэтІохъушчокъуэхэ я кхъэрт. Хьэрэкхъуэрэ мывэм къыхэупсыкІауэ абы ит сынхэм хъэрыпыбзэкІэ тет тхыгъэхэм къеджэфын яхуейт. КъэкІуахэр зытегузэвыхъа а Іуэхур тынш дыдэу къыщІэкІащ: колхоз амбарым и тетыр Истамбыл щеджауэ я къуажэ ефэндырт, бухгалтерием шотырылажъэу щІэст ефэндым и къуэдзэр, я завхозри хъэрыпыбзэм къеджэу зэзыдзэкІыжыф духъэшыт.

Сынхэм къытраджыкІа цІэ-унэцІэхэр, къыщалъхуащылэжа гъэхэр ятхщ, сурэт трахри, хъэщІэхэр кхъэм къыдэкІыжащ. Мо щІалэ зэкІуж бжыфІэхэм якІэлъыплтурэ, ефэндым жиІащ, ахэр дэнэ къикІами, зи кхъащхъэ къэкІуа ХьэтІохъушчокъуэхэ я щІэблэу. И гъуситІри абы щыхъэт техъуэри, ахэр зыми хэмыгъуэщэну кІэлъыжаІэжащ. Духъэшы лыжьыщыр къежьэжауэ къуажэ кхъэшхуэм къыщыблэкІыжым, абы жейуэ дэлъ я жэмхъэт лыжьым гу лъатауэ я щхъэр

абыкIэ ящI. Абы хужаIэрт, зызыгъэпщкIуа пщы лъэпкъ-хэр къацIыхужу къезышэлIэжахэм ар яхэтауэ. ЛIы-жыщым псалтэ лей къажьэдэкIыну хуейтэкъым армыхъумэ, сынхэм еплъыну къэкIуа щIалэхэм хуаIуэ-тэн ХьэтIохъушыкъуеипщ хъыбар я куэдт, езыхэм я нэкIэ ялтъэгъуахэри мымащIауэ хэтыжу. Зэпрадзыжу абыхэм къраIуэрт пщы лъэпкъ цIэрыIуэм щыщхэм я цIэхэр. Зыкъомым я кIуэдыкIахэми щыгъуазэт.

Революцэр къэхъуа иужь, я щхьэм тешыныхъри, ахэр Кавказым щызэбгрыкIат, ауэ къалтыхъуэжурэ зыкъомыр яукIащ. Псом хуэмыдэу яфIэгуузыр револю-цэм и илъэхэм къалтхуа щIалэщIэхэр 1937–38 гъэхэм зэраукIарт.

Зым имыщIэр адреим дэщIыгъужу, лIыжхэр щэху защIауэ тепсэлтыхъырт иужьрей я къуажэпщ Алджэ-рий и щхьэгъусэ ФатIимэт щIэпхъуэжауэ зыщигъэпщкIу Куржым къритхыкIыу колхоз парткомым 1937 гъэм кыыхуитха письмо гуузым. ЩIакхъуэ Iыхьэ имыIэжу хамэ щIыпIэм къина гуащэр парткомым къелтэIурт дахэ-дахэу балигъ мыхъуа, мыпсэуж я адэр зымыщIэж и къуитIыр ямыукIыу къригъэлыну. Ауэ къелахъым. МазитI зэкIэлгыкIуэм яукIащ.

Куржым я деж шыIащ гуащэ ФатIимэт и къуэ нэ-хъыжъри. Ар, мыдрейхэм хуэдэу, яубыду къашэжа-къым – ялэщIэкIащ. Тхьэм ещIэ и Iуэху зэрыхъуа. ЯукIар куэд хъуми, къелахэри шыIащ. Я унэцIэ, я цIэ зэрахъуэкIыурэ я псэр яхъумащ. Абыхэм ящыщ гуэр-хэу къыщIэкIынт залымыгъэм и пшагъуэ Iувым къыпхыплъыфа зырызри.

Бытырбыху къикIахэр иужьрей ХьэтIохъущокъуэ-хэр щыпсэуа мывэ унэшхуэми, якъутэжа я еджапIэмрэ мэджытышхуэмрэ здэщыта щIыпIэхэми, Гундэлэн ауз дэта я зыгъэпсэхупIэми кIуащ. Ямыдэурэ захъунщIа щхьэкIи къамыгъанэу, мэл хуаукIри ягъэхьэщIащ, арэ-зыуи ирагъэжьэжащ.

А хъыбарыр Мурид щызэхихар псори зэфIэкIа иужьщ. ЕджапIэ ящIыжа ХьэтIохъущокъуэхэ я унэ-жъым щыкIуам, хьэщIэхэр егъэджакIуэхэми яыхыбат. Ауэ Мурид, Алыхъан иригъэхьэлIэри, еджакIуэ щIалэ цIыкIу гуп нэщанэ иригъэуэнэ АдрыщIым иришауэ хуэзащ. Iуэхур зытетыр къищIэри, абы шэч къытри-мышхэжу и фIэщ хъуащ зауэм щыгъуэ зи адьютанту щыта инэралыр ХьэтIохъущокъуэхэм ящыщу, Бытыр-быху къикIахэри абыхэм я щIэблэу.

Абыи къыщынакъым. ХьэщIэхэм я хъыбар къы-щыхуаIуэтэжым, щIалэхэм «ДыкъацIыху нэхъей, хуаб-

жъу дызэпаплтыхьырт...» зэрыжаІар Мурид езым и цхьэм хуихьащ: «Ярэби, си шыфэлІыфэр инэралым кьажриІамэ, сэрауэ пІэрэт кьалтыхьуэр?»

Зыгуэрхэм тепсэлтыхьыжу, зыгуэрхэми егупсысыж кьудейуэ, Мурид и зауэ зэманым цыкІуэцІрыплтхьжкІэ, сыт цыгъуи сакъуи игъэпщкІу щэху иІэт. Зауэр иухауэ Берлин щыдэсыжа иужьрей зэманым адыгэ инэралыр игъусэжакъым абы. Ар нэгъуэшІ кьэрал цыІэт, Іуэху-шхуэ хэту. И лэжыгъэр апхуэдизкІэ щэхути, дзыхь зригъэзу и ужь ита адьютантми цибзыщІын хуей хъуат.

Мурид дзэм кьыхэкІыжу и анэжым кьыхуэкІуэ-жыну унафэм пэплъэу здэщытым, контрразведкэр кьыхуей мэхъури пІащІэгъуэкІэ ягъэхъэзыр. Мыбзад-джэу ищІэ нэмыцэбзэр хэкъузауэ ирагъэдж, щэху гуэрхэм цыгъуазэ ящІ. Ауэ абы и пэ кьихуэу быдагъэ Іах, тхылъымпІэ гуэрхэм Іэ трырагъадзэ, и узаншыгъэр щІлэрыщІау кьапщытэж.

КъыщыдэгущыІэкІэ е и гурыфІ къыщикІхэм деж Му-рид «КапитанышхуэкІэ» кьеджэу и Іуэхур зыбгъэдэлъ полковник лы гъур цыкІум и псалтэхэм тІэкІу-тІэкІуурэ кьыхош, мы зауэ нэужь лъэхъэнэм утІыппщауэ зэрыщы-там хуэдэу фадэм хуит зыхуищІ зэрымыхъунур. Ар бгынэн хуейуи аратэкъым. Къулыкъум, Іуэху зыхэхуэм кьызэригъэувым елтытауэ е ефэу, е емыфэу цытыфын хуейт, абы укъытекІынкІи Іэмал цыІэтэкъым. МащІэ фІэкІа емыфауэ чэф зищІыфу, куэд ефэми чэф мыхъуу.

Мурид щэхуу зытегузэвыхь Іуэхури абы ящІлэрти, япэ зыкърагъэщащ: и адэр «Враг народа» фІащу зэрау-кІами, и кьуэш нэхъыщІлэр нэмыцэм зэрадыдэкІами зэрыщыгъуазэр кьыжралэри, зыми темыщІыхъауэ езым ІуэхукІэ кьилэжь щІыхьыр кьызэрылтысыжынур, мобыхэм папщІэ езым жэуап зэримыхьыр икІи сыткІи дзыхь кьызэрыхуащІыр кьыщІагъужат.

А псори Іуэхушхуэм и щІэдзапІэт, кьэпщытэныгъэт, гъэунэхуныгъэт. КъыбжаІэмрэ Іуэхур зыхуэкІуэмрэ щызэ-темыхуэ цыІэт. Мурид зыхуагъэхъэзыр псэзэпылтхъэ-пІэ лэжыгъэм хыхьэгъуейт икІи кьыхэкІыжыгъуейт.

Хамэ кьэрал цыІэ адыгэ инэралым кІэлъыкІуэн хуейуэ ягъэхъэзыр капитаным кьыхуэмеиж хъури, унэм кьаутІыпщыжащ. Щхъэусыгъуэри щэхуу кьэнащ.

* * *

Мурид нобэрей гъуэгуанэм тезыгъэувам цхьэусы-гъуэ зыбжанэ иІэт. Абы я нэхъыщхъэу кьыщІэкІынури ар езыр тхьэмахуэ и пэкІэ кьызытекІыжа нэхъ гъуэгуа-

нэ жыжьэрт.

Гъэ еджэгъуэр зериухуу ар Ялтэ кІуаш зигъэпсэхуну, зигъэхъужыну. Абы щыІэху емыфэну ищІа мурадри къехтүлІэ хуэдэт. Ерыскъым игу нэхт хуэкІуэ, дунейм нэхт нэ къабзэкІэ хэплгъэ хъуат. Емыфэу зэрыпсэуфынур и фІэщ ищІыфат, имыщІэр емыфэн лгъэкІынгъэ лгъэмыкІынгъэрт.

ЯпэкІи къэхъуат апхуэдэ, ауэ мурадыр хъуэпсапІэ къудейуэ къэнэжырт. Иджы... ЗдэщыІэ зыгъэпсэхуи нэхт хэлэтыкІахэм ящыщт, хъэлусыпэ зратхэм ялгъысым хуэдэу. Я къуажэ ефапІэм Іэнэм щытежае къыхуихуауэ уи фІэщ мыхъужыну, Мурид зызэтриубыдати, зыхэт цІыху гъесахэм яхэзэгъат. Дауи, игъащІэм и Іэпэгъу тутыныр нэхт мащІэ хъуатэкъым.

И щІалэгъуэ лгъандэрэ фІыуэ илгъагъу икІи зыхуэлэзэ билгъард джэгуныр къигъуэтыжауэ, зэманыр абы щигъа-кІуэрт. Мо лгъышхуэр теубгъуауэ, тегъэпсауэ, башыр и Іэгурыжрэ шэрыуэу техуэу джэгурти, и ефэн къыщы-кІуам деж зи Іэр сысу хуежъэ Муриду щІІэжынтэкъым ар. Нэхт зызыгъэлэзэхэм къыдэджэгуну къалгъыхъуэу, апхуэдизкІэ цІэрылгъэ хъуат ари, я къуажэм ефэнкІэ щыцІэрылгъэ гуэру зыми игу къэкІынтэкъым.

Апхуэдэу екІуэкІыурэ, махуэ гуэрым, гъуси имыІуэ, Мурид хэгупсысыхъауэ гъуэгубгъу жыг щІагъым щІэст. Дуней дахащэщ. ДэнэкІи щхъуантІагъэщ. Гур къиуІуэ хъуар къабзэщ. Зи гъунэм унэмыплгъыс тенджыз щхъуантІэ Іэсэм нэр топлгъызэ. ЦІыху нэщхъы-фІэхэр тІурытІу, гупу зэщІэвэу зэблэкІ.

Мурид и закъуэщ. ЦІыхум Іурыплгъыхь и мыхабзэми, зэхэзекІуэхэм я нэгу йоджыхь: «Сыт хуэдэу пІэрэ мобы и гъащІэр, и насыпыр, и блэкІар, и къэкІуэнур? Сэ езым сиІэжу пІэрэ къэкІуэн хъэмэрэ псори кІуэжа? Мо фызыжъми и Іупэр хэгу пІэрэ зыхуилэжыр? Зэрызэхуэ-фащэ, зэрызэкІу мо зэщхъэгъуситІыр. Мо нэхт щІали-тІыр, дауи, зэщхъэгъусэкъым – мыбы щызэрихъэллаци зызэхуагъафІэ, зэхуэщІыкІейщ. Сыти жыІи, щІэщы-гъуэр зэрыфІ».

ЗэрыгъэщІэгъуэн гъуэгур. Абы щызекІуэу плгъагъур цІыхухэрщ. Нэм имылгъагъуу ахэм япкърылгъэ гурыщІэ, гупсысэ къомыр-щэ. Ныбжъым хуэдэу плгъагъу цІыху цІыкІум и кІуэцІым щыгъэпщкІуауэ, сыт щыгъуи дэщІыгъуу гъуэгум щызокІуэ гъащІэшхуэ: зэмыфэ-гъуу, ІэфІу, дыджу, гухэхъуэу, гущыкІыгъуэу, уигъэгу-фІуэ, уигъэпыхъуэ... Дашщэ хъууэ пІэрэ ахэр? Куэд дыдэ. ЦІыхуу гъуэгум тетым хуэдиз. Абыхэм я псэм зэри-гъэзахуэм хуэдиз.

Хуэмурэ кѳокІуэ щІалэщІэ кІыхьышхуэрэ абы енэ-хьыжьэкІ цІыхубз зэкІужрэ. ЦІыхубзыр ижьыраб-гъумкІэ щытщ. ЩІалэм абы и Іэблэр иЫгъщ. «Хабзэ гуэрым тету пІэрэ я зэбгъурытыкІэр, хьэмэрэ?... Зэщхьэ-гъусэмэ, цІыхубзыр сэмэгум щытынт. Апхуэдэу жыпІэ-нуи зэныбжькъым. ЦІыхубзыр щІалэм и анэмэ е и шыпхъумэ, я зэбгъурытыкІэр тэмэмщ. Іэблэ зэрыІы-гъыр хэбдзыжмэ... А-а, ар ди адыгэ хабзэмкІэщ. Мыбы хэт абы щелІалІэр. ЯщІэххэуи уиІэ».

Къоблагъэ щІалэмрэ цІыхубзымрэ. Мурид и нэр щІалэм тенащ, къэзымыгъээжыну блэкІа и щІалэгъуэр абы прифыгъулі хуэдэ. ЗэрыекІушхуэ, зиупцІыжу. ЩІалэщІэ дэжеям и Іэпкълъэпкълъэ задэ дахэ цІыкІуми хуэдэкъым мыр. ЛІы Іэпкълъэпкълъэщ, къару защІэу зэхэлъу. И натІэ лъагэм и ныкъуэр щІиуфэу, щхьэц кІыр мыдаІуэ лъэныкъуэкІэ гуэлъщ. И пэ джыдэшхуэр къы-зыдэплъ нэ фІыцІэ пІащэхэр, яфІэкІуэдэ гуэр къалгы-хъуэж нэхъей, жыжьэу маплъэ. ИтІанэ, щІыгъу цІыхуб-зым къыхуоплгъыхри, едэхашІэу хуогуфІэ.

Мурид маплъэ и нэ диям и жьэри дыІурыхуауэ: «Телъыджэ. Мы слъагъур хэт? Дэнэ щысцІыхур? ПщІы-хьэпІэ мыр? Дауэ? Уи нэр къижу пщІыхьэпІэ плъагъуну?»

Зи нэ къатенам гу лъамытэххэу, блэкІитІыр зопса-лъэ. Сытыбзэ? Мурид ар гъэщІэгъуэн къыщохъу. Зэгуэр, аддэ и щІалэгъуэм мыхуэмыхуу зэрыпсэлгъэфу щытауэ иджы ауи игу къэмыкІыж икІи зыкІи зыхуэмейж нэ-мыщэбзэмкІэ. УафэхъуэпскІыу зелъатэ псэ гужьеар плІанэпэ Іэджэм доуэ... Мохэр блокІ. Езыр и пІэм инащ. И жьэри щхьэ зэщІэна? БлэкІахэр жыжьэ мэхъу. Нэхъри, нэхъри жыжьэ. Къухъэным щынэсым, Мурид зы къару къызэщІэплгъэж гуэрым къелІэтри ирехъэжэ. ЗыкІэлгъэжыхэр гъуэгущхуэм зэпрокІри фІокІуэд. Къелгыхъуэ. Я ныбжь теплгъэркъым. Аргуэру кыкІэ-рыхуащ. Мыр дауэ?!

ЕтІуанэ махуэм а зэман дыдэм ирихьэлІэу, Мурид а щІыпІэм щетІысэхаш. Ежъащ, пэплгъащ, лгъыхъуащ. Ещанэ махуэми, кыкІэлгъыкІуэми, кыкІэлгъыкІуэжми. Ауэ яригъэщхь къудей и нэм кыфІэнакъым, ерыщу лгъыхъуа мыхъум. ИтІани щыІэт абы и гугъэр зыхимы-хыжа гуэр. ИщІэрткъым ар зищІысыр, ауэ ищІэрт зыгуэр къэхъун зэрыхуейр, абы фІэкІыпІэ зэрымІэр, къэхъунум пэувыф зэрыщымыІэр...

И пэри, и кІэри зэхэзэрыхыжауэ джэрэз дуней-жъым щымышІлэщыгъуэж Іэджэм щыщ тІэкІут лгъышхуэр зыгъээджызджар. ПсэкІэт къызэрищІари. Зэрытеп-лгъэу и нитІми къацІыхуат. Я фІэщи хъуат. Сытыт-тІэ

мы телъыджэр? Хэт мыр?

ГъэщцІэгъуэнкъэ, зей нэгъуэщІым хигъэгъуэщэн хуэмеяр къыхуэщІэжатэкъым. ИгъащІэм и нэ зытемыплъяр къицІыхуат. Зэгүэр Іэпыхуа ткІуэпс пцІа ІэфІ тІэкІум къыхэхъукІа, дунейм тетуй имыщІэхха щІалэм Іуплгъэри, Мурид езым зыкъицІыхужат...

Лгъыхъуэурэ ешри и гугъэри хихыжауэ, къежъэжынми махуэ зыщыплІ нэхъ имыІажу, Мурид тенджыз Іуфэр къызэхикІухырт. Ялтэ и кхъухътедзаплэм щызэблэкІ цІыху Іувым яхэплгъэу уври тутын щІигъэнаши, и гупсысэ мыухыжхэм щыщІомбрыуэж. ИгъащІэми фІэфІт ар – псым хэплгъэу гупсысэ. Зи бжъэпэ щалгъуха Бахъсэн уэрыжъым, нобэ здэкІуэ Сэрэдж псы цІыкІум бдзэжъей ещэу щыщхъэщыскІи...

Мы тенджыз Іуфэм къекІуалІэ кхъухъ нэхъ ин дыдэхэм ящыщ зы нобэ гъуэгү техэрт. Абы исхэр езыгъажъэхэри, еплгыну къэкІуахэри гъунэжт.

Абы хэту, псори зыпэплгъэр къэхъуащ. Ежъэхэмрэ езыгъажъэхэмрэ сэлам зэрызэрахыж кхъухъ кІий макъыр къэІуащ. Дунейм тет псоми зэхах икІи зэхащІыкІ хуэдэт а макъ лгъэщыр. Тенджыз фІыщІэр пэжыгъэкІэ еджэ пфІэщІырт щІылгъэ щхъуантІэм, къащхъэщыт уафэ къащхъуэр я щыхъэту.

Нэм къищтэ къудейщ кхъухыр зэрежъэр. Ар апхуэдизкІэ абрагъуэщи, и пІэм икІар зыІусыкІ тенджыз Іуфэр ара къыпфІэщІу щхъэр тоуназэри нэр къегъащІэ. ЯпэлэщІэ хъу кхъухыр зыгуэркІэ кыызэтрагъэувыІэ я гугъэжу, цІыхухэм я Іэр хуащІурэ абы зыхуаший.

Зыри зыщымысхыжа адыгэпсэхэр мин бжыгъэ куэдү зыхэкІуэдэ тенджыз угъурсыз дахэм хэплгъэ Мурид и гупсысэхэр къызэпеуд зэІурилгъэфэным хуэдэу зи нэр къепхъуэу къэщтауэ къыхэкІиикІа цІыхубзым. Зызэтриубыдэжри ар и пІэм ижыхъащ, и бзэр иубыдам хуэдэу. Муриди аращ. И нэр къож дияуэ, и жьэр Іурыхуащ, зымахуэ ещхъу. «Ара? Сыщыгүэрэ? Армырамэ, щхъэ къэщта? Арамэ, щхъэ зиущэхужа? И гъуса щІалэшхуэр дэнэ щыІэ? Е ар зи гъусар нэгъуэщІ? Дауэ щытми, ар сэ иджыпсту къэсщІэн хуейщ. СфІэкІуэдам нэхъыбэ сфІэкІуэдыжынкъым».

Мурид зэрыбакъуэу, цІыхубзыр аргуру зэщІэкІэзызащ.

– Уэра? – жеІэ Мурид, и макъыр ишхыжу жьэмей хъуауэ.

– Хэт сэрар? – упщІэм упщІэ кыпедзыж цІыхубзым.

– Хэтми... ар уэра?

– Къэплгъыхъуэр сщІам, сыхэтми къэпщІэнт.

– Щэбэт кІуам слгъэгъуар уэра?

- Уэ Іэджи плъэгъуагъэнщ.
- ЩІалэ кІыхъышхуэ дэщІыгъуу.
- ЩІалэ кІыхъышхуи щыгъунэжщ дунейм.

Илъагъумрэ и гугъэмрэ фІызэблэкІауэ къызэфІэщІыжа лІышхуэр и плэм ижыхъауэ цІыхубзыр нэкІэ ешх. «Ара мы слъагъур е си псэм сыктыгъапцІэрэ? Арамэ, нэхтыфІт, хъэмэрэ?.. СыкъицІыхужамэ, щхъэ зибзыщІыжа?»

ЦІыхубзри къоплъ Мурид, жиІэнури ищІэнури хузэмыгъэзахуэу. УафэхъуэпскІым хуэдэу абы и щхъэм щызэблолъэтыж и махуэ жыжьэ блэкІахэр. «Щэч хэлтыжкъым, аращ мыр – Муридщ. Апхуэдизу зэщхъ щІэкъым. Алыхъым дигъэбэлэрыгътри, дымышІэххэу дызэхуишащ. Дауэт-тІэ зэ дызэхуэмызэжу дызэрылІэ-жынур? Дауэт апхуэдиз щэху зэрыздыщІэпхъэнури? Іэмал щимыІэкІи, сэ мыбы и гъащІэм зыгуэркІэ сыщыгъуазэщ. Езым си Іуэхум зыри хищІыкІыркъым. ЗэрыщызбзыщІар нэхтыфІу плэрэ? Сыту хъуами, ар фІэкІащ. АтІэ иджы сыт ар гъэпщкІун щІыхуейр. Ар щэхуу къимыгъэнэну ара хъунщ Тхъэм дыщІызэхуи-гъэзар. Е мы зи Іуэху зесхуэу си пащхъэм итыр армырауэ плэрэ? Хъэуэ. Сэ ар згъэгъуэщэн, нэгъуэщІым хэзгъэзэрыхъын хуейкъым. АтІэ езым зэхэзешхуээн щхъэ сищІа? Апхуэдизу жьы сыхъуа?»

– Дунейм щыгъунэж щІалэ кІыхъышхуэхэм ящыщу а уэ пщІыгъуар зэщхуэ щІэр зы закъуэщ, – Мурид япэ къэпсэлъащ.

– Хэту плэрэ а зыр? – мащІэу пыгуфІыкІащ цІыхубзыр.

– А зыр хэтми уэ пщІэн папщІэ, адреи зыр зи хэтри сэ сщІэн хуейщ.

ЗэрыцІыхужа хуэдэт а тІур, ауэ иджыри шэч гуэр яІэти, япэу къэхэшэну язри тегушхуэртэкъым. ЦІыху гъащІэм куэдрэ къыщымыхъу, ауэ куэд зыхуэныкъуэ дакъыкъэ лъапІэт ар.

– Алыхъым дыкъелъагъу. БзыщІ хэмылъу дызэгъэпсалъэ. Сэ сыхуейщ си лъэужь мыкІуэдыну, сызищІысри, сызихэтри пщІэну, – Мурид и псэри, и нэри апхуэдизкІэ лъаІуэу а псалъэхэр къыжьэдэкІырти, цІыхубзыр къэгумэщІащ.

– Аращ. Алыхъым дыкъелъагъу. Псори зи унафэр аращ. Си щэхури афІэкІа схуэбзыщІыжынукъым.

– Уэращ! – жиІэу Мурид къэуІэбжьри кІэлтыгу-фІэжащ.

– Уэ зи хэтыр пщІэну узыхуейр си гъусэу плъэгъуа щІалэ кІыхъышхуэрщ.

– Аращ.

– Ар Къэбэрдей щІалэ Щауей Мурид и къуэщ. И цІэр Петрщ. ТпэлэщІэ хъу мо кхъухышхуэм ису гъуэ-гуанэ кІыхъ техъащ.

– Ксенэ! Уэращ мыр! – Мурид бэкъуащ.

– Сэращ, Мурид! – Ксенэ кыпежьащ.

Куэд лъандэрэ телъ цІыхуэшхуэ ипшыныжа хуэдэ, зэманри япэкІэ ежьэжащ. Тенджыз сабырри Іэсэу мәщэнауэ. Абы тет кхъухышхуэри нэхъ жыжьэ хъуху нэхъ цІыкІуи хъууэрэ, уафэ къащхъуэмрэ тенджыз цхъуантІэмрэ яку добзэхэж.

Муридрэ Ксенэрэ тенджыз Іуфэм Іусщ.

Куэдрэ зэпсэлъащ а тІур, зэманыр зэрыкІуэр ямыщІауи зэбгъэдэсащ. Ауэ, Мурид сыт хуэдизрэ къемылъауами, Ксенэ абы хуэкІуакъым ресторанми, и зыгъэпсэхупІами. Куэдым тепсэлъыхъащ а тІур, гукъэкІыж жыжьэхэр къыщІагъэлъэжрэ зэм дыхъэшхыу, зэми я нэпсыр къытелъэдауэ. Ауэ Ксенэ абы хуиІуэтакъым и къуэм и Іуэху зытет псори, я псэупІи, я щэхуи. Езы Мурид мобы жриІащ и фызым зэрыдэмыпсэужри, къыдэкІуэмэ, здишэу зэрыкІуэжынури. Ауэ а псалтэр, тегушыІыхыжа мыхъум нэгъуэщІ къимыкІыу, кІэщІу яухащ. Дауи, Мурид къыфІэщІащ, къыщибзыщІ цхъэкІэ, Ксенэ цхъэгъусэ иІэу. Ауэ ар пэжтэкъым. Абы Мурид и ужькІэ лІы иІатэкъым. ПхъужыщІэр зылъыса цІыхубз дахэр зыгъэпуд гъащІэ гъуэгуи хуэди къыхихатэкъым абы.

Зэгурэ и псэм щыщ Іыхъэу щыта, иджыри щымыгъуищІа ІэфІагъ зыхуиІэ, ауэ, сыт хуэдэ мыхъуами, зэманым хамэ къыщищІыжа цІыхухъум Ксенэ и гур щІэрыщІау къыхухуэІуихыжакъым. Ар псэм хуэмыгъэвынкІи, гум темыхуэжынкІи хъунут.

Мурид теухуа мы тхыгъэм нэхърэ мынэхъ мащІэ щІэптх хъуну а цІыхубз хейм къытепсыхат дуней хъэзабым и бэлыхъ Іэджэ. Ауэ а псор мыбы хэмызэгъэн хъыбарщ. Нэхъыщхэр жыпІэмэ, Мурид и щІалэгъуэм щыгъуэ, ар Ксенэ щицІыхуа зэманым, ныбжьэгъухэр къызэреджэу щыта Петр цІэ хэлэтыкІар зыфІищыжа, къэзылъхуа адэм и цІэри зыфІимыгъэкІуэда и къуэ закъуэм щхъэузыхъ хуищІат Ксенэ и гъащІэ псор. Къуэми ар игъэпэжырт. Аркъудейтэкъым. Акъыли, къаруи, теплэ бжыфІи Алыхъым зыбгъэдилъхъа Мурид зэрыхъуфын хуеям хуэдэ щІалэ Ксенэ абы и къуэм къыхищІыкІат...

Жэщ хъууэ а тІур щызэбгъэдэкІыжым, Ксенэ мор къыгъэгугъащ иджыри зэхуэзэну. Щхъэусыгъуэри жриІащ. Адэ, зауэм ипэкІэ, ХъэтІохъушыкъуей щыдэ-

сам зи гугъу хуищIа тхылъ гъэщIэгъуэныр. – Е. ХАМАР-ДАБАНОВ итха «Кавказым щалэжъа хъэгъэщагъэхэр» жыхуиIэр, Ксенэ кыIэрыхъэжати, къыхуихъыну арат. Къритыпэнуми, къригъэлъагъун къудейми къыжриIа-тэкъым. Тхылъыр езым санаторэм къыхуихъу етIуанэ махуэм къэкIуэну пIалъэ къритат.

Мурид пIащIэу пэплъащ куэдкIэ зыщыгугъа зэлущIэм. Ксени жэщ псом езэгъакъым. Гупсысэхуэм хэхуауэ здэмыжейм, зэм кыфIэщIырт игъащIэм зылтыхъуар имыщIэххэу кыигъуэтыжауэ, абы пежъэн, кIэлтыхъэн хуейуэ. Зэми мелыIыч е тхъегурымагъуэ гуэрим наIуэу къыжриIэ хуэдэт и щхъэ мыгузым боз къримышэкIыу, дэп зыдэмылтыж жъэгум мафIэ щызэщIэмынэжыну.

Дауэ мыхъуами, щыIакъым тIуми я псэр зезыхуэ зэлущIэр. ЩыIар нэгъуэщIщ. Палъэр блигъэкIри, Ксенэ къэкIуащ Мурид здэщыIэм. Ауэ ар кыилтыхъуакъым икIи зыхуигъэзакъым. Пхъуантэ дахэ цIыкIу иратыжыну кыигъанэри къэкIуэжащ. Абы дэлът «Кавказым щалэжъа хъэгъэщагъэхэр» жыхуиIэ тхылъри, абы и плыфэ нэгъуэщI пасэрей тхыгъэ гъэщIэгъуэнхэри. Псом япэр Ксенэ махуитIкIэ итха письмо кIыхъырт. Мурид абы къриджыкIащ а тIум я насып зэрызэхэмылтыжри, къалъымыхъуэну кыызэрелтэлур, я лъэпкъым къадэгъуэгурыкIуэ тхылъ лъаплэмрэ абы дэщIыгъу тхыгъэ гъэщIэгъуэнхэмрэ езым тхыгъэ кыызэрыхуищIри, нэгъуэщI куэди. Ауэ абы ибзыщIат и къуэр зэрыразведчикри, ар зытехъа гъуэгуанэри, Мурид и къуэш нэхъыщIэр нэмыцэм зэрадыдэкIар и къуэм зэран къыхуэ-хъункIэ зэрышынэри...

Письмом итхэри, абы кыыхилъагъукI бзыщIахэри зэригъэуIуфщ, псоми кIуэщIрыплъри, Мурид нэхъ наIуэу зыкыилъагъужыфат, нэхъ IушщIуи зыкыицIыхужыфат. Дауэ хъуми, и псэр зэкIэ нэхъ тынша кыфIэщIат. Ауэ ар зэкIэт икIи кыфIэщIа къудейт.

ЗэплъэкIыжмэ, Ксенэрэ и къуэмрэ здэщыIэр тэмэму ищIэн дэнэ къэна, кыыздилтыхъуэн къудейм щымыгъуазэу Ялтэ кыикIыжри, Мурид тхъэмахуэ ипэкIэ Хьэ-тIохъущыкыуей къэкIуэжат, иджы Сэрэджыкыуэ ауз здихъ пхъуантэ дахэ цIыкIур иIыгъу, дэлъ тхылъымпIэхэми ауэ зэ ириплъа мыхъум, гупсэхуу щIимыджыкIауэ.

* * *

И пIэм илъ хьэлъэр жыг къудамэм фIидзэри, зыдыхъэну Сэрэджыкыуэ ауз куум дэплъэу щхъэщыуващ

Мурид. Ялтэ кыыздрихауэ иджыри и нэгү щІэт гупсысэхэр кѣепщІрэ зыщхьэщихужу здэщытым, Мурид и гѣащІэ гѣуэгуанэм зыщрихьэлІа цІыхубз Іэджэм кѣахэпІиикІыу Ксенэ елѣагѣу. Зауэ нэужьым Берлин щыдэса зэманым лѣакѣуащхьэкІэ зыхэта нэмыцэ цІыхубзхэми хуэдэтэкъым ар. Абы ебгѣэщхь хѣуну зыхуэзар Нагѣуэ и закѣуэщ. Зи нэ дахитІым я плѣыфэр цІэ зыхуэхѣужа а цІыхубз зэкІэлтъыкІуэм и гуэныхь телѣу, нобэми и бэлыхь кѣекІыжу кѣилгьытэрти, и щхьэр фІиудыжырт.

Зауэр иухыным куэд имыІэжу Мурид отпуск кѣыщыкІуэжам щыгѣуэт Нагѣуэ зи цІэ а хьыджэбз дахэщхуэр япэу щилгѣэгѣуар. Я гѣунэгѣу кѣуажэм щыщти щІэщыгѣуэ кѣыщыхѣуа е зэ ІуплгѣэгѣуэкІэ дихьэха. Сытми псоми яхилѣагѣукІащ. Кѣэфэну кѣытехьэми ар кѣыдишырт, уджыр ирагѣажьэми арат и Іепэгѣур.

Мурид и адэ шыпхѣу хамэ кѣуажэ исым кѣыздишат ар джэгум хигѣэтыну. И нысэгѣум ипхѣут. Зэрылгѣагѣури зэкІэрыпщІащ. Нэмыцэдзэр кѣуажэм щыдэкІыжым мафІэсым кѣыхахыурэ цІыхухэм зэбграха лѣакѣуэрыгѣажэхэм ящыщ гуэр кѣылэрыхѣуэ, Мурид абы тесу, махуэ кѣэс жыхуалэм хуэдэу, кІуэрт и адэ шыпхѣум я деж. Нагѣуэ абы щыхуэзэрт. ЗэнысэгѣуитІыр колхоз губгѣуэм лэжѣакІуэ дэкІырти, щІалэмрэ хьыджэбзымрэ кѣызэхуэнэрт...

ІэфІыр дыдж, гуапэр гуауэ, пэжыр пцІы щыхѣужухыгѣуэ кѣыщІэкІащ а тІум я зэлущІэр. Зауэр зэфІэкІрэ кѣигѣээжэмэ, кѣишэну Мурид тхьэ иІуэрт. Нагѣуэ лѣэкІыху зыхѣунщІащ, псэкІи кѣарукІи ныкѣуэкѣуащ. Иужьым лѣэкІыжакъым. Мурид и убзэри, лѣэури, кѣарури зэхыхьжати, пэмылгѣэщу хьыджэбз насыпыншэр Іэсащ... Бахъсэныжьи папщэрэ щатэу ежэхт.

ЩІалэми пцІы хуиупс и гугѣакъым дэзыхьэха хьыджэбзым. Ауэ ІэфІыщэми гур кѣеулэ. Сытми, аращ зэрыхѣуар. Апхуэдэу иухауэ кѣыщІэкІынт. Е Мурид и насыпыншагѣэм и щІэдзапІэр арат?!

Мурид зауэм игѣээжащ. Нагѣуэ уэндэгѣуу кѣэнащ. Зауэм кІуэжам ажалым зыпыІуидзу и псэр ихѣумэрт. Уэндэгѣуу кѣэна и псэр фІэмыІэфІыжу ажал кѣилгьыхѣуэрт. Зэманым и Іэмырыр гущІэгѣуншэу кѣыщІэкІащ. Нагѣуэ гѣащІэ зыритын хуейуэ и ныбэм илѣыр иукІыжащ. Зауэм щаукІыну шынар псэууэ кѣелащ. Ауэ абы Нагѣуэ кѣилгьыхуэжакъым.

И нэ дахэхэр хулауэ, и щхьэр кѣилэту цІыхум яхэмыплгѣэжыфу кѣэна цІыхубз насыпыншэр, кѣалэм Іэпхѣуэри, шхапІэ гуэрым хьэкѣушыкѣутхьэщІу щІэуващ.

ИтІанэ Іэнэзехъэ, пщафІэкъуэдзэ ящІащ. Мытхъами, лІакъым, нэмысыншәуи уэрамым дыхъакъым. Зи щхьэгъусэр лІәуэ бынитІ къызыхуэна лІы къетІорыскІ гуэрым ишәжащ. Ауэ езым и щхьэм къыфІидыгъужа насыпыр къылтысыжакъым – бын къыщІэхъуэжакъым. И гъащІэр нәщхъейуэ, гуауэм иужыгуауэ къехъ, къэзымыдәжа Муриди игу хуимыгъэхуу.

Зауэм къыщикІыжам щыгъуэ школым зыщрихъэлІа егъэджакІуэ матушкІә дахэм Мурид и нэр къыщипхъуэри, Нагъуи игу къэкІыжатэкъым, зи щІалэхэр хәкІуэдауэ зышән зымыгъуэтыж къуажэ хъыджәбз къомри илгъагъужатэкъым. Нобәми зи гуэныхъ телъу къилъытэ цІыхубз лажьәншәм и нәхейми щышынатәкъым абы щыгъуэ... Иджы сыт? АдәкІә дауэ? Сыту быркъуэшыркъуащә мы дунеижыр! Дауи дытетыф?!

И псәм телъ хъэзабым итхъэлэ къыфІәщІыжауэ, Мурид и пщэр етІатэ, жыг къудамэм фІәлтэ и хъәлтэр и плІәм ирелъхъәжри, Сәрәджыкъуэ ауз удэзышә мәзщІагъ лгъагъуэ нәпцІым тету ирегъэзых.

Зым әдрейр щигъэгъупщәжу куэд игу къэкІыжурә гупсысә хъәлгъэхэр зәлтыІутхъури, Мурид и нәгу къыщІәувәжащ зауэ лгъэхъәнәм щыщ теплгъэгъуэ телъыджә. Дауэ дәхуэрә цІыхум и фәм апхуэдиз? Дауи къелрә?

...Дзәр зәпрыкІыну зытехъа псышхуэм и әдрей нәпкъым – бгым хуэдәу лгъагъ лгъэныкъуэм нэмыщәхэр къытесци, шәр уәшхыу къытрагъашхә. ЗауәлІым и къаләнымрә псәм и ІәфІагъымрә цызәпекъу, гъащІәмрә ажалымрә цызәбгъурылт, хъэдәм зыкъуигъаппщкІуәурә псәум зыщыхъумәж а сыхъәтыпәм Мурид хъуат щәм я пашә зы, псым изыш я брамым къытелгъәлтә бдзаппІәшәхэр зыгъәлтәеиж гъуцІІ гъәжа. Е мелыІычым къихъума, е гугъаппІәу илэ къуэ нәхъыжъым тхъә хуелтәІуу Бахъсән Іуфә андәз щызыщтә и анәм и псалтәр къабыл хъуа? Дауи лгъәкІә, тхъәкІумакІәр гуэзылыгъукІ бийшә зәпымыгужми зыхуимыгъәщхъыу зәфІәту, нәщІ хъум иузәдыжу автоматыр иггъәлтәлгъәу нәпкъым екІуәлІән, псом япә иту щІым техъәу «Ура-а»-кІә бийм ебгъәрыкІуән? ЗауәлІ зәщІәплгъам и фәр апхуэдизкІә Іувци, зыри пхыкІыркъым...

Автоматыр иггъәлтәлгъәу бийм щәбгъәрыкІуәм, и нәхъуейр текІәуэ Мурид и макъым къызәрихъкІә псалтә зәгъәкІуа гуәрхэр къыжъәдәлгъәлырт. Зыми къыгурыІуәртәкъым ар – адыгәбзәт. Ауэ и гъусәхәм я псәр къызәщІигъәнати, шәтемыгъахуэ дыуәу къафІәщІырт. Къуагъым зыкъуәзыдзахәми къыкъуәкІыжурә фочыр

Мурид уэрт, зауэм кышчымыштѳа хабзэццлэ игъзу-
вам хуэдѳу. Автоматыр лъалъэрт. Ар щызэпыуклэ усэр
кыжьжэдэлъэлъырт. Я къуажэ школым цыщцлэсым гуклэ
ищцлѳу цыта, я егъэджакцлѳу Абдурэхым лышхуэм и
ныбжьэгъу адыгѳе усакцлѳу цлэрыцлѳуэр Хьэтлѳхушыцкъуейм
кыжкълѳу махуйтцклэ шахъэццлам къажрицлѳа, езы Му-
рид сурэт зыбжанѳе зытрищцлѳылѳа усѳ гуимыхужырт ар.

Ар зэпыурти Мурид къыжъэдэлъэлъырт:

Лъалъэрт щІэуэ яузэдыжу Мурид кыІэщІалъхъа
автоматыр: тр-р-р...

Ара уэ узэрызахуэр, –
Сабий гъыбзэр зэхыумыщІыкІыгу,
ПхъэнкІийхэм ар щыхэжаекІэ
Ныбэизхэр щыбгъэдыхъэшхыу?

Умыдзыхэ, си Нанэ дыщэ,
Лы ищIынщ уи к'уэр IэштIымым,
Зэман кIэшIкIэ ар нэкIуэжынщи,
Шыплэжынщ Бах'сэна аузым!

44

гъэкIа лъэпкъхэм яжъ къэнахэми къащIихуа, сытми Мурид къытраIуэу зыпагъэплъа, и гъусэхэм зэрыхагъэIуа лIыхъужъ дамыгъэ Дыщэ Вагъуэр къызэрыгуэкI «Вагъуэ плъыжькIэ» зэрахъуэкIыжащ. КъаIэрымыхынуи зритIащ, ар зи унафэ езым и мыстым фIыредзэж, яжриIэри. Ауэ упщIыIужу зыктыщIэжа иужъ къаIихыжащ. Абы къыдащIыгъуащ зэрыпхъашэм кърикIуа офицер щIыхъ судым и унафэ гуащIэр: и званэм илгъэскIэ хамыгъэхъуэну. Ауэ цыхъукIи, зауэр иухыным къэнэжар илгъэ иримыкът.

«Е мыхъу фIы хъужырктым» жыхуаIэм зыгуэркIэ ещхъу къыщIэкIащ Мурид къыфIамышцу къэнэжалыхъужъ цIэ лъапIэр. КIэлгъэф ящIа Iуэхур зэриухынуми пэмыплъэу, Мурид и командирым ХьэтIохъушыкъуей къитхаш мор лыхъужыщIэр къыфIащыну зэрагъэлгъэгуам и хъыбар. Абы и сэбэпкIэ, Мурид и анэмрэ и шынэхъыщIэ насыпыншитIымрэ хэкум ирашыну ягъэхъэзырахэм къыхагъэкIыжри я унэ къинэжащ.

* * *

Зым хэкIым адреим хыхъэу зи гукъэкIыж гупсысэхэм яIыгъыу аузым дыхъэ Мурид къэщтауэ зэщIовыIыкI. Зыми кIимылгъэгуами, зыщыукIытэжауэ зеплтыхъ. Мэз лъагэм IэгупIэурэ къыпхыпс шэджагъуэ дыгъэм игъэхуэбауэ гъуэгубгъум къыIулъ мывэжым блэ дахэшхуэ теукъуэдият. Щхъухъ зыIурылгъхэм хуэдэт. Зигъэхъеящ, ауэ и пIэм икIактым. «Си гугъу къыумыщI, уи гугъу сщIырктым. Уи гъуэгу тет...» — къыжриIэ хуэдэт абы Мурид.

Апхуэдэуи ищIащ. ДакъикъэкIэ зэпиплгъыхъри и гъуэгу теувэжащ. Ауэ абдеж къыщрихъэжъа гупсысэхэр къепщIащи, зэрегъэзахуэ: «Уэ шэрэз уиIэщ, щхъухы зыбохъэ, ауэ укыизэуактым. Уи гугъу сщIатэкъыми, уэри аращ. АтIэ цIыху дапщэ шыIэ къыпщыгуфIыкIыурэ къодзакъэу, шэрэз ямыIэми щхъухыншэу уаукIыфу. Сэ хэт сыт есщIа? ИтIани щхъэ мыхъурэ си Iуэхур? Ди анэм ар щыжесIэкIэ идэрктым: «Уи Iэ-уи лгъэ къыбдэбзу, уи акъыл зэтесу Тхъэм укыищигъэщIакIэ, сыт къыпхуимыщIэу къэнар?» Пэжщ, ауэ мащIэIуэщ. Нэхъыщхъэ дыдэм сыхэкIыжащ. Дэнэ щыIэ насыпыр? Адэншэ, здэщыIэр дымышцIэ и хъэдащхъэм «народым и бий» фIащыжауэ. Балигъ мыхъуауэ щхъэрыуа къуэш нэхъыщIэ, зы псалгъэм етIуанэу дзы

кыысхуащІу. Зауэм сфІигъэкІуэда Ксенэрэ абы сэ стри-
щІыкІыу сфІигъэпщІкІужа си къуэмрэ. Сытыт апхуэ-
диз бэлыхъ зытеслъхъа Нагъуэ и лажьэри? «Алыхъым
кыпхуигъэгъункъым» – къызжиІатэкъэ. Зи лъагъуны-
гъэр Бахъсэн аузым дэмыхуэжу къызжезыІэу къэсша,
бынитІ зыхуэзгъуэта Ермолхэ я пхъур кыспэуу дап-
щэрэ къызэзэуэжа? Фадэр щызгъэтури сеплъакъэ. Ари
Алыхъым щхъэ нэрыгъ схуищІа мыгъуэу пІэрэ? Анэм
къыздилъхуа фІагъ псори щхъэ сфІэкІуэда, илгъэс щэ
ныкъуи сримыкъуауэ? Сыт атІэ иджы кысхуэнэжар?
Пылым хуэдэу схэлъу къару кІэнтхъ. Акъыл утхъуа.
СурэтыщІ Іээ хъуну жыхуаІа щІалэщІэм и ныбжь.
Псори фІгуэ зылъагъуу щыта псэ къабзэ хъэлэлым
щыщу зызышхыхъж губжьыгъуафІэ тІэкІу. Ара
хъунщ псори зэрыхъужыр...»

Мурид тхъэмыщІафэ дыдэ кытеуат. Зыми кыпщи-
мылъагъу мэзыжъ зэгъуэкІым, къыздилгъэф бампІэш-
хуэр щрикІутын и гугъэ ауз куум абы хамыгъэзыхъауэ
зыщииумысыжырт и псэр и щыхъэту, тазырым я нэхъ
гуащІэр зытрилхъэжыну хъэзыру.

«Сытыт мы нобэ сыздежъами сыщІэкІуэр? Тхъэма-
хуэкІэ сызэгупсысауэ къыздесхъэжъа мурадыщІа къом-
ри дэнэ кІуэжа? Сытыт ахэр зищІысри? Зыри згъуэты-
жыркъым. Ксенэ къызита тхылтым унэми сыщеджэ
хъуртэкъэ? Хэтыт си Іуэху къызезыхуэри? КІуэдыжыпІэ
сылыхъхуэмэ, ар дэни щыбгъуэтынущ. АтІэ, пэж дыдэу,
ажалым сыкыихурэ мыбы зызмыщІэжу?!

Япэм зэи слгъэгъуакъым, а блэшхуэри си пащхъэм
нобэ щхъэ кыигъуэлъхъа? Е «си гъащІэр нэхъыфІщ
ууейм нэхърэ» – къызжиІауэ ара хъэпщхуищ шына-
гъуэм? Пэж хъунщ. Сыт и гукъеуэ абы? Къыхукъуэплъа
дыгъэм зрегъэури тхъэжу мывэм телъщ. И щхъэри, и
псэри хуитщ. Сэр-щэ?...»

КІуэ пэтми батэ и гупсысэхэм ирахъэжъауэ, Мурид
аузышхуэм и лгъэгум Іущащэу щежэх Сэрэдж псы цІы-
кІум и Іуфэм нэсащ.

Мес мывэ абрагъуэжытІри зэпэщылъщ. Зызэман
абы я кум Сэрэдж дэжу цытагъэнщ. Ауэ псым и гъуэ-
гур ихъуэжри, мохэр зеиншэм хуэдэу къэнащ.

Гъуэгуй хуэхъуртэкъым ар Мурид, ауэ фІэфІт абы
яку дэкІыну. ЗдэкІуэм и нэр зытенар и пщІыхъэпІэ
къэмыкІынт.

Як жыхуаІэ мэз псэуцхъэ абрагъуэм хуэдэ мы щІы-
пІэхэм щызылъгъэуа щыІэу яІуатэрт. Ауэ Мурид ири-
хъэлІатэкъым. Иджы мес, телгъыджэр елъагъу...

Бжьакъуэ лгъэщ зытет, къаруушхуэ зыхэлъ а былым

пІащэр зыщышынэ ди мэзым щІэткьым. Жэщым ахэр я щІыб зэхуэгъэзауэ хъурейуэ къотІысэкІ, я щІэжьей-хэр яку ирагъэтІысхъэжри яхъумэ. Дыгъужьым я нэхъ бзаджэр къахэлъэдами, бжьэкІэ щІым ираІулІыф.

Тхъэрщ зыщІэр ар зэрыхъуа псор, ауэ и шкІэр щІэсу як анэр хъушэм кыпыкІэ, е мэзым щІэгъуэщыхъа? Сытми, Сэрэджыкъуэ ауз зэвым кыдэхутащ.

Як анэм и ужь хъәІуцыдз бын кыиуащ. Бжьакъуэ-кІэ прихужьэрти зэкІэщІихурт. И щІэжьейм те-гужьейкІырти аргуэру щІәпхъуэжырт. Апхуэдәу, мывә-жытІым деж кыщечежә хъәІуцыдзым яхәлгәдәри зы прихужьащ. БжьәкІә ириІулІын и гугъәу мывәжы-тІым яку щыдәлгәдәм, хъәІуцыдзыр дәцІәфтри ежъә-жащ, якыр дәнәщ. ДәкІыну еІәрти дәхуәртәкъым, и щІыбкІә кыеләжырти и лгәр щІым нимыгъәсыжрә жы-пІәну и бжьакъуәжытІыр мывәм и зэвыпІә дыдәм дәнәуә кыигъакІуәртәкъым. МывәжытІыр псәущхъәш-хуэм кыапхъән хуәхъуат.

БжьакъуәкІи, и кІәбдз лгәкъуитІымкІи лгәкІыху кыәзәуа псәущхъәм и кыарур иухри и кІуәцІыр кыраш-хыкІат. Ар дәлт и щхъәм иджыри дзәкыапІә нәмысауэ, псәу фІәкІа умыщІәу и нитІыр кыижу. Дауи, зи лгәу-жыыр иджыри хәмыгъуәщәжә и щІэжьейр ару кыыщІә-кІынт абы и нәм иужь дыдәу ялгәгъужари. Дәнә щыІәу пІэрә-тІә щІэжьей тхъәмыщкІэр? Псәу хъәмэрә ари хъәІуцыдзым Іус ахуәхъуа?

Дауэ щызәпәшәчауэ пІэрә зи нәр кыыщыхуа мы ду-нейжым гуауәмрә гуәпәмрә? ТІури щыгъунәжщ. Къы-зәрыплгъысщ.

* * *

Мурид зыдәт Сэрэджыкъуэ аузым псыдзәшхуэ зэрыщехам и лгәужыыр иджыри хәгъуәщәжәтәкъым. Псы Іуфә удз кІырыр елгәсәхауэ щІым телът, кыәгугъә-жә я щхъәкІәхәм дыгъәм зыхуашиижу зыкыратІауә. Ар зи лгәужь Сэрәдж псы цІыкІур езыр апхуәдизуи кыиуртәкъым. Псыгүәж бәлыхыи кыыхәлгәдәртәкъым абы.

Мәз ІувкІә щІәгъәна аузым и нәкІу блынитІым нәп-сейуэ зәщІафырт уәшхым я нэхъ инри. Псы цІыкІури, зихъунщІән щІимыдзауэ, зэрыкыабзәу еІуцәщәхырт. Аурә, мәз щІагъ щІы щабәм псыІагъкІә зыкъужырти, ирикъуауэ кыыщихурт. Уәшхыр теужами, щІым лейуэ зәщІифа хуәмыІыгъыжыр кыыләщІәкІыжырти, лгәгум

щызэхуэсырт. Уэшхыр теужауэ, дыгъэр къепсыжауэ псы цыкIур къэукъубийрт, дыгъуасэ еубзэу зэлущэща мывэжхэм нобэ ятегушхуауэ, я пIэм иричын и гугъэу, еныкъуэкъуу.

Iэуэлъауэшхуэр увыIэжа иужь дунейр укыигъэуIэбжью щым зэрыхъум хуэдэу, аузыр даущыншэт. Псыхъуэм дэгъу дригъэзезащи, Мурид зэ ичыгъуэкIэ нэсынущ Сэрэдж цыкIур тIууэ зыгуэш шытх лейм. Абдеж щыIэ лъэгапIэм къыщыувыIэнущ, ижъри сэмэгури илгагъурэ аузышхуэми хуиту дэплъэу.

ЗдэкIуэм, Мурид и нэр тохуэ псы цыкIур лъэмыIэсыжу нэпкъым едзылIэжа псыхъэлъахуэ жыг дакъэжьем. КъэувыIащи йоплъ. ИтIанэ бгъэдыхъэри щхъэщыуващ. Сыту пIэрэ дунейр зыужэгъуа лIы ешам псыхъэлъахуэ дакъэжьем гъэщIэгъуэнущ кIэрилъэгъуар? Къудами тетыхъкъым, фэи телъыхъкъым псы лъэгумывэм зи фэр иритыкIыу фэрэкIнапэ ищIа дакъэжьем.

Аузыр зыгъэбжыфIэ модрей жыг дахэшхуэми хуэдэу щхъуантIэу, къэкIыу, гъагъэу щытащ иджы псэ зыхэмытыж мо пхъэ дакъэжъри. И лъабжъэр тIасхъэти псыдзэм илгъэри кърихъэжъащ, толкъунхэм ираудэкIыурэ джафэ ящIащ. ГъэщIэгъуэнущ, цыхум зэрешхъар, зэуплтыхъыпэмэ. Мор и щхъэ хуэдэщ, нэгуи, нэи, пэм ещхъ гуэри иплъагъуэу. УелIалIэу зэуплтыхъымэ, жъэи, тхъэкIуми хуэпщIыфынущ.

И нэр къыхутемыкIыу абы здеплтым, Мурид игу къокIыж адэ зауэм и пэкIэ, езыри щIалэшIэу, Бахъсэныхъ итхъэлауэ къыхахыжа лIыжьем и хъэдэр. Хэт хэхуауэ, хэти езым зыхидзэжауэ жалэрт къуажапщэм щыц а цыху насыпыншэм щхъэкIэ. Иджыпесту зыщхъэщыт пхъэ дакъэжьем и плъыфэт. «Абыи псэ хэтыжкъым, фейцей хъуащ, хъэдэ и цIэщ, ауэ псыхъэлъахуэщ. Мыри аращ. Сэр-щэ? Сэ сысыт? Псэ зыпыт хъэдэ. Къыхуеиж щымыIэу, езыри зыми хуэмеижу. Зеджадэу дунейм къытена цыху лей. Мис мы пхъэ дакъэжьем хуэдэу фейцейуэ, псыхъэлъахуэм хуэдэу пуду. Мыр мафIэм пэрыплъхъэми исынукъым, ятIэпсыр хуэфIу зэщIифащи. Сэри аращ. Си псэри, сипкъри фадэщ. Мыр пхъэгъэсын къудей хъужын папщIэ, Iэджэрэ гъэгъушын, гъэгъун хуейщ. Сэри аращ. Сэ къуэ, адэ, щхъэгъусэ, егъэджакIуэ сыхъужын щхъэкIэ, фадэр хъэрэм сщIын хуейщ. СлъэкIыну пIэрэ? СлъэкIынщ. Ар слъэмыкIмэ, сылIэн хуейщ. Ари слъэкIыну пIэрэ? СлъэкIынщ...»

Пхъэ дакъэжъ псыхъэлъахуэм еплтым, псым итхъэла лIыжъ хъэдэр и нэгу къыщIыхъэжым, езым и щхъэм

щІгупсысыжурэ щыри зэщхьыркѳабзэ фІохѳу Муриди, и щхьэр кІэрэхѳуауэ йожьэж. Йогупсыс: «Сэри а щІы-махуэм Бахъсэн сыщыхэхуам ситхьэламэ, арауэ пІэрэт зэщхь сыхъунур?! Дыдыд!» Псыхьэлѳахуэ дакѳэжьым зэ кыыхуоплѳэкІыжри, Мурид кѳэскІауэ ину мѳабакѳуэ...

«Мес, Сэрэдѳ цІыкІу нэхъ цІыкІужитІу щызэхэкІри, яку кѳыдэхѳукІ шытх лейри. Зэрыдахэ псори. МэзщІагъ хьэуам гур кѳеуІэ. Мо кхѳужьейжьми и гъэщи кѳекѳутэ. Мэз кхѳужькІэ тхѳэжынущ мыщэхэр. Зы кѳээукІыфатэм... Берлин комендатурэм щызэхэхсат мыщэ гѳуабжэм и зэзым нэхъ хущхьуэ щымыІэу. Нэмыцэхэр, фашисткІэ деджэми, губзыгъэщ – псори ящІэ. Дэ датекуаами, абы щыгъуи жаІэрт ди япэ зэрищыжынуур. Хуэгъэхѳужыну пІэрэт фадэ узыр мыщэ зэзым?»

Зы фоч уэгъуэ хуэдэкІэ шытх лейм и тхыцІэ удэ-кІмэ, пэш лъэгугІ хуэдиз хъуну щІы захуэ тІэкІу иІэт. Тхьэ Іэмырми, цІыху ІэрыщІми хэт кѳыбжиІэфынт, ауэ ушетІысэхыну зыгъэпсэхупІэ гъуээзджэт. И жьантІэр мывэ блын дѳафэ гъущэу бгым бгъуэнщІагъуу щІы-хьэрт. И бгъуитІым удагъаплѳэрт шытх лейм тІу ири-щІыкІа Сэрэдѳжыкѳуэ аузышхуэм и ІэгъуэпитІми. И гупэмкІэ зекІуапІэт. А щІы захуэ тІэкІум кѳыщхьэщы-гъуалъхьэрт адэкІэ кѳытет бжей жыг абрагъуэжьым и кѳудамэ лъэщ.

Мурид здихьа аркѳэ пэлэштофым и щхьэм Іуданэ гѳуабжэ быдэ щегъэлѳадэри кІыхѳу кѳелэлэхыу кѳудамэм кІэрешІэ. Убгъэдэмытыпэмэ, Іуданэ псыгъуэ тІэ-кІур плѳагъуркѳыми, птулѳкІэр езыр хьэуам хэт кѳып-фІошІІ. Абы пэмыжыжьэу кѳудамэм кІапсэ лэрыгъу быдэ ирешІэри, и кІапэ кѳелэлэхыр зэрылѳэдапІэ ещІ. Ухуейми зыфІэлъэж...

Псы Іуфэ мэзыжьым иІэ хуей цІыкІухэм кѳыщы-кІырт, «шабий щхъуантІэ» жаІэу, гуэншэрыкѳым ира-куэ удз щабэм хуэдэ. Ар кѳифыщІыгурэ кѳызэхуихьэс-ри щІэуфэ ищІащ. ТепІэни щІэлъыни хуэхѳу щІакІуэжьыр абы триубгъуэжри и жеипІэр хьэзыр хъуащ. ЩІакхъуэ, кхъуей, лы гъэгъуа тІэкІу, чыржын сытми, зыкѳуэмы-лІыкІын гъуэмылэ иІэщ. Къунтх здихьащи, бдзэжьей кѳуэлэн ещэн и мурадщ. Псом ящхьэрищи, тутынкІэ бэлэры-гъакѳым. ХуэфІу узэда кІэрахъуэ дахэр хьэзырщи, хуей ухъумэ, кІакхъур щІеч. Маршал Жуковым зэрифѳеп-лѳыр тетхати, зэ кѳеджэжри, ари Іэгъуэу игъэтІылъащ.

Зэмыфэгъу Іэджэу зэхэхуэна бампІэшхуэ кѳызде-зыхьэжьа лышхуэр игури и щхьэри нэшІ кѳыщыхѳу-жауэ щІакІуэм гууэщІу телъщ, мэзыжьым кѳыпхыщ

уафэ ІэгупІэхэм и нэр тедияуэ и гупсысэхэм дунейри ахърэтри зэщІагъэуІуэу.

Дунейрэ ахърэтрэ. ГъащІэрэ ажалрэ. Упсэурэ улІа-рэ. Зэрытелъыджэ ахэр. Дэнэ дежу пІэрэ я зэпылты-пІэр? Хэт ищІэрэ? Зыми. Хэт кІуа, къэкІуэжа? Псори мэкІуэж, зыри къэкІуэжыркъым. УздикІыжыр нэпцІу, уздэкІуэжыр пэжу жалэ. Арауэ пІэрэ, хэмэрэ... Сыту фІыт абы и пэжыпІэр зыми зэримыщІэр. Ухуеймэ, уи фІэщ цІы. Ухуэмеймэ, умыщІ. ЗэрыпфІэкъабылщ. ПщІымэ – ууейщ. УмыщІрэ – хамэщ. Хэгъзыхъ цыІэ-къым.

Уафэгум ина и нэр къолъэтэхыжри Мурид и пащ-хэм актужь мащІэм хуэм дыдэу щыщІуипскІэ аркъэ пэлэштофым тодие. И гур мэхъуапсэ, и псэр мэлъаІуэ. Абы блоплъыкІри, бжей къудамэжъым къелэлэх кІапсэ лэрыгъум и кІапэм иІэ зэрылътэдапІэм и нэр топлъызэ. И псэр мэгуужьей, и гур мэкІэзыз. АдэкІэ йоплътэкІри, Сэрэдж псы кІантІэ цІыкІур щелуццэх ауз дахэм уфэ-разэу къыщхъэщыт къуршыбгъэм уафэм зэрызыщи-гъафІэр елъагъу. ИтІанэ, Мурид и нэр зэтрепІэри, ахърэ-тым зыщеплъыхъ. Елъагъу: аркъэ птулъткІэр, нэщІ хъуащи, жъым тыншу щІеупскІэ. Къудамэм къелэлэх кІапсэ лэрыгъум зишэщІри и кІапэр зэрылътэдащ...

Мурид къоскІэри и нэр къызэтрехыж. Ахърэтыбжэр зэхуищІыжауэ зыхэплъэ дуней дахэм цюгуфІыкІ. Кхъужьейжъым и щхъэкІэм бзу цІыкІухэм къыщраш уэрэдым псэкІэ дожъу. Уафэгум къиува дыгъэм кІэ-щІэпщхъэ пшэ фІыцІэ Іэрамэр кІэщІосыкІыжри, и ну-рыр жумарту къиутІыпщыжауэ, мэз фІыцІэжыр къе-гъэнэху...

Здэщылтам деж и гупсысэр къыщценэри, Мурид уардэу къызэфІоувэ. КІэрахъуэ пцІанэр и бгыпыпх бгъуэшхуэм деукІэри мэзым щІохъэ. Лъагъуи гъуэгум къимылъыхъуэу, и нэр зытеплъэм и лъэр теувэу къе-джэдыхъ. Къунтхыр зэфІешІэри, бдзэжъей къуэлэн Іэрами къеубыд...

ЖэщкІэ къэтэджыжурэ тутын зэрефэм щІэнэкІэжа хуэдэ, Мурид нэху къокІ игури и щхъэри къабзэу, бзэ-рэбзэгъу имыІэми и пащІэкІэ щІэгугІыкІыу. Аркъэ птулъткІэ къелэлэхым и нэр тохуэри «дыгъуасэ хуэдэу ноби сыптекІуэнщ» жреІэ игукІэ.

Нэхущым къотэджри, шытх лейм и цыгу докІ Му-рид. Дыгъэ къыдэкІуэтеймрэ мазэ еІэжамрэ яку дэту махуэщІэм гуфІэу пожъэ. Япэ дыгъэ нурым лыду къыІуцІа Іуащхъэмахуэ тхъэлухудым щхъэщэ хуещІ. Лъэгум къохыжри, Сэрэдж цІыкІу зыщІигъэщІагъуэ

и архъуанэшхуэм зыщегъапскІ, бгъуэнщІагъым докІыж, щІақІуэм зыщрегъащІри, Ксенэ кърита тхылъ щэхур къештэ. «Е. Хамар-Дабанов. Кавказым щалэжъа хьэгъащагъэхэр». ЗэІәпишауэ, къыкІәлтыкІуэнум кІә-лтыпхъуэрэ и нэр къыхутемычу йоджэ, ауэ зыпәплъэр нэхъыбэжт къриджыкІам нэхърэ. Апхуэдэщ гъащІэр зэрыщыту езыр: узыпәплъэр къанэрэ узэмыжъар къақІуэу.

* * *

Бжей къудамэжъым хъыринэ щешІә аркъэ пту-лтыкІәми хуемыплъэкІыжу, абы бгъурыту къелэлэх кІапсэ лэрыгъум щылъэдапІә зәриІәри щыгъуипщәжарэ ныбапхъэкІә щылъу, Мурид къыкІәлтыкІуэ махуищым Ксенэ и тхылъыр щІиджыкІащ. Апхуэдиз дыдәкІи и ужь итynu къыпщІәкІынтәкъым. Ауэ еджәныр зәпигъәурти, а щәфәм хуэдәу чәфу фІәкІа ымышІәну, зыри зәмыплъ мзә концерт къигъәлъагъуэрт. ЛъәгапІәм кытеувәрти, тхылъым хәтхәм я цІәр жиІәу, зым ехъуәхъуу, әдрейм ехъуәну аузыр кІийрә бзәджәкІә щІигъанәрт.

Зи щІыбагъ декабрист къыдәт Пустогородов лІы-хъужь нэхъыпщхъэр, и ныбжъэгъужь къигъуэтыжам хуэдәу, Мурид хәІәтыкІауэ игъафІәрт. Ар езым епщхът и теплъэкІә лІыпхуэ ехъжъауэ, и хьәлкІә пхъашәрә нэхъ зызыгъәгуащІәми пәщІәуэвәфу. ТІуми лІыгъэр я нэрыгът, гушхуэ яқІуәцІылт, псә хьәләл яІәт, узыпәмыплъа Іәджи къақъуәкІынут.

Мурид и фІәщ дыдәу къигъәгубжъат, фІыуэ илгъәгуа Пустогородовым и анэ урыс гуащә пагә дахәр Наполеон и дзәм къыкІәрыхуа, гъәр хъуа француз инәралыжъым щІасә ипщІрә ауан къищІыжу зәрежъәжам. Езым и пщхъэгъусә, адыгәм я лъыр изыфа урыс инәралыжъ Ермоловым и унәцІәджәгъу Шурә дыди яхәту, матушкІә фызхәм укъамыгъәпәжыну жиІәурә хъуанәрт Мурид. Къыпәрыуэ щымыІәжу хуит хъуауэ, «кхъуәм и губжъ хьәм щехъ» – жыхуаІәм хуэдәу, хейри мысәри зәрегъәхъ.

ИтІанә, а урыс гуащә баринәм и лІы куәнсапІә къәпыжъми щІасәу цыджан цІыхубз щІалә иІәт. Ар къешІә фыз бзәджә Іәмалшыми, езым и фІеягъыр и лІым къыкъуәкІа тІәсхәапІәмкІә щІәхъумәж, бжъақъуэр кытепІиикІыу мо пыІәхуабәжъыр лгъәгуажъәмыпщхъуэ егъәуэв...

Зи фэр псэууэ траха дыгъужьым, «иджыри малъхъэ-нэгъум нэхърэ сынэхъыфIщ» зэрыжиIэм хуэдэу, Муриди и Iуэхур абы нэхърэ нэхъыфIу ибжырт. А тIум я къызэрыгъэпцIэкIэм щIэнакIэрт, зэм ину дыхъэшхыу, зэми къэгубжыжрэ якIуэцIилъхъэу. КъыпфIэщIынт езы Мурид игъащIэм апхуэдэ гуэри хэмытауэ, илъэсищэ ипэкIэ ятха тхылъым хэт удэфа зэлIэфызым я Iуэхум апхуэдизкIэ иризэгупырти.

И щхъэ куцIым хэшпысыхъа тхылъ щIэщыгъуэр Мурид емышу къытригъазэурэ зэрегъэдзэкI. Адыгэхэр «ШейтIанкIэ» зэджэу цыта инэрал цыплъ Засс и теплър тхылъым къыздыхиубыдыкIахэр дамыгъэ трищIэурэ щIеджыкIыж.

Мурид и адэшхуэ, илъэсищэм щIигъу къэзыгъэщIа лIыж гурыхуэр, езыр и нэкIэ хэмыплъами, Урыс-Кавказ зауэм и кIапэлъапэ гуэрхэм лъэлэсат. Абы кyiIуэтэжу зэхихахэр къуэрылъхум и гущIэм щетIысэхуэу гъэпщIкIуауэ илът. А псом я нэхъ гукъинэ щыхъуат, гущыкI мыхуыжи хуищIат нэмыцэлъ зыщIэт, лъэпкъым Iейуэ хэлъ псори цызэхуэхъеса, фашист зыфIэт-щхэми ящхъэпрыкIыжа, зи теплъэкIэ нэджэлуджэ инэрал Засс.

Алыхым иужэгъуа а цIыху угъурсызым пхъу дахэ иIэт. А хъыджэбз цIэрыIуэр адыгэхэм къадыгъуу къабзэу зэрахъумам, ди лъэпкъ хабзэ дахэхэм хуагъасэу, фащэ екIукIэ яхуэпауэ шым тесу, и гур къабзагъэм хуаузэщIауэ, езыр узыншэу и адэм зэрыхуашэжам и хыбар телъыджэм и закъуэтэкъым Мурид зыщыгъуазэр. Игу къыщыкIкIэ и лъыр къигъэплъу, ар щыгъуазэт бгырыс зауэлIхэм я щхъэр пригъэупщIурэ екIуэкIыу бжэгъу щхъэкIэм фIригъэIуу, абыхэм я жьакIэр жьыбгъэм щIихулыкIыу щахэплъэкIэ инэрал лIыу-кIым и гур хэхъуэу зэрыщытам. Абыи къыщымынэжу, адыгэ зауэлI лIыхъужьхэм я щхъэр абы Берлин иригъашэрти щхъэ куцIыр къригъэпщытэрт, ди лъэпкъыр зищIысыр кыхутэн мурадкIэ.

ЛIыгъэкIи, цIыхугъэкIи, хъэщIагъэкIи, хабзэрэ нэмыскIи, зи фащэрэ зишкIи дунейм къыщацIыху, зи псэр щхъэхуитыныгъэм щIэзытыф адыгэр зищIысыр къыхуэцIыхуакъым гущIэгъуи цIыхугъи зыхэмылъ, напI теплIи зимыIэ, нэмыцэлъ зыщIэт урыс инэралым. Уеblэмэ абы (адыгэ лъэпкъым илъагъу зэрымыхъум къыхэкIыу «ШейтIан» зыфIища инэралым) къыгурыIуакъым щIыхърэ нэмысрэ хуащIу и пхъур къыщIыхуашэжам кыикIыр. Аркъудейкъым. Адыгэхэр зищIысыр

нэкІэ зылъэгъуа, псэкІэ зыхэзыщІа и пхъур мыхъуамэ, ар хуэзышэжахэр зэтриукІэну ШейтІаныр къапэуат.

А псом щегупсыскІэ, Мурид щІэрыщІэу кыызэщІэлъэжырти, шытх лейм кыытету Сэрэджыкъуэ аузыжым дэгъуахъуэрт. Апхуэдэурэ, зымышІэжу и нэхъуейр текІри и щхъэм лъыр дэуэуэ и ІэпкълъэпкъгъумыщІэр зэрыщыту зэщІэкІэзызэрт... ИтІанэ, бампІэгъэтІысу кыыхуэна фадэр игу кыпылтъадэри, аркъэ птулкъІэмкІэ еплъэкІащ. Ар хуэмурэ щэнауэу здыфІэлым къеджэ фІэщІырт: «КъакІуэ мыдэ, си тхъемыщкІэжъ. Зумыгъэтхъэлэ уи Іуэху зыхэмылъ бампІэм. Къызбгъэдыхъэ мыдэ. Сэращ уэ уи хущхъуэр. Дунейм теткъым уэрэ сэрэ нэхъыфІу зэрылтъагъу. Абы нэс сыкыыщІыдэпхари аращ. Сыкыымылтъагъуу упсэуфынүтэкъыми, мыбдеж сыфІэпщІащ. Си гъунэгъуу къедзыха щхъэпылтэ кІапсэри Іухыж. Сэри сыфІэдиихъауэ сышумыгъэту, сыфІэхи сиф. Уи кІуэцІ хуабэм сыщыгъэтхъэж. Сэри уэ узгъэхъужынщ...»

И нэр зытриубыда аркъэ птулкъІэм блэплъри, Мурид къылъэгъуащ зи кІапэр щылъэдэгъуэу бжей къудамэжым кълэлэх кІапсэ лэрыгъур. И Іэшхуэр ІэштІым ищІауэ хуигъэдалгъэурэ йопсалъэ: «СкІэрыкІ, ажал ІэрыщІ. Сэ иджыри апхуэдизу сыпудкъым. Си пщэм укъемыщакІуэ. Фадэри уэчыл схуэпщІу кыызумыгъаджэ. Ермол и къуэжымырэ Засс шейтІанхэкІымырэ къайла адыгэ тІэкІур дызэратхъэлэжыр мо кыысхуеплъэкІ урыс аркъэ гуащІэрщ. Зауэми дыщырагъафэурэ десащи, иджы тІэкІу-тІэкІуурэ дызыІэщІелъхъэж. КъыттелъэщІыхъурэ, дигу фІы кыытхуищІурэ, дигъэгущхуэурэ, итІанэ дигъэпхъашэурэ, итІанэ... Сымис итІанэ. Щхъэ сыщІэт мы мэз нэщІыжым си щхъэр зесхъэрэ зызгъеижу?»

А махуэр хъэлъэу шытащ, ауэ иджыри текІуар Муридщ.

* * *

Сэрэджыкъуэ аузым и сэмэгурабгъу хъу дыгъафІэ шытхым хуезыгъэзыха дыгъэ ужыхыжым кІэлтыгупсысэу Мурид щІакІуэм телъщ: «Ксени еплъу пІэрэ иджыпсту а дыгъэм? Сыту пІэрэ зэгупсысри? Сэра? Ар щысфІэкІуэдар арагъэнщ си насыпыншагъэм и щІэдзапІэр. Е псори зи лажъэр зауэ емынэра? Хъуэу, нэхъэпэжщ. Революцэм кыыщожъэ ди мыгъуагъэр. «Шы дахэ тесу уэрамым кыыдохъэ, псэукІэ ещІэ, мылкъу

иІэщ» жаІэри си адэр яукІащ. Сэри кыспэплъэр арауэ кыщІэкІынт, зауэр къемыжъамэ. «ЦІыхубэм я бийм и къуэ» – аращ зауэм сыкІуэху цІэуэ сиІар. Къыздагъуэн ямыгъуэту абы сыкыикІыжами, ар зыщымыгъупщакхэри щыІэщ. Уи бгъэм хэлъ дамыгъэр зауэм хэкІуэда си къуэм кыыхэбдыгъукІами сщІэрктым, жиІэу кыспэува кхъуэ жъакІэми дауи хуэзгъэгъуат? Хъэуэ, хуэзгъэгъуатэктым, ауэ сукІыпэн хуеящ. Маршалым кызита кІэрахъуэмкІэ... Ей, дуней Іеижъу пшагъуэбэ. Сыту щысхыншэу сызедза. Зысхуэхъумэжактым. Си ныбжьэгъухэри согъагъ, си жагъуэгъухэри согъагуфІэ. Ялыхъ, Ялыхъ, къару кыызэти...»

Мурид зыщІэжеикІа гупсысэ хьэлъэхэр Іурылтыи, кыыхэІуэщхъукІыу нэху щыху езэгъактым. Зыхэта пщІыхэпІэ къомым щыщу кыыхуэщІэжари зы кІапэлъапэ тІэкІуш; и бгым щыгъэлъэда хуэдэт кІапсэ кІыхъ. Зы кІапэмкІэ и адэмрэ мыпсэуж и къуэш нэхъыщІитІымрэ екъурт. АдреймкІэ – и анэмрэ кыыхуэнэжа и къуэш закъуэмрэ. «Сызэпывотхъ» жиІэу кІийуэ жэщыбгым къэушат.

Пщэдджыжьым Мурид толъкъуныр увыІэу сабырыжа тенджызым ещхъу нэху къекІащ. Зыри хуэмеижу еупІэхауэ, псори и зэхуэдэу, мыбы кыщІэкІуа щхъэусыгъуи щымыІэжу мамыру щылът. Аурэ, жейбашхъуэр текІым, гупсысэр къежэурэ зыхуэныкъуэ гуэрхэр кыилъыхъуэжу хуежъащ. Псом япэр Ксенэ гуэрырт. А зыр иІэжамэ, фІэкІуэда псори кыигъуэтыжауэ, и гъащІэри зэтеувэжауэ кыилъытэнут. Аурэ, абы гъусэ хуешІ фІэкІуэда и къуэр. А тІур иІэжамэ, и анэжым игу фІы хуищІу бгъэдэсынт, лІэмэ щІилъхъэжынт...

Нэхъ кууужу кыызэщІэвэж гупсысэхэр зыщхъэщихури, Мурид къэтэджащ. Бжей къудамэжыым къелэлэх аркъэ птулгкІэми, кІапсэ лэрыгъуми хуемыплъэкІыу зихуапэщ, къунтхыр кыищтэри псыхъуэм дыхъащ. Къуэлэным и къеуэгъуэу кыыщІэкІри, и анэм кыыхуи хъыну зыщІэхъуэпса зэ бдзэжьей гъэжъэгъуэм и пІэкІэ хьэблэр зэригъагуфІэн кыиубыдащ зы пІащэ дыди хэлъу, махуэри гупсысэ лейм имытхьэлэу игъэкІуащ.

КъыкІэлтыкІуэ пщэдджыжьым къежэжыну тэзыухуа Мурид мыпІащІэурэ зызэщІекъуэж. ПтулгкІэмкІэ маплъэри погуфІыкІ: «Сыпхурикъуакъэ, щхъэудэгу цІыкІу! Махуэ дапщэ упызгъэлъа укызыэнэцІу. СыптекІуащ».

Мурид кІэрахъуэ узэда хъэзырыр къештэри, аркъэм ирегъапщэ. ЩІогъуэжри птулгкІэр щІеупскІэ, хъыринэ ещІэу. Лъэбакъуэ зыбгъупщІ хуэдэкІэ кыпэщІо-

кІуэтри кІэрахъуэмкІэ йоуэ. Техуэркъым. Ар и гуапэ хъужауэ кыфІехыж, здрихъэжъэжын мурад хуищІауэ.

Мурид кыгурымыІуар зыщ. ПтулкъІэр хуэсакъы-пэурэ кыфІихыжащ, итІани ІэщІэхуащ. Сыту пІэрэ? Къищтэжа иужь езыр лъэпэрэпащ. Ари сыту пІэрэ? Мыхъуным и нэщэнэ? Е гу махэ хъуауэ кыфІэщІыр куэд хъуауэ ара?

А уищІэ къомыр щІыгъуу нэхущым Мурид гъуэгу кытеувэжащ.

Сэрэджыкъуэ зэрыщыІа тхэмахуэ зэхуакур и гъащІэм къэгъэщыпІэ хуэхъуну Мурид щыгугъырт. А махуэ зыхыблым абы псэкІи пкъыкІи гъащІэшхуэ игъэват.

Щежъэм и анэм и закъуэт ар здэкІуэр зыжриІар. Къэсыжа иужьи аращ япэу кыилтыхъуар. Гупсысэхыу, нэщхъейуэ, хуцхъэ-щатэу зеджадэ къуэр арауэ умыщІэжыну, Мурид гукъыдэж иІэу, пыгуфІыкІыу и анэм и пащхъэ иуващ.

– Сыщежъэм «узыншэу тхъэм укъысхуихыж, си насыпыншэшхуэ» жыпІати, уи лъэлур къабыл хъуащ, дянэ. Ауэ насыпыншэшхуэкъым уэ кыпхуэкІуэжар, щІэрыщІэу къалъхужа къуэ насыпыфІэшхуэщ.

– Азалыхъ лъапІэм Іэмыр ищІащэрэт ар, си псэ тІэкІу, – жиІэри фызыжъ гъур цІыкІур и къуэшхуэм кыиуцІа ІэплІэм икІуэдащ.

– Сэ уэ кыпхуэсхъащ саугъэт лъапІэ, дянэ.

– Дэнэ мзым саугъэт кыыздикІынур, си щІалэ. Къуэр псэууэ къэкІуэжамэ, абы нэхъ лъапІэ анэмкІэ щыІэ.

– Мис, дянэ, кыпхуэсхъар. Къеплъ мыбы, уи фІэщи щІы, – Мурид аркъэ птулкъІэ кыызэкъуихауэ и анэм ІэщІелъхъэ. – СытекІуащ сэ мыбы. ИгъащІэ псокІэ. Къэгъазэ имыІэу. Сэ дяпэкІэ уэзгъэІуэтэжынщ, дянэ. Уи фэми, уи псэми дэсха псори уэзгъэІуэтэжынщ. Уи хъэкъыу стелгыр сыпшыныжынщ. Сэрэджыкъуэ здэсхъа аркъэ птулкъІэращ мыр. Жыг къудамэм къелэлэхыу кІэрысщІэри, сыплъэм слъагъуу тхэмахуэ псом фІэлъащ. Еплъ, и цхъи Іусхакъым. Сэ си фІэщ сщІыжащ, сщІыжащ фадэ семыфэу сызэрыпсэуфынур. Уэри уи фІэщ, уи фІэщ дыдэ щІы ар, дянэ...

Къуэшхуэр зыщхъэщыубгъуа анэр щэхуу гъырт. Муриди и бгъэм кыитегъуэлъхъа нэпсым игъэпсалъэжыртэкъым...

Жи гъащІэр дэгъэзеигъуэу къэзыхъ анэм лІэмэ щІэзылхъэжыну зыщыгугъ къуэ нэхъыжъым кърит гуфІэгъуэ тІэкІум и лъэр жан дэхъужауэ, унагъуэри къэпсэуж-

ри берычэти кыхьэжауэ, мазэ зыпллътху еклуэкIащ.

ИтIанэ... Алыхьым и ней кышпыпцыхуэнум дежабы и щхьэусыгъуэр щхьэусыгъуэншэу кьэхъуу кышцIэкIынщ. Армырамэ... Дэнэ кьиукI лажьэт? ГьащIэм и борэн куэдым щысхьыншэу зэрадза фызыжьем гушцIэгъу тIэкIуи сыту лъымысарэ, и тхьэлтэлурити щхьэ кьабыл мыхъуар?..

Мурид пцыхьэщхьэм ефауэ кьыдыхьэжащ. Зэпымычу зыгуэрым ежъэ, псэ темыпыIэм набдзэгубдзаплтэ ищIа анэ тхьэмыщкIэм фадэмэр занщIэу кыIурыуащ. Зыри жиIакъым, уеblэмэ икIи зыкъыргьэщIакъым, ауэ щэхуу гьащ.

Фадэм уефэнуми уемыфэнуми щхьэусыгъуэ гуэр иIэу кышцIэкIынщ. Ауэ хэт а псом я щхьэусыгъуэр зыщIэр. Муриди арат. Анэри щIэупщIакъым. Сытыт абы мыхьэнэуэ иIэжри. ЗэупщIынуми имыщIэжынкIэ хъунут щхьэусыгъуэр. Иужьрей махуэхэм нэрылгъагъут ар зэрызэныкъуэкъужыр. ЛъэкIакъым, зиIыгъыжыфакъым. ЕтIуанэуи, ещанэуи аргуэру ефащ. ИтIанэ махуэ кьэс...

Ефэн кышцIидзэжын ипэлукIэ, кьуажэм кьэкIуат Мурид езыгъэджа гуэр, мыбы зэрыщылэжьамкIэ щыхьэт иту тхылъ хуейуэ. И лъакъуэ лъэныкъуэр зауэм хилъхъауэ, башитI иIыгът абы. Зым и лъакъуэр тIуми зэдагъеящ, ауэ Мурид зыгъэгумэщIын езыми кьэлыжырт. ИтIанэ, абы иригъэджат Мурид и шынэхъыщIэ зауэм хэщхьэрыуэу Америкэм щылIар. АкъылыфIэу, сурэтыщI Iэзэ кыыхэкIыну жиIэурэ цытхьурт. Ауэ абы щыгъуэ а тIур зедэфакъым. Тхьэм ещIэ иужькIэ зэрыхъуар. Мобы кызыэщIигъэвэжа бампIэм ирихужьа?..

Арати, кызыкIэрыхуа гуэрэм лъэщIыхьэжыну пIащIэ хуэдэу кышцIэзыдзэжа Мурид лэжьапIэми, щIыхуэу кьалыхуу щэфэ кьуажэ шхапIэми яхуэмыхьыж хъуащ. Зэран имыщIэми, кIэрахъуэр кышцищти щыIэти, цIыхур абы нэхъ тегузэвыхьырт. Уэ жышIа, сэ жысIа, армырами Iэщэ иIыгъыу мо ефа лышхуэр кьуажэ сабийм хэбгъэхъэ хъурэ. Iуэхур район военкоматым нэсащ. АрщхьэкIэ маршал цIэрыIуэм и фэеплэ кIэрахъуэр трахыну кьезэгъыртэкъыми, кьелтэлъуа, кьедэхэщIа мыхъум нэгъуэщI яхузэфIэкIакъым. Щымыхъужым, Налшык кьикIри лIитI кьэкIуащ. Къыхуахьыжыну тхылъ кьратри кIэрахъуэр Iахащ. КъагъэпцIакъым – къыхуахьыжащ. Ауэ маршалым зэритыгъэр тетха мыхъум кIэрахъуэр уэжыртэкъым. Зы щыплэ деж яугъуэнат гу лъумытэщэнэу.

И ныбжьэгъухэми, и лэжьэгъухэми, и ефэгъуу щыта

дыдэхэми Мурид зыпылуадзырт. Зэфэми, щэфэми мардэ ялэжтэкьым, хэплъыхыи щылэтэкьым. Шагъыр фыцлэжъ нэхъ пуд дыдэхэр тыкуэным щыхуэу кьалыхырт, кьрамытым кьатрихырти ауэ кьыбгъэдэт шхаплэм клуэрт. Абы щлэсхэми, кьамылъагъу защырти, тлэклу-тлэклуурэ клэбгъу защыжырт.

Махуэ гуэрым, пщэдджыжьыпэр икла кьудейуэ, Вермут шагъыр птулклэшхуэжытл тыкуэным кьыщлхри, и лэ зырызымклэ пийуэ илыгъуу шхаплэм щыхъащ. Зыр ирифри адреир щхъэщылууд ицлауэ лэнэм тежыащ. Арат абы гьащлэуи насыпуи кьыхуэнэжар. Зимыщлэжу ефауэ щыжейм дежат ар щыпсэур. Адреир, хъэзаб мыгыхыжу флэкла, гьащлэу ибжыжыртэкьым.

Щышха лэнэм теубгъуауэ тлэклуи щлэпырхъыхыж лышхуэм дзыхьмыщлу хуеплъэклыурэ, шхаплэм кьыщыхъащ луащхэмахуэ лъапэ клуэ зыплъыхыаклуэ гуп. Ахэр нэмыцэ кьэралым кьикла щлалэгъуалэт. Хамэбзэклэ псалъэу зэрызехъэхэм Мурид кьызэцагъэуащ. Езым и нэлуасэ нэмыцэбзэр кьыздиклар кьыгурымылуэу, лы чэфыр тэлэйклэ кьэдэлуащ. Итланэ, гьуахъуэу кьызэфлэувэри, птулклитлыр и лэ зырызымклэ иубыдащ: «Дэнэ фыкыкыжа фашистхэр?! Фызэтедуклати. Сталиным кьэралым фыкьригъэхьэртэкьыми, иджы...»

Туристхэр зэрыгъэгужьейри, кьащэхуа я ныкьуэшххэр я бгъэм тенауэ бжэм кьызэрегуллащ. Мурид абыхэм кьаклэлыутлыпща птулклэ фыцлэжыым бжэ абджыр кьыклуэцлрихри щыбым щылэлъащ. Машинэм зэрыгушлу зизыдзэжа гупым етлуанэ птулклэри, шагъыр ныкьуэфыр иутхыу, яриутлыпщащ...

Зыми фэбжъ хамыхами, кьэхъуа кьайгъэм кьрыклуэну нэщлэбжьэр зыхуэдэр хэт ицлэнт. Кьыхэхъыжбэ илэу уэрамым дэт делэу Мурид щхъэклэ туристхэм жралэри, луэху ямыгъэятэу и плэм щагъэупщылуащ.

* * *

Кьэхъуам и хъыбарыр кьуажэм дэз хъуащ. Абыи флэкыжри, ар зэхихащ зауэм ипэклэ зэкклассэгъуу Мурид кьыдеджа, иджы Кьэбэрдей-Балъкьэрым и министрхэм я советым и унафэщл, Хьэтлохъущыкьуей щыщ Балъкьэр Мухъэз.

Школышхуэм щеджа псом я кьру пашэу щыта, зауэм лыгъэ щызезыхъа ныбжьэгъум и луэхур зэры-

мышцхэмыпэр гуауэ щыхъуащ Мухъэз икIи и машинэр къыгъакIуэри мор Налшык иригъэшащ.

КъыщыщIа щIэщхъум нэхърэ нэхъыбэкIэ Мурид тегузэвыхъащ а гъуэгуанэм. Пщэдей хуэдэр и зыгъэпсэхугъуэу щэбэт пщыхъэщхъэт ар Мухъэз деж щашари, лэжыаплэр мыхъуу, гъэмахуэм щыпсэу дачэм екIуэлIащ. Хъумакиуэхэм, яцIыху машинэр зэрежалIэу, куэбжэ лъагэр къызэлIуахашц. ХъэтIохъушцокъуэхэ я жыг хадэ цIэрыIуэу иджы «Налшык парк» зыфIащыжам и кум хэтт дачэр.

Мурид машинэм къызэрикIыу нэгъуэщI дуней къытехутащ. Зи хъуреягъыр блын лъагэкIэ къешцIэкIа жыг хадэшхуэм щыплъагъу псори нэм фIэдахэщ, псэм йодэ-хашцIэ. Жыг абрагъуэхэм щIагъанэ унэ дахэшхуэм псэ щыдыму умышцIэнэу Iэуэлъауэншэщ. ПщIантIэшхуэм къыпыувэ гуэлым щхъэщыт псыутхым и макъым гъэмахуэ уэшх щабэм хуэдэу уи жеин къегъакIуэ. ЦIыхум еса щыхъ шыр тхъэлухудыр, зэ илъ хуэдэу зищIри къэу-выIэжащи, и щхъэр гъэкIауэ хъэщIэ мыцIыхум йоплъ. Хъугъэ зыхидза кхъужь пасэ джабэплтым къращIэха жыгыщIэхэр сатыру щыукъуэдия лъэныкъуэмкIэ фолыхъуэ бжъэхэм къыщалъэтыхъ. АдэкIэ щылэ мылэ-рысейхэри къекъутэ пхъэщхэмыщхъэм. Псом хуэмы-дэжу Мурид и нэр зытенар ихъуреягъкIэ къекIэкI жы-зумейм и Iэрамэхэр Iууу къызэблэблэх жъэуапIэ зыгъэпсэхушIэрщ.

Жыхъэнмэм къыхэкIыу жэнэтым къыщыхутауэ зызыбжыжа Мурид и гупсысэхэр Мухъэз и лъэ макъым къызэпиудащ. Ар къакIуэрт къыпыгуфIыкIыу, и ныбжъэгъум зэрызэришэкIыным хуэдэу и Iэпллэр ущIауэ. ХъэщIэм и гур нэхъыфI хъуащи зэрегъэзахуэ: «шхы-дэкIэ къыщыщIимызакIэ зыгуэр хъунщ».

ФэрыщIыгъэ зыхэмылъ цIыхухъу Iэпллэт ар. Къулы-къушхуэ зыIыгъ Мухъэз езым Iэджем къыхуащI къулыкъушIэ Iэпллэ нэпцIым ешхътэкъым. Я щIалэ-гъуэри, школри, шыдкIэ пхъэхъэ здэкIуэу щыта Афэбг дэкI лъагъуэ цIыкIури, Хьэрэкхъуэрэ бгыжым и щIыб къыдэлъ мэзыжъри, я зыгъэпскIыплэ Бахъсэн и «Псы-кIэрэхъуэжъри», нэгъуэщI куэди ягу къэзыгъэкIыж Iэпллэ гуапэт ар. Iэджэ лъандэрэ зэрымылэгъуа зэныбжъэгъуитIыр къэгумэщIауэ зэрыIыгъщ...

Жызум щIагъым щетIысэхуэ уэршэр щIалитIым я псалъэм нэхърэ я гупсысэр нэхъыбэщ. Я гъащIэ гъуэ-гуанэм ириплъэжырт ахэр щэху цIыкIуурэ. Апхуэдиз-кIэ зэщхъу къежъауэ иджы зыкIи зэтемыхуэж я ду-нейм хэлэбэу зы псалъи жалэртэкъым.

СыхъэтыпэкIэ екIуэкIа бжэIупэ уэршэрым зэныб-
жъэгъуитIыр тIэкIу-тIэкIуурэ зэригъэсэжри гъунэгъуи
зэхуищIыжащ. Къэбэрдей-Балъкъэрым и министрхэм
я советым и унафэщIымрэ къуажэ егъэджакIуэ ефэрей-
мрэ уэршэру зэбгъэдэсым ещхътэкъым а зэIущIэр. Ауэ
итIани Мурид цыгъупщэртэкъым и гум ижыхъа уп-
щIэр: «Дапщэщу пIэрэ къызэшхыдэн къыщыщIидзэ-
нур?»

Хабзэрэ нэмысрэ зэрылъ адыгэ унагъуэм щапIа
цIыху гъэсат Мухъэзи, а зэныбжъэгъуитIыр зэрызэмыщ-
хыжыр и псалтэм зыгуэркIи къызэрыхэмыщыным
хуэсакъырт. Къызэдэхъуат, зэдеджат, тIури лIыгъэ яIэу
зауэм хэта офицерт, зэныбжъэгъут – арат зэрыхъур,
нэгъуэщI цыIэтэкъым.

Мурид къыгурыIуэрт, шхыдэрэ гиекIэ къыщыпемы-
жъакIэ, ныбжъэгъум иригъэблагъэу шыгъупIастэ
къызэрыхуищтэнур, ауэ абы и пщIыхъэпIи къэкIакъым
жэщ цыIэну къыпиубыдыну. Ауэ сыт хуэдэу зимы-
хъунщIами къиутIыппщакъым.

Нэмыцэ зыплъыхъакIуэ гупыр ХъэтIохъушыкъуей
шхапIэм къызэрышприхужьэрэ ефатэкъым Мурид. Ари
езым къыщIидзэу жиIэ мыхъуу, мор къыщелтъIум зы
бжъэ зэдэлэта мыхъум фадэ Iуэхуи зэрамышхуэу, зэныб-
жъэгъуитIыр жэщыбг пщIондэ зэбгъэдэсащ, бильярд
зэдэджэгъуащ, бахъэ гъуцэкIэ ягъэплъ хъэмэм телъы-
джэм зыщагъэпскIащ.

Мурид пэплъэрт Мухъэз шхыдэн къыщыщIидзэнум.
Ауэ иджыри апхуэдэ цыIэтэкъым. Гъуэлъыжа иужьи
жейми емызэгъыу абы егупсысырт: «Дауи пщэдейщ
ар щригъэкъужынуур. СыщезьэжкIэ къыскIуэцIиль-
хъэнурэ сиутIыппщыжынууц. Ныщхъэбэ хъэщIагъэ къы-
зихауэ аращ. Сэ къыщIэздзэрэ, нэгум щIэлъыр лъэгум
згъэкIуамэ нэхъыфIт...»

* * *

Гувауэ гъуэлъыжами, зэныбжъэгъуитIыр жьыуэ
къэтэджащ. Жыг хадэр къызэхакIухыщ, хъэуа къабзэкIэ
загъэнщIри, гуэлым зыщагъэпскIащ. Абы здыхэсым
псалтэм къыдэкIуэри, Мурид жиIащ, Сыбырым нэс
къыкIыгу цIыхухэр плъакIуэ къызыхуэкIуэ «Гуэл щхъуан-
тIэхэр» иджыри къэс зэримылтэгъуар, апхуэдэуи
лIэжынкIэ зэрыхъунур. НэгъуэщI хэлъакъым. Абы
узмышауэ узутIыппщыжынукукъым жиIэри, Мухъэз асы-
хъэтым машинэ къриджащ, замыIэжьэуи гъуэгу

А махуэми пащаш дыгъуасэрей псалъемактым, Мухъэз и гугъу ищырт щызэдеджэм яла хъуэпсапIэхэм. ПсэукIэщIэм къыщIэува щIалэгъуалэм я мурадхэр щылъэм тез хъурти, уафэми нэсыжырт. Абыхэм зыри яхэттэктым гъашIэм бгъукIэ гуэту, кIэкъинэу, ауану псэуну хуейуэ. Ягу къагъэкIыж зауэм ипэкIэ колхоз бригадэ пщыIэхэм щыжаIэу щыта хуэмышу уэрэд-дырт. ИтIанэ ар Мухъэз макъыр щIэту жиIэу къыщIидзаш:

Батыр лодыр кыпхужаІәу
Уи Іә-уи лъэр щхъэ уфІәт?
Узыхэтым уадемыкІуу
Уи Іәпкълъэпкътыр щхъэ зэфІәт?

Мухъэз Iэджэм я шхъэфэ иIэбэу псалгъэрт, ауэ Мурид ефэрей зэрыхъуам, нэмыцэ туристхэм ярищIам я гугъу ищIыртэкъым. Уеblэмэ фадэм цIыхур зэригъэунэхъу-ми и Iуэху къыхигъэщIыртэкъым. Аурэ, ар нэсащ анэм нэхъ лъапIэ зэрышчымылэм, ар арэзы шIыным, абы игу уемыуэным уи гъащIэр пэбгъэтIылыфын зэрыхуейм. Ари Мурид езым и щхъэм хуихъащ. Пэж дыдэу, Мухъэз зи гугъу ищI псори куэдкIэми мащIэкIэми абы епхъэлIэ хъурт.

Къыщечжэм, Мухъэз къущхъэ цIыхубзхэм Iэпэхъу яцIа бжэныц IэлъэщIышхуитI къищэхуаш икIи, ди анэхэм хуабэу ятелъынщ, жиIэри зыр Мурид къритащ.

– Сэ схуэдэу уэри гуфІә, Мурид. Мурзэбэч генерал
яшІаш.

– Мис телеграммэ кысІарыхъа къудейщ. Зыкъом андэрэ дыпоплъэ абы.

– ХьэтIохъущыкъуейм генерали диIэщ-тIэ иджы.

– Зауэр мыхъуамэ, ди къяужэ школым цыху цлэ-рыуэ лэджэ кыщцлэкынт.

Хъыбарыфыр зытеухуа, я классэгъуу шыта Мэремыкъяуэ Мурзэбэч инэрал зэрыхъуам и щыыхкелэ хъуэхъубжэ зэдэлэтыжри, Мурид гузавэу зыпэллэам и гугъуи кыыхуимыщцлауэ, Мухъэз и маршынэмкелэ пщыхъэцхъэм къригъэшэжащ. Я лэр зэрыубыдыжщ, итланэ, зэхъуэпсэжам хуэдэу, быдэу зэрыкъузу лэпллэ зэхуащцлэжауэ моуэ щригъэжъэж дыдэм, Мурид кыизэтеувылащ.

– Мухъэз. Сэ... сэ мы дунейм... зеджадэу, цыху ныбжыу, Щауей Мурид жауэ, ауэ си ныбж къудей флэкла ямылгагъуу сыхъытенащ. Зы гурыфлыгъуэ закъяуэ силэжщи, уэ уетлуанэщ. Япэр а лэлтэщц дахэр зыхуэзбгъэхъ си анэрщ. Етлуанэр уэращ, Мухъэз, – кыщиудын хъэзыру зи бгъэр кыизэфлэна, дыгъуэпшыхъ лъандэрэ зэтрифлыгъэ гузэвэгъуэри бамплэри, абы ядэщцлыгъуу зыхищцла гуапэмрэ лэфлыгъэмрэ зэраудыныщцлар къриклутыным нэса лышхуэр, Мухъэз емыплгыфу псалтэрт. – Мухъэз. Сэ флыуэ сощлэ уэ машинынэ нэбгъаклуэу сыхъыщцлэбгъэша щхъэусыгъуэр. Ауэ, сщцлэркъым, укыизэмышхыдауэ, укыисфлэмынауэ, нэгъуэщц мыхъу-ми, псоми зэращцлым хуэдэу, укыизэмыгияуэ, а къэзлэжъа къомым я плэкелэ сыбгъэхъэщцлауэ, сыбгъэлтэплэуэ сыщцлэбгъэшэжыр?..

– Сыт, Мурид, а жыплэр! Уэрэ сэрэ дызэныбжыэгъуш. Сэ сыхуиткъым уэ сыщфлэнэнуи, сошхыдэнэуи. Сэ сызыхуитыр флыуэ услэагъуну аращи, игъащцлэкелэ ар тхъэм схуээфлигъэкел. Итланэ, Мурид, хэт зыгуэр кызыныщцымыщцлар. Сэ дапщэрэ сыхэхуэрэ сызыхуэмей псалтэмакъ, къайгъэ. Слэщцлэкла щыуагъэм согупсысыжри, зэрызгъээзэклэужын, дяпэкелэ апхуэдэ къэмыхъужын папщцлэ щлэн хуейхэм солыхъуэ, кызогъуэт, си псэри мэтыншыж. Аращ, Мурид, цыху гъащцлэр зэрыщцытыр, дуней псор зэрызэхэлтыр. Насып дилэмэ, тлэщцлэклэ щыуагъэхэр дэ дгъээзэклэужынщ. Ар тлэмыкылыу аргуэру дыщцыуэмэ, ди лэкелэ зыдуклыжу аращи, хэт бгъэкъуэншэн, – ныбжыэгъум щысхъу «Бжызоелэ, сипхъу, зэхэщцлыкел, си нысэ» жыхуалэм хуэдэу псалтэ Мухъэз и гупсысэхэр Мурид зэрыхуэгъэзар нэхъ щхъэгеч ищцлэр адэкелэ пещэ: – Сэ сыхуейт, Мурид, зауэм ипэкелэ нэмыцэбзэкелэ дезыгъэджа Ксенэ тхъэлухуд кыдэзыхъэхыфа уи псэ къабзэр мыутхъуэну, ди егъэджаклуэ лумэтджэрий ущримыгудыфам пхэлгъа къаруушхуэр мыжэщцлыну, уи теплгъэ уардэу Петр Езанэкелэ дыщцлэджэу щытар мыбжыгуэну, итланэ... Пщцлэжрэ, «Малинэ» флэ-

щурэ колхозышыр аdryщІ шылуэжым деж щызэтраукІау ущрихьэлэм тепщІыкІауэ щыта сурэтыр? Сэ иджыри си нэгү щІэтщ колхоз хакІуэ цІэрылуэм и натІагур пхаудауэ и псэр щыхэкІым абырэ ар зыгъэшха шыхуэ щІалэмрэ я зэплъыкІам тепщІыкІауэ щыта сурэтыр. Зауэм и гуащІагъуэу мафІам сыщыхэтми си нэгү кыщІыхьэрт ар. ПщІэжрэ, Мурид, зауэм ды-щылуэтым зэхуэттхыу щыта письмохэр? Сэ абыхэм ящыщ иджыри сохъумэ. Зауэм щыпуд ажалым сы-къезыгъэлахэм ари ящыщ. АтІэ иджы, псоми ды-къелауэ, дуней мамырым дытетчи, пщІэдджыжьым дыгъэр кытхуэгүфІау кыщІокІ, пщыхъэшхэм кыдэубзэу кыуохъж. Сыт-тІэ кыэхуар, си ныбжьэгъу лъапІа?! Иджыкыэ ди псэугъуэр? Іэщэ тІыгыу тху-мэжу мафІэшхуэм кыхэтхыжа ди псэр апхуэдизу щхъэ дгъепудыжын хуей! Гъуэгу махуэ, Мурид. Си Мурид лъапІа, унэсыжыхукІи, унэсыжа иужькІи гъуэгу махуэ... Сэ сыт хуэдэу сыхуей мыпхуэдэурэ дызэры-лъагъуну...

ЗэрыутІыпщыжа зэныбжьэгъуитІыр зэтепыхьэнкІэ шынэрти зэплъыфьртэкъым. Мурид кыпэплъэ машинэмкІэ бэкъуащ. ИтІанэ, занщІау кыигъээзэжри, и пІэм ижыхауэ щыт и ныбжьэгъум и дамитІым и ІэшхуитІыр триупщІащ.

– Мухъэз. Сэ уэ усцІыхурт. Сыгузавэу сыкыэкІуащ сэ уи деж. Зызумысыжынщи, топынэм сиплъэу зауэм и ІанатІэ нэхъ Іейм сыщылуэтами, апхуэдэу сышынакыым. Ауэ си кІуэцІыкІыщІэм, адэ си гум и щІагъкІэ зыгуэр кыщІапсэлтыкІырт: «Ар Мухъэзщ, зи псэр кыпхуэгүзавэу фІгуэ укыэзылъагъу уи ныбжьэгъу Мухъэзщ». Сэ псори кыызгурылуауэ сокІуэж. Иджы зыгуэркІэ сынолъагунуц, – и псалтэр Мухъэз зэпиудыну щыхуежым, ар зэтриІыгъэри езы Мурид пищэжащ: – Си псэм хуэдэ, Мухъэз. Сэ маршалым и фэеплъ кІэрахуэ зэрызиІэр боцІэ. Схуэгъэпэжакъым кызыззытари, схуэгъэлъэпакъым кызитари. Хъуа мыгъуэкъым – слъэкІакъым. Зэ страхри кыатесыхыжащ. ЕтІуанэу страхри, мыуэж ящІауэ кызыатыжащ. Зы пкыбгыуэ цыкІу хакри, нэгъуэщІ гуэр угъуэнауэ кыхалъхыащ. Сэ кІэрахуэ мыуэж сыхуейкъым. Мис ар езыри, кыыздэхыащ. СІыхи егъэщІыж. Си фэеплъу зехъэ.

Мурид и гуфІакІэм кыдиха кІэрахуэ дахэм тетхам зэ еплъыжри и ныбжьэгъум ІэщІилъхыащ. Хьэлъэу щатэри, кыуажэм кыэзышэжыну машинэм итІысхыащ. Ауэ бжэр хуримыгъэщІыжу, Мухъэз пыгуфІыкІыгурэ абы елъауащ:

– Тхэ, нэмыцэ туристхэр зэрыщІэбгъэлар зэ къыз-
жепІэжын, Мурид.

Іуэхур зэрыщыта дыдэм хуэдэу зыхуиІуэтэжа Му-
хъэз зэрылгъэлгъу дыхъэшхыу къегъанэри, Муриди
нэщхыфІэ къэхъужауэ къожъэж.

* * *

Къемышхыдэу икІи къыфІэмынэу, атІэ къедэха-
щІэрэ къеубзэу къэзыутІыпщыжа ныбжьэгъу пэжым
Мурид игукІэ ирита псалгъэ быдэри зы мазэщ зэрыхуэ-
гъэпэжар. ХэтІэсат абы пкъырыт узыфэ бзаджэр. Ауэ
итІани, ажал фІэкІа хушхъуэгъуэ зимылэ щыІэкъым,
жаІэ. НэгъуэщІ пэжи щыІэт: иужь дыдэу лІэжыр
гугъэрщ. Уеблэмэ, кхъэм яхь пэт мэгугъэ, жаІакъэ.

Зи жагъуи зи гуапи, зыкъомрэ ягъэныщкІуа иужь,
акъылэгъу зэдэхъури, Мурид хагъэзыхъу ягъэхъужыну
траухуащ. Псом япэу ар гукъэкІ зыщІари, Іуэхур
езыхъэжъари зыдэмыпсэуж и цхъэгъусэ Шурэт.

Нэчыхъыр якъутэжуи зэпыкІатэкъым а тІур, зэщ-
хъэгъусэ я цІэ мыхъумэ, икІи зэдэпсэуртэкъым. Лъагъу-
ныгъэм и гугъу ауи умыщІи, щІыхъи нэмыси яку
дэлъыжтэкъым. Фызыр ІэблэкІэ къезышэкІын дэнэ
къэна, фызым ІэблэкІэ къришэкІыфын лІытэкъым
Мурид. «Адыгэ къуажэ удэсу матушкІэ фыз къыщып-
шакІэ зегъээзгъ, зыдэгъэш, ари сылІэнщ жилэу къэкІуа-
къым, бын дэбгъуэтащ», – жаІэу къеушиехэри, къе-
гиехэри, къыпэувыпэхэри щыІэт. Зыгуэрхэми едалуэ
хуэдэт ар. Ауэ и цхъэгъусэр адыгэ фыз, унэгъуащ тэмэм
зэрымыхъуфым хуэдэу, Муриди урысылІ хъуфыртэкъым.

Урыс цІыхубзым и дахагъым зи нэр къыщипхъуэу
нэгъуэщІ зымылгъагъуж адыгэ щІалэжъ цІыкІухэм
ебгъэщхь мыхъуну, Мурид лІыпІэ иуват зи делэгъуэм
икІауэ къуажэ сабийр зыгъасэу яхэт Александрэ Алек-
сеевнэ дахэшхуэр къыщишам. Ауэ дэнэкІэ замыгъэ-
зами, я унагъуэр сытми къэунэхуа мыхъумэ, зэтеува-
къым. «ЗэмыщхьитІ зэрихъэлІэргъым» жаІэми, ар
псом щыгъуи зэрымыпэжым и щапхъэу къигъэщІам
хуэдэу, жыжьэуи гъунэгъууи зэмыщхьитІи зэрызэри-
хъэлІэм и щыхъэт щІыкІэу къыдэхъуат мыр адыгэ
къуажэжъ ХъэтІохъушчыкъуейм. Зыр адыгащэу, адреир
урысыщэу арауэ пІэрэ жыпІэнт. Ауэ икІи аратэкъым.
А лъэпкыитІым фІгуэ яхэлтхэр гъащІэм къезэгъ,
упсэун папщІэ узыхуей защІэт. Ахэр зэхэплтхъэфын,
зэбгъэкІуфын хуейт. Упсэунымрэ узэдэпсэунымрэ зы

кѣупхѣм кѣиджѣлыкѣа сѣманым хуѣдѣтѣкѣым. Унѣ пѣцѣынымрѣ унагѣуѣ кѣѣбгѣѣщѣынымри аращ – зыкѣым. Сѣмѣн зѣщѣхѣхѣр унѣ пѣцѣыну щызѣтеплѣхѣѣкѣа зѣрыубыдын папѣцѣа шхѣпс ухуейщ. Щхѣѣ куцѣа зырызым кѣѣалѣжѣ акѣылыр зѣтебгѣѣахуѣу унагѣуѣ кѣѣбгѣѣщѣын папѣцѣа зѣгурыѣуѣрѣ зѣдѣѣуѣжрѣ щыѣн хуейщ, зѣгуѣр узѣхуѣзыша лѣагѣуныгѣѣр ягѣѣлѣаплѣу... А псори кѣѣыбгѣурыѣуѣн хуейт, зѣлѣзѣфызыр узѣгурыѣуѣн папѣцѣа.

Нѣмысым, хабзѣм, цѣыхугѣѣм ямыгѣѣдѣхѣж лѣагѣуныгѣѣр гѣущым, гѣущѣлѣм, гѣуатѣурѣ, курыбѣ зыкѣлѣрисхѣѣуѣ мафѣа зыщѣлѣмылѣыж шыуаныжѣым хуѣдѣу мѣуфѣыцѣри, «ар сѣ дауѣ спкѣрыта», жыплѣу уигу зѣбгѣѣжурѣ... Пѣцѣлѣркѣѣ ѣуѣхур здынѣсыр? Узижѣгѣѣуѣным и махуѣрщ. Мыдѣ зѣ еплѣыт ар зѣрыхѣум. Лѣагѣуныгѣѣу кѣѣежѣар ѣпѣщацагѣѣм хуѣкѣуѣжу.

Фызым зихуѣпѣмѣ, и бѣлѣтор щригѣѣтѣагѣѣу, уѣрамым дыхѣмѣ, ѣѣблѣ зѣрыдзауѣ, гу цѣыкѣум илѣу сабийр Бахѣсѣн ѣуфѣа кѣѣыщришѣкѣыу... Хѣарзынѣтѣкѣѣ. Ауѣ Муридыжѣ мыгѣуѣр ѣсѣртѣкѣым. Сыт ѣпѣцѣѣнт – адыгѣжѣт. Аркѣудейртѣкѣым зѣпаубыдыр. Цѣѣ нѣхѣ кѣѣѣщѣа жыѣлѣгѣуѣафѣа Шурѣм ѣса лѣым, сыт щыгѣѣуи Александрѣа Алексѣевнѣ щыхужымыѣкѣѣа, абыи псалѣѣмакѣ кѣѣикѣырт. Щѣнхабзѣ зыхѣмылѣ, мыгѣѣасѣ кѣѣыщыфѣищ щыѣлѣт. Абыи фѣлѣкѣыжырти, зѣгуѣрым кѣѣѣщыпат, фи щѣлѣныгѣѣ тѣлѣкѣури, щѣнхабзѣ гуѣр фхѣлѣми дѣращ кѣѣыфхуѣзыхѣѣр, жиѣлѣри. Дѣпѣкѣѣ апхуѣдѣ кѣѣыжѣѣдѣкѣѣмѣ зѣрыхуимыгѣѣгѣунур быдѣу гуригѣѣѣуѣащ, арщхѣѣкѣѣа, зымкѣѣа ихѣѣу адрѣймкѣѣа икѣыжа мыхѣум, зыри кѣѣыгурыѣуѣакѣым. Мыдрѣйми хуигѣѣгѣѣуѣатѣкѣым – зыхуѣмыубыдыжу и напѣр кѣѣыхурихулѣкѣѣащ. Фызми и ѣѣр кѣѣыщѣѣлѣтым, лѣгѣунѣм кѣѣыщѣѣихуѣащ.

Мис апхуѣдѣурѣ кѣѣежѣѣри, нѣхѣ куу хѣуѣурѣ зѣбгѣѣдѣкѣѣащ, зѣбгѣѣдѣхѣѣжащ. Аргуѣру икѣи аргуѣру, щылажѣѣ школми, щыпсѣу хѣѣблѣми, уѣблѣмѣ фызыр мызѣ-мытѣлѣу зыдѣтхѣѣуѣсыха кѣѣѣажѣ советми ямыщѣѣлѣщыгѣѣуѣжу. Хѣт кѣѣемыуцѣѣями, бынитѣым и хѣѣтыр кѣѣыпамыѣѣтами, дѣпѣкѣѣ сыхѣунти-сыщѣѣлѣнти жиѣлѣрѣ щыгѣѣупѣѣжа фѣлѣкѣѣа, Шурѣ и плѣм яхуишѣакѣым. Абы щыгѣѣуѣми, адыгѣ унагѣуѣм изѣгѣѣа, бзѣри хабзѣри кѣѣѣыщѣѣауѣ тхѣѣжу псѣу, нѣмѣз зыщѣлѣ, нѣщѣа зыѣыгѣ урыс нысѣхѣри дѣст Хѣѣтѣохѣущыкѣѣуѣйм. Абыхѣмкѣѣа я ѣѣр яшыѣями, зыри щѣпхѣѣ хуѣхѣуѣакѣым Мурид и Шурѣм.

Шыѣлѣныгѣѣа зымыѣлѣж, япѣкѣѣа мыплѣѣф цѣыхубызым кѣѣыгурыѣуѣертѣкѣым, ѣзым зѣригугѣѣм хуѣдѣу, адыгѣлѣыр зѣрымыѣлѣумплѣйр, абы цхѣѣгѣѣусѣр фѣыгѣѣ зѣрилѣѣагѣѣуфѣыр, и нѣмысыр зѣрихѣѣумѣр, уѣблѣмѣ, «фыз дѣубзѣ»

хужаІәу, кызызэрыгъэшыгъуафІәр. И гур къэзыгъэхуабэ, и псэм къедэхэщІәф, пщІә кыыхуэзыщІ цхъэгъусэм нэхтэрэ нэхтыщхъэ адыгэлІым дежкІә зэрыщымыІәр, бзә ІәфІрә фІылыагъуныгъэкІәрә абы сытри зэрыпхуегъэщІәнур Шүрә кыгурыІуэртэкъым.

И адыгәлІ къарууфІә бжыфІәшхуэр игу ирихъырт абы, пыкІыжынуи хуейтэкъым. Ауэ аркъудеймкІә зэрызэфІәмыкІым егупсысыртэкъым. ГъэщІәгъуәныр артэкъэ, лІым и щыгъыным кІәлтыплъынуи, и вакъэ телъэщІыхъынуи, псы фалъэ иритынуи и къаләну ибжыртэкъым. «Уэ пхуэдәу сәри солажъэ, уэ унэхъ къарууфІәщи, нэхтыби пщІән хуейщ», – арат зэригъәувыр. Зәхихагъәнтэкъым «Шәм и хъәтыркІә пІастәр яшх» жызыІә адыгә псалъэжыр. Зәхихами, кыикІыр кыгурыІуагъәнтэкъым.

Абы кыфІәщІырт, нэхтыжыти-нэхтыщІәти щымыІәу, ба зәхуәппІмә, лъагъуныгъәр нэхъ куууэ; быдзыщхъәр кыдәщү бостейбгъәр кыихамә, цІыхубзыр игъәдахуэ; адыгә фызыжхәм ялъагъуу кхъуэ нәкулъыр кыппІурытІәтІу пшхымә, уи щәнхабзәр нэхъ лъагәу; нысә узыхуәхъуа лъәпкъым и бзәр зәбгъәщІәным и пІәкІә, къахуәплъхуа щІәбләр абы иримыпсалъәмә, щІәныгъәм нэхъ гъунәгъу хуәхъуу.

И лъәпкъ къудейкІә мыхъуу, Мурид и цІәкІи, и щхъәкІи, илтъкІи, и псәкІи, уебләмә и гупсысәкІи зэрыадыгә дыдәр кызыгурымыІуа фызым и гугъәт абы и цІә жыІәгъуафІә кІәщІ дахәр «Мурик» жоуэ зәпхъуәкІ хъуну. Уебләмә, нэрыгъыу иубыдам хуэдәти, щыщигъәтар, ауан хәлъу, «Шүрә-Мурә», «Мурә-Шүрә» кыхужаІәу хуежъа иужыщ.

Куэд хъурт зәлІзәфызыр щІызымызәгъ, Муриди фадә фІәкІә имылъагъужу дунейшхуәм кытезына щхъәусыгъуәхәр. Сыт хуэдәу щымытми, и щІәләгъуәр зыдигъәкІуа, бынитІ зыдигъуәта щхъэгъусәр фІәмыкІуәдыпәмә, Шүрә нэхъ кыищтәрт. Арат, иужьрей дыдә Іәмалым хуәкІуа и гугъәжу, и лІыр фадафәхәр хагъэзыхъу щагъәхъуж еІәзапІәм щІригъәшари.

* * *

ПсалъәкІи, ущикІи, шапхъәкІи, уебләмә нэхъ хушхъуә гуащІә дыдәмкІи нэрыгъым къахутешыжыртэкъым а псори Іәджәрә зыгъәныщкІуа, ауэ иримыгъәхыу кыыжъәдәзыдзыжа, иджы сымаджә хъыжъәу пІәгъурым илтъ Цауей Мурид. Имыгъуәу кІуэд мо цІыху

лѣщыр кѣригѣэлыну мурад зыщІа дохутыр гущІа-
гѣулыр лѣэныкѣуэ куэдкІа кѣыбгѣэдыхѣащ сымаджэм
и гѣуэлѣыпІэм. Щхѣэнтэр лѣагѣуи лѣахѣшѣуи
щІидзаш, щабэкІи быдэкІи зѣрихѣуэкІащ. Ауэ
цІыхухѣу пІѣщ-хѣагѣыр тэмѣму хузэгѣэзѣхуакѣым.

«Ксенэ, си псѣм хуэдэ си Ксенэ дахэ, дѣнэ ущыІѣ?» –
жиІѣурэ ар зѣджэр хѣтми, щІѣупщІакІуэ кѣэкІуа анѣм
деж кѣыщищІащ дохутырым. Ауэ щІѣеджѣ цхѣѣусыгѣуэ-
ри, «Дѣнэ щыІѣ си щІалѣшхуэр, дѣнэ пхѣа си кѣуэ
Петр?!» – жиІѣу кѣилѣыхѣуэр зищІысри зихѣтри цѣхуу
кѣэнащ. Дохутырыр абы ерыщу щІѣлѣыхѣуэри фІѣгѣэ-
напІѣ хѣун, узым кѣэгѣѣшыпІѣ хуищІын гуэр абдеж
кѣыщицгѣуэтын гугѣэ иІѣу арат.

Ауэ Іѣзѣм я нѣхѣ Іѣзѣж дохутырми сыткІа ищІѣнт
игѣащІѣм имылѣэгѣуа, иІѣуи имыщІѣхха и кѣуэр Ялтѣ
уѣрамым дѣту, езым зѣрѣщхѣымкІѣ, зѣ Іуплѣэгѣуѣм
кѣэзыцІыхужа, етІуанѣуи абы темыплѣѣжауэ бампІѣм
ихѣ цІыху насыпыншѣр сымаджѣ хѣлѣѣу и пащхѣѣм
зѣрилѣыр.

Зауѣм щыгѣуэ Мурид зыхѣта, Берлин кѣэзыщта
армѣн и уІѣгѣѣпх хѣыджѣбз ныбжыщІѣ цІыкІур
дохутыр Іѣзѣ хѣуат. Зѣрымылѣэгѣуами, зы армѣм зѣры-
хѣтам щыгѣуазѣ хѣуа дохутырым кѣару куэд ирихѣѣ-
лѣащ и гур кѣыщІигѣыкІ и сымаджѣм. Ауэ езым мазѣм
хуищІѣр, модрейм махуѣм икѣутѣжырт...

Хуцхѣуэри, псалѣэри, шынѣри сѣбѣп зыхуѣмыхѣуа
Мурид, цІыхури и щхѣэри илѣагѣу мыхѣужу, дуней
зытетри фІѣмыІѣфІыжу ХѣэтІохѣуцыкѣуей уѣрамым
кѣыдѣхутѣжащ. АпхуѣдизкІѣ тхѣѣмыщкІѣ, насыпыншѣ
хѣуати, зѣрышѣсыгѣуейри ящыгѣупщѣжауэ, кѣуажѣш-
хуѣм гущІѣгѣуу дѣлѣ псори а зым лѣысам хуѣдѣт.

«ЦІыхубѣм я бий» фІѣащу зи цхѣѣгѣусѣр яукІа,
егѣѣджакІуѣу лажѣэ и кѣуэ нѣхѣыщІѣр щифІыгѣуѣ
ныбжыым иту Бахѣсэн кІѣнавѣпсым итхѣлѣу щІѣзылѣ-
хѣѣжа, нѣмыщѣм ядѣщхѣѣрыуѣу Америкѣм щылІа и
кѣуэр и хѣдѣ напѣ Іумыплѣѣу зыгѣеижа анѣ тхѣѣмыщ-
кІѣм иджы псѣууѣ игѣеижырт щІѣзылѣхѣѣжыну зыщы-
гугѣ и кѣуэ нѣхѣыжѣ Мурид. Си закѣуэ кѣыслѣыса а
гузѣвѣгѣуѣ кѣомыр сыткІѣ кѣѣзлѣѣѣт, жиІѣу а фызыжѣ
бѣшѣчыр тхѣѣусыхѣртѣкѣым. Алыхѣым кѣыхуигѣѣфѣ-
щамкІѣ арѣзыуѣ, дѣпѣкІѣ гущІѣгѣу кѣыхуищІыну
елѣѣлуу ар нѣмѣзлыкѣ гѣурым тест.

«Е мыхѣу фІы хѣужыркѣым» – жаІѣ. Ауэ, жамыІѣми,
е хѣур фІы щымыхѣужкІѣ, нѣхѣыкІѣж мѣхѣу. Аращ
Мурид зыхуѣкІуари. НѣщІѣбжѣэ Іѣджѣ зѣхыхѣѣжыурѣ,
фІѣкІыпІѣ зыхуумыгѣуѣэтыж цхѣѣусыгѣуѣ кѣѣхѣури,

Мурид кышыцхутащ щелээу икИи цагъэлажьэу езым хуэдэхэр щхъэхуимыту щафыгъ лагерым.

ХьэтIохъушыкъуейм кышцхъэщыт къуажэщIыб Хьэрэкхъуэрэ бгыжым и шыгу мывэ кышцIэхыпIэм шыIэт апхуэдэ IуэхущIапIэ дыджи, Мурид япэщIыкIэ абы яшащ. НэхъапэкIэ къелэза дохутыр цIыхубз гу шабэм хуэдэтэкъым абы шыIэхэр. КъызэроIээри хушцхъуэ къудейтэкъым, умыдаIуэмэ, кышптехуэ хьэфэ баш гъум кIэщIри кышцIагъурт.

Абыи кышцацIыхуат Муриди, яфIэпсэкIуэду дэчых кыхуащIырт. Ар зищIысри сыт жьыпIэмэ, лэжьээн яухауэ пщыхъэщхъэм щрахулэжжIэ, дакъыкыищIкIэ хуит къащIрэ Хьэрэкхъуэрэ шыгу кыштеувэу шалъхуа къуажэжым къызэрыдагъаплъэрт.

КъэхъункъэщIэныр зыщIэу цыта БжыхьэлI Лиуан, адыгэр зэрыгушхуэ лы Iуш Къэээнокъуэ Жэбагъы сымэ кышцалъхуа и къуажэжыр зыдэс Бахъсэн аузым щыдэплъэкIэ, Мурид зыхуэлIыгъыжыртэкъым. Ар гъырт, и нэ плащитIым кышцIэху цIыхухъу нэпс гуащIэм зытехуэ мывэр пхрисыкI и гугъэжу. Зауэм и IэнатIэ нэхъ гужьейгъуэми хуэмыгъэдзыха гвардием и капитаныр, маршал Жуковым и фээплъ кIэрахъуэр кIэрыщIауэ абы кыкIыжа лышхуэр гъырт зигъейжу. НэгъуэщI кыхуэнэжатэкъым.

Мурид зыдэплъэ къуажэм кыдэплъыкIыу къэзылъягъухэм ар къахуэмыщIыхуу, хэгү пIэрэ пщыхъэщхъэ къэс кытхэплъэ мо тхъэмыщкIэр жаIэрти, я гушцIэгъури абдеж щаухырт.

ИужькIэ къацIыхуащ, кIэлъыкIуащ, фадэбжьи хуахъащ. Мурид и Iуэхур нэхъри зэлыхъэри, Налшык пэмыжыжъэ, хабзэ нэхъ ткIииж здэщыIэ Каменкэ мывэ кышцIэхыпIэм яшащ.

* * *

ЦIыхур гуфIэрэ тхъэжу шыпсэун хуейуэ кызытехъэ дунейшхуэм Щауей Мурид щилъэгъуар гуауэрэ гузэвэгъуэрэщ. «ЦIыхубэм я бий» фIащу яукIа адэ. ИлъэсиплI зауэшхуэ. Щхъэрыуэу Америкэм дэхуэхауэ щылIэжа шынэхъыщIэ. Бахъсэныжъ итхъэла къуэш нэхъыщIэж. КъемышъулIа унагъуэ насып. ФIэкIуэда къуэрэ фIыуэ илъягъу цIыхубзрэ. И гъащIэ псор зыкъута фадэ. А псор, езыри абы яхэтыжу, кыдэзыгъэва анэ тхъэмыщкIэ.

Дауи къела? Сыту куэди лъыса цIыху ныбжъ ирикъу

къэзымыгъэщІа лІы закъуэм.

А псом Мурид къыщІелар нэхъ Іеиж къыпэплъэу арагъэнт. Армырамэ, абы и натІэм щхьэ къритхат мывэ щызэпах тутнакъ ткійр. Адыгэ щІыналъэ дахэм и СэлэфкІий, цІыхур псэууэ зышх а щІыпІэ бзаджэм къашэм нэхърэ яшэжыр нэхъ мащІэт. Абыхэми къагъэщІэж щыІэтэкъым.

Мурид абы япэу щыдыхьам, адреј щІэ цІыкІухэм хуэдэу, яубэрэжьиуи, ягъэпудынуи къракуакъым. ЩІэуэ къахыхъэ гъэрым япэу зэрыІуплъэу зэ уэгъуэкІэ къызыуд лІыукІ цІэрыІуэми и гугъу къищІакъым. Езыр нэмыс щІыкІэ зэхахат къыхуашэм и хъыбар.

Тутын ефэу тэджыжыну зэхэс цІыху шынагъуэ фейцейхэм ябгъэдыхьащ Мурид.

– Сэлам фызох, ныбжьэгъухэ.

– КъыпІыдох икІи удохыж, гвардием и капитан ныбжьэгъу Щауей, – жиІэри гупым къахэпсэлтъыкІащ зи бгым нэс пцІанэ, джанэ къуэлэн тІэкІукІэ зи щхьэ фэкъур емыщхъ гуэру фІэпхыкІа, зипкъи, зи нэгуи дыркъуэм зэхитІыхьа, зи иужьрей дыркъуэм и лъэужьыр мыгъушчыжа лІы сырыху абрагъуэ.

Мурид зеплтыхъ. Хьэрэкхъуэри хуэдэу, ихъуреягъкІэ мывэщ. ЦІыхухэм я фэри мыващхъуэм ещхъу текІыжащ.

– Сыт къытхуэпхьа? – щІоупщІэ Сырыхужьыр.

– ШыкІуртІым! – жеІэ Мурид, къеупщІам ещхъу езыми и нэщхъыр зэхэлъу.

Гупыр зэщІэдыхьэшхащ.

– ЛІы ухъун хуэдэщ. Ар къызыпыкІэ жыгыр фІыуэ солтагъури ШыкІуртІым пфІызош, – жеІэ Сырыхужьми, гупыр аргуэру мэдыхьэшх.

– Сэ сызэрыхъун сыхъуащ.

– Сыт къыджепІэн атІэ?

– Тхьэм кІэщІ тхуищІ.

– ЖыхуэпІэр ди гъащІэр армэ, зэгъащІэ: дэ иджыри дыпсэуну дыхуейщ.

– Хьэзабырщ жыхуэсІэр.

– Армэ, хъунщ, – Сырыхужьыр Мурид къыхушцІэп-лъри пицэжащ: – Узэуэфрэ?

– Сырикъуащ.

– Улэжьэфрэ?

– Флъагъукъэ.

– Тутын уефэрэ?

– АтІэ.

– Къэпщэхурэ? Къэплъэлухуэрэ?

– ТІуми хуэди къохъу.

– Ари хъунщ, – Сырыхужь ней-нейуэ Мурид къеп-
лъащ. – Иджы пэжыр къызжелэт. Къыздэпхъа?

– Сыт къыздэхъынур?

– Зумыгъэделэ. Ар уэ уэкIуркъым. Уэтха
хъэцIагъэ-ми къезэгъыркъым, – и нэщхъыр зэхиукIэри,
хэкъузауэ пищащ Сырыхужь: – сэ пэжыр сщIэн хуейщ!

– Пэжыр пщIэн папщIэ, узыщIэупщIэр жыпIэн
хуейщ, – Муриди зигъэпхъэшащ.

– Маршалым и фэеплъыр, – макъым зримыгъэIэту,
ауэ хэкъузауэ жиIащ Сырыхужь, кIуэдыжа и гугъа и
накIэ хэлъэтми къыщIидзэжащ.

– А-а! Уэжыркъым ар, – къыжъэдэлъэтри хущIегъуэ-
жащ Мурид, Iуэхур зытет псор иджы къыгурыIуауэ.

– СлIо, къутауэ ара? Ар зыхуэщIыжыни диIэщ, –
Сырыхужь и щхъэр хэпщIыкI къудейуэ ищIащ гупым
яхэс лIы фIыцIэ цIыкIум дежкIэ.

– Хъуэ. Къута лажъэ щыIэкъым, – зыкыищIэжауэ
жэуап къитащ Мурид.

– ГурыIуэгъуэщ. Мыуэжыр уэращ, – арэзы нэхъ
къэхъужауэ жиIащ Сырыхужь.

– Апхуэдэ гуэри хэлъщ.

– Куэдщ зэкIэ. ИужькIэ, – жиIэри, къахуэкIуэ хъэ-
лъэзешэ машинэмкIэ плъэурэ Сырыхужь и нэр триубы-
дащ шоферым бгъурысыр кIэлтъплъащIуэ щэхурэ
нэгъуэщI гуэррэ зэхигъэкIыну.

– Куэд хъунщ. Езы прокурор дыдэри къызэупщIа-
къым а псомкIэ.

Машинэр къэсри, и джабэ лъэныкъуэр Iухауэ мывэ
упса самэшхуэм еувэллащ. Сырыхужь абы бгъэдыхъэри,
Мурид къыхуеплъэкIыурэ жриIащ:

– Къеплъ, ШыкIуртIым. Мыпхуэдэущ узэрылэжьэ-
нур.

Мурид, иджы апхуэмыдэжми, къаруушхуэ хэлът,
лэжьэкIи ищIэрт. Ауэ мобы ещхъ илъэгъуатэкъым. Пут
хъун зи хъэлъагъыу плIимэ хуэкIыхъу зэпыха мывэ
упсахэр Сырыхужь и Iэ лъэщхэм къатемыхъэлъэу
къапхъуатэрти машинэм ираутIыпщхъэрт. Зэгъээхуэ-
жыни хуэмейуэ, ахэр сатыру зэбгъурыувэрт. ЩидзкIэ,
абы декIуу гурым макъ шынагъуи, ежьум хуэдэу, щIи-
гъэуэжырт... ЖаIэрт, илъэсипщI тазыр зытелъ а цIыху
насыпыншэм илъэсий лъандэрэ апхуэдэу ирихъэкIыу.

– ФIыуэ уолажьэ, ауэ сэ шапхъэ къыптесхыну
укъысщымыгугъ, – жиIэри Мурид адэкIэ зыригъээз-
кIащ, кърагъэшынэнну кърагъэлъагъур зэрыфIэмыIуэ-
хур яригъэлъагъужу...

Зы махуэ гъащIэр мазэм, уеблэмэ илъэсым пэуврэ

жыпІэну, тутнакыр зэрыщыту гугъуехърэ гузэвэгъуэ-кІэ гъэнщІат. Мыбы псэууэ икІыну Мурид гугъапІэу иІэжыр махуэ къэс нэхъ мащІэ хъурт. Зыхуэмеижу и гугъа гъащІэр зэрылЪапІэри, иужэгъужауэ кърылЪэфкІ псэр зэрыІэфІри мы щІыпІэ хьэлтэрщ къыщыгурыІуэ-жар. ГугъапІэ мащІэ фІэкІа къызыхуэмынахэми, псэууэ къелын папщІэ, гугъуехъыу зэпачыр щилЪагъу-кІэ, Мурид езыми зы къаруущІэ гуэр къызэкъуихы-жырт. ИтІани и лЪэр щІэхужырт. ГъащІэ ІэфІымрэ ажал дыджымрэ зэхэзэрыхыжауэ, абы деж щызэ-пелэрт.

ГугъапІэу иІа япэ илЪэсри фІэкІауэ, зытекІуэда фадэ Іуэхури кІащхъэ хъуауэ, итІани хуит къащІыжын гугъуи зэхимыхыу, Мурид тутнакым здисым, махуэ гуэрым джакІуэ къыхуащІащ. Нэхъ щыгъыныфІыІуэ-кІэ зихуэпэну къызэрыжралами емылІалІэу, къыпэщІэхуэр зыщидзэри, ежъащ. КъакІэлъыкІуэхэм щыхуагъа-зэ щІыпІэми блэкІри, ар занщІэу яшащ тутнакъэщыр зи ІэмыщІэ илЪ адыгэ щІалэ майорым деж.

Диваным ис полковникыр езым къыкІэлъыкІуауэ зигу къэмыкІ Мурид дахэ-дахэу абыи емыплъу, майорым и пащхъэ гъэжауэ иуващ. Мо тІум я къеплъыкІэр емыщхъ гуэру зэрыщытымкІэ, абы къыгурыІуащ нобэрей зэлущІэри адреихэм зэрахуэмыдэр. Ауэ сыт къэхъуар, хэт къыхуейр, дэнэ къыздикІар?

УпщІэ псори Мурид зыхуихъыр зыт: гущІэгъу гуэр, гулътэ лей къыхуащІу хуит ящІыжыну арат. Щхъу-сыгъуэр мащІэт абы папщІэ. И дамыгъэхэр, маршалым и фэеплъыр, зи гъуса адыгэ инэралыр, зэрыкапитаныр, зы мыхъужми и анэм и тхьэлтэІу мыхухыжыр... Мо полковник мыщІыхури арауэ пІэрэ къыщІэкІуар? И ныбжьэгъу БалъкЪэр Мухъэз и гущІэгъум иджыри пэплЪэрт Мурид.

КъыІурыплъыхъ мыхъум, тІуми зыгуэр щыжамыІэм, Мурид къэгузэващ, нэщхъеягъуэ къэхъуауэ къыжрамыІэфу къыфІэщІри, езыр щІэупщІащ:

– Хэт щхъэкІэ фыкъызэщхъэкІуэну?

– Апхуэдэ щыІэкъым, Мурид, – къэпсэлЪащ майорыр.

– СыныволтэІу, къызжефІэну. Си анэра?

– Уи анэм лажъэ иІэу сщІэркъым.

– АтІэ сыт къэхъуар?

– Зыри ущІэгузэвэн къэхъуакъым, – желэ майорми, и щхъэр диваным исымкІэ ещІ. – Мо полковникыр уи деж къэкІуащ.

- АтІэ сымис, зыхуейр жреІэ.
- ПцІыхурэ ар уэ?
- Мурид абы хуцІэплъри жиІащ:
- Хъэуэ, сцІыхуркъым.

Тутнакъым ис лІы фейцей дэхуэхар хуэмей хуэдэт езым имыфэгъу, зэмыщхъ, зыхуэмыфащэу ибжа, теплгъэ зиІэ цІыху бжъыфІэм къицІыхунуи. Ауэ итІани, и гур Іэджэм жауэ, Мурид полковникым Іуโรปлгъыхъ. ИтІанэ занцІэу къэуІэбжъащ... И цхъэр тхъуащ. Нэхъ гъу-мышцІи хъуащ. Мырауэ пІэрэ?

- И ІэшхуитІыр хуишияуэ, Мурид полковникым йоджэ:
- Савицкий?
- Я, Шаоев.
- Степэ! Уэра ар?
- Мурид! Ар сэращ!

Зызыхуадзри зызэраупцІэкІауэ лІышхуитІыр зэ-рыІыгъщ. Псалгъэ жалэркъым. Жалэфырккъым. Зым и дамэм адрејр цхъэпрыплъу, аддэ я зауэ гъуэгуанэхэм тоувэж. Ящыгъупщэжа я гугъахэри къалгъагъуж. Мес апхуэдэ гуэр. И кІэм нэсауэ ди текІуэныгъэкІэ иух зауэм къелауэ къэзылгытэжа зэныбжъэгъуитІыр зэры-гъэгъушхуэри текІуэдэж пэтащ. Псэууэ къаубыдыну мурад хуащІу ирахужъа нэмыцэ офицерым къариу-тІыппча гранатыр я зэхуакум къыдэхуэри, абы и къута-хуэхэм Степан щыгъ шынелым и къуащІэр гуиудащ, Мурид и джелэфей къуапэр пхиудащ, ауэ езыхэм ял къылгъэІэсатэккъым. Япэ лгъэщІыхъа Мурид кІэрахъуэ лгъэдакъэкІэ зи цхъэ щІыбым еуэу къриуда нэмыцэр зимыщІэжу къахъат. Зыщымыгугъа щэху куэди къы-пахат абы.

Иджыри нэгъуэщІ гуэр. А зауэр иухауэ, ауэ зэуэн ямыухауэ, нэмыцэ бандэхэр къаубыду, Берлин щыдэсам щыгъуэт. Степан и лгъакъуэ лгъэныкъуэр уІэгъэу, зэныб-жъэгъуитІыр бандэ гупым я кум къинащ. Жэщщ, гъуэ-гуншэщ, пабжъэщ. Степан мэлгъаІуэ, езыр къигъанэу, Мурид и цхъэр хихыну. ТІуми фІыуэ ящІэж псэууэ зэрызамытынур. Абы щыгъуи я насып къикІащ. Езым хуэдэу пІащэ и ныбжъэгъур Мурид и плІэм илгъу псэзэ-пылгъхьэпІэм кърихаш.

Степан зауэлІ хахуэт, лІыгъэм и дамыгъэхэри и куэдт, ауэ мис апхуэдэт, Мурид сыткІи абы япэ итт. АтІэ иджы еплгъыт, апхуэдиз илгъэс дэкІыжауэ, зэныбжъэгъуитІым и унафэщІ полковникыу, нобэ-пщэдейуэ инэрал вагъуэ-шхуэри къыхалгъхъэну, Степан Семенович жалэу цхъэ-щэ къыхуащІу. Адрејр, абы пэжэкІыу щыта адыгэ щІалэ лгъэщыр, иджы и цІэ къудей жамыІэжу, «Мурид

ефэрей» зыфлащыжа цыху щхьэхуимытщ, фадэм гъэр ищлауэ дунейр кызытеунклыфлэ насыпыншэщ. Сыту губзыгъэ «Насыпыр ыхьэмыгуэщщ» жызылар. Уи флэш мыхъум, еплъ зызэрэшэклауэ зэрыкъуз мо лышхуиттым.

Муридрэ Степанрэ я пллабгъуэхэр дэуфафэу макъын-шэу магъ. Уафэр щыгъуагъуэкли, щыблэр кышчыуэкли, езыр щыхъейкли щлым апхуэдиз гузэвэгъуэ игъэву и гугъэтэкъым а тлум зи нэр ятедия майорым. Абыи зригъээкклауэ и нэпсыр щиллъэщлыкырт. Къыфлэ-щлырт, Мурид и гъащлэ псор иджыпсту моуэ мыбдеж щызэхуэкъуса хъуауэ езыр (Мурид) абы хэгъэж.

Мурид и гъащлэр зэщхъри?.. Мо адыгэш хэплъыхъа къомыр Бахъсэн ауз щхъуантлэшхуэм кышчызэджэу, нэхъ лъэщ дыдэхэм ящыщ зым и лъакъуэр гъуэгукум щыкъутам. Е нэгъуэщл сытым? Къавэм, къавэм, къавэурэ ивэщлэжри, итари зэрытари зэклэрижъэжри щлэсы-кырымэ кызыкларыхыу зыри зыбгъэдэмыхъэж гъуап-лэу лэгъуыпшхуэ...

Адэклэ дауэу плэрэ уи гъащлэр зэрыхъунур, Мурид тхъэмыщклэжъ?!

Еууей мыгъуэ!

* * *

Хуагъэува плалъэр имыхыу, Мурид хуит къащлыжри, мывэ кышщлэхыплэм кърагъэклыжри, унэм къэклуэжащ. Дауи, зауэм зэрыхэтами, и дамыгъэхэми, маршалым и фэеплъ клэрахъуэми хъэтыр гуэр ялащ. Ауэ ар кыыхамыгъэщами, абы щылэнклэ шынэри, луэхур зытращлыхъар арат.

Лэжьэни ефэни лъэмыкыжу, я уэрамыпэм кы-флэклы дунейм кызызэрыхтехы щымылэу, ар унэм дэст. Нэхъ махуэ уэфлэхэм, и щлаклуэжыыр и пллэм идзауэ, Бахъсэн луфэ клуэрт. Ар иубгъурти, уэршэрэгъу илэмэ, зыфлу, имылэмэ, псым хэплъэу гупсысэу, махуэ псом щыст, гурыфлыгъуэрэ бамплэгъэтлысу кыыхуэнэжа тугыныр щлышу.

Иджы ар Ксени хуеижтэкъым, зи лъэужыыр флэклуэдыпа и къуэри игу ихужат. Къуажэм дэс и фызымрэ бынитлымрэ яхуейуи, кыыхуейуи апхуэдэ гуэри щылэтэкъым.

Дунейм лей щыхъуа цыххут Мурид. Къуажэм яхэгъуащэу, лэщлагъэ щхьэлэ хъарзыни илэрэ, цыххум фыклэ и цлэ жалэу псэу и къуэш нэхъыщлэ закъуэмрэ

гугъуехъ хэмыкІуы зи гъащІэр къэзыхъ и анэжымырэт, плъапІэуи гугъапІэуи къыхуэнэжар. ИтІани, анэм укъылъхуащ, къуэшыр къыбдалъхуа къудейщ.

Мурид емыфэжу, и теплгъэрэ узыншагъэкІи нэхъ зыкыиужыжауэ щалъагъум, и гъащІэр щихъа школыр кыкІэлъыджэри, хузэфІэкІын гуэр ирагъэщІэну кыж-раІат. Ауэ ираджами езыджами къахуэгъуэтакъым зыри хуэмейж цІыхум ищІэфын. ГъащІэм зыдэзы-щІыф, хъэрычэт гуэр зиІэ, бзаджагъэрэ Іэмалрэ зыщІэ цІыхутэкъым Мурид. А псоми Іэпэдэгъэлэл куэд щІауэ хуэхъуат. Ар зэрыкъулейр насыпыншагъэ закъуэрт. Тхьэм кърпэсу къыдалъхуа насыпри, цІыхум трахы-жауэ къылгъытэрт абы.

ЦІыхур гъэщІэгъуэнщ. Мурид ефэу, къуейщІейуэ шыщытам, ар абы емыкІуу къалгъытэрт. Ар пэжт. Ауэ гъэщІэгъуэныр аркъэ, иджы зэремыфэжыр ирамыгъэ-кІуж, емыщхъыж хуэдэу хъуат. Уеблэмэ нэхъ и ефэгъуу шытахэм къахэкІат «Іэхъуэхэмыхъэж хъужауэ и за-къуэу къеджэдыхъ...» къыхужызыІаи. Ауэ хэт сыт жиІэми, Мурид дежкІэ псори зэхуэдэт.

Ефарэ хъыжъэу щыпсэуа илгъэхэм, абы къытепсыха гуауэхэр зэрыхуэфашкІэ зэримыгъеяр иджы къищІэ-жауэ, игъуэ нэмысу дунейм ехыжа и къуэш нэхъыщІи-тІым тепсэлгъыхъ зэпытт. И бампІэр дэкІыху я гугъу ищІырти, е си насыпыншитІ мыгъуэ, жиІэу якІэлъыгъы-жырт, абыхэм хуэдэ дыдэу езым и щхъэри игъеижу.

Къыбгъэдэнэжа и анэжъ закъуэм, шэнт лгъахъшэ цІыкІу тесу бгъэдэтІысхъэнти, щэфэм щыгъуэ епсэлгъэ-ну зэрыхущІэмыхъар игъээзэкІуэж нэхъей, еІущащэм хуэдэу щэху цІыкІуурэ Іэджэрэ дэуэршэрынт. ГъащІэм гугъи плъапІи щимыІэжу зызыбжыжа Мурид зыхуэп-сэужыр анэм и гуэныхъ щІыхуэ пшыныжныныр ара къудей хуэдэ хъуат.

* * *

Май мазэщ. Дунейр хъыджэбз ишэгъуэу щІэра-щІэщ. ЗэпылгъитІ зэрышэм ягъэдахуэ уэрэди щІаусы-жам хуэдэт. Нобэ Мурид къыщалъхуа махуэт. Андрей-хэм дэнэ къэна, езы дыдэм игу къэмыкІыжым ещхъу жэщ хъуащ. И щІалэ пажэр къыщалъхуа махуэр зыщымыгъуупщэжауэ дунейм тетыр и анэ закъуэрт.

Зиущэхуауэ фызыжбыр и щхъэм еупщІыжырт: «Дауэ сщІымэ нэхъыфІ? Къыщалъхуа махуэр зэры-нобэр игу къээзгъэкІыжрэ щыгъуупщэжа фадэри абы

щІыгъуу игу къэкІыжмэ... Мыр мэлІапэ. БампІэм зэгуиудынщ. Фадэ ефэурэ псэуами нэхъыфІт».

– А си щІалэ тхъэмыщкІэшхуэ мыгъуэ. Къоузи щымылэу, къофыкІри сымыщІэу ущІотІысыкІыпэ мыгъуэри. Зы къарууи зэхэплтхъэжу гукъыдэж гуэри щхъэ уимылэрэ?

– УщІотІысыкІыпэ, жыпІа? ЗэрыгъэщІэгъуэн ар, – мащІэу щІэдыхъэшхыкІащ Мурид. – СыщІотІысыкІ, дянэ. Пэжщ жыпІэр. СыщІотІысыкІыпэ.

Анэр жиІам хущІегъуэжащ. «УщІотІысыкІыпэ» псалтэ закъуэр къыхипхъуэтауэ, Мурид езым и псэр абы зэрыпишэчыр къыгурыІуат. Къэшынэжри дэубзэжауэ, анэр къуэм и натІэшхуэм и Іэ гъур цІыкІумкІэ толтхъщІыхъ:

– А си псэ закъуэ. Лыгъэ зыхэлтхъэж. Гукъыдэж зэгъэгъуэт.

– Гукъыдэж. Сыту фІыт ар, дянэ. Ауэ дэнэ къыздисхынур?

– Алыхъым къуитынщ. Пщыгъупщэжа си гугъэщ – нобэ укыщалтхуа махуэти.

– Хъэуэ, сщыгъупщэжакъым. Нобэ илтэс щэ ныкъуэ сырикъуащ, дянэ. Ауэ ар зигу къэкІыжауэ дунейм тетыр уэрэ сэрэщ.

– Апхуэдэу жумылэ, си щІалэ.

– А-а! Иджыри зы щылэщ. Ауэ ар дэнэ щылэ. ЗигъэпщкІужащ. Си къуэри, си насыпри здихъри.

– Апхуэдэу щхъэ дзыхэ ухъуа? Зыдихъакъым уи насыпыр зыми. Уэ уи щхъэм хуэбгъэфэщэжырщ уи насыпыр.

– Пэжщ жыпІэр, дянэ. Псори пэжщ: си щхъэм хуэфэщэ насып слъагъужыркъым. ЩыІэжкъым апхуэдэ. СыщІотІысыкІ. Си гур зэгуоуд...

– А-ей-й, нобэ хъийм уикІыпаи, тхъэмыщкІэ, – и къуэр и сэфэтым зэримытыжыр, зы мыгъуагъэ и нэгү щІэлъ пфІэщІу и нэр къызэрижыр, и нэпсыр къыщІэу-кІуриикІын хъэзыру хуэфІу къызэрытеувар зылгагъу анэр къэгүзэвэпаци, нэгъуэщІ къыхуэмыгъуэтыжу, япэу и акъылым къэсар и жъэм къыжъэхуэ: – аркъэ тІэкІу уефэмэ, нэхъыфІ ухъуну пІэрэ?

И анэм жиІам Мурид къыдэскІащ. Аркъэртэкъым. Ар и анэм къызэрыжъэдэкІарт. ИгъащІэм «уемыфэ, уигъэллэнущ...» жиІэу къелтэІу анэм. Иджы имыгъэллэн, зэгуимыгъэудын папщІэ иригъэфэнущ.

– Пэжу себгъэфэн? – и нэр къыхуу жиІащ Мурид.

– Тхъэ, узэгүэмыудын щхъэкІэ уезгъэфэнмэ.

– Дапщэ хъуа сызэремыфэрэ?

- КІамынкІэ укъызэрикІыжрэ.
- МазипщІрэ махуиблрэ.
- Алыхъым и шыкурщ.
- ИтІани себгъэфэну жоІэри.
- Ара мыгъуэщ ар сытми, – жеІэ анэм, езым и зэран-кІэ зэхэубла хъуа фадэ псалъэмакътыр абыкІэ щІилтъэ-фыжын и гугъэу. Ауэ и псэм къыпылтэда е и анэр игъэунэхуну ара, Мурид къыщІегъу:
- ЖысІэм уеплътыну аращ, дянэ, армыхъу сыно-лтэІуами себгъэфэнукъым. Сызэбгъэфэни уиІэкъым.
- АтІэ уи анэжыыр пцІыупс хъужауэ ара и лэгъуэм, – жиІэри фызыжъым аркъэ птулкІэ къызэкъуихащ.
- Дэнэ къикІа ар, дянэ? – шэч ищІауэ, тІэкІуи къэщ-тауэ жеІэ Мурид.
- Мыри? Мэзым къипхыжа пэлэштофыращ мыр, си щІалэ.
- Алъандэм ар дауэ пхъума?
- Схъумащ. Нэхъ Іей дыдэм щыгъуи фІым сыщи-гъэгугъыу, уэ фадэм узэрытекІуэнур си фІэщ ищІу, ухъужыпауэ тхъэлтэІу щыпхуэсцІыжкІэ, уи ныбжъэ-гъухэр езгъэфэну си мураду.
- Дянэ. Си бегъымбар, си мелыІыч лъапІэ, си уэхый губзыгъэ цІыкІу. Сыту куэд уэсцІа. Ялыхъ, къысхуэ-гъэгъу. Уэри, дянэ.
- Сэри пхузогъэгъу. Алыхъым сыпхуолтэІу. Ди Тхъэ лъапІэм къэзыгъэзэжыр ещтэ. Уэ фадэр хъэрэм пщІащ.
- Мурид и нэр птулкІэм тедиящ. НетІэ къытеувэу зэщІифыжа нэпсыр нэхъ шыугъэ хъуа пфІэщІу къэ-цІуужащ. ИтІанэ, и анэм ІэщІэт птулкІэр ІэщІихащи мэкІэзыз. И пІэм ижыхъа фызыжъри, гужъеуэ къуэм ищІэнум йоплт. АфІэкІа хуэшэчыжакъым. ПтулкІэр къыІэщІихыжри, и кІэ къуащІэм къуигъэппцІуэжащ.
- ИтІани себгъэфэну жоІэри, дянэ. Умыгузавэ. Сэ абы сефэ хъунукъым. Сызэрефэуи сылІэн хуейщ. Аращ ар мэзым схъауэ къыщІэхъыжари. А птулкІэр къы-зэплтрэ сеплътыжу тхъэмахуэ псокІэ жыг къудамэм къелэлэхыу фІэлъащ. Сефэмэ, кІэрахъуэ узэдар къызб-гъэдэлът. Си щхъэпылтъапІэри хъэзыру бжей жыг къудамэжъым къелэлэхырт.
- Сэ схъумэнщ а птулкІэ угъурлыр.
- Хъумэ, ауэ ар тхъэлтэІу аркъэкъым, – Мурид и нэ пІащитІым, яхуэмыІыгъыжу нэпсыр къыщІэукІури-икІащи, и анэм зрешэкІ. – КхъыІэ, дянэ, дызэгъусэу дыгъагъ, ди губампІэр дэкІыху...
- КхъыІэ, думыгъагъ, си щІалэ, щхъэусыгъуэншэу

угъынынр угъурлыгъэкъым икIи нэщэнэфIкъым, — ерагъкIэ къыдришейуэрэ жиIэри анэри къэгъащ.

— Щхъэусыгъуэншәу, жыпIа?..

* * *

Псалъи бауи имыIәжу тхылъ Iувыжъ гуэрым еджәу, махуэ зыщыплI щIәлгъащ Мурид унәм. ИтIанә, пщәд-джыжъ гуэрым, зызәщIиупсәщ, щыгъын тIәкIу иIәм хәплгъыхуэрэ нэхъыфIыIуәкIэ зихуапәри, пщIантIәм къыдәкIащ. Я унәр Бахъсэн Iуфә лгъэгум дәтти, бжъә-пәм дәкIа иужь, зә къыхуеплгъэкIыжщ, ину щатәри ежъащ.

Iәджә лгъандәрэ зыдәмышхәжа школым кIуәри и лгъәгъухәм яыххәащ. Я унәкъуәщ лIыжъ и лгъакъуәр узауэ хәлгъти щIәупщIащ. Дзәм къикIыжа я хъәблә щIаләм я деж дыхъәри ехъуәхъуащ. Зыдәмышсәуж и фызымрә бынымри яхәплгъащ. Я лгъәпкъым хәлIыкIхәр зыщIалгъхә кхъәшхуәм дәплгъәу дакъикъә зыщыплI хуэдә щытри ежъәжащ. ИтIанә, и щхъәр ихъу къуа-жәщIыб дыгъафIә бгыжым кIәрыхъащ. Мес зыхуәкIуә Хьэрәкхъуэрә мывәжъри. Мурид дзәм щраджам абдежт Ксенэрә абырә иужь дыдәу щызәхуәзәжар, иужь-рей псалгъэхәр щызәжраIәжар, сәлам щызәрахыжар.

Мо лIы инынр мывәшхуәм и щIыIум иуващ къап-лгъәм къалгъагъууи, тетци тетц. Зәм мәтIысри и щхъәр щIәгуауэ мәгупсысә. ИтIани мәтәджыжри и щхъәр гъә-кIауэ къуажәм яхоплгъә. Сурәт гъәжа гуэрым хуәдәщ.

Нышәдибә здәщыIа школым и директор Хьәчимрә Муридрә зәныбжъәгъут, куәдрә зәдәлгъәт, зәдефә-зәдешхәу къызәдекIуәкIат, а мывәжым дежи Iәджәрә щызәбгъәдәсат. Хьәчим щыгъуазәт ар Ксенә зәрифә-еплгъми.

Алыхъ Iәмырым зәхуишам хуәдәт зәныбжъәгъуи-тIыр абдеж. Нышәдибә школым щыдыхъам щIызәIу-мышIари арагъәнт. Мурид зәрилгъагъуу, Хьәчим абы кIәлгъыдәкIащ.

— Дауи, уи щIаләгъуәр уигу къәбгъәкIыжащ, Мурид.

— Сыщыуж хуэдә хъуащ.

ЗәдәгушыIәурә зәбгъәдыхъа зәныбжъәгъуитIым, нэхъ гумащIәр Муридт? Е нәгъуәщI щхъэусыгъуә иләт? Сытми, Хьәчим ишия Iәр имыубыду, Мурид абы IәплIә къыхуи-щIауэ кIыхьлIыхъу къекъуз. Директорри мәгуфIә, фадәр ибгынәри мыр гумащIи нәщхъыфIи хъужащ, апхуәдәурә щытмә, лгъәжәни щIәдгъәдзәжынт, жиIәу егупсысурә.

— Дауэ ущыт-тIә, Мурид?

Зыкъомрэ и дамэр дришейщ, бгъэжъ лъэтэжын хуэдэ и ІэблэшхуитІыр дицІуи, Мурид упщІэм упщІэ къы-пидзыжащ:

– Пэж бжесІэн, Хъэчим, хъэмэрэ, «сыхъарзынэщ» жысІэу, укъэзгъэпцІэн?

– Сэ сыкъэбгъапцІэ хъурэ? Сынэхъыжщ. Сыныбжъэгъуш.

– Аращ. Укъэзгъапцэ хъунукъыми, пэж бжесІэнщ.

– НтІэ, – къыфІэмыІуэху зицІами, мобы и цІэдзэкІэр Хъэчим игу нэсакъым.

– Сызэрыщытраци, сыпсэужыфыркъым, си ныбжъэгъужь!

Мобы «сыпсэужыфыркъым» жиІэу залымыгъэкІэ къызэжъэдитхъыжа псалъэм къикІыр къыгурымыІуарэ е хуэмейрэт? Сытми Хъэчим, трилъэщІащ:

– СІо, къулейсыз ухъуауэ умыпсэужыфу ара?

– Хъэуэ мыгъуэ! Мылъкукъым жыхуэсІэр. Сэ игъащІэми сыктулеякъым.

– АтІэ сыт жыхуэпІэр?

– Псэращ жыхуэсІэр. Си псэр схуэпсэужыркъым. Хуеижкъым.

Иджы псори зэхэщІыкІыгъуэ зыщыхъуа Хъэчим, жиІэнур имыщІэу къэнащ. ИтІанэ Мурид къэпсэлъащ:

– Сефэжыфыркъыми арауэ къыщІэкІынщ – сыпсэужыфыркъым. Си псэр мауз.

– Уефэну ухуей хъурэ?

– Хъумэ, сефэртэкъэ.

Хъэчим игу къокІыж, «Ибогъэлей. УигъэлІэнущ мы фадэм...» – жиІэу и ныбжъэгъум нэхъапэм щыщыхъам къритауэ цыта жэуапыр: «Сэ сыщыпсэур сфІэфІу сыщепэмрэ сефауэ сыщыжеймрэщ». Абы иужькІэ, Хъэчим сыдиректорти, сынэхъыжъти, сыныбжъэгъути жиІэу, Мурид ефэ ІуэхукІэ ешхыдэжатэкъым.

АтІэ иджы сыт жиІэнур? ИщІаркъым. Мыбдежми хэкІыпІэ къэзыгъуэтар Муридщ. Абы къызэкъуихащ аркъэ птулъкІэ.

– Хъэчим. Мы зым дызедегъэфэж, кхъыІэ.

– Хъэуэ, Мурид. Ар хъунукъым. КъыщІэбдзэжынурэ...

– КъыщІэдзэжынукукъым, Хъэчим. Мыбы иужькІэ щызгъэтыжыпэнущ. ИгъащІэкІэ сефэжынукукъым.

– Сэ сощІэ мыгъуэ ар зэрыхъунур...

– Уэ пцІаркъым мы узэзгъэфэну аркъэ птулъкІэр илъэсищ лъандэрэ, мис мыпхуэдэу къызэплъу, сеплгыжу, къызэлъэІукІи и цхъэр Іузмыхыу къызэресхъэкІыр. Сэрэджыкъуэ здэхъри, семыфэу къыздэхъыжащ

мыр.

– Иджыри Іуумых, Мурид.

– Иджы Іузмыхыу хъужынкъым. И пІалгъэр къэсащ.

– Зыри къэсакъым. Іуумых.

– Къэсащ. АдэкІэ фІэкІыпэ имыІэжуц къызырысари.

– Ар дауэ?!

– Маршалым къызита кІэрахъуэр мыуэжу къэнащ.

Сэри фадэ семыфэжу сыкъэнащ. Сыпсэужыфыркъым, Хъэчим. КъыбгурыІуэркъэ? Сып-сэ-у-жы-фыркъым...

– Еуей мыгъуэ, Мурид. Апхуэдэу жумыІэ.

– Фадэм ихъа си насыпыр, фадэншэ гъащІэми къызитыжыфакъым, Хъэчим.

– КхъыІэ, бэяу, си къуэшыжъ.

– Ефэным сезыхулІа насыпыншагъэр, си насыпым нэхърэ нэхъ лъэщу къыщІэкІащ. Ар сэ Іэджэрэ згъэунэхуаш...

Аркъэ птулгкІэр зэдрафщ мывэжъым тетуй, Мурид етІысэхащ.

– Иджы уэ кІуэжи уи школ Іуэхухэм я ужь ит, Хъэчим. Сыпхуарэзыщ. ДунейкІи ахърэткІи. Сэри тІэкІу зызгъэпсэхунци, хуэмурэ сыджэдэжынщ...

* * *

И махуэ лэжыгъэр зэфІэкІауэ унэм щыкІуэжым, и ныбжыгъур игу къэкІыжри, Хъэчим къэгузэвэжащ. ГЭС-р зыгъэлажъэ кІэнауэшхуэм дээрэ уфафэжу ежэх Бахъсэныжъ къыхэплгъэу джабэм кІэрысу къигъэнащ. Ефащ. Май мазэми, жэщыр щІыІащ. ЗытетІысхъа мывэжъым тежаерэ диймэ...

А псом нэгъуэщІ Іэджи хэлгыжу зэригъэзахуэу, игу-ми зыхуэмей гуэрхэр къыфІэкІыу, Хъэчим пІащІэу нэсащ, пшапэ зэхэуам хэгъуэщэж мывэжъым. Зыри щыІэтэкъым. Псори сабырт. Сельпом я шыгузехуэ Хъудин и шыжытІыр иджыри имышэжауэ щытт, хъуэкІуэнкІэ загъэнщІауэ зэдзэлужу. «КІуэжащ, и лажъэ укІуэд. Сыгузэват», – игукІэ жиІэри Хъэчими ежъэжащ...

Мурид и анэм и нэбдзыпэ зэтрилгъакъым а жэщым. Унэмрэ куэбжэмрэ яку дэтащ, и къуэм пэплгъэу. Анэм игу къэмыкІын Іей щыІэ, игу щІэгъу быныр жэщым къыщцемыкІуэлІэжкІэ. Игу зэригъэфІу щыІэр зы закъуэт. Тыкуэнышхуэм пхъэнкІакІуэу щІэт я гъунэгъу фызым тригъалэурэ къыжриІат, Мурид зыдэмыпсэуж и унагъуэм я деж щІыхъэу шэджагъуэм зэрилгъэгуар. Ауэ анэпсэр зыгъэпыІэну щыІэр зыт – къэт быныр

къекІуэлІэжауэ и щхъэфэм Іэ дилъэжмэт. Сыти хуэпщІэфын, апхуэдэу аң псори къызэригъэщІар.

И къуэм и жэщ къэтхэр Іэджэрэ зыгъэва анэр, псоми фэжыІужь хуэхъужа и гугъэжа щхъэкІэ, иджы щІэ-рыпсу къыщІидзэжам хуэдэт. Арат зэрыщытри.

Къишын щыгъупщэжу, нышэдибэ Іэхъуэм къыкІэ-ригъэхуа я жэмыжбыр, гур игъэузу Іуэ нэщІым къы-щыбурт; езыр, и Іэблэ гъуритІыр и бгъэм щызэрыдзауэ зызэхуишэурэ зикъузыжу, зэм унэм кІуэрти, Мурид и пІэ нэщІым хэплъэрт; зэм пщэфІапІэжъ цІыкІум щІэ-лъадэрти, мэжэлІауэ къыдыхъэжыну къуэм пщэдджы-жышхэ зэрыхуищІыну гуарцэ мафІэр зэщІигъэстырт; зэми куэбжэпэм дэжырти бжъэпэмкІи, ипщэкІи, ищхъэрэкІи плъэрт. Зылтыхъуэр щимылъагъукІэ, лъэ-гуажъэмыщхъуэ апхуэдизрэ зыкІэщІэпщца гуарцэ ма-фІэм и Іугъуэ ткІыбжъым щІисыкІа и нэхэм гъуэры-гъуэурэ щІоІуэтыхыжри, аргуэру маплъэ. ИтІанэ, и щІыбкІэ къытепсэ дыгъэр зэран къыхуэхъу хуэдэ, Іэда-къэ жъауэ ищІурэ бжъэпэмкІи, ипщэкІи, ищхъэрэкІи маплъэ. Ауэ Мурид къэкІуэжыркъым.

И къуэр дыгъуасэ зыдыхъуэ ялбэгъуа и нысэм я деж кІуэнут аңэ темпыІэжыр. «КъыкІэлъысащ...» – жиІэнщи къепэбжъэуэнщ. Абы щыІэу къыщІэкІам нэгъуэщІ хуейтэкъым. Дэнэми, зы щІыпІэ псэууэ щыІэу къищІам арат. Аргуэру щІопхъуэж зи псэм кърихуэкІ анэри, Мурид и пІэ нэщІыр, гуарцэ мафІэр, жэм мэжа-лІэр, куэбжэпэр зэлъегъэлэс.

«Сыт мыгъуэр сщІэну, дэнэ мыгъуэм сыкІуэну? Жэщ къэт и хабзэжатэкъым мы насыпыншэм. Ялыхъ, гущІэ-гъу къытхуэщІ. Анна, иджыри къэс сигу къызэрымы-кІа. Модрей щІалэм деж сыкІуэрэ щІэзгъэушщІэмэ, щхъэ мыхъурэ. Алыхъ, арамы сщІэнур».

Зи бзэ мыпсалъэ Іэщ тхъэмыщкІэр къыскІэлъыбууэ къэзгъэнэнкъым, жери, жэмым кІэрыхубжъэрыху гуэр-хэр бгъэделъхъэри, анэр къыдокІ, нэхъ ищхъэрэІуэкІэ щыпсэу и къуэ нэхъыщІэм деж кІуэну. Аргуэру зеп-лтыхъ. Зылтыхъуэр илъагъуркъым. Поштзехъэ лІы сырыху къуэгъур шууэ къыдокІуей. БлэкІыхукІэ и гъуэгу сытехъэнкъым. Сэ сынэхъыжыми, ар цІыхухъуш. КІэзет къыхъамэ, ари къеІысхынщ...

– Сыныдэмыхъуэ сыту фІыуэ укъыдэкІа. Махуиш лъандэрэ си закъуэщи, сыхунэсыркъым.

– Тхъэ, гугъу мыгъуэм уи закъуэ мы къуажэшхуэр зэщІэбгъэхъэну.

– Сэ зыгуэр сыхъунт, шыжбыр мэувыІэ. Ноби фи кІэзетым письмои щІыгъуш.

– Письмо, пІа?
 – НтІэ. Мурид кыыхуатх. Зэхээрыхьри махуищ шы-
 лъащ. Нобэщ кыыщызатар.
 – Хэт хъуну, тІасэ, кыэзытхыр?
 – Уэлэхьи, кыэзытхыр темыт. Адэ ит хъунщ. Ауэ
 кыыздикІыр Кърымщ. Ялтэ.
 – Ялтэ, пІа? А-а, щІалэр адэ зэ зыгъэпсэхуакІуэ
 здэщыІаращ ар.
 – Ара хъунщ. Сэри сыщытхъащ абы зэгуэр.
 – Анна. Уэри ущыІат?
 – Уэлэхьи, махуэ 24-рэкІэ сыщыІэщ, мо тенджызыпс
 шыгугъэ хьэлэмэтымрэ дыгъэ гуащІэмрэ сэбэп кыыс-
 хуэхъури, зауэ мыгъуэжыым кыыздисха си уІэгъэжхъери
 игъсабырауэ сыкъэкІуэжыгъам. Бахъсэн кыиууэ, кыуа-
 жаппэ лъамыжыжыыр щытрихауэ щыта гъэрам сы-
 щыщыІари.
 – Алыхъ, гъэщІэгъуэныр кыызжепІам. Сэбэп кыып-
 хуэхъуат жоІэ.
 – Ауэ сытмит. Иджыри зэ сыкІуэжа мыгъуэрэт. Ар-
 щхъэкІэ. Аращ ар. Уи пщэдджыжъ фІы ухъу, – газе-
 титІрэ письмомрэ кыыІэщІилъхъери, пощтзехъэр ежъэ-
 жащ.

И закъуэу къэна фызыжыыр мэджэрэз, кърата
 письмор кыэзытхыр зэримыщІэри щІэгузавэм кыыхы-
 хъэжауэ. Зыгуэр къезгъаджэрэ зыгуэру кыыщІэкІмэ,
 къезмыгъаджэщи... И гупсысэхэр нэхъри зэхээры-
 хъауэ, ар и къуэ нэхъыщІэм я деж дыхъащ, моуэ зэ
 нэсу письмом къыргъэджену хуэпІащІэу.

ПщІантІэм нэхъ лъэныкъуэегъэзу иІэ щІэуапІэ тІэ-
 кІум щІэт и къуэр зыгуэрым тенэцІыхъауэ еплъырти,
 и анэр и щІыб кыызэрыдыхъари кыищІакъым, «ар сыт,
 ПытІэ», жиІэу еджэху.

Анэм цІэ лейуэ «ПытІэ» зыфІища и къуэ нэхъы-
 щІэри, Мурид хуэдэ дыдэу мыллышхуэми, Іэпкълъэпкъ
 пІащэт, и нэгури и шынэхъыжыым и плъыфэт. Андрей
 и къуэшхэм хуэмыдэу цІыху Іэсэ къайгъэншэт ар. Лэ-
 жьакІуэжът, ІэщІагъэ хъарзыни иІэт. Ауэ зыщІэсын
 зы унэ екІу хухэщІыкІатэкъым е зэрызекІуэн машинэ
 тІэкІу кыыхухэгъэкІатэкъым и лэжыгъэ мытыншым.
 Ар дэнэ къэна, и анэжъ закъуэм зэрыхуэупсэн гуэри
 щыхузэфІэмыкІ щыІэт. Я унагъуэм тхъэм къахуиуха
 гугъуехъ кІыхъыр абыи игъэв зэпытт. ИтІани, цІыхуфІу
 дунейм тетыфт, къуажэми хъэблэми ягу нэсу.

ЩІыпІэ Іэджэм щыІа, ІэнатІэ зыбжани зэыхъуэкІа
 щІалэр, къуажэм щетІысэхыжауэ, и щхъэ зэригъэпсэ-

ужын зэрихуэрт. ХьэтIохъушчыкъуей щIыналгъэм щы-
хъэмбырэбов Хьэрэкхъуэрэ мывэм къыхихыурэ, лIахэм
фэеплъ сын яхуищIырт. Уаси яприлгъхьэртэкъым, кърат
и Iыхьэт. Пэжу ар мывэ джей упсахэм, мрамор лъапIэ-
хэм хуэдэу лыдыжыртэкъым. Ауэ адыгэ сын дахэу,
щIыкIеягърэ ныбэизагърэ зыхэмылгъу къалтытэрти,
куэдым яфIэкъабылт. Уеблэмэ нэгъуэщI къуажэ къикI-
хэурэ ирагъэщIырт.

Нобэ и анэр къызырихьэлIари арат. Тхъемахуэ псокIэ
зэлэжъа сыныр щIын иухауэ зэпиплгъыхьыжырт. Игу
ирихьыжауэ щIэгугъIыкIырт. Ар сыт хуэдэ насып езыр,
уи IэкIэ пщIар уи псэм щыфIэкъабылкIэ.

Художник зыфIэпщын къахэмыкIами, куу-чэнжми,
художникыгъэр къызыдалгъуа лъэпкът Щауей зэш-
хэр. Ауэ дэнэ щыIэ?! КъызыхуигъэщIахэм езыхэм жьэ-
далгъэфэжа хъэмэрэ къахуигъэщIар хъэрэм зыщащIы-
жа? Зэманым зэщIифыжат.

Дауэ щымытми, мы зырт а IэщIагъэм зы сом нэхъ
мыхъуми къызыхуихъауэ къахэкIар. НэгъуэщIи хуэ-
мей хуэдэт ар. И къуажэгъухэр къыхуэарэзыт икIи къы-
хуейт. Арауэ къыщIэкIынт нэхъыщхъэри.

Мы сын ищIа дахэшхуэр зыхуищIари ищIэртэкъым
зыщIам. Мыр адрейхэми ефIэкIырт. Мывэр и теплгъэки,
и быдагъкIи хъарзынэу хуэзат. Щызэгугуидым дамыгъэ
зытрищIа дыдэм хуээу зэгукIат. Щиупсми, фэрэкIна-
пэ мыхъуу, щIыфэ къабзэу зилгъэщIауэ, тхъэмбылыфэ
дахэт.

– Хэт, ПытIэ, мы узэгугъупар зыхуэпщIар?

– Уэлэхьи, дянэ, зыхуэсщIари сымыщIэж.

– Ана, апхуэдэ хабзэ?

– Сыфщыгъупщэжами, Щауейхэ сывипхъурылгъ-
хужыщ, си лIэгъуэм сывмыгъэгъуащэ, къызжезыIэ Хьэ-
рис, зэрэ-тIэурэ къызиIуэкIат, ауэ псэу щIыкIэ дауэ сын
хуэпщIын. Япэу къыщIэупщIэу хуей хъур ару къыщIэ-
кIынт ар зей хъунури.

– Хьэрис лы цыкIуш, Iей. Мы сынышхуэр дауэ екIун
абы? Ауэ цыхъукIи псэу щIыкIэу, – анэгур здынэмыс
щыIэ, жимыIа гуэри игу къэкIат абы, къигъаскIэри жьэ-
дилгъэфэжауэ.

– Пэжщ жыпIэр. Тхъэм зыхуигъэфэщам лгъысынщ
ари, – жиIэурэ, къуэр и анэм къыщыбгъэдыхъэм, абы и
блэгущIэм зи кIапэр къыщIэщIахэ писъмом и нэр техуащ. –
Хэт и писъмо, дянэ, мы пIыгъри?

– Тхъэ, уи шынэхъыжъым ейм, ауэ къыхуэзытхыр
сщIэркъым.

– Мыдэхъыт, – Iехри йоплъ, тетым йоджэ. – Мурид

кыхуатх, Ялтэ кыкыу. А зыгъэ зыщигъэпсэхуам. Атлэ зейм иумытыжу, щхъэ кыепхъэжъа?

– Тхъэ, зейр ныжэбэ кыэмыкыуэжа.

– Дэнэ здэщылэр?

– Ар сщIам, нэгъуэщI щылэт.

– Апхуэдэ хъэл хэлтыжтэкътыми...

– Аракъэ. Дыгъуасэ пщэдджыжьым дэкIащи... согузавэ.

– Сыт ущIагузавэр? Дэнэ кIуэн уфIэшIрэ? И цыпэкъэт? А хъэл мыгъуэжыыр кыиублэжмэ, мис аращ Iуэхур.

– Ефэни, на?

– Ефэнырщ-тIэ. Лэжьэн кызырэщIимыдзэжар сощIэ.

– Алэ, ПытIэ. Ептми пхуефэнукъым, тхъэ, – и фIэшц жиIащ анэм, Мурид илгъэс щэ ныкъуэ щрикъум IэщIи-гъэува аркъэ птулъкIэм зэремыфар игу къэкIыжауэ.

– Емыфэм, псоми ди насыпт. Дэнэ-тIэ мыр жэщ кыыздэтынур?

– И бынунэм я деж дыхъэу ялгъэгъуащ. Ауэ си фIэщ хъуркъым жэщи-махуи зэдэкIуэу ар абы щылэну.

– Яхыхъэжамэ арат. Я гугъу умышI.

– Алыхъ, си Iи си лгъи цIэздзын мыгъуэтэм. Апхуэдэу кыыщIэкIащэрэт.

– Ара хъунщ ищIар.

– И письмори хуэпхыжрэ укIуам арат, ПытIэ. Щылэ-ми къэпщIэнт.

– АтIэ, дянэ, письмор абы яримыгъэлгъагъунумэ, пщIэрэ.

– АтIэ письмори умышху кIуэи, щылэмэ, щэхуу гурыб-гъэлIуэнц, – зи псэр гузавэ анэм, дауэ мыхъуми, псом ящхъэу кылгъытэр и къуэр здэщылэр кыищIэнырт.

– СыкIуэр Iуэхут. «УкыкIэлгысащ» жиIэнци джэдкъуртыжыыр кыызжыэхэлгъэнц.

– Ар жытIэ щхъэкIэ, бынитI хуиIэщ. Алыхъ, нэхтыфIи имыгъуэтыну. Яхыхъэжамэ, нэхтыфIт. Сытми, зэ укIуэрэ, щылэрэ щымылэрэ къэпщIам арат.

– Хъунц, дянэ. Мо сыным, моуэ нэхъ гупсэхуу, зы гъэтIылгыпIэ кыхуэзгъуэтынщи, шэджагъуэхуэкIуэу аурэ сьдэкIынщ. Мы письмори здэхыжи гъэтIылгъ. Езым зытричыжым нэхтыфIц, – жиIэри, ПытIэ и Iуэхум и ужь ихъэжащи, анэри а зэрыгузавэурэ унэм къэкIуэжащ. Мурид и пIэр зэрынэщIт. Жэм мэжалIэр зэрыбуут. Гуарцэ мафIэри зэхэкIыжат.

* * *

Иужьрей аркъэ птулъкIэр зэдрафри, Хьэчим школым

кІуэжат, Мурид мывэжъым къытенат. Іэджэ лъандэрэ зэмыфэжа фадэ гунэщІым зэщІигъэплъа лІышхуэм и пкъым хэмызэгъэж и псэм гужъеяуэ дунейшхуэр къежыхъ. Щэхуу, ауэ шынагъуэу уфафэу и лъашІэкІэ щекъэх Бахъсэныжъ зэрыхэплъэу къоскІэри, абы хъэдэ гуузу хэкІуэдэ и шынэхъыщІэр и нэгү къыщІоувэж. Къуэ насыпыншэм тепыхъэ анэ тхъэмыщІкІэри елгагъу. ИтІанэ, псэ къемыдэІуэжыр ІэщІокІри, нэр здынгэмыплъыс жыжъэм, тенджыз тІуащІэхэм адэжкІэ, хамэ щІыпІэ хъэдрыхэщІым щотІысэх. Абы щІэт адреј и къуэш нэхъыщІэм и кхъащхъэ зейншэ хэгъуэщэжар.

ТепыІэ зымыІэж псэм къигъэзэжауэ, я къуажэжъым къыщхъэщыт уафэм щофэразэ. Уэгүр къабзэщ, бзүхэм уэрэд къраш, шынагъуэрэ гъуабжэу утхъуауэ, Бахъсэныжъи йокІуриех. «Уэхухуху мыгъуэ, псэ еша! Мы уигү къэкІыжа шынагъуэ гуэрыр сыт?! Хэт хуейр абы?»

Лъэпкъым и бий зыфІаща и адэр шаукІа зэман бзаджэм Мурид сабийуэ зэхихри игү къина хъыбар шынагъуэт ар.

Жужэч жарі фызабэ ябгэ дэсащ ХъэтІохъушыккъуей. КъуитІ иІэт абы, джатэ къихарэ щыщхъэмыгъазэу. ПсэукІэщІэм хэзэгъатэкъыми, балигъ къызэрыхъуу, дапхъуэтри ажалым пэплъэу лъэхъуэщым ирадзащ. ДахэкІи ІейкІи къахуэгъэшақъым. Я щхъэр щамыгъэщхъым, лэкІэ бзаджэ къыхуагупсысащ: я щхъэр Іэтауэ ирелІэ. Хабзэрэ гуузрэ здэщымыІэм сытри щыпхуощІэ. ТІыси загъази мыхъуу зэшитІыр ирагъэуващ къызэрымыщ мащэ зэв куу.

ЕупщІу щІадзэри, къахуэгъэдзыхакъым. Удыным нэсри – бэшэчт. Я гүпэр зэхуэгъэзарэ зым и ИтІыр адреји и дамэм щІэкъэкъуауэ, я щхъэр Іэтарэ убзэн мурад ямыІэу зэфІэтт щІалэ хахуитІыр. ИтІанэ, зэрыт мащэ зэв къигъэжыкІам псы ирагъэлъадэу хуежъащ. Хуэмурэ къыдокІуей псы щІыІэр. ЗэшитІым я нэр зетедиящ, я псэкІэ зэрыгъэбыдащ, дзыхэныр зэрахъэрэмыр я нэгүм къиуващ. Псыр я пщэм къэсри увыІащ: «фыгупсысэ» къикІыу арат.

Гупсысахэщ. ЛІэным лІыгъэ зэрыхэлтыр нэхъри я фІэж ящІыжащ. Псыр къаутІыпщыжащи, хуэмурэ къыдокІуэтей. Пщэр щІигъанэри жьэпкъым къыщІэуващ. Аргуэру псыр увыІащ. Ямылгагъу псэхэхыр къайпсалъэрт: фыхэдэ. Фи щхъэр Іэтауэ фылІэнрэ фи щхъэр вгъэщхъауэ фыпсэунрэ. ЗэшитІым къыхахынур къыхахакІэт: къурІэным яхутемыувэу зезыгъэукІа я адэм нэжэс ирахын ядақъым...

КъащІэлъадэ ажалыпсыр нэхъ уэру зэ къащІэуэри,

я жьэр щигъэнащ. Я Iупэхэр гъущI гъэжам хуэдэу зэтэкъузамэ, я пэхэр псым къыхопIиикI. Аргуэру хуэмурэ псыр къыдокIуэтей. Псэр IэфIщ – лъапэщIий защI. ИтIани, псэм нэхърэ напэр нэхъ лъапIэщ. Я нэхэр къыщихуащ, я нэгур уфIыщIащ. Ауэ я цхъэр зырыIэтауэ я IэхэмкIэ зэроIыгъ зэшитIыр. ИтIанэ, псыр уэру къы-дэбыргъуейри, тIури щигъэнащ. Абы фIэкIмэ, итхьэлэ-пэнущ, жыхуаIэм нагъэсри, псыр занщIэу ирагъэухыжащ.

Я нэр къижу дияуэ, я Iупэр ущхъуэнтIарэ зэтэкъу-зауэ, зэшитIыр къыщIэщыжащ. Псыр къыжьэдагъэ-жыжу къагъэпсэужынут, къагъэубзэнут, гъусэ къащIынут, бандэ фIащауэ губгъуэм ит абрэджхэм хаутIыппщхъэу Iэрыгубыд кърагъэщIынут... Арат ящIэн я гугъар. Ауэ зэшитIым ящIар нэгъуэщIщ – я жьэм псы ямыгъа-кIуэурэ, я гур зэгуэудащ.

А хъыбарыр зыхуаIуэтэжа я Iэтащхъэ лIы гурымы-къыр, и пащIэкIэ щIэгугъыкIыгурэ, «ерыщыр щыту малIэ» – жиIэри, ажал тхылъым Iэ щIидзыжащ.

Зыгуэр щыжаIэм зыгуэр щыщыIэщ. Ажалым пэп-лъэу тутнакъым щIэс адэм Iуигъэплъэжыну и анэм здиша къуэ нэхъыжьым зэхихыгъа а хъыбар шына-гъуэр и гум ижыхъат, иIуати мыхъуу икIи щымыгъуп-щэжу. Тхьэм ещIэ Мурид и псэ гужъеям ар иджы къыздыкъуилъэфыжа къуэгъэнапIэ.

Сытыт зерищIынури? ФIэлIэкIэ дахэ? ЛIыгъэ нэщэнэ? УзытекI мыхъун ерыщагъ? Дэрауэ пIэрэ? Абы и жэуапи хуэмейуэ, ауэ и гукъэкIыжым IэщIэмыкIыфу, Мурид ущу дригъэзыхат, щIыIэрэ ябгэу, уэррэ IэубыдыпIэншэу, къеныкъуэкъукIи къызыпэмылгъэщ кIэнауэ гъэжам дэкъуауэ ежэх Бахъсэныжь...

* * *

А махуэм ХьэтIохъущыкъуей жылэшхуэр гуфIэ-гъуэ пэплъэрт. Зи лIыгъэкIэ зауэм цIэрыIуэ щыхъуа, иужькIэ инэрал цIэ лъагэр къэзыхъыфа, зэрыгушхуэ я къуажэгъу цIыху лъапIэ кърагъэблэгъэжырт. Адыгэш къабзэ хакIуэ къарэ цIэрыIуэр фэеплъ хуащIынуэр, щIакIуэ хужь щатIагъэу, башлъткъ фIыцIэ далтхъэжу, пыIэщхъуэ лыдыжу щхъэратIагъэу ягъэшэсынут. ЯгъэфIэнут, ягъэгушхуэнут, жылэ тхьэлгъэIу хуащIынут; къарумрэ лIыгъэмрэ, Iэзагъымрэ губзыгъагъымрэ щагъэунэху зэхъэзэхуэхэр ирагъэкIуэкIынут, шыгъа-жэшхуэ хузэIуахынут. Нанэхэм я фо махъсымэхэр къыщыпкIырт, дадэхэм я гъэлтэхъу гъэшхэхэр я

нышт. Хьэтлохушыкьуей щальхуауэ нэгъуэщIыпIэ щыпсэу, щылажэ зэрыгушхуэ я цIыху цIэрыIуэхэри кърагъэблэгъэжат.

Тхьэмахуэ хъуауэ борэн щылэнрэ уэшхуэ къехынрэ я хъыбар зымыгъэтIылъ радиом и нэхей хуэдэ махуэ уэфI дахэ къазэрехуэулам щыгуфIыкI къуажэр шэджагъуэ хуэкIуэу щызэхуэсынут зэлущIэ Iэтахэр щрагъэкIуэкI хабзэ екIэпцIэ мэзышхуэм.

Аузым дэжейуэ Iуэхум зэрыхуэхъэзырым иджыри зэ хэплъэжыну къыщIэкIауэ, къуажэ советым и тхьэмадэр машинэ пэплъэу пцIантIэм дэтщ. «Мы Iуащхьэмахуэ и щыгур уфаци, зыгуэр къытхимылъхьэм арат нобэ» – жери, Бахъсэн аузым дэплъейуэ здэщытым, абы къыкIэлъоджэ и секретарыр:

– Iэмал имыIау уэ къыпхуейуэ жери, телефоным зыгуэр къоуэ.

– Сумыгъэгъэзэжам хъуртэкъэ!

– ЖесIати, идакъым.

КъызыщIэкIам щIохъэжри, телефоныр къещтэ:

– СынодаIуэ, – жеIэ, зэрыпIейтейр хуэмыгъэпцкIуу.

– Хьэтлохушыкьуейм я къуажэ советым и унафэщIыр уэрамэ, IуэхукIэ сыпхуейт.

– Узылтыхъуэр сыкъэбгъуэтащ. УкъыщIысхуейр Iуэху махуэ тхьэм ищI.

– Iуэху махуэ куэд уи натIэ тхьэм ищI, – псалъэр тIэкIурэ зэпыури, пищэжащ: – Бахъсэн ГЭС-м и псыщхьэ къелъапIэм сынопсэлъыкI.

– Iэу! Сыт къэхъуар?

– Псым цIыхухъу хьэдэ къыхъащ.

– Еууей! А жыпIэр сыт мыгъуэ! Къыхэфха, хьэмэрэ?..

– Сыхьэт хуэдэ ипэкIэ къыхэтхащ.

– КъэфцIыхуа?

– Фи къуажэу худогъэфащэ. Ауэ хэтми тэмэму вжетIэфынукукъым.

– Еууей-уей! Хэт мыгъуэу пIэрэ хъыбар гуауэр зыщIэIуэнур?

– ДяпэкIэ зэрыкъуажэу нэщхъеягъуэншэ фыхъу. Зымыгъэгувэ. Махуэр хуабэщ. Хьэдэр псым хэлъащ...

Узыпэплъэмрэ къыппэплъэмрэ сыт щыгъуи зэрызэтемыхуэри цIыху гъащIэ гушIэгъуншэм и хабзэ ткIийуэ къызэрэкIуэкIым емыгупсысыжыфа унафэщIыр, гуауэр и щхьэм дэуейри, джэрэзащ...

Илъэс къэс мызэрэ-мытIау Хьэтлохушыкьуейм къыдэхъуэрт апхуэдэ гузэвэгъуэ. Угъурсызыфэ къызытеуа кIэнауэм цIыхупсэу хэкIуэдар къыщабжкIэ, щхьэфэцым зиIэтырт. Адыгэ тIэкIум щыщ зы къуажэ закъуэм апхуэ-

диз мыгъуэ. Еууей!.. Iэщ бжыгъэр ящIэжыххэртэкъым.

ГЭС-р зыгъэлажъэ Бахъсэныжъ зыдаутIыпщхъа кIэ-
науэ абрагъуэу и кIыхъагъкIэ къуажэм кIуэцIрыжырти,
хэкIуадэри, гъуэгурыкIуэ зэкъуэтIакъуэ мыхъум, абы
щыщт. Псыгъуэгу шынагъуэр яухуэу щаутIыпщам,
Къэбэрдей-Балъкъэрыр нуру къыгъэнэхуами, хъэдагъэ
мыухыжым нэхури кIыфI къащищIыжат. И унагъуэ-
кIэ, и Iыхълы-IэулэдкIэ абы имыгъэгуIа дэстэкъым Хъэ-
тIохъушыкъуей.

* * *

Мурид и хъэдэр къыщашэжам, хъэщIэхэри хэгъэ-
рейхэри тенджызым хуэдэу зэхэтт. Псоми ящIэрт ар
пщэдей зэрыщIалъхъэнур. ЯмыщIэр нобэ ящIэнурт.

Мыпхуэдэуи, мыпхуэмыдэуи, зыхуэбгъэдэн умы-
щIэуи нэщхъеягъуэ куэд къыдэхъуат къуажэшхуэм.
Мыри Тхъэ Iэмырым ящыщ зыти, лейуи ягъэщIагъуэр-
тэкъым. ГъэщIэгъуэн нэхъ къащызыщIыр гуфIэгъуэ-
шхуэмрэ гүзэвэгъуэшхуэмрэ зы махуэм къыщымынэу,
зы сыхъэтыпэ жыпIэну зэрызэрихъэлIарт. «Гуауэри
гүзэвэгъуэри зэпылъщ» – жызыIа адыгэхэм ари те-
лъыджэ ящIу лейуэ ягъэщIэгъуакъым. Къалъыкъуэ-
кIам и унафэр зылъысхэр, нэхъыжьхэр я пашэу, щхъэ-
хуэу зэхуэсащи, жалэnum къуажэр поплъэ. Гуауэм
къажыдыху псалъэ зырыз мыхъумэ, мыпхуэдэхэм деж
ирашажэ уэршэр лейри щыIэкъым мыбы.

Фащэ дахэр зыщылыдыкI инэрал лIы къекIур, абы
щIыгъуу Налшык къикIа къулыкъуэщIэшхуэ Балъкъэр
Мухъэз, ахэр псори, Муриди яхэту, щызэдеджа къуажэ
школышхуэм и директор Хъэчим сымэ, нэхъ пыгъэщ-
хъэхукIа хъуауэ, бжьэпэ тIэкIум тетщ, кIэнауэшхуэм
утхъуауэ щекIуриех Бахъсэныжъ хэплъэу.

Зыми ищIэркъым Мурид и кIуэдыкIам и пэжыпIэр.
Хэхуа? Хадза? Зыхидзэжа? Пэжыр зыщ. Гурыщхъуэр
куэд мэхъу. Иужь дыдэу и гъусэжа Хъэчим, къыжриIэ-
жахэр зэригъэзахуэрэ, шэчышхуэ ещI. Ауэ щхъэтечу,
пыухыкIауэ зыри къипсэлтыркъым. Езыр зэрегупсы-
сым хуэмыдэу къыщIэкIмэ, и псэр нэхъ тыншынут. Тхъэ-
махуэ, Мурид и ныбжьыр илъэс щэ ныкъуэ щрикъуа
махуэ лъандэрэ зи псэм кърихуэкI, и къуэм и тэджри,
и тIыси зыщIэ, ар къызыдэмыхъэжыну пщIантIэм зэры-
дэкIрэ зи кIуэцIыр мафIэм кърысыкI анэ тхъэмыщкIэр
нэхъыбэ шыгъуазэт, ауэ абы и гум хэт ихъэфынт.

– Еууей, тхъэмыщкIэжъ. Сыту телъыджэу укъежъуэ

сыту тхэмышкІәуи укІуэдыжа! – жеІә инэралым. – Уэ си япэ кьэблэжыфыну цытащ мы жылэр щІызэ-хуэса си дамэтелъым хуэдэ.

– Гууэщ. Псэр кыгъаскІәу гууэщ. Сыту гъащІә псы-хэкІуадэт, – жеІә Мухъэз.

– И гъащІи, и пкъи, и пси псыхэкІуадэщ. Еууей, Муридыжъ мыгъуэ, – жеІә Хьэчим, ныбжыэгъур и гум кы-зэрыщІитхъыр и нэгум кыищу.

– Жуковым и фэеплъ кІэрахъуэ иІащ. Хуэхъумауэ пІэрэ? – жеІә инэралым.

– Ихъумэт, ауэ Іахри мыуэж ящІауэ къратыжат.

– МыгъэкІуэдауэ музейм щІэлъхъамэ, арат.

– Ар си пщэ дэлъщ, – жеІә Мухъэз, кІэрахъуэр езым деж зэрыщІэри кыыхимыгъэщу.

Унафэм пэплъауэ зэхэт цІыху Іувым псалъэ гуэрхэри щыжаІэ, зэрихъэлІа гуфІэгъуэмрэ гузэвэгъуэмрэ теу-хуауэ. Ауэ Мурид и цІэм зыми фадэ гъусэ хуищІыр-къым. Хэт игукІэ, хэт и жьэкІэ жаІэ: «ГуфІэгъуэри гузэвэгъуэри зэпылъщ». «Хьэдэр иригъэкІуэтэкІыу хьэщІэр зыгъэхъэщІа щыІауэ жаІэ». «Мыпхуэдиз ерыс-кыыр исраф хъунукъэ?! Фадэ хэмытми...» «Хьэдэлус ирешІ». «Ар хабзэкъым – къемызэгъщ».

Нобэ зыпэплъа гуфІэгъуэшхуэм ирихэтыну адыгэ фащэкІэ зызыхуэпа, кызыхуэза гузэвэгъуэшхуэм игъэнэщхъей, Мурид дэлэжъа егъэджакІуэ тІорысэри псым хэплъаурэ нэхъ щІэгъэлъауэ мэгупсысэ: «Зыгуэр жытІэмэ, къайгъэшы кыытфІащ. ЖыдмыІэщи – тІууэ зэгуэуд. Дауэ мыпхуэдэу дызэрыпсэунур?! Зауэм и пэкІэ яухуа кІэнауэр кыыщатІым, псыгъуэгур зыхуэза унагъуэ къомыр ягъэлэпхъуэри, щай фыцІэжъуи кърадзэжакъым. Псы шынагъуэр зыдаутІыпщхъа кІэнауэм и бгъуитІым дэкІуэу яукъуэдия гъушІ кІапсэ банэ цІырхъ тІэкІур илъэс зытІушщ зэрыІутар. Иджы гъуэщари щыуари, ефари джелари, сабийри балигъри – псори и зэхуэдэу – епхъуатэ псы ІэубыдыпІэншэм. УздэкІуэм ухэбакъуэу ушІащ. Бахъсэныжъ Хэкум хъэлэлэу хуолажъэ. Абы лъандэрэ псы Іэджи ежэхаш, мазэм цІыху кІуэри кыгъээзэжащ, уэгум лъэтэнри ящІэщы-гъуэжжкъым. Ауэ, Бахъсэн ягъэлэсауэ жаІэми, пцІы ауп-сурэ къагъэгубжъауэ, къуажэр драгъэтхьэлэ. ЦІыхуп-сэм щхъэтепІэ щимылэ къэралым, кІэнауэм щхъэтепІэ хуищІынкІи дыщогугъ итІани. Мамырщ ар!...»

* * *

Нэхъыжъхэм къуажэм къекІун унафэ ящІащ. Му-

рид и лъэпкъ Щауейхэ хуащІа лІыкІуэр гъуэгу теуашц. Шыгъуапастэм и нэмысыр зыхъумэу къекІуэкІ ХьэтІохъушыкъуейхэм гуІэ шхынымрэ гуфІэгъуэ ерыскъымрэ мыбы шыгъуэми зехагъэгъуэщакъым. УзыншагъэкІэ ныкъусан зиІэу Къэбэрдей-Балъкъэрым шыц сабий щитІ шаІыгъ школ-интернат дэтт къуажэми, я шэджа-гъуашхи, я пщыхъэщхъэшхи зэфІигъэкІащ Іисраф хъужыну щІэгүзэва ерыскъы щІэщыгъуэм. Псапэр зэ-рыжылэу Тхъэм ялтыгъэс. КъэкІуэнур гуфІэгъуэ за-щІэу Тхъэм къарипэс. Іэмин!

Мурид шІалгъхъэу, езым хуамыщІа сыныр щхъэщажъуэвэжа иужыщ, письмо зэтрамычар ягу къыщыкІыжар. Къыхуэнэжа къуэ закъуэр анэм къыхуоджэ Мурид мыгъуэм къыхуатха письмом:

«СЫМЫЦІЫХУ ИКІИ СЫМЫЛГЪЭГЪУА СИ АДЭ.

Псори апхуэдизкІэ зэхэзэрыхъащи, нэстхынур къыщыщІэздзэнури, шызухынури сщІэркъым. Ауэ щыхъуки, сынэмытхэну сыхуиткъым икІи слъэкІынукъым.

Сэ сщІэрт Къэбэрдейм шыц ХьэтІохъушыкъуей къуажэм къыщалгъуа икІи шыпсэуа Гвардием и капитан Щауей Мурид сызэрикъуэр. Уи щхъэгъусэу шыта си анэ Ксенэ къызэрызжиІамкІэ, уэ зауэм хыбарыншэу ухэкІуэдат. Уи гугъу къыщысхуищІэ зэзэмызэм, си анэм гугъэ гуэрхэр щызигъэщІи шыІэт: «Насыпыр Іыхъамыгуэщ. Зауэм Іаджи къыщохъу. ПщІэнукъым, уи адэри псэууэ къыкъуэкІыжынкІэ хъунщ...» Сэ схуейт ар куэдрэ къызжиІэну, нэхъыбэрэ уи гугъу ищІыну. Ауэ езыр абы хуейтэкъым. Иджы къызгуроІуэж: гугъэ нэпцкІэ си гур имышыуну, си псэр имыгъэуфІыцІыну арагъэнт.

Си Іуэхуми уи Іуэхуми я пэжыр къызэрысщІэрэ куэд щІакъым. Ар зэрыхъуари мыпхуэдэуш.

А махуэ угъурсызым ди кхъухъыр Одессэ къесылащ. Ялтэ шыпсэу си анэр ныспежъэри, гуфІэгъуэшхуэр диІэу дызэхуэзэжащ. МазитІ отпуск сиІэт, къыхэсха хъыджэбзри щхъэгъусэ сщІынут. АрщхъэкІэ, узыпэплъэмрэ къыппэплъэмрэ псом щыгъуи зэтэхуэркъым. Арати, а махуэм псори къыттекъутэжащ: унэм дынэблэгъэжауэ, машинэ зэжъэхуэу дыхэхуащ. Сэ сызэхуибэрэжъа нэхъ лажъэ къызэкІакъым. Ксенэ махуищкІэ зыкъымыщІэжу телгъащ. ИтІанэ къэплъэжащ. Зэм нэхъ нэжэгужэт, зэми и кІуэцІыр къеузырт. «Иджы уэ пэжыр пщІэн хуейщи гупсэхуу къызэдалуи зыри зыщумыгъэгъушцэ» – жери къыщІидзауэ, зэи зэхэзмыха уи хыбархэр къысхуиІуатэрт. Си лэжыгъэкІэ хуей

сыхъуу, сэ сыт шыгъуи зызохъэ цІыхум жиІэр зэратх Іэмэпсымэ хэплъыхъахэр. Си анэм жиІэжа псори абы-кІэ стхаш. И акъылым къыхъэжу къэпсэлъэжа иужь, Ксенэ махуитхукІэ псэужаш, къелынуи ди гугъат. Ауэ арат Тхъэм къытхуиухар. Апрельым и блым Ялтэ шы-щІэтлхъэжащ.

Иджы уэ птеухуауэ сэ пэж псори сощІэ. Ар куэди мэхъу икІи зытІэкІуц. Уэ узиадещ. Сэ уэ сурикъуэщ. Уэр фІэкІа сэ иджы зыри сиІэжкъым. Си анэ къимылъ-хуами, уэ уи быну сэ къуэши шыпхъуи сиІэщ. Ахэр сэр-кІэ лъаплэщ. Ди лъыр зыщ. Бзэр сымыщІэми, сэ сыады-гэщ. Си лъэпкър згъэгъуэщэну сыхуейкъым, седжауэ и хъыбар куэди сощІэ. Сызэрыадыгэми срогушхуэ.

Си адэ, уи фІэщ щІы, ахэр псалтэ фэрыщІкъым, атІэ си псэм шыщ Іыхъэщ. Сэ куэд къэзмыгъэщІами, куэд слъэгъуащ. Къэрал Іеджэм сыщІащ. Адыгэм я хъы-бар гъэщІэгъуэнхэр щІыпІэ жыжьэхэм шызэхэсхаш. Ди къуэпсыр жыжьэщ, ди лъапсэр кууц, ди псэм хэлъ жылэр къабзэщ. Сэ слъэгъуащ шэрджэс мамлюкхэм ирагъэщІа мэжджыт телъыджэхэр. Египетымрэ Сириемрэ илгъэс куэдкІэ пащтыхьыгъуэр шызыІыгъа адыгэхэм дунейпсо щэнхабзэм хуащІа хэлхъэныгъэм и инагъым сышыгъуазэщ. Сэ алыхъым фІыщІэ хузощІ адыгэу сыкъызэригъэщІамкІэ.

Ара къудейщ, армыхъумэ, псэун-унэнкІи, нэгъуэщІ гуэркІи сэ зыми сышыгугъыркъым икІи сытехъэлгъэ-нукъым. Си анэм къиІуэтэжа куэдым шыщу мыр зытІэкІуц. Адрей псори иужькІэ.

Нэхъ пасэу нэстхыну сыхуеящ мыр, ауэ гукъыдэж згъуэ-такъым. Май мазэм уи ныбжьыр илгъэс щэ ныкъуэ мэхъури, тІэкІу згъэгъуавами, куэдрэ утхуэпсэуну сыно-хъуэхъу.

СымыщІыху икІи сымылгъэуа си адэ Мурид. Сэ сыхуейщ дызэрыгъуэтыжыну икІи зэи дызэфІамыкІуэ-дыжыну. Сыхуейщ уэркІэ сыгушхуэну, сэри узгъэгугІау си хъери плъагъуну. А псор уи Іуэхум къезэгърэ къыз-дэпщтэмэ, сэркІэ гуфІэгъуэ мыухыжщ. Укъыспэплгъэрэ укъызэджемэ, сынокІуэ. Нэхъ къапщтэрэ укъакІуэмэ, узинэ-узипсэщ. Унафэр зейр уэращ.

Уи жэуапым сыпІащІау сыноплгъэ, си адэ лъаплэ. ФІыкІэ дызэхуэзэжыну.

Уи къуэ Щауей Петр.

Мыри: Уи хъыбарыр си анэм къысхуиІуэтэжри и кІэм къызжиІэжащ: сэ мы узым сыкъелмэ, ди унафэр зэгъусэу тщІынщ. Унафэр уи закъуэ къыпхуэнэмэ,

узэрыхуейщ. Сэ зыри сымыбзыщІу пхуэсІуэтэжащи,
уэ хэдэж. Уи адэри уи лъэпкъри пфІэкІуэдащи, уахуеймэ
– къэгъуэтыж, уахуэмеймэ – гъэкІуэдышэ.

Си ужьыр махуэ фхухъу.

Мыри бжызоІэри, уи адэми жеІэж: си гъащІэм сэ
фІуэ слъэгъуар а зы цІыхухъурщ».

Письмом къеджэн иухри, Мурид и къуэш нэхъы-
щІэр и анэм и нэгү зэлымпІыжам иплъэу тІысыжащ.
Зи нэпс къудамэ цІыхум яримыгъэлъагъуу зи къуэр
щІэзылътхъэжа анэм, письмом иужькІэ хуэмыІыгъыжу
къыфІыщІэжа нэпсым кІэлтыжиІащ: «Зы махуэ закъуэ-
кІэ нэхъ пасэу къэкІуамэ, а тхылтымплІэр къызыхуатхам
къыІэрыхъэнут. Абы езыр къеджэжамэ, дэкІынутэкъым.
ДэмыкІатэмэ, псэунут. Псэуамэ, сыщІилътхъэжынт.
Иджы дауэ мыгъуэ... Зы фІэкІа уимыІэри, зыри уимыІэх-
хэри зэхуэдэщ жаІэ. Алыхъым гущІэгъу къытхуищІ...

Ахэр псори Алыхъ унафэщ. Письмори, сынри, мэзым
ихъ-къыхъыжу апхуэдизрэ кърихъэкІа фадэ птулъткІэри,
лъагъунлътагъу къашэжа инэралри, сымыцІыху къуэ-
рылтху щІалэшхуэ сІлэу къызэрыщІэкІари. КъэкІуэж-
рэ щІапІэжъым къитІысхъэжамэ, лІар къэтэдджыжа
сфІэщІынт. Ялыхъ, Іэмыр щІы».

Письмом зи сурэт къыдэкІа щІалэ дахэшхуэр и
адэм и щІалэгъуэм зэрешхъыр ягъэщІагъуэу, зэанэзэ-
къуэм зэаплътыхъ.

ЛЪАКЪУЭ

Нысэ кѳишати, хъыбар кѳызигъэщІауэ си ныбжъ-
гъум сехъуэхъуну къуажэм сыкІуэжат. Ди уни сыдэ-
мышхъжу, сыздэкІуэр нэхъ къуажашщэти, абыкІэ сыгунэ-
тіауэ, кхъаблэ крэхыхъуу сылууаш. Сыкъэувытіауэ
блэгъэкІыну сащипэллъ дакынкъэм сигукІэ зезогъэ-
захуэ: мис мыр щхъэусыгъуэ сщІынщи сыздэкІуэм
сахуефэнкъым. Армыхъумэ nobрей махуэри кІуэды-
нурэ пщэдейри теслъхъэнущ. Жьыуэ сыкъыщыкІуакІэ.
нэчыхытхми сыпэмышплъэу, зыгуэр ялэщІаслъхъэрэ се-
хъуэхъумэ, я жагъуэ ящІынкъым. Си къуэшми, къуа-
жэм къэкІуэжри къыдыхъакъым жезмыгъэлэу, сы-
кыщехыжкІэ сидэлъэдэнщи, сахэплъэнщ...

Къахьыр къэсри, си гупсысэр къызыпиудауэ, япэ ит ллитым зэпалыгъыр зищысыр къысхуэмышцӕу си нэр тодие. Кхъаблэм щӕкӕуэ фыццӕ зэрытеубгъуамкӕ къэсщӕащ ар зэрыцыхухъу хъэдэр. Япэ иту ллитым яхьыр лӕм и дамыгъэщ жысӕнууци, ещхъкъым. Ари кхъаблэ щыкӕуэ пхъэ зӕлулӕ гъэщӕрӕцӕа гуӕрым телъщ. Апхуэдэ игъащӕм слӕгъуакъыми, си нэр те-науэ си щхъэр сокътӕ. Къэса цыху лувми, кхъаблэм цлӕгхэми сцыху яхӕслӕгъуӕркъым. Итанӕ, сыкъи-кӕу сызыбгъэдзувӕжӕ машинэм къыбгъэдохъэ фӕкӕ сцыхуу, ауэ хэтми къысхуэмышцӕж лышхуэ.

– Мыбы ублэкI хъуну къыщIэкIынкъым, Мухъэмэд, мыр уи адэшымкIэ уи благъэщ. НакIуэ...

– Мо япэ ит лiтiым зэпалыгыгу яхыр сыт-тiэ? – сыщiоупщiэ, япэщiыкiэ лiар хэтми зэзгъэщiэн зэрыхуейри сымыщiэжу.

– Ар хьэдэм и лъакъуэ лъэныкъуэрщ, – си нэр къи-
хуу сызэрэплъым «ар дауэ?» жиӀуэ къызэрикӀыр къы-
гурыӀуауэ, лым и псалъэм пещэ: – А-а. Уэ пшӀуэ
къышӀӀэкӀынкъым, Мухъэмэд, ар КӀытӀэ мыгъуэм зауэм
щыпахэ и лъакъуэ лъэныкъуэрщ. Иджыри къэс
спиртым хэлъу ихъумащ. Абы хыбарышхуэ илӀщ.
Ари къэщӀӀэнщ. НакӀуэ, дакъыкӀӀэроху...

«Ари къэпщІэнщ» жыхуиІа лъакъуэ хъыбарым езым нэхърэ нэхъыфІу сызэрыщыгъуазэр си псэлъэгъу-ми къезмыгъащІэу, машинэр гъуэгум тезгъэкІуэтщ, ІункІыбзэ естри, хъэдэщІэлъхъэм дахыхъаш. ЗанщІэу

кыысхуэмыцІыхуами цІыху Іувым яхэтт си щІалэгъуэм кыыздеджаи, иужькІэ сэ езгъэджаи.

Псалъэгъуэ схуэхъуар сфІэкІуэдыжри, сыкъэзыщІыхухэр кыызбгъэдыхъуэрэ сэлам зэтхри, гуп дызэрыгъэхъуат. Псори зытепсалъыхъыр КІытІэ и зауэ гъуэгъуанэмрэ иужькІэ и псэукІамрэ щыщ пычахуэ гуэрхэт. КІытІэ зауэм и пэкІэ школым здыщІэсым ХьэтІохъушыкъуей мэзыжъхэм щыщэкІуэну хьэщІэу къахуэкІуэхэм гъусэ хуащІу зэрыщытарт. КІытІэ и адэ ТІырэ щакІуэ цІэрыІуэти, мо и щІалэ кІасэ лъэрызехъэ цІыкІур хьэжэбажащэ здишэурэ щэкІуэным дригъэхъэхат. Ямылгагъуу кыыхэщІэфта тхьэкІумэкІыхъым кІэ-лгыуэу къиукІыу жаІэрт.

ЖаІэж псом щыщу сэ нэхъ сфІэгъэщІэгъуэнар и щакІуэгъуу щыта лІы хэщІыхъа Іэчлъэчым, Маршал Жуковыр ХьэтІохъушыкъуей кыыщыкІуам дэщэкІуауэ щытам, къиІуэтэжарщ. Къуажэм хьэщІэ лъаплэ къэкІуауэ ягъэщэкІуэнути, ТІырэ мо щІалэ нэ жаныр гъусэ ищІащ. Хьэрэкхъуэрэ щІыб мэзыжъым и кхъуэ зекІуапІэхэм щакІуэхэр цигъуэлъыкІащ. ХьэщІэуэхэр я гъусэу щІалэхэр мэзым щІыхъэри гай къащІащ. ХьэщІэм кърахулІэн фІэкІа, езыхэр еуэ мыхъуну щакІуэ тхъемадэ ТІырэ унафэ ищІат. КхъуэпІащэ абрагъуэ кыыхахури кърахулІащ. Епауэр хьэщІэм лъагъэсри, мыдрейхэри еуащ. Зыми тримыгъэхуауэ кхъуэр щалэщІэкІым, КІытІэ шы хъэзырым зридзри, и адэм хуеплъыхащ. «Хъунщ» къригъэкІыу, тхъемадэм и щхъэр кыыщыхуищІым, я зекІуапІэхэр ищІэрти, яІэщІэкІа кхъуэм кыыпижыхъри, и пхэ лъакъуитІри къупщхъэр къаплгъуэ зы шэкІэ хикъутыхъащ. КхъуэпІащэ домбейм зыкыгъэзэри, и дзэр зэІуигъабзэу къежъат, ауэ, и фІалъитІым фІэкІ кыыдэбзыртэкъыми, пхэщІэкІэ етІысэхащ. Аргуэру къеІащ кыызэфІэувэну, ауэ щакІуэ хабзэм щыгъуазэ щІалэр кІуапІэ зимылэж хьэкІэкхъуэкІэм афІэкІ емыуэу хьэщІэр къэсыху пигъаплгъэри абы къригъэукІащ.

СыздедаІуэм, сэ нэхъ гъэщІэгъуэныж кыысщыхъуащ лъакъуэ лъэныкъуэу зауэм къикІыжа нэужь КІытІэ жиІэжауэ жыхуаІэрт. Си лъакъуэр нэмыцэ автоматым кыигъэщашэу сыщетІысэхам япэ сигу къэкІар Хьэрэкхъуэрэ мэзыжъым кыыщыдукІа кхъуэпІащэрщ... КІытІэ, зауэм къикІыжа нэужь, лъакъуэ лъэныкъуэу зэрыщэкІуами нэгъуэщІ Іэджэми тепсалъыхъырт гупыр, ауэ сэ ахэри згъэщІэгъуакъым, згъэщІэгъуар КІытІэ и лъакъуэм и хъыбар пэж сэ сщІэм мохэр зэрыщымыгъуазэрт. Иджы сэ слъагъун хуейуэ къэнэжар лъакъуэм

и Іуэхур адэкІэ зэрыхъунурати, щэху цыкІуурэ гупым сахэкІуэсыкІри щІалъхэм и мацэм сыщхьэщыващ.

Хьэдэр цагъэпскІым лъакъуэри ятхьэщІат. Мацэм ирахъэхри, зыпытам деж палъхьэжащ, лІам и уэсытым тету. Иджы дунеймрэ ахърэтымрэ я зэхуакур Хьэрэкхъуэрэ мывэм къыхащІыкІа туф блынкІэ къыдращІей. ИтІанэ щІыр тратхъуэжынущ.

Мацэ бжъэпэм сыщхьэщытщи, игъащІэм сызэгупсысу жыжъэу къызгурымыІуа цІыху гъащІэм сроплъэжри, дунейжбыр зэрыпщІыхьэпІэм си щхьэр дэунэзауэ си псэр мэкІэзыз. Сигу къокІыж зи дуней гъащІэр дуней хъэхум щызыухауэ нобэ дуней кІэншпэм кІуэжа КІытІэ сызэрыхуэзауэ щытамрэ къысхуиІуэтэжыгъахэмрэ.

* * *

Си зейкъуэгъу, къуажэ школым дызэрыщІэсрэ си ныбжъэгъужь, бэлэрыгъауэ уІэрыхьамэ, уиупщІэтэн хъэзыру зи сэр зыщІэлъыкІауэ къекІуэкІа дохутырышхуэ, хирург Іээ Іэпщэ Толэ сэрэ ар щыпсэу Бахъсэн къалэ гуфІэгъуэ Іэнэ дыщызэрихьэлІат, Іэджэ лъандэрэ дызэхуэмызауэ. Дохутыр Іээм и бэри жант, псалъапэр иубыдати, сэ сызэренэхъыжъэкІри зыщигъэгъупщэжауэ, ирикъутэкІырт. Нэхъыбэу зи гугъу ищІри зэрыбдзэжъеящэ Іээрт, «къиубыдри» къуэлэн защІэт. Къэбэрдейми Балъкъэрми псыуэ щечэхым къуэлэн къыхимынежауэ иджы Къэнанжал хъупІэ жыжъэм кІуэуэ жиІэрт, къиубыдми и инагъыр къыщигъэлъагъуэкІэ и ІэфракІэм деж къыщыфІигъанэрт.

Толэ и бдзэжъеящэ хъыбарыр нэхъ кІыхъу иукъуэдий пэтми, зикІ си цІэ къыхигъахуэртэкъыми, сызэгуэпри къызбгъэдэс щІалэм селупщэщауэ изогъэупщІ:

– Хэт, Толэ, апхуэдизу Іээу бдзэжъей ещэным уезыгъэсар?

– Сезыгъэсари? Абы уэр-уэру уосэж, – жиІэри Толэ, Іэнкуну си дежкІэ къеплгъэкІауэ пещэ: – Ауэ, пцІы хэмылгъу, япэу Сэрэджыкъуэ бдзэжъеящэ сызышар мисмы Мухъэмэдщ.

Абы къыфІимыгъэкІыу, Толэ и псалтэр кІэщуэщ ищІыжащ, ауан щІэпщІын къызэрыпыувэнур къищІэжри.

Сэ абы шыгъуэ къуажэм егъэджакІуэу сыщылажъэрти, Сэрэджыкъуэ аузым щечэх мэзщІагъ псы цІыкІур си бдзэжъей ещапІэт. Толэ хуэмыдэ дыдэми, сызыщытхъужми емыкІу пымылгъу, бдзэжъей къуэлэным и къэубыдыкІэм сесат. КъунтхкІэт сызэрешэри,

абы и зэфІэлтхьэкІэм сыхуэлэкІуэлтхакІуэт, кышыцеуэ зэманри кыасцІлэ хъуат. А лтэхъэнэм Толэ фыз кыишагъащІлэу щауэу щысти, и щауэкъуэт Дыккынэ Хъэмид сэрэ тедгъэуну Сэрэджыкъуэ дэтшат. Махуэр дыгъепст, мэзцІагъ псынэпс къабзащэм узэпхрыплъу щызежэ къуэлэн цІыкІухэр плъагъурт. Апхуэдэу псыр щыжэбзэпам деж нэхъ къэубыдыгъуейт. Уи ныбжьым щыщтэрти, мывэ цІагъым зыщІадзэжырт. Іэмалу иІэр щэхуу, псым ныбжь трумыгъадзэу убгъэдыхъэу, къеуэху шыІэныгъэ пхэлъу уежъэнырт. Псыр нэхуми, архъуанэ цІыкІухэр мымащІлэу иІэти, дэтхэнэми зы, тІу, уеблэмэ щы, плы кыыздикІи щыІлэу кыыхэбдзыфырт.

Япэ бдзэжъейр кыызэрыхэздзэу, Толэ псыхъуэр кыигъэпсалтэу кІийуэ нызбгъэдэлъэдащ. Къэубыдар естри, бдзэжъейр имыгъащтэу, щэхуу ди ужь иту ныдэкІуеину селтэІуащ. АрщхьэкІэ дэнэт. Мор зи щыпэлъагъум зыхуэмыубыдыжу жиІэрт, пцІыи иупсыртэкъым. Зызущэхуауэ архъуанэм сыщыбгъэдыхьэкІэ, Толэ, «модэ, мобдей зы кыщыфІэнэу хуежъащ!» – жиІэрт.

А махуэр зэрыбдзэжъей махуэ бэвыр нэрылтъагъут, ауэ куэдым дызэрыхагъэкІыжыну кыызгурыІуэри, си гъуситІым Іэмал сахуекІуэн хуей хъуащ. Яжеслащ ахэр япэ ищү хуэмурэ дэкІуеину, сэ я ужь зыкыизгъанэу сымыпІащІлэу сещэурэ сакІэлтхыкІуэнү. Апхуэдэу зыщхьэщызгъэкІщ, мэзым сыхыхъэри сыкъамылтъагъуу къапэкІухьщ, япэ сищыжри, хуиту сещэу дэзгъэзаящ. Арати, архъуанэ къэс зы, тІу кыисхыурэ, ныслтэщІыхъэ щыхъукІэ, макъыр зэхэсхырти, псынцІэ зысцІурэ сащхьэщыкІлащ, бдзэжъей хъуши къэубыдащ. Сызылэпишэри, Сэрэджыкъуэ аузым зэи сыздынэмысам нэс сыдэкІуеящ. Псы цІыкІур абдеж тІууэ щызэгукІырт. Ижырабгъу Іэгъуапэр кыыхэсхри, тІэкІурэ сыдэкІуеяуэ, архъуанэ ин срихьэллащ. Ихъуреягъыр мывэ абрагъуэжъхэт, псы цІыкІур ищхьэкІэ лъагапІэм къелтэрти, и шкІур макъыр гум къедэхащІлэу, архъуанэшхуэм хэкІуэдэжырт. «Архъуанэшхуэм къуэлэнышхуэ хэсу – бисмиллахы!» – жыслэри, хъэмбылу кІыхышхуэ зыфІэслтхъа къунтхыр хэздзащ. Наплэдэхъеигъуэ фІэкІа дэмыкІу, си къунтхыр зыпхъуэтам ар мывэшхуэ цІагъым щІилтэфащ. ЗэрыпІащэр кыызгурыІуати, къунтхыр фІичым е кІапсэр эпищым жыслэри, занщІлэу сыкъемыІлэу хуэмурэ къэспэщІлащ, шэрыуэ сызэрыхуэхуу, сыкъекъури кыыхэздзащ, ауэ къуэлэн абрагъуэр дыгъэм пэлыду къунтхым пылтэтри архъуанащхьэмкІэ иІэ псы тепхъэм хэхуэжащ. АрщхьэкІэ кІуапІэ иІэтэкъым, и тхыцІэжыр кыыхэщү псы чэнжым щет-

хауэрт. Сэ сцІэрт бдзэжьейр псы макъым хуеІэ зэры-
хабзэри, зыздэри архъуанэм къыхэхуэ псы къелтэ
цІыкІур лъэгуажьэкІэ ІусцІащ. ІэштІым зэгукъуэт хуэдиз
мывэхэр псым къыхэхуэрэ езутІыпщ, къуэлэныжъми
адэ-мыдэкІэ зидзурэ тэлайкІэ дызэрызехъащ. Ар къы-
пІэрыхъэныр гухэхъуэт, пІэщІэкІыныр гузэвэгъуэт.
ИтІанэ лъэгуажьэкІэ сызыхэт псыр мывэкІэ ІусцІащ.
Ауэ абдеж къэбгъэс хъунутэкъым – зиупцІу ІушІам
елъэныр зырикІт. Сытми, нэхъ куупІэ тІэкІу хуэзэри,
къуэлэныжъыр сабыращ, и щхъэр псым щІэІуауэ. Си
нэр къыщихуауэ сысакъыурэ секІуалІэри зытездзаш
икІи и бэуапІэ гъуанэр си Іэм къыпІэрыхъэри, си псэр
тыншыжащ. Си бдзэжьеящэ гъащІэм къэзубыда къуэ-
лэн нэхъ ин дыдитІым языр арат. ИпэжыпІэкІи, ар
ІэфракІэ дыдэм къыщыфІэбгъанэ хъурт. Толи зиумы-
сыжащ, ар щилтэгъуам, «Уа, мыр аргъейщ!» жиІэу ба
зэрыхуищІамкІэ...

Бдзэжьеящэ хъыбарыр и кІэм щынэсым, сэ Толэ
зыхуэзгъэзащ:

– АтІэ, дохутырышхуэ, а къуэлэн пІащэ къыщыбу-
быду жыхуэпІэ Балъкыщхъэ зэ дыдэпшейркъэ, ди щІа-
лэгъуэр дигу къэдгъэкІыжыну.

– Апхуэдэ гукъыдэж уиІэмэ, ущыхуей махуэм сэ
сыхъэзырщ.

– Бдзэжьеящэхэм пцІы тІэкІу яІэщІокІ, ауэ, уэ
жыпІэр пэжмэ, зы махуэкІэ япэ иту нэпсалтэ, – жысІэри
абыкІэ дызэгурьІуащ.

* * *

Толэ и псалтэр игъэпэжащ. Игъэува пІалтэм ири-
хъэлІэу и «Нива» машинэ зэпэщымкІэ дызэщІикъуэри
Къэнжалышхуэ дыкІуэнэ дришэжъащ. Толэрэ сэрэ
нэмыщІ, ди гъусэт Бахъсэн щыщ, военкоматым и Іэтащ-
хъэ полковник Дыгъужь Къэралбий, Зеикъуэ щыпсэу
балъкъэр щІалэ цакІуэ Іэзэ. Къэнжалышхуэ узышэ
гъуэгу къуейщІейм и дэкІыпІи, и дыхъэпІи, дэнэ деж
иІэ псынащхъи, уеблэмэ гъуэгу тель мывэ нэгъунэ
жыпІэну Толэ ицІыхурт. И гъусэри апхуэдэт. Сэ а гъуэ-
гум нэхъапІуэкІэ зэ-тІэу срикІуауэ арат, хэслтагъукІаи
щыІэтэкъымы, псори сфІэгъэщІэгъуэнт.

Машинэ нэхъ лъэщхэри, шофер нэхъ Іэзэхэри ерагъ-
кІэ фІэкІ зыпэмылтэщ Къэнжалышхуэ дыхъэпІэ за-
дэр Толэ и «Нива» цІыкІум зыуи къримыздам хуэдэт.
Лъэгум дынэсу, тхуагъэхъэзыра пхъэбгъу унэ цІыкІум
дыщІэтІысхъа нэужыщ къытпэщылт ди махуищ-плІы
гъащІэр зэрэкІуэкІыным Толэ щыгъуазэ дыщыхуи-

щІар. Дефэн-дешхэн, дуней дахэр зэхэтплыхын, шууэ Балхк Іуфэ бдзэжъеящэ дыкІуэн... Ди гъусэ щакІуэм хъэщІэнышу мэз бжэн кытхуиукІыну зэримурадри ябыщІакъым. Гъуэгум дыздытетым, Толэ, «дауэу пІэрэ иджы однокопытэм дызэрыригъэблэгъэнур?» – жиІэу и псалтэм мызэ-мытІэу кыыхигъэщар хэтми мыгувэу къэсцІыхуащ. Зи лъакъуэ лъэныкъуэр зэрышымытыжым щхъэкІэ «однокопытэкІэ» Толэ гушыІэр иригъэлейуэ эджэр Махуэ КІытІэт, Къэнжал лъэгу дэт тыкуэным и тетырт.

Бгы абрагъуэжхэр щигъуэлтыкІа, мэз фІыцІэжхэр акъужь къабзэ ІэфІым щыщІаупскІэ, хъупІэ гъунапкъэншэхэм зыщаубгъуауэ щхъуантІагъэм щІигъэна щІыналтэ телтыджэр къэплтыхын щыщІэддзари КІытІэ и тыкуэнырщ. Сыхъэт зыщыплІ ипэкІэ дызыдэкІа къуажэм кыдэдна август махуэ къэкъуалтэм и етІуанэ Іыхъэр ару умыщІэну дунейр салкъынт псэм къедхащІэу, хъэуа къабзачэмкІи гум зимыгъэнщІу.

Тыкуэным щэхуакІуэ щІэттэкъым, ауэ къозыщэнухэр хъэзырт. Ар КІытІэ и щхъэгъусэ цІыхубз зэкІэ-лтыкІуэмрэ абы ещхъ хъужа хыджэбз дахэ цІыкІумрэт. Сэ зырат абыхэм я мыщІыхугъэри, си гъусищым я уэршэрыр занщІэу кызыІуахащ. Сыт щыгъуи псалпапэр зыІыгъ хирургым кызырэыщІидзар гуапэ сщымыхъуа псалтэт:

– Дэнэ цыІэ однокопытэр? СІо, щІыхъ къэрэгъул тхуигъэувыным и пІэкІэ зигъэпщкІуауэ ара?

Абы хэту, тыкуэным адэкІэ кыпыт пэшым и бжэр Іуипхъуэтри, фоч зэгуэтыр гъэпкІауэ зыІыгъ лы хэкІуэта хуэщхъэпэлтэаг пхъэ лъакъуэр ди пащхъэм кыхуатащи кытхокІие:

– Хэт си уІэгъэм шыгъу кытезыкІутэр?!

Зыумысыжынщи, сыкъэщтащ, ауэ зездыхакъым. Сэ гу кызырэыслытай щымыІэу, и пхъэ лъакъуэмкІэ пхъэбгъу лъэгум еуэурэ кытхокІие:

– Ди Тхъэм сыкыиужэгъужа хъунтэкъыми сызэтриІыгъащ, армыхъу, ялыхъ, узгъэпцІащ, си адэ ТІырэ кыэтэджырэ си пащхъэ кыиувами къэзмыгъэзэнут...

«Однокопытэ» жызыІамрэ зыхужиІамрэ ІэплІэ зэхуащІ. Сэ гушыІэри, гущІэгъури, ауанри сфІызэхэзэрыхыжащи, сыдияуэ сыщытщ. Илъэс Іэджэ лъандэрэ сымылтэагъужа КІытІэ и лъакъуэ лъэныкъуэр зауэм хилхъауэ кыщыкІуэжам щыгъуэ си псэм кытэджыкІауэ цыта гущІэгъур къэщІэрэщІэжащи, зызигъэгъэпсэхуну, си нэгу зригъэужыну сыкъезышэжъа ныбжыгъу хъэлэлым сыхузэгуоп...

Ней-нейуэ сызэпиплыхъа нэужыщ КЫТІэ сыкты-
щицІыхужыпар.

– Уо-о, си псэм хуэдэ хьэщІэ лъапІэ! Мухъэмэд цІыкІу
жытІэу удгъафІэурэ, сыту пІащи ухъуа, уи фэри цІуужу...

КЫТІэ сэрэ зауэ нэужь илъэсхэм тІэурэ-щэрэ дызэ-
рылгъэуауэ арат. Дызэныбжыгъутэкъым, дызэпсэлгъу-
тэкъыми, дигу къэдгъэкІыжыни диІэтэкъым. Ауэ си
гъусищым бдзэжъеящэми, щэкІуэным дежи мыр я
гъуэгут, Іэджэ зэдащІэрти, жаІэнур яухыртэкъым.

– Мы фочым шэр къисхыжрэ хъэмэрэ?.. – жи
КЫТІэ.

– «Хъэмэрэ» лъэпкъ дыхуейкъым. Уэ уефэмэ, укъыт-
хэуэнкІэ хъунуш, – жиІэурэ, Толэ фочыр зэфІегъауэри
кхъуэпІащэ зэреуэм хуэдэ бдзапцІэшэ пІащитІыр къре-
хыжри КЫТІэ и щхъэгъусэм ІэщІелгъэ, – уэраш а
къысхуумыдэж цІэр зыфІэзыщыжар, – желэри.

– Уэлэхыи, ар пэжтэм, – жи КЫТІи, сэ зыкъысхуигъа-
зэурэ. – Уэ пщІэ хъункъым, Мухъэмэд, илъэс зыхыбл
ипэкІэ сэ мы гурбияныжым мэлым хуэдэу сызэІихри
мывэ ІэмыщІэ къыскІуэщІихащ.

– Бэяут иджы, ТЫрэвич. Сэ апхуэдэу сымыгурбия-
ныжъамэ, уэскуу узупщІэтэнт? Мыр зэрыхъун хъуаш, и
псэм хъэзаб тумылгъэ, къызжаІэурэ узэгуэзгъэжри
ажалым укъезгъэлаш. Пэжкъэ, Надеждэ Ивановнэ? –
жери Толэ цІыхубзым зыхуегъазэ.

– Тхъэ, пэжым икІи сыщымыгугъыжа. Іэ угъурлы
уІэщ...

– Хъунш, укъысщымытхъуу кІуэи къушхъэхъу шей
тхуэгъавэ, – жери Толэ КЫТІэ дежкІэ зыкъегъээж. –
Догуэ, уэракъэ иджы умыдэж а цІэр абы щыгъуэ зыфІэ-
зыщІыжар? – аргуэру йоупщІ ар КЫТІэ.

– Ялыхъ, узгъэпцІащ, мыпэжым. Операцэм сыкъела
нэужь, си гур къызэрыгъуэтыжри сыгушылат: сызэрыод-
нокопытэм ищІыІужкІэ мы уз хъэлгъэ гуэрыр Алы-
хым пхъэ къыстрилгъэ, жысІати, мыбы цІэуэ къыс-
фІищыжаш. Ауэ, мо си фочыжыр узэда хъэзыру
зэрызесхъэр ящІэри нэгъуэщІ а цІэмкІэ къызэдджер-
къым, мы грубэжыр мыхъумэ.

Апхуэдэ гуэрхэр жиІэми, КЫТІэ хъэзырт и псэр Толэ
щхъэкІэ итыну, сыту жыпІэмэ а псэр хъэршым кІуэжы-
ну ежъауэ хирургым къигъэувылауэ кылгъытэрт. Абы
лъандэрэ а тІур тэфэтелэ хэмылгу псэ къабзэкІэ зэры-
лъагъурт. Мазэ къэс зэрэ-тІэурэ зэхуэмызамэ, зэхуэзэ-
шырт. КЫТІэ мы тыкуэныр иІыгъыу илъэс зыбжанэ
лъандэрэ къыдэкІырт мы хъупІэ жыжъэми, Толи ар
бдзэжъеящэ кІуапІэ, зыгъэпсэхупІэ хуэхъуат.

КІыхыІуэу зызыукъуэдия ди уэршэрым къэгъащыпІэ хуэхъуащ Толэ и упщІэ кыыгуэудар:

– Ари зыгуэр хъунщ, ауэ пщІы кыысхуумыупсу кыызжеІэт, ТІырэвыч: дауэ щыт мы гъэм шэбашкэ Іуэхур?

– Мырелъ мы щхъэгъавэм кыыхиІуа гуэрыр. Мухъэ-мэди щхъэ ущымыукІытэрэ?

– СІо, Мухъэмэд имыщІэ уи гугъэрэ ар? Ауэ абы и радио аркъэным укъригъэлъэфмэ, сэ си Іуэхущ, тІэкІу кыыдэгугъуи.

– Надя, мы хирургым сыумыгъэшхуу, зыгуэр бгъэхъэ-зырамэ къащтэ.

– Дакъикъэ зытхухкІэ псори хъэзыр хъунущ, – кыыщІокІ адрей пэшым.

– Ыхы, а дакъикъэ зытхухым кыыджеІэ мы сезоным Іэщу кыыпІэрыхъар.

– Иджыри кыысІэрыхъа щІыкІэкъым, дехымэ, адэ кыыщызатыжынущ.

– Моуэ нэхъ щхъэтечу жыІэ, утІуэтэжынукукъым. Уаубыдмэ, сэращ уакыІэщІэзыгъэкІыжыну...

Надя къаджэри, гупыр адрей пэшым дыщІыхъащ.

Толэ зытригъэчыныхъым зыгуэр хэлът, КІытІэ ар икІи ибзыщІыртэкъым. Хэлътыр сыт жыпІэмэ, тыкуэнтетым Іэджэ къежалІэрт хъапшып гуэр хуейрэ ахъшэ хъэзыр ямыІэуи, щІыхуэу итын хуей хъурт, къратыжыну кыызэрагъэгугъэри Іэщут. ШыплІэм дэлъу мэл кыыхуэзыхыи къахэкІырт ахъшэ папщІэу. Ахэр игъэщІэхъуртэкъым. Кыыхуахъхэр унагъуэ мэл зыгъэхъухэм я хъушэм хигъэхъэрти къуажэм кыыхурахухыжырт. Ар мэлиппщІи, тІошщІи, тІошщІырыппщІи цыхъу щыІэт, ІэщІэвыщІэ зытІуши, жэмыщІэ псэфи къахэхуэрт. Арат нэгъуэщІ лэжыгъи, ІэщІагъэ ехъэжъаи зимыІэ лІы ныкъуэдыкъуэм и бынунагъуэр зэрипІыр. Ар псоми ящІэрт, и Іуэхуи кыызэрахуэ хуэдэтэкъым. Ауэ зэгуэрым нэрыгъ къащІри хъупІэм ямыгъэкІуэну кыыжралаш. А зыщІэт тыкуэныр тІэкІу зэригъэпэшчыжат кыыщратми, езым зэрыщыту ищІауэ игъэуври, и пхъэ лъакъуэмкІэ къулыкъушщІэбжэхэр Іуиуду къижихъащ, и орденхэмрэ медаль къомымрэ и бгъэм къриІулІэкІри. Район тхъемадэм деж Іуэхур нэсу «мы ныкъуэдыкъуэ закъуэм и гугъу фымыщІмэ хъуркъэ!..» – щыжиІэм, КІытІэ и Іуэхур зэрамышуэжу хъупІэм ягъакІуэ тыкуэн псоми хагъэпажыкІ хъуат.

Дагъэшхэну дызыщІаша пэшым ерыскъы Іэнэр щызэтетт. ИхъуреягъкІэ Іэтэ-Іэтэурэ щызэтелът а зэманым къуажэ тыкуэнхэм пщІыхъэпІэу щумылъагъун, къалэ дыдэми щымыІэ, сондэджэрхэм Мэзкуу, Бытырбыху,

Ригэ, нэгъуэщI щIыпIэ жыжьэхэм кърахыурэ уаситI-щыкIэ, мылицэри япэмылгэщу, ящэж щыгъыныгъуэ, вакъэ, алэрыбгъу, плэтэпхъуэ, щэкIыщхъэ, нэгъуэщIхэри. Ахэр Iэщыхъуэхэм яйт, мо кыпыт тыкуэным щIалъхьэртэкъым. Ищэнухэр кыщраткIэ зращэнухэри тхауэ кыщIагъурт. Абы уахэхуэн папщIэ шэ куэд къэпшын, лы куэд къэблэжьын хуейт. Ауэ зыри къамылэжьу къа-лэжь псори зышх къулыкъуэщIэ гуэрхэм я фызхэр зып-лтыхъакIуэ хуэдэу дэкIырт хъупIэми, зыхуейхэр я ма-шинапхэм илгу къехыжырт. Пэжу, ахэр кыплэрыхьэн папщIэ тыкуэнтетым етын хуейт мыст гуэрым и Iэ щIэдзарэ мыхъур тегъэуэжауэ тхылъымпIэ кIапэ. Толэ и жьэр КIытIэ щыкIэрымгъэкIым мы хьэпшып Iуэху-хэри ящыщт. Ауэ «фо зезыхъэ и Iэпэ йобзей» жиIэ мыхъумэ, тыкуэнтетым мобы и псалъэр уэм ищIыртэ-къым. Толи щIыхуэ къызытринакъым: «Уэ Iэпэм уебзейркъым, шынакъжьейкIэ кыщIыбогъалъэ», – жиIэри ехъурджэуащ.

Сэ си нэр къижауэ хьэпшып къомыр къызэхэсплгы-хьырти, Толэ, гу кыислгытауэ, желэ:

– Уэлэхьи, Мухъэмэд, а уи нэр зылтыхъуэр сощIэм сэ, ауэ зи кыисIэщIэлъагъуэркъым.

Гъуэгу дыздытетым, Толэ, мы «однокопытэм» а и складым щигъэпщкIу хьэпшыпхэм зэ дахымыгъэлэ-бэну пIэрэ? – щыжиIэм, сэри зы хъуэпсапIэ сиIэти схуэIыгъакъым: зы джэдыгу (дубленкэ) къысхуагъуэ-тати, схуэинщ, схуахъуэжамэ, сигъэунат.

– Уэлэхьи, абы гугъуехъ лъэпкъ хэмылъ. Фейдэ яIэу къуахъуэжынкэ, – жери, Толэ сигу фIы схуищIат. Арат «уи нэр зылтыхъуэр сощIэ» жыхуиIари, иджы мыбдей утыку кыщрилъхъащ:

– Уэлэхьи, Тпырэ и къуэ, мы си ныбжьэгъум зы джэ-дыгу къыхуащэхуати хуэинщи, хуэхъукIэ хуэпхъуэжа-тэмэ, а узэрыдыгъуэри къыхимыгъэщу уэ нэхъ тыкуэн-тетыфI игъащIэм мы Къэнжалышхуэ дэмысауэ жиIэурэ я радиомкIэ фоупсыр къуигъэжэхынтэм.

– Ялыхъ, узгъэпщIащ, сэ Мухъэмэд хуэзмыщIэн щыIэ-тэм. Ауэ а цибаркIэ пэгунышхуэжыым из шэ пщыхъэщ-хъэм, апхуэдизи пщэдджыжьым жэм къэс къыщIэзы-шу пщIыкIэ щIагъэна ди ХьэтIохъушыкъуей щIалэ мыщэжьым и тхьэбзэ илъ мыгъуэщ армыхъумэ...

Надя и нэр къихуу бжэр кыIуихри, къызэрыщтам и бзэр дэкIэнтIу и щхьэгъусэм зыхуигъэзащ:

– Шы Iэдэж иIыгъуу шу гуэр къоджэ.

– Урысу умыщIэну адыгэбзэкIэ фIыуэ зэрыпсалъэ

ар, – жеІә полковникым, апхуэдәу Іәджәрә зәрыщыт-хъуари имыщІәжу.

– Уәләхьи, насыпыншагъәу дунейм тетыр къыщы-тепсыхәм ар насыпу къритыжат армышху, КІытІә «мәхь-мәхь» зәрыхъурә ящыгъупщәжатәм, – жи Толә, итІанә зыбгъурыс телъхъәпләм телъ щыгъын зәхәтхъуа къомым адә-мыдәкІә щІәуәурә зы Іәщхъә къыІәрохъәри, къыпимытхъыну хуэсакъыурә къыщІелъәф. Делләмә, дубленкә псоми япә ирагъәщу цІыху цІыкІур щІызә-рыукІ индийскәм хуэдәт, я дамыгъи тетыжу.

– Мор къыщІәмыхъәж щІыкІә псынщІәу щытІагъи пхуәхъумә дегъәплъыт, – жери Толә сыкъыщеху.

ЩыстІагъәмә – сагъәуву стращІыкІам хуэдәу схуәфІщ. И фәр, а фІыцІафәхәм хуәмыдәу, кхъуәщыныфә дахащәщ. Щысхыжыну сыщыхуежъәкІә, Толә идәр-къым, сызәрелъәфалІәри сщыгъым и пщә фІәдзапләм деж ІуданәкІә кІәрыпха тхылъымпләр къыкІәреуд, зәкІуәцІеупышкІуәри и жыпым ирелъхъә. Арат КІытІә «тхъәбзә илъщ» жыхуиІар. Щызамыгъәхыжу утыкум ситы, КІытІә къыщІохъәж, и псалтәр япә иту:

– Мо нәкІужъым кІәрыс Іәщ фермәм зныбжәгъу гуп щызәхуәсати, лъыжыр къашә, тлѡагъунщ, зы бжъә едгъәфәнщи и зы уәрәди дедәлуәнщ, жари щІалә къагъә-кІуати, хъәщІә лъаплә силәщ, сакъыхәкІ хъунукъым жысІәри, гъыным хуэдәу сутыпщыжащ.

Сә лъәныкъуәегъәз хуэдә сыхъуати, Іәнәм сызә-рыпәрымысыжым КІытІә гу лъимытәу, Толә къәп-сәлъящ:

– Еплъыт мо уи хъәщІә лъапләм, ТІырәвич.

КІытІә и нәр къыстриубыдауә сызәпеплъыхъ, псори дыдымащ.

Игъәхъуауә Іәнәм тет и бжъәр къәщтәри:

– Къәвубыдыт, – жи КІытІә. Сысейри Толә къысІә-щІегъәувәжри, дызәдофә. Иджы КІытІә кІәлтыжиІәнум дыпоплъә.

– Ялыхъ, узгъәщІащ, ар уә нәхъ зыхуәхъурә зәкІурә мы хъупІәм къихъам. ФІыкІә улажъә, мы тыкуәным сыщІахужынуми, ууейщ ар, Мухъәмәд, щозгъәхыжы-нукъым...

Іуәхутхъәбзә къысхуащІә я гугъәу, уасә ныкъуә фІә-кІа щІамыгъуу къысхуахъауә жыхуәсІа схуәмышху джәдыгур, ухуәмей хъумә, нәгъуәщІым иумыту къегъә-гъәзәж жалати, апхуәдәуи сщІат. КІытІә щызимыгъә-хыжар нәхъ пудт, нәхъ дахәт, схуәфІыпст. ФІыкІә улажъә, жалати, абы лъәндәрә илъәс тІошІ дәкІами, мыләжъауә,

и фи мыкІуэдауэ нобэми зызохьэ. Пэжу, езыр къамылъху лъандэрэ зесхьэ дубленкэр модэм икІащ, жери модэм ит сипхъу нэхъыщІэм цызымыгъэтІэгъэну хуожьэ, ауэ «сэри модэм сикІащ...» жызоІэри фІыщызотІагъэ.

* * *

Къэнжалышхуэ дыщынэса махуэм и етІуанэ Іыхьэр КІытІэ и тыкуэным щыдгъакІуэщ, куэд лъандэрэ сызыщІэхъуэпсу кысІэрымыхьэ джэдыгу дахэри абы кыбщІэсхауэ ди пхъэбгъу унэ цІыкІум пцыхъэщхьэм декІуэлІэжащ. «Сэ фыктыспэмышлгъэу жыгуэ фыгъуэлъыж, пцэдей махуэ гугъуу щытынуц – шууэ Балкъ Іуфэ бдзэжьеящэ дыкІуэнуц», – жиІэри ди гъусэ щакІуэр, фочыр и плІэм ирилъхьэщ, зы къэп нэщІ шыхъауэ и блэгущІэм щІилъхьэри текІащ, здэкІуи и Іуэхуи зыми къыджимыІэу. Сэ ар згъэщІэгъуати, Толэ сеупщІащ:

– Дэ зыми зыри къыджимыІэу мы пшапэ зэхъуэгъуэм здэкІуар дэнэ ар?

– Мы иджыпсту жиІам хуэдиз мазэкІэ уригъусам къыжьэдэмыкІынкІи хъунуц абы. Мы полковникри аращ. Я гугъу умыщІу гъэгупсысэ, зэзэмызэ тІэкІу егъафэ, нэгъуэщІ хуейкъым. Сэ сыщІэпсэлтэрер пцІэрэ уэ, Мухъэмэд?

– Хьэуэ.

– Мис а тІум я Іыхьэри сэ жызоІэри аращ.

– Уэлэхьи, ари Іуэхутхьэбзэм, Толэ.

– ИтІани сызэхащІыкІыркъым.

– Сыту плэрэ, хирург, нэгъуэщІ узыхуейр? УнэхъыщІэ пэтми, ди нэхъыжь зыщІащи, жыплэр дощІэри уи ужь дитщ.

– Ди нэхъыжь, пІа? Уи жьантІэ сытІысауэ плъэгъуа, полковник?

– Ар пэжщ.

– Аращ-тІэ, уи жьэр убыд.

Абы я зэпсэлтэкІэр сфІэгъэщІэгъуэнщ. Куэд лъандэрэ фІыуэ сІыху Толэ сэ зэрысщІэр цІыху хьэлэлу, ныбжьэгъу пэжу, дохутыр гу пцІанэуц. Мы губгъуэм дыкызэрихьэрэ и джатэр кыхащи псоми ящхьэщелыгъэ. Сэ зыр, хьэщІэ дьдэм хуэдэу, сегъэлъапІэ.

Дыкыщежьэнуи Толэ уи «Аркъэн» тхылъыр кыздэщтэ, жери кызэлъэІуат. Къызэрысщымыгъупщар щыжесІэм, сыгъэлъагъут, жери сІихащ. Дгъэзэ-жыху, сэ сыгъэІыгъ мыр, – жери и жыным ирилъхьат.

ДыкышыцдэкІым Хьэмащэ штаб нэхъыщхьэм дыкхэ-
сауэ, «псы дефэнщ» жери дыкыгхэувылащ. Дэ пццІан-
тІэм дыдэтыху, пщэфІапІэм цІэлъадэри ерэн шына-
кышхуэ, «фефэ» жери, полковникым кыІэщІигхэуващ.
Езыр штабым тет хьэпшып щапІэ тыкуэнышхуэм цІэ-
лъадэри абы щылажхэ зэшыхху хьыджэбз дэгхуэжыи-
тІым си «Аркхэн» тхылгыр яригхэлгхэгуащи, ящІэ-
кІиежурэ яжреІэ:

– А Налшык радиом Шэрыуэрэ Кхэуалрэ кыщцау-
тІыпщу фэ фхуэдэ дыгхуакІуэжххэр езылгхэфалІэ «Ар-
кхэныжым» и макъ уафэххуэпскІыр зэхэфха фэ зэ-
шыпххуитІым?!

– А-а дыдыд мыгхуэ! Ар зэхэзымыха щыІэ, – жи зым.

Адрейр кыыщиудащи, зыхуэмыубыдыжу мэдыххэшх.

– Сыт уэ ущІэгххэр? Уи хьэм бажэ кыиубыдауэ ара?

– Тхьэ, бажэ кыимыубыда. Зеикхуэ тыкуэнтет хьы-
джэбзхэр «Аркхэным» дызэриубыдар сигу кхэкІыжауэ
аращ.

– Еуэт-тІэ, кыыджелэжи дэри дыгхэдыххэшхыт.

– ЖыпІэжынышхуи хэлгхьым, тхьэ, абы. ДжэдыкІэ
заданэ кыыттралгхэат тыкуэнтетхэми, щытхуэмыгхэ-
защІэм, цхэхуакІуэхэм джэдыкІэ кыытхуаххыркхьым, дэ
дывмыгхэкІэцІынуэм кыыздитхынур тцІэркхьым, жери
дэ тщыщ нэхъ жьэхху гуэр кхэуващ. Ар «Аркхэным»
Іэрыххэри, ягхэщІэращІэщ аби, зеикхуэ тыкуэнтет
хьыджэбзхэр мэкІэцІ жары, кыитащ.

– Уэлэхыи, иджым-тІэ фыщагхэкІэцІынуур. Мыр
плгхэгхурэ? – жери си «Аркхэн» тхылгыр ярегхэлгхэгу.
– Ар зейр мо машинэм кыикІауэ щыт Кхэрмокхуэ
Муххэмэдщ, – ар жысІа нэужь, зэшыххуитІым я фэр
кыыпыкІащ, – жиІэжырт Толэ.

– Алыххым цххэкІэ, пэж ххэмэрэ угушыІэрэ, Толэ?

– ГушыІэ лгхэпкхэ хэлгхьым. И аркхэнри ххэзыру
шыххуэ машинэм илгхыи кхэрэзгхэхын ххэмэрэ?

– Аркхэн кхых лгхэпкхэ щыІэкхьым.

– АтІэ, а гхэпщкІауэ зефххэ аркхэ нэххыфІым хуэ-
дэу зы ашык, «однокопытэм» деж дыдокІри хуэтшэнэ,
мо машинэм нивгхэува. И уасэми зы кІэпІейкІэ цІыг-
мыгху.

– КІэпІейкІэ щІыдгхун дэнэ кхэна, кІэпІейкІэ кыи-
фІытхынкхьым.

– Ххэуэ, апхуэдэу ххунукхьым.

Аркхэ ашыкыр кхрагхэуваери КІытІэ хуэтшащ, ауэ
Толэ «апхуэдэу ххунукхьым» жыхуиІар зэрыххуам и
пэжыпІэр Тххэращ зыщІэр.

ПщыІэм текІыу губгъуэ гъунапкъэншэм икІуэдэжа щакІуэм апхуэдэурэ зыкъомрэ дыкІэлъыуэршэрыжри, полковникыр, «уэлэхыи, пщэдей дыбдзэжыеящэнур пэжмэ, жьыуэ дыкъэтэдджын хуей хъунум», – жиІэри зигІэщІри гъуэлъыжащ. Толэ, «уэлэхыи, полковник, иныжъ жей умыщІынымэ, пасэІуэу зыхэбдзэжам», – жиІэри, тхылъ гуэр иІыгъыу пІэ мыщІыжам зыщригъэщІащ. Сэ щІакІуэ гуэр къысІэрыхъэри, бжэІупэ удзыпцІэ-шхуэм зыщызгъэукІуриящи, гууэщІу сыздэщылъым сыхоплгъэ цІэдзапІи ухыпІи, кІэи гъуни зимыІэж уафэ-къатиблым. Мо вагъуэ къэлыд къомым ди ЩІым хуэдэ яхэту жаІэ. Зыгуэр щыпсэурэ, щымыпсэурэ? Хэт ар зыщІэр? ЗэрыжаІэщи, а псори Алыхъ Іэмырщ. Лениным «Алыхъ цыІэкъым, диныр цІыхугъэделэщ», – жи. Дэри дызытетыр Лениным хиша гъуэгурщ. Абы нэхъ гъуэгу пэжи дунейм темыту жаІэ. Ауэ а жаІэр пэжрэ пцІырэ сэ иджыри къэс къысхуэщІакъым. Ар сигу къызэрыкІыххар сыкъащІэмэ, билет плъыжъ цыкІур мэхъ-мэхъ. ИтІанэ лэжъапІэри мэхъ-мэхъ ящІынуци, сыкІуэжмэ зэзгъэІэзэну си мурад си дзэхэми сыхуеижынукъым. А псори зэрызэпыщІа...

Си гущІыІукІэ щыІэ дуней гъунапкъэншэм сыщы-хэплъэкІэ согузавэ икІи соукІытэ, сызытет гъащІэ гъуэ-гум сыщыгъуащэу къысфІощІри. Илгъэс зытхух и пэкІэ дунейм ехыжа ди адэм иІа гъащІэ еплъыкІэр нэхъ си гум пхокІ. Адэ, пединститутым сыщыщІэса зауэ нэужь зэманым, Петросян философиемкІэ дригъаджэу щыщыта лгъэхъэнэм, унэм сыкІуэжат. А зыгъэпсэхугъуэ махуэ закъуэми истматымрэ диаматымрэ ди псэр гъэру яІыгъти, ар зэрыддж тхылъ Іувышхуэр дгъэТІылтыр-тэкъым, – унэм къыздэсхъауэ седжэу сыщыст.

– А, си псэ тІэкІу, апхуэдизу зыщІумыщІэжу а укъыщыкІуэж ззэмызэми зыбгъэпсэху хъунукъэ? – жеІэ ди анэм, езым и дуней тетыкІэм ещхъу щабэу.

– Зыми фыхимыгъэзыхъ пэтми, фэ КъурІэныр фІэщІэлъ зэпытщ. Дэ мыбыкІэ экзамен ттын хуейщ. Тхуэмытмэ, дыкыщІадзыжынущ. Мыр товарищ Сталиным итхащ, ВКП(б)-м и тхыдэ тхылъщ.

– Іэу, щІалэ, жьпІэ хъэдэгъуэдахэр сыт?! Ди КъурІэн лъапІэмрэ а уи парт тхылъыжъымрэ дауэ зэбгъэпща?! Ар хъурэ?! – шэнтжъейм зыщезыгъэщІа ди адэр къызэ-

фІэтІысхьащ. – Алыхьым и пащхьэ кыкІа фІыцІагъэ лъапІэр зэбгъапщэ хъун дунейм зэрытемытыр умышцІау ара?! НобэкІэ ягъэпудами, КъурІэныр зэи ищІагъ яхуэщІынукуым, щІалэ. ЗадебгъэкІуми, Алыхь лъапІэм ухуэмыпсалъэ, диныр уигу игъэлъ, муслъымэным укъы-зэралъхуар, уэ узэрылІэжынур зыщумыгъэгъуипщэ. КъурІэным лъакъуэкІэ яхутемыгуа ефэндыхэр зэтэзы-укІа кхъуэпІащэжъым (ар жыхуиІэр Къалмыкъ Бе-тІалщ) Алыхьым кърищІэжар умышцІау ара? – апхуэдэу укъуэдияуэ тепсэлтыхъа мыхъум ди адэр си жагъуэ ищІу кызызэпсэлъатэкъым а махуэм, ауэ кыызита уазхэр нобэми сигу илтъщ.

* * *

– Ей, Мухьэмэд, жэщкІэ щІыІэщ, а щІакІуэм ущыгу-гъыурэ щІыІэ пхыхъэнщи, пщэдейрей бдзэжъеящэм ухэкІыжащ. КъыщІыхъэж, – кыызоджэ Толэ.

Абы и джэ макъым сыкъыдэтэджыжри, ди пхъэбгъу унэ цІыкІум сыщІыхъэжащ. Си гъуэлтыпІэр зыкІэрыт блыным фІэдза си джэдыгур-дубленкэ дэгъуэр зэпэсп-лтыхъурэ си гур къогуфІыкІ. Сыгъуэлтыжащи, джэды-гум сыхуэдэплъейуэрэ, гъащІэм и ІэфІыгъуэ си щІалэгъуэм и джэдыгу-«дубленкэ» хужь цІыкІур сигу къокІыж.

Нэмыцэр Зеикъуэ щыдахужа 1943 гъэм и щІымахуэ ябгэм кышыгуа гъатхэпэ кІасэт. Колхоз мэл пщыІэ-хэм я унафэщІу ди адэр здэщыІэ нэгъуей щІыналъэ Тэжыган кърашыжу зауэм щагъэкІуам щыгъуэ кызы-дихъа хъурыфэхэр ди анэм зыхуей хуигъазэщ, уэсым хуэдэу хужьу ерэч еуэжри, итІанэ ди благъэ дэрбзэр Хъэлимэт нартыху пэгункІэ схурагъэдат мо си джэдыгу хужь цІыкІур. Иджы ар сигу къэзыгъэкІыжауэ блы-ным фІэлъ джэдыгу-дубленкэ дахэм хуэдэ а лъэхъэнэм дунейм темытами сщІэркъым, ауэ, тетыпами, ар езыр дэнэ къэна, и хыбар къудей ди къуажэм къэсатэкъым.

Анэшхуэм урыгъэфІэн укъуэрылтху гушхуамэ, чы-цІыбжьэр щыфІэмыкІа лъэхъэнэрэ улъеймэ, хъурыфэ джэдыгу хужь щІэрыпсыр пщыгъмэ, лъакъуэрыгъажэ зэпэщым утесмэ (ар нэмыцэр ди къуажэм щыдаху-жым ягъэсыжахэм къахэзгъэкІуэсыкІри, зауэ щІэин-хэр зэхуэзыхъэсыж ТІалэ ФІыцІи Іэрызмыгъэхъэу схъу-мат), сыт сыхуейт нэгъуэщІ! Сеуэри Ищхъэрэ къуажэ бзэр цІыкІум сежэхаш, абы щыгъуэ натІэц гъэкІын щІэздзати, ар зэрыдзэжъеин мажъэ къэсщэхун нэхъ щхъэусыгъуи симылэу. Си джэдыгумрэ лъакъуэрыгъа-

жәмрә ңыхухәр кызырәпләм зризгәшҗагъуә
сыкъя-шәсыжри кыуажәкләм сыкышысыжым,
пщәдджыжъ шыҗәбжыр трихури махуә дыгәпсым
зыкыизәкыуи-хащ. Шы кәтләтләм льякыуәрыгәжәр,
кызыхәлъяк-ми, кыкыуәңырысхуу зызгәшҗагъуә
зызгәтләйуә кыдызокыутей. Сыкызыбләжхәм
зыгуәрхәр кыс-кәлъяжаләми зәхәшҗыкыркыым. Ди
унәм сыкәблә-гәжауә, «Джәдыгу хужыр макыуә...»
жаләу зыгуәрхәр ныскәлъякыий. Абы кыкыри фы
дыдәу кызыгуры-мыуауә, пщәнтләм
сыкыдәлъядәжауә зыкышызгә-зәм, «а мы
кыпшыңла мыгъуәр сыт?» жери си адә шыпхуә
хыдјәбз Хужъ ныспожажә.

Узижагъуәм кышыуңҗ сә кысшыңлар, жыхуаләм
хуәдәт йуәхур. Льякыуәрыгәжәм кыиуңҗа ятләр си джә-
дыгу хужыым кәтләтләхырт. Псынңләу лъяныкыуә зыдо-
гәзри, джәдыгу хужыым и шыбыр сә тлыгуклә кыдот-
хыуңҗләх. Ятләм нәхъ ләижу шызәңҗиәм, нәгъуәңҗ ләмал
иләжтәкыми, псы хуабәклә кыдотхәңҗләх. Ятләр нәхъ
кләрыкла цхәклә, джәдыгур зәпкырытләтләт, ләгуңләурә
бжыгъә хуәт. Дауә шымытми, гәгъуңшыжын хуейти,
жыәгум дыкыуәмә дыкыаңҗләнклә дышыңәри, ләгъунә пәш
зәгъуәкыым щләт собәм мафлә итңҗащ. Джәдыгур шәнт
натләм фләддзәри собәм бгәдәдгәуәуәщ. Дә лъяныкыуә
зедгәзыжри, гъуңа хыуңҗ жытләу кыпшыдгәзәжәм,
джәдыгу шыбыр хәгъуәри зәлымпыжат.

А махуәм сиҗа гухәңҗыым хуәдә нәхъ жагъуә дыдәу
слъягъуми кылырәмыс. Дауә хыуми, си адә шыпхуә
Хужъ дјәпәклә сәмызәуәну, щләлә гуәрхәр кызырәпы-
лыр сәмылуәтәну, ләфыклә гуәрхәр кышыңләры-
хәкыи здәзгәшхыну кәззгәгъугәри, кысшыңҗа
щләщхур кыздибзыңҗащ. Ди щәхур кышыщләща-
ми, нәхъ дахәу кыпхуәсщәхужынкә, си нәху, жиҗа
мыхыум, си анәшхуәм зы шхыдә псалгә зәхыизгәха-
кыым, нәгъуәңҗхәми яхуидакыым кызыәшхыдәу.

Сигу кыәкыҗа джәдыгу хужъ пларгъ хыбарым
сыкыләпыхужри, си джәдыгуңҗә-дубленкә дахәм сы-
худәплъяймә, сыгуфләурә сылурихащ, сыкышыушари
ди гысә щакыуәм пщәдей Балкы лүфә бдәзжәящә
дызәрыкыуәну шыхәр кыишәу кыщигәзәжарщ. Ауә,
жәңҗ ныкыуә хыуа кыудейти, «цырхъ» жиҗәу зы ләуәлъяуә
кыәлумә, сыкыдоуш жызыҗа Толә и пырхъ макыым
схуәмыхыуу сыңләжеикыҗащ...

* * *

ЩакІуэм езым и щхьэм дзыхь хуимыщІыжуи ара-
тэкъым, ауэ КІытІэ жейм зэремызэгъыр ищІэрт, и гуапэ
зэрыхъунури абы щІигъужри «дыхыумыгъэжае»
жриІати, ар къалэн лъапІэу къилтъытарэ епэсэуауэ игъэ-
зэщІат. Псалъэ лей жызымыІэ щІалэт щакІуэри, и
щхьэр пцІэгъуэплъымкІэ ищІри и Іапхъуамбэшхуэр
сигъэлъэгъуащ. Арати, Толи полковникми нэ зраща
алащэ дэгъуэр сэ къыслтыгъэсри, шу гупыр дришэжьащ,
КІытІэ и «гъуэгугу махуэ...» хъуэхъу мыухыжыр ди тхьэ-
кІумэм иту...

Сыхьэтыпэ гъуэгугу, жыхуаІар къуейщІейт икІи
кІэщІтэкъым. Сэ шы сызэрымышэсыжрэ илъэс Іэджи
дэкІат, ауэ си адэри си адэ къуэшри шы тести, си саби-
игъуэ-щІалэгъуэр шыбгым сису згъэкІуащ, жысІэми
пцІыупс сыхъунутэкъым. Абы щымыгъуазэ щакІуэм
и нэІэ къыстет зэпыту дыздэкІуэнум дынэсащ. Си шы
тесыкІэр зэрыфІэмыІеяр къригъэкІыу щакІуэм и
Іапхъуамбэшхуэр аргуэру къысхуигъэлъэгъуащ, сэри
си пцІэгъуэплъымкІэ си щхьэр сщІыри си Іапхъуам-
бэшхуэр хуэсщІыжащ. Ди хъэшпыпыр и пІэм идгъээзэ-
гъэни дымыухыу, си къунтхыр зэфІэсщІэри, бдзэ-
жьейхэр, «дыкъэвубыд» жаІэу къыдэжьэ нэхъей, сэ япэ
сызыхуэза архъуанэм сыщхьэщыуащ. Дауи, сэ зэрыз-
гъэсар зыщигъэгъупщэжауэ, иджы езым нэхъ Іээу
къуэлэным ещэ щымыІэу къызыщыхъуж хирургым
ищІэртэкъым нобэ япэ бдзэжьейр сэ къэзубыдыну
зэрызыхъуэпсапІэр. Зимыгъэгугуэ Толи нэгъуэщІ ар-
хъуанэ щхьэщыуащ. Ауэ си хъуэпсапІэр сэ япэу къы-
зэхъулІат. ІэфракІэм къыщыфІэбгъанэ хъунутэкъым,
ауэ Сэрэджыкъуэ къыщызубыду щытахэм епІэщэкІыу
къуэлэн хъарзынэ къыхэздзащ.

Абы гукъыдэжу къуитыр зымыгъэунэхуам и фІэщ
пхуэщІынукукъым, ауэ ар къытщхьэщыт бгыжхэм
хуэдизщ. Абы уи псэр игъэгугуфІэрт, улъэщ, уІээу, угуб-
зыгъэу зыкыпфІигъэщІыжырти, ар зылъэмыкІ псоми
уаригъэлъэгэкІырт. Толэ жиІащ япэ бдзэжьейр сэ къызэ-
рызубыдар и гуапэ хъуауэ. Ауэ пэжыр зыщІэр Алыхъырщ.
ЕтІуанэри сэ къыхэздзамэ, Толэ и пыІэкур къизудат,
жысІэу сыздегупсысым, «Ар зы, зыр Алыхъырщ», –
жиІэри зи пыІэкум сехъуэпсар къэгугуащ.

«Дыкъэвубыд» жаІэу къытпэплъэу си гугъа бдзэ-
жьейхэр къытхуэмыпІащІэу къыщІэкІащ. Пэжщ, си
япэм етІуанэри ещанэри къыкІэлъыкІуащ, ауэ Толэ
къыстекІуэжащ. Аращ къыпщыщІыну, нэгъуэщІым
и пыІэку къибудыну ухъуапсэмэ...

Балъкъ си гугъа щхъэкIэ, бдзэжьей дыщещэр абы хэхуэж, щхъэлыпс хуэдиз хъу, архъуанэ инхэр зи куэд къуршыпс къабзэ гурыхт. Пабжьэ, къуацэ-чыцэ куэди щымылэу, псым и бгъэдыхъэпIэхэр бдзэжьеящэхэм я хъуэпсапIэм хуэдэт. Псы тепхъэхэр зи гъуджэу абы щхъэщыт жыг абрагъуэхэр, зыдэт аузым зыхуагъафIэ щIыкIэу, пщэдджыжь акъужьым дэшэнауэрт. IэфIы-щэр гум зэрытегъуалъхъэм хуэдэу, хъэуа къабзашэм гур къиуIэрти уигъэудафэрт. Мис апхуэдэ теплъэгъуэхэрщ усаkIуэхэр зыгъэубзэрабзэу бзэ IэджекIэ зэпэзыгъаджэр, мывэджейжыхэр къэзыгъэпсалъэу уэрэдыжхэм дезыгъэжур.

Тщыгъупщэжа пщэдджыжьышхэр полковникым дигу къигъэкIыжауэ тIэкIу дедзакъэу дыздэщысым, архъуанэм кыыхэзна къунтхыр бдзэжьейм ирешажьэ. Мис арауэ къыщIэкIынт нэхъ гухэхъуэ дыдэр. Дауи, абы къеуа бдзэжьейм къунтхыр иригъэлъэтэхаци фIэкIыжыфынукъым, ауэ занщIэу укъеIэмэ, къунтхыр пичынущи, ухуэсакъыурэ къэшэщIын хуейщ. Мывэ щIагъым щIыхъащ мыри, хуэм дыдэу къэшэщIауэ егъэтхэуэн, и пэр уи дежкIэ къегъэгъэзэн хуейт. Толи ищIэу къыщIэкIынт а Iэмалри, къыщылъэтауэ си Iуфэр къижыхырт, ауэ си къунтхыр Iэрызмыгъэхъэу къуэлэн хъарзынэр сэ кыыхэздзаш. Толэ нэгъуэщI кыыхуэнэжатэкъыми, «уэлэхъи, уэ иджыри ухуэлэзэм къуэлэн къэубыдыным...» – жери цытхъу кIапэ тIэкIу кыисхукъуигъэплъри, дышхэну дызэхэтIысхъащ.

Тхъэрыкъуэф Iэнэ, щIакхъуэ гъуцэрэ кхъуей цIынэрэ. Си япэ гъэунэхутэкъым ар нобэ, ауэ иджы хуэдэу ар зэи IэфIтэкъым. Дэ ди къунтххэр архъуанэм хэлъти, ди нэр абыкIэ щыIэт. Фоч зыIыгъыу къытхэтыр щакIуэм и закъуэти, абы и нэр мэзымкIэ щыIэт. Аращ зэрыхъуари: тхъэрыкъуэф Iэнэр дакъыкIэ бжыгъэм духъуэнщIа аби (гъуэмылэ ди куэдт, ауэ «хъэлтэ дыхъунущ» жаIэри ди ныбэ изу дагъэшхакъым), Толэрэ полковникымрэ срагъусэу дэ псы Iуфэм зыIудгуэшэжащ. ЩакIуэм, къыджиIи щымылэу, кIэбгъу зищIри мэзым зыщIигъэбзэхащ...

Шэджагъуэ мыхъуу дэ Балъкъ Iуфэ дыIухъащ. Ди псы цIыкIур зыхэхуэжри, батэр щыдгъэшыну жыхуаIари арат, ауэ, нэху зэрыщрэ ди нэгү щIэкI дахагъэм нэхъри куууэ дыхыхъа мыхъумэ, зы бдзэжьейм къыщыдубыдакъым. Абы и щхъэусыгъуэри занщIэу къызэIуахащ: Балъкъ къиуа, утхъуа нэужьт абы хэс къуэлэн пIащэхэр, Толэ и IэфракIэм къыщыфIигъанэхэр, кыыхэкIыурэ ди псы цIыкIум къыщыхыхъэнур. Пэжи, пцIыи – бдзэжье-

ящэ псалъэщ. Ауэ шэч зыхэмылгыжыр зыщ: дызэрешар псэм флэлэфлт, пкымы техьэлгэртэкъым.

Толэ, полковники дежьюужу, зи гугъу ишлэ «къунтхыр хэбдзэхуклэ къуэлэн кыххэбдзыр» зэрыщлэгъэтхъар белджылыт, бдзэжъей пэгунри щылэныфэтэкъым, итлани, «гугъэр адэ щлэиныфлщ» – жалакъэ... «Нобэ бдзэжъей махуэу щытын хуейщ, арщхэкклэ къуэлэныр щхъэхынэурэщ къызэреуэр, – мәжаллэркъым», жалэурэ, си гъуситлыр лэджэм щытепсэлгыхыр я дзэр сэ кысхуэшу арауэ кысфлэщлырт. Арами, сэ ди гъуэгунэмкли, ди бдзэжъеящэр зэреклуэклымкли сыарэзыт. Къэдубыда псори зы тщлыжауэ полковникым илыгъти, моуэ флыуэ лэблэр иришэхырт. Нэхтыщхъэри къэдубыдыр зыхуэ-дизыртэкъым – абы кыдыт гухэхуэрт. Къуэлэн кыиу-быду есам зыхешлэ къунтхым къеуэр зыхуэдэр: къе-пэщэцмэ, жыгъейщ, нэпсейуэ къепхъуэмэ, плэщэщ. А наплэзыплэм дуней узытетыр пщогъупщэри, а бдзэжъей цлыкълум хъэщыкъ уещлыф. Ар зищлысыр псалъэм кыпхуигъэтлэсыркъым – зыхэпщлэн хуейщ...

Псы цлыкълум дылуту дызэрехари тыншу гужыклэ-нутэкъым, ауэ кыдыклэжыныр куэдклэ нэхъ гугъужт. Итлани, ар зыхэпщлэркъым, зыр кызызбнэклыу адреим укыщхъэщыхъу аузым щыгъунэж архуанэхэм дэтхэнэми нэхъ къуэлэн ин дыдэр кыххэбдзыну уогугъэри. Арац уезымыгъэщри.

Ди увылэплэм дыкыщысыжам сэ пщлэнтлэпсыр кыспыхурт, си гъуситлыр апхуэдэтэкъым. Щаклуэм и фоч уэ макъ зэхэтхам губгъуэ бжэнкклэ дыщыгугъа щхъэклэ, и насып кыхъар тхэкълумэклыхът. И фэри трихщ, и клуэцлыр къридзри жыг кыудамэм кыфли-науэ бгыжхэм хуезыгъэзыха дыгъэм пэлыдырт. Щыри дыгуфлэу абы дыщыбгъэдэлъадэм, щаклуэм сызэрыпсыфым занщлэу гу кылытатащ.

Сытлысуи, зыстлэщлыи идакъым.

– Мэзым и гъэмахуэм ухуэбэлэрыгъ хъунукъым. Бетэмалу щлылэ пхыхъэнущ... – жилэри а дакъыкъэм пхъэ гъур мафлэшхуэ зэщлигъэнащ. Псы сефэуи идакъым: – Мыр мылыпсц, упщлэнтлауэ уефэ хъунукъым. Тлэклу зыхуэгъэшэч. Уэ узэфэ хъун псына щылэщ мыбыи, сэ иджыпсту кыпхуэсхынщ, – щлаклуэр си пллэм къридзэщ, мафлэм сыбгъэдигъэуэвэщ, псылтэр кыищтэри езыр луклащ.

Дакъыкъэ зыбгъупщл нэхъ дэмыклыу къэсыжри, псы крушклэ кыслэщлигъэуващ. Къызэрыщлэклымклэ, а ди къэувылэплэм пэмыжыжъуэ бгы лъапэм деж псына

цЫкІунитІэ кыщыщІэжырт, зэреджэри «Псынэ ІэфІт», гъэмахуи щІымахуи зимыхъуэжу зы хуабагъ-щІыІагъ иІыгыу, зэгърэ хушхъуэ пэлтытэу. ПсыкІи зызгъэнщІы-жат, щІакІуэми сыкІуэцІыгъушыхыжауэ гукъыдэж сиІэт. Ауэ Толэ абыкІэ зэфІимыгъэкІыу зы пэлэщтоф Іуихри стэкан ныкъуэфІ зырыз хъэрэм-хъэлэлкІэ кы-тІэцІигъэуващ. «ДыщышхэкІэ», жытІа щхъэкІэ, «сэ сы-дохутырщ, хъунури мыхъунури сощІэ», жиІэри дигъэп-сэлъакъым. Пэж дыдэу, мис ар гукъыдэж телъыджэ дыдэт. ЗыхэпщІэн мыхъумэ, кыппхуэІуэтэнукъым. Пэжыр жыплэмэ, уи псэр уи кІуэцІым кыІушэщыкІ хуэдэт: «плъагъуркъэ сэ сызэрыІэфІыр, итІани си жа-гъуэ уошІ, сыкъэбужэгъуауэ жоІэри...»

Жэщыр мэзым щыдгъэкІуэнрэ ди пхъэбгъу унэ цЫкІум дыкъэкІуэжынрэ нэхъыфІыр кыйтхухэмыхыу, дила чэнджащэр кІуэдыжри мафІэшхуэм дыпэрытІыс-хъащ. Шхыныгъуэ тщІыным дышыхэдэм, Толэ бдзэ-жъейм дригъэІусакъым, щакІуэм унафэ хуишІри абы тхъэкІумэкІыхыыр тхуигъэжъащ. Дыгъэр зэрыкъухъу мэзыр кІыфІ хъуащ. Махуэм тІэкІуи дымэжэллат, ауэ тхъэкІумэкІыхым и ужькІэ ди гъуэмылэм щыщи тщыкІуэжакъым. Сэ сыжеигъуейт, абы ищІыІужкІэ, «мэзым дауэ сыхъуну» жысІэу сыгузэва щхъэкІэ, жэнэ-тым сыкІуа фІэкІа сымыщІэу ІэфІыщэу сыІурихаш.

* * *

Мэзым нэху зэрыщыщми езым и нэцэнэ иІэжщ. Дыгъэр кызыкъуэкІ бгыр лъагэу кыппщхъэщытмэ, кІыфІым укъыхокІри нэхум ухобакъуэ. Ауэ дыгъэр щІэплъыпІэ жыжъэм кыщцежъэмэ, и нур ткІуэпсхэр кыыптрипхъэу мыпІашІэурэ нэху кыыптрегъащхъэ. Сэ сыкъэушауэ кІыфІым сыздыхэплъэм япэу сигу къэ-кІар КІытІэщ. И пхъэ лъакъуэмкІэ пкІэуэ ар ди пхъэбгъу унэм къакІуэу кыысфІошІ. ИтІанэ си нэгу кыыщІо-хъэ абы дызэрыхуэзэрэ моуэ зыгуэр кыызжиІэну хуейуэ, ауэ кызымыкуу Іэнкун кыысфІошІ. СызоупщІыжри щхъэусыгъуи кыысхуэгъуэтыркъым, ауэ си псэм ещІэ: КІытІэ зыгуэркІэ кыысхуейщ...

Нэхушым дыгъэр мэзым кыыпхидзурэ теплъэгъуэ зэмыфэгъу дахашхэр кыызэрызэІуихыр зымылтэгъуар куэдым хэкІыжаш. Ауэ мэзым укъыпхыплъу нэм кыиубыда уафэ ІэгупІэм щызеуэ бгъэ закъуэм кІэлты-мыплъам зыри илгъэгъуакъым, жыплэкІи егъэлая хъун-къым. Жалэ уафэгум кыиплэ къуршыбгъэм щІылъэм

щызеппщыпщэ хьэпщхупщ нэгъунэ ил'агъуу. Пэж хъунщ. Армырмэ, езым флэкл зэрымыт уэгум сыт абы кыщил'ыхъуэр? Абы и шхыныгъуэр щл'ырщ здэщыл'эри, мис апхуэдэу уфэразэурэ к'ел'ыхъуэ. Дэ дыщоуэ ар л'уэхуншэу уэгум щызеуэу кыщытфлэщл'клэ. Абыи, дунейм псэ зыпыту тет псоми хуэдэу, и ныбэ л'уэху, мыл'этэфу иджыри гъуэм ис и бгъэ шырхэм я ныбэ л'уэху зэрехуэ. И дамитл'ыр гуэжыхъу уэгум мыхъеижу кыина кысфлэщл'а бгъэ абрагъуэм зызэщл'еупсклэ – зызэщл'еупсклэ, клэл'еуэжы зызэщл'еупсклэжри, шэщл'ауэ к'регъэзых. Ауан зысщыжри к'эзгъэнэжащ, армыхъумэ сыкызыщл'эпл'э щл'акл'уэм зыщл'эсхъумэну сыхуежъат, бгъэр сэ кыстехуэну сфлэщл'ри...

Си л'уэху кыызезымыхуэ бгъэжыым сыхуэдэпл'тейуэ сызыхэл'тым, кыызэрыщл'экл'ымклэ, псом нэхърэ нэхъ л'уэл'ауэррей хирургыр щэху цыкл'уу тклэщл'экл'уэсыкл'ри псыхъуэм дыхъауэ бдзэжъей ещэрт. Дыкыызэрыкл'уэжыну шыхэр к'рихул'эжу уанэ тезыл'хъэжыну щакл'уэм ар ил'агъури, сэ нызбгъэдыхъат, ауэ нэхущ жей л'эфл'ым сыхэту кыфлэщл'ри кысщысхъати, и л'уэху и ужь ихъэжауэ, хуэмыжылэщл'э шыхэм епсал'жэм хуэдэу яхэк'иерт: «Дэнэ ук'уэрэ, щхъэ гъурыжъ! Ныжэбэ утхъэщати урихъэжъауэ аращ. Сэ уелэщл'экл'ми, властым уелэщл'экл'ын уи мыгугъэ. Уэ пхуэмыдэ емыл'джэ лэджэ игъэлэсащ абы...»

Шыхэр игъэзагъэри, щакл'уэр сэ нысщхъэщыхъащ. Сыжейртэкъым, ауэ си нэр зэтел'гъ. Тэлайклэ си нэгум кып-л'ыхъри, л'эабакъуэ тл'уцклэ л'укл'уэтыжауэ кыызоджэ:

– Тэдж, тхакл'уэ, узэрымыжейр сощлэ.

«Си нэр зэтел'ащ, дауэ сыкыщл'а?» – согъэщл'агъуэ.

Аргуэру кыщыцэджем, къэуш нэпцл зызощл'ри.

– Сыту лэфл'у сыжейрэт! – жыслэурэ, сыкызыэфл'отысхъэ.

– Хъэуэ, сыкытумыгъапцлэ, Мухъэмэд. Иджыпсту укеякъым. Нэхъ пасэу нэхущым сыныпщхъэщыхъати, абы щыгъуэщ лэфл'у ущыжеяр. Сыпщысхъри сыкытл'у-кыжащ. Иджыпсту, укъэушауэ ущхъэху ухэл'ту арат, адыгэ.

Сыкыщл'ати, пцл'ы супсыжклэ мыхъэнэ илэтэкъым, ауэ згъэщл'эгъуар, тл'ум щыгъуи си нэр зэтел'ащ, сыщыжеймрэ сыкыщыгушамрэ кыызэрищл'арщ.

– Сыкытэбумысащ, къущхъэ, ауэ, кыызжелэрт, дауэ сыкызэрыпщл'ар?

– Адыгэм жейнэпцл зищл'ыху къущхъэр дыкыигъэпцлэфу щытамэ, дыхэк'уэдати, – жи'лэри щакл'уэр щлэдыхъэшхыклэащ. Кыщл'игъэл'гъэуауэ кыл'ытэжагъэанти, адэклэ нэхъ куууэ хэмылэбэу, си упщлэм жэуап к'ритащ:

– УкызыэрысцIари? Абы зыри гугъуу хэлъкъым: жейм зэтрипIа нэмрэ уэ зэтупIэжамрэ зэрызэмыщхьыр пщIэн хуейуэ аращ.

Ар сэ сцIэртэкъыми, нэхъри гъэщIэгъуэн къысщыхуаш:

– Ар дауэ?

– Абы уесэн хуейуэ аращ. Жейм зэтрипIа нэр мэжей. Уэ зэтупIа нэр къэплъэну къыпфIоIэ – жейркъыми.

– Уэ уесауэ ара? Дауэ узэресар? – сызыщIэупщIэхэр куэд къэхъурт.

– Сесащ. Сызэресари схуэмышхууш. Среднэ Азием дышрашам, илгъэс 14 нэхъыжъ зыхэмыт сабий гуп згъэлэжъэн хуейуэ си пщэ къыдэхуат. Гъатхэ жэщыр напIэдэхъеигъуэт, махуэр – илгъэс хуэдэт. ЩIалэ цIыкIухэр жейкIэ ирикъуртэкъым. ПIэм ухэлъу нэху къыптешхъауэ бригадирыр къэсмэ... Iуэхур хъэдагъэм хуэкIуэнкIэ хъунут. Сахыхъэрти, «Фытэдж!» – жысIэурэ тIэурэщэрэ седжэт. ИтIанэ си бзэр иубыдырт. Къэушар къэтэджырт, адрейхэм сащхъэщыхъуэрэ къэушауэ зызыущэхуахэмрэ жейхэмрэ я нэмкIэ зэхэзгъэкIырти, къэмыушахэр тIэкIу згъэжеижырт, бригадирыр къызэрыкIуэну гъуэгулкIэ си нэр щыIэу...

ЩакIуэр шыхэм яхыхъэжри, си закъуэу сыкъэнащ. Си пщIыхъэпIэ къэмыкIа ди нэхуш псалъэмакъым сыкIэлъогупсысэж. «Адыгэм жейнэпцI зищIыху, къушхъэр дыкыигъэпцIэфу щытамэ...» жыхуиIам сыту пIэрэ а лIы губзыгъэм къригъэкIар? Ар езыр ди адыгэ къуажэжъ Зеикъуэ щыпсэурт, яхэзагъэу, зэнэзэпсэу, балкъэр къуажэ гъунэгъу Гундэлэн Iэпхъуэжын мурад имыIэу. ИтIани... Сыздэгупсысэм сигу къэкIыжащ: Унэшхуэм совещанэшхуэ щекIуэкIырт. Журналист къалэн згъэзащIэу сэри сыщIэст абы. Республикэм и тхъэмадэ Мэлбахъуэ Тимборэ гуащIэу, зыми худэчых имыIэу къэрал планым тепсэлтыхъырт. ТкIийуэ къэпщыта, зыпыплъхъи зыпыпхи мыхъуну бжыгъэ гъущэхэр кърибжэкIри итIанэ, тегушыIэхъыж щIыкIэу, пищащ: «Зи планыр зымыгъэзэщIа хозяйствэ хуэмышухэм я лэжыакIуэхэр дызытепсэлтыхъ зэманым къриуыдэу зыгъэпсэхуакIуэ щыдгъэIауэ щытамэ, абыхэм къыдата хэщIыныгъэм хуэдиз дилэнутэкъым...» Унэшхуэм зэщIэвэ макъ мыным зыкъыщIэтри бзэхыжащ. Сэ ар си гум къыщIинар сщIэртэкъым...

Си гупсысэр къызэпиудащ ткIэщIэкIуэсыкIауэ щэхуу бдзэжъей ещэ хирургыр хуэмышэчыжу къызэрыкIиям: «Ар ебланэ къуэлэн! И инагъыжъырельт...» Сэ зызымIэжъэжу си къунтхыр къэспхъуатэри псым

сидэлъедащ. Полковникри ныскІалъысащ. Толэ иджы
ипэжыпІэкІэ зыкъытхуигъэщІагъуэ хъунут. Дэ ды-
жейуэрэ къуэлэнибл къыхидзат. Дэри ди насыпым
тІурытІ-щырыщ къыхъри, бдзэжъей ІэрамэфІ ирикъуауэ,
дыщызэгурьуа пІалъэм дебакъуэу зымыдэну щакІуэм
шууэ дыкъришэжъежащ. Къэнжал лъэгу дэт ди пхъэбгъу
унэ цыкІум и джабэм дыгъэр тримыдзауэ жъыуэ
дыкъэсыжати, махуэ уэфІ хъэлэмэтыр ди мурадым
къыппэплъэрт.

* * *

Ди мурадри къызэрыгуэкІтэкъым. Си нэр къызэры-
хуикІыр щажесІэм, псоми къыздацтат Іуащхъемахуэ
лъапэ шыІэ псы хуцхъуэм дыкІуэну. ДыздэкІуэнур
апхуэдэу жыжъэжтэкъым, ауэ гъуэгур къуейщІейт. То-
лэ и «Нивэм» дишэфынут, ауэ псори абы дыщысхъырт.
Къэдгъээзэжмэ, къытпэщылъ гъуэгуанэр зыхуэдэр
тщІэжырт, Къэнжал щыгу укъыдэкІыжын къудейри
цыкІуфэкІутэкъым. Псы хуцхъуэм шууэ укІуэнынр
нэхъ хуэкІуэрт, ауэ шыбгым дызэриса сыхъэт зыщып-
лЫм дрикъуат, псом хуэмыдэу сэ.

Дыгъуасэ дэ бдзэжъеящэ дыкІуа нэужь, Зеикъуэ
никІри жэщыбгым Къэнжал къыдэкІат машинэ хъар-
зынэ гуэр. Абы КІытІэ и пежъэкІари дыхъэшхыурэ
къыджикІэжат:

– Моуэ сыгъуэлъыжри си напІэр цызэтеспІэм, Къэн-
жал щыгу дунейр икъутэу зыгуэр къегъуэгъуэхри, лъэ-
гур нуру къигъэблащ. ФІы уигу къэкІынт? Сыкъы-
щылъэтщ аби, си фоч зэгуетыжъыр, узэдагъэххэти,
къасщтэри сыкъыщІэкІащ.

– Узэрышынэкъэрабгъэр бжызоІэри бдэркъым, –
КІытІэ и псалъэр Толэ эпиудати, адэкІэ пицэnum
нимыгъэсу, къыІэщІихыжащ.

– Ялыхъ, узгъэпцІащ, танк къэкІуами сышынэтэм,
ауэ пцІы хэмылъу, мы цІыхубзхэр къащтэмэ жысІэри,
сыгузэват. ИтІанэ, райпом я мылъкур щІэлъщ мы ты-
куэныжъ цІыкІум. ЦІыху бзаджи щыІэщ – къэхъунур
сыткІэ пщІэн?! Лъэгум къехщ машинэри, занщІэу ты-
куэнымкІэ къиунэтІащ. Къэнжал лъэгу къигъэпсалъэу
зы шэр изгъэкІа нэужь, къэувыІэри къэгуоуащ. Къэсмэ –
Къуощхъэ Наурыз и къуэ а щІалэ хъэлэмэтырат. Зэрыс
машинэри мес. Жуковым колхозым кърита вездеход
нэхъыфІ дыдэращ. (Маршал Жуковыр Зеикъуэ щыщэ-
кІуам щыгъуэ къигъэгугъэри, апхуэдэ машинэ зыбжанэ
къаритат).

– А жыхуэпІэм шэрхѳиплІри йокъу. Дэгъуэу дишэ-
фынущ, – жи Толэ гуэрэм, и Іэгур зэтригъауэрэ.

– Запаскэри екъуу жумыІэ закъуэ, хирург, – жиІэри
КІытІэ шоферыр щыжей хъэщпакъ хуэдэмкІэ кІуащ...

ТІэкІу зэрыхэтІэсар иридгъэкъужу, ди пщэдджы-
жышхэр зэфІэдгъэкІщ, «сэ сыдохутырщ, сэ сымыщІэу
фэ фщІэркъым», – жиІэурэ Толэ щІыдигъэубыда стэкан
ныкъуэфІ зырызым ди гур къигъэжанауэ маши-
нэшхуэм зидгуашэри дежъащ. «Мыра къуейщІейуэ
жыхуаІа гъуэгур?» – жысІэу згъэщІагъуэу, километр
зыплІытху хуэдэкІэ тыншу дыкІуауэ, зы метр 200 хуэ-
диз зи лъагагъын Іуащхъэ хъурей абрагъуэм и лъапэм
дыкъыщІэхутащ. ИжырабгъумкІэ къекІуэкІыпІэ
иІэтэкъым – гъуэгуншэт. СэмэгурабгъумкІэ зыр зым
тетыжу гъуэгу зытІущ екІуэкІырт, зэм зэхыхъуэ, зэми
зэхэкІыжу, шэдыпсыр хуэфІу иту. Зи лъапэ дыкъыщы-
увыІа Іуащхъэшхуэм ику дыдэм хуэзэу гъуэгу дэкІырт,
шэрхъ лъэужьым фІыуэ дихарэ псыф нэхъ лажъэ
имыІэу. Дуней уэфІым апхуэдиз псыІагъэр къыздикІри
къытхуэщІэртэкъым.

Машинэм тІэкІурэ зиІэжьэри, шоферымрэ абы
бгъурыс Толэрэ (полковникри сэри кабинэм дитІысхъэн
ддатэкъым) къыхахыну гъуэгумкІэ зэчэнджэщауэ къы-
щІэкІынти, занщІэу Іуащхъэшхуэм дэкІ гъуэгум теу-
ващ. КІэрыхъэху апхуэдэ дыдэу задэу ди гугъакъым.
Машинэр гъуахъуэрт, шэрхъхэм къратхъу щІы фІыщІэр
ди ужькІэ уэшхышхуэм хуэдэу щецэщэхырт. Машинэ
күзэм исхэм дыкъэзыухъуреихъ дунейм и дахагъыр
ди нэІурытт, дызытет гъуэгум и шынагъуагъри нэхъ
ди нэрылѳагъут. Апхуэдэ машинэ лъэщ дуней зэрыте-
тым дригушхуэрт, ар гъуэгум зыгуэркІэ тецІэнт-
хъукІмэ, къэхъункІэ хъунуми дригузавэрт...

Апхуэдэурэ, исхэр дыпІейтей нэхъ лажъэ щымыІэу,
машинэр щыгум нэсащ. Сэ сыхуейт Іуащхъэ щыгум
дытету жъэкІэ пшынэ деуэу дыкъэфэну, итІанэ, щІалит-
хум зым и Іэблэр адрейм и дамэм еупщІэкІауэ дызэ-
рыубыду «си джатэжьри, уей дуней, хъэщхъэрыІуэдзэщ,
и дзэпкъитІми, уей дуней, лъыпсыр йожэхри...» –
жыхуыІэ псалъэ шынагъуэхэр зыхэт адыгэ уэрэдыжыр
жытІэну, сыхуейт а уэрэдыр къызыхэтэджыкІа адыгэ
тхыдэ шынагъуэм сытегъэну, илъэсищэ зауэ гузэвэ-
гъуэм псэууэ къелауэ зыкъэзыужьыж адыгэм нэплъэ-
гъуэ игъуэтыжыным сытехъуэхъухыну. Сыхуейт мы
дыкъэзыухъуреихъ дуней дахашэм цІыхупсэр, щыгу-
фІэн мыхъумэ, щамыгъэныну. Сыхуейт Къэнжал лъэгу
пхъэ лъакъуэкІэ пкІэуэ къыдэдна КІытІэ и лъакъуэр

зыхилтхъа зауэ емынэм хуэдэ дунейм зэи ктыщымыхъуну. Сызыхуей фты куэдымрэ сызыхуэмей йей нэхтыбэжымрэ ктысхуэмыбжауэ, си нэм илгагъу дахащэхуэ йуащхэмахуэ тхэЙухуди, абы ктыщлэж мылыпсыр кIапсэ хужышхуэм хуэдэу зыдэукъуэдия Бахтсэн аузми, жыжьэу ктытхуэплтэ кършыжьхэми, кIэ зымылэж хъуплэ щхъуантIэхэми, абыхэм я пщэдыктым ктыдэт мэз абрагъуэхэми, абыхэм къахиху хъэуа къабзащэмкIи ди гум зымыгъэнщIауэ, ди машинэм и гъуэгум пищащ.

Иджы зы лъэныкъуэкIэ дыктызыдэкIа йуащхэшхуэм и адрес лъэныкъуэмкIэ дохыж. Мыр нэхъ задэж ктытфIющI. Моторыр гъуахъуэжырктым, лажър гултэ-фырщ. Сытуи IэкIуэлъакIуэ ди шоферыр! Армырмэ, гултэфым и зы пхэнж текъузэгъуэм къуищIэфынур узижэгъуэн и махуэщ...

Дыктызэрежъам сыщыхущIегъуэжыпар иджыщ. Ари си жэрдэмкIэу. Зы гъуджэ сIыгъамэ, сызэплтыжынт. Си гъусэу кузэм ит полковникымрэ щакIуэмрэ я нэгум шынагъуэ ислъагъуэрктым. Ди машинэр гъуэгум тетщ, ауэ зэзэмызэ тощIэнтхъукIри абдеж дызэрымкIийм щхъэкIэ лIыгъэжыр диIэу ктыдолгытэж. ЛIыгъэ зиIэр жыпIэнуэм, ар ди шоферырт. Езым и псэр абы хилтхъам хуэдэу, мо машинэ лъэщ быдэжыр сытым хуэдэу игъэжылэщIэрэт... Iэджэрэ дыщхэппридзын, гъуэгум дытрихыу къуакIэм дыдихъэн хуеуэ, арщхъэкIэ, Алыхбым и нэфI ктытщыхуэри, лажъэ лъэпкъ къэмыхъуу, лъэгум дынэсри дыкъэувылащ. Тол кабинэм ктыщIэфтауэ мыщэжбым хуэдэу зыхетIэ. Полковникымрэ щакIуэмрэ я Iупэ зэтекъузауэ щытахэр пIэжъэжэжауэ машинэм къопщых. Сэ шоферыр ктыздэлэпыккъу-зыктысщIигъакъуээрэ щIым сыктытоувэ. Абы аркъэмэ гуащIэ ктызэрыжьэхыхыр занщIэу ктысIуроуэри сохърурджауэ:

– УщIалэ къуанщэщ. Уэфэри дыкъепшэжъауэ дебгъэукIырт.

– Мухъэмэд, Алыхбым щхъэкIэ апхуэдэу жомыIэ, мохэми зэхыумыгъэх. Тхэр согъэпщI, сефауэ цымытамэ, мы йуащхэм сыктыхыфынутэм. Сэ сытхъа уфIэщIэрэ, – жиIэри, пщIэнтIэпсыр ктыпыхуу мо щIалэ щIынэ кIыхышхуэм IэплIэ ктысхуищIащ. Мы гъуэгунэ гугъум ктыщIытеувари си хъэтыру ктызжиIащ...

Умылэгъуа псори щIэщыгъуэщ, армыхъумэ, йуащхэмахуэ лъапэ псы хущхъуэм телъыджи щыIэтэктым. Абы къиубыд щIыпIэм дыдыхъэу машинэм дыктызэрикIыу, япэу дызыхуэзар шы пщIэгъуалэ тес къущхъэ

лЫ тхъуэплъ угъурлыфэшхуэрщ. И пщІэгъуалэм къемпсыхыу, зерефам и мэри къытщІихъэу, гъунэгъу дыдэу къыдихуллэри къыттекІиежу жиІащ:

– Салих – это я. Запоминайте: на небе – Аллах, на земле – Салих.

Апхуэдэу драгъэблагъэри, псы хущхъуэм и ефаплэри и зыгъэпскІыпІэхэри дигъэлъэгъуащ, литритІ нэхъыбэ дефэмэ, дызэригъэныбэжэнури ибзыщІакъым. ЩІэ гуэр къыджимыІэми, Сэлихъ ткІэрыкІыртэкъым. Абы къытхуищІа лъагъуныгъэр и кІэм щынэсар Толэ абы зы аркхэ пэлэщтоф ІэщІигъэува нэужыщ. ЗыщІэдгъэгувэн щхъэусыгъуэ цыІэжтэкъым: Балкъ и псыкбелъэри тлъэгъуащ, нэм и хущхъуэу жыхуалэ псынэ цІыкІумкІи зыттхъэщІащ, дяпэкІэ жэщхэсу дыкъэкІуэн хъумэ, дыздэщыІэнуми дыщІэупщІащ. Нэхъ бжъэпэ дахэ дыдэу ди нэр зытенам деж щІакІуэ щыдубгъуш, гъуэмылэ хъэзыр тІыгъти, шэджагъуашхэ тщІыри дыкъежъэжащ. ДызэрыкІуа гъуэгурщ дызытетари, ауэ Іуащхъэ лъагэм дыдэмыкІу, ибгъумкІэ щыІэ гъуэгухэр, сыт хуэдизу мыятІэми, ди машинэжъым кыкІуэцІрикъутыкІащ.

Япэ сыкыищауэ жыслэнщи, кыкІэлтъыкІуэ илъэсхэм а псы хущхъуэм зыбжанэрэ тхъэмахуэ зэхуаку хуэдэкІэрэ дыщыІащ, ауэ сызыхэтэр нэгъуэщІ гупщ: Къэбэрдей-Балъкъэрым и Парламентым и унафэщІ Нэхуш Заурбий, бухгалтерышхуэ Шыгъушэ Хъэбил (Чубайс бухгалтеру игъэлэжъэну иригъэблэгъати, ар пщІыупсІейщ, сришажъэрэ губгъуэм сыкъринэжмэ, жиІэри хуэмыкІуауэ быдэу желэ), профессорышхуэ Дзу Руслан цІыкІу, си шынэхъыщІэ Хъэмид. Мис абы щыгъуэ псы хущхъуэм и сэбэпи и зэрани, и пщтырагъи и щІыІагъи, нэгъуэщІ дызыхуеи, дызыхуэмеи къэтхутащ. Ауэ аракъым нэхъ гъэщІэгъуэныр. Пщэдджыжъ гуэрым псафэ дыкІуауэ, бази къытпимыхъауэ, зыми химыгъэзыхъауэ Хъэбил псы хущхъуэр къызэрыж бжъамийм деж Іуувэри литр зэрыхуэ крушкІэшхуэкІэ тлъагъуу икІи дыбжурэ крушкІих ирифащ икІи зэгуимытхъыу къелауэ нобэми игъахъэу псэущ. Ауэ аракъым нэхъ гъэщІэгъуэныр.

Дэ гупыр псы хущхъуэм дыкІуауэ, абы ди япэкІэ и «Жигули» хужь цІыкІу ису дэкІауэ щыІэу дыхуэзащ Къэрал Думэм хэт Сэхъу Владимир. Псы хущхъуэм щыІэ цІыхухэм Нэхушымрэ Сэхъумрэ къацІыхуауэ Іуэху зэмылэужыгъуэ ІэджэкІэ зыкыыхуагъазэрт. Мо тІуми, ягу къэмыкІауэ, я депутат къалэнхэр яхуэмыхъуу ягъээщІэн хуей хъурт.

Дыщыпсэу унэ цІыкІур псы къыщІэжыпІэм пэ-

гъунэгъу дыдэтэкъыми, «ЖигулимкIэ» дыщыкIуи кы-
хэхуэрт. Пщэдджыжь гуэрэм, Сэхъум гъусэ зыхуэсщI-
ри, машинэмкIэ дыкIуащ. Псы дефауэ машинэм
дыщитIысхъэжым, Нэхущыр къэгъуоуащ: «Ей, сэри сыз-
дэшэжит. Уэлэхьи, сешам». Сэхъур рулым щыст.
«Заурбий, уэ унэхъыжыщ» жери, сэ ипэ тIысыпIэр кыс-
лтыгъэсащ. Псафэ кIуэ-къэкIуэжыр шыкуэд зэманщи,
псори дэ кытIуруплтыхъ. Сигу къэкIамкIэ си гъуси-
тIым соушщI: «Мы цIыху блэкIри кыблэкIыжри
кыыщIытIурыплтыхъыр фщIэрэ?» «Сыт?» – жалэ. «Уа,
Къэрал Думэм хэт Сэхъур зи шофер, Къэбэрдей-Балъ-
къэрым и Парламентым и нэхъыщхъэ Нэхущыр зи
машинапхэм исыр езыр хэту пIэрэ?» – жари аращ.
«Тхъэр догъэпщI, тэмэму кыуумыщIам», – жалэри тIури
щыхъэт техъуащ. Ари гъэщIэгъуэнктым. ГъэщIэгъуэ-
ныр – ар Нэхущымрэ Сэхъумрэ гукъинэ ящыхъуу,
зыхэт Думэмрэ Парламентымрэ нэхъри ягъэщIэращIэу
зэрыщаIуэтэжарщ. Уеблэмэ, Заурбий зэрыжиIамкIэ, ар
Президент КIуэкIуэми хуиIуэтэжати, кыжжриIар сэ
нэхъ сигу ирихъащ: «СлIо-тIэ, фэ нобэ фыкъулыкъу-
щIэш, фызэрытекIыжу фухащ. ТхакIуэм и тхылгыр
къэнэнущ, щIыхъи хуащIынущ». Тхылгыр къэнэныр
пэжщ, ауэ щIыхъым и Iуэхур зыщIэр Тхъэрщ...

* * *

Псы хушхъуэм дыкъыкIыжу Къэнжал лъэгъу дыкъэ-
сыжа нэужь, япэу дызыхуэзар ди пхъэбгъу унэ цIыкIум
и бжэIупэм щIакIуэм кIуэцIылъу зыщезыгъэщIауэ, ав-
густ махуэ кIыхъ гъуэгъуанэр кызэпызыча дыгъэр пшэплъ-
кIэ ила къухъэпIэм щхъэхынэурэ зэрэкIуэлIэжым
кIэлъыплъ KIытIэт. Ди щхъэ куцIыр игъэутхъуэным нэсу
дызезыдза гъуэгъуанэ гугъум ди фэм диха псори тцигъэ-
гъушщэжауэ, диувыкIауэ дэри KIытIэ и нэ лъэужыым
дроплъэ. Зыри жydмыIэу, куэдыIуэрэ дызэрыщытар
згъэээкIуэжми, тлъагъу дахагъэр си псалъэм къезгъэу-
быдыф кысфIэшIами, сытми, сэ япэу сыкъэхэшащ:

– Дунейм тету пIэрэ мы ди щIыпIэм и дахагъыр
зытхыфын художник?!

– Ялыхъ, узгъэпщIащ, апхуэдэ къалъхуауэ си фIэш
хъумэ, – жи KIытIэ. – Нэгъабэ мыбы, «сыхудожникщ,
Бытырбыху сыкъыкIащ» жери, зы жъакIацэ гуэр махуэ
зыбгъушщIкIэ тесати, итхам нэхърэ и щхъэр зэригъэкIэ-
рэхъуар нэхъыбэщ.

Толэ езыр зыхэмыпсэлтыхъам кIэи пэи имыIэм хуэ-

дэти, Айвазовскэр зэрицІыхур, абы дыгъэ къухъэгъуэм трищІыкІа сурэт цІэрыІуэр я унэ зэрыщІэтым и гугъу ищІыху дыгъэр къухъэри, гупыр ди жьэр Іурыхуауэ дыкъызэхэнащ. Пэж дыдэу, гъуэгу гугъусыгъум дызэридзээрэ нэщІ хъуа ди ныбэхэр плэжыжьэрт, жьэм зыгуэр къыжьэдэхуэным къежьэу. КІытІэ абы хуэхъэзыр бысыму къыщІэкІащ. «ЗыфтхъэщІи фынакІуэ тыкуэнымкІэ. Фэ дыгъуасэ лъандэм шхын пщтыр дахэдахэу фІухуауэ си гугъэкъым», –щыжиІэм, и псалъэ тІу тщІакъым.

Надя тыкуэн бжэІупэм щигъэува Іэнэм япэу ди борщ фалъэ ин зырыз къызэрытехутар ди гуапэ хъури, псалъэншэу бжэмышхым депхъуат, ауэ КІытІэ аркъэ пэлэщтофитІ къытригъэувэри къыщІигъужащ:

– Пщэдей нэхущым щакІуэ фыкІуэну фызэримурад-ри сощІэри мыр къывэзгъэгъуэуэнуи сыхуейкъым, ауэ а фи нобэрей гъуэгунэм иужькІэ бжэ зырыз фезмыгъафэмэ, сэ жыхъэнмэм сызэрыкІуэнури сощІэри, абыи сыхуейкъым.

– Догуэ, ТІырэвич, упсэлъамэ, уэ нэхъ Іуэху тэмэм зылэжъ Алыхъым къыгъэщІам хэмыту жыболэ. Борщрэ фадэрэ зэдрафу щыплъэгъуар дэнэ уэ? Хъэмэрэ мы Къээнжал лъэгу къыщцебгъэжъа хабзэу ара мыр?!

– Ялыхъ, узгъэпщІащ, сымыщІам, хирург, сэ си унафэм уэ узэрыхэпщэфІыхъыжынур. Мы зы птулъкІэр борщ щІагъым дэгъуэу щІэзэгъэнущ. ЕтІуанэу дызэдзэкъэн гуэр къахъмэ, мо етІуанэри абы щІедгъэубыдэнщи, ди щэ тІурытІыр мащІи леи хъунукъым. ІэфІу фигъэжеинщи, фи щэкІуэнми зэран хуэхъунукъым. ФыхъеженкІэ фышынэмэ, сэ фыкъэзгъэушынщ. Аращи, къэубыд. Мыр здэкІуэм узи лажьи мыкІуэну, щынэлрэ бжэнылрэ щымыщІэну...

Толэ абы зыгуэр пидзыжыну хуежъати, «дефэмэ, жыпІэнщІ!» – жери КІытІэ жьэдигуэжри бжъэр зэдэтІэ-тащ. Борщ фалъэшхуэ зырызыр ирахъупыкІыу я жьэр ущІауэ къэтІысыжа лІы гупым я гум илъыр сэ сызэгупсыс дыдэрат: «Сыту пІэрэ иджы къытхуахъынур?!» Абыи куэдрэ дыпэплъакъым. Надя, зэрыхуэІэту, лы гъэжъа тебэшхуэ стІолым къытригъэуващ. Абы кърагъэуэвкІыжащ лыр зралъхъэн тепщэч нэщІ зырызрэ хугу пІастэ хуабэ зэрылъ тепщэч зырызрэ цІыху къэс хуэзэу. Толэ хуэмышэчыжу епхъуэри тебэм и щхъэр триудащ:

– У-у-у... Мыр зымышхыу хэкІыжам, ялыхъ, гушІэгъу къыхуэщІ. Догуэ, мыр сытыл, ТІырэвич? – жиІэурэ Толэ тебэр и гуахъуэмкІэ зэІещІэ. – Алыхъыр согъэпщІ, мыр

чистәу мы губгъуэ бжэн кІуэцІым. Зыгуэр къыткІэщІэп-щІыхъащ. Дэнэ щыІэ мыбы и лыр? И фэри? И щхъэри?

– Куэд пщІэну ухуейщ уэ, хирург. КъыплгысаІамэ, шхыи гъуэлгыж, пщэдджыжь нэхумыщу укъэтэджын хуейщ.

– Сэ спхыр къыздикІар сщІэн хуейщ! – Толэ щытригъэчыныхым, КІытІэ лыр пхъэ бжэмышхышхуэмкІэ ди тепщэчхэм къригуашәурэ жиІащ:

– ЩакІуэ гуп ехыжат мыбыкІэ ноби, сыкъэзыцІыху яхэтти, кІуэцІыр къызатащ...

КІытІэ жиІар зи фІэщ хъуами мыхъуами лы тебэр яунэщІри, зи гуэныхъ къатемыхуэну къалгыта я ныбэхэм телъэщІыхыжу гупыр зэбгрыкІыжащ. Ди пхъэбгъу унэм дыщыкІуэжым, КІытІэ зэгъуэкІыу зыкъызбгъуригъахуэри си Іэблэр къиубыдауэ къызжеІэ:

– Мухъэмәду си псэм и хъэщІэ. Сэ иджы зыгуэркІэ сынолгәІунут.

– ЖыІэ, КІытІэ. Тхъэм слъэкІыну къыпщІигъэкІ закъуэ.

– Ар плъэмыкІын лгәІукъым, си къуэш цІыкІу.

– ЖыІэ-тІэ, сыхъэзырщ уи хъэтыр слъагъуну.

– АтІэ, си хъэтыр плъагъунумэ, пщәдей мыбыхэм я гъусәу щакІуэ умыкІуэ. Уэ абы зыри къыпхуищІэнукъым. Япэр ару, уэ щәкІуэным удихъэхыркъым. Пәжкъэ?

– Уэлэхыи, пәжмэ.

– ЕтІуанәрауэ, уешащ, гуэбән пщІынци уи нәгу зэрызиужъари пщыгъушщәжынущ. Узыщыужа шы тесынми уи куэхэр тІәкІу игъәуза хуэдәу къысфІәщІащи, ари пәжкъэ?

– Уэлэхыи, ари пәжым.

– Ещанәраци, а уи гъусищри цІыхуфІ защІәщ, ауэ убегъымбарми, езым зыкъагъанәу зы псәушхъэ къуагъәукІыну и ужь итынукъым. Ари пәжщи, сә къызәдаІуи зыхәгъәкІыж а пщәдей щакІуэм. Зы псәушхъэ къызәрамыукІынури си псэм ещІә... КъызәдаІуи умыкІуэ. Ныщхъәбә пщә телъкъым, нэхушым деж къытримышхэмә, сә игъащІәм умылгъәгъуа икІи зәи уигу имыхужын дуней дахащә уәзгъәлгәагъунщ.

– СынодІуәнщ, КІытІэ, ауэ дезертир къысфІамышцын папщІэ сыт щхъәусыгъуәу сщІынуэр?

– Дезертир, жыпІа? Уэлэхыи, а псалгә жагъуэр уэ пкІәрымызәгъәну, – жиІәри, КІытІэ мащІәу къызәрыІәнкунам гу лгыстащ, ауэ къисхаи щыІәкъым. – ИтІанә, щхъәусыгъуәу сщІынури къызжеІэ.

– Пщэдджыжь фыкъәзгъәушынуши, укъызәрызәфІәтІысхъәу уи куэ лыпщІәхэм телуәтыхъ, зә щәІу, адәкІә псори сә си Іуәхуш...

Араш зэрыхъуари. Сэ си гугъу кымыщIу, КIытIэ мохэр кыигъэушри занщIэу собранэ ищIын щIидзащ:

– Мухъэмэд мыбы кыщIыдэфшар зевгъэгъэпсэхуну арамэ, и гугъу фымыщIу фэ фыкIуэ. Дыгъуэпшыхъ фыккыщыдэсшыжым «си куэр уанэм игъэузащ» жери кысхуэтхъэусыхащ. ЩакIуэм фыккыкIыжмэ, фышхэу фежъэжыну жывоIэ. А псор абы кыитехъэлъэнущ...

– Ар кыпхуэдгъанэр Iуэхут, жъэкIэ птхъэлэнщ, – жи Толэ.

– Уэ кыыщызэлакIэ, ари зыгуэр хъунщ, хирург, – КIытIэ япэ иту кыщIэкIати, модрейхэми загъэгувэжаккым. Шууищыр нэхуш кIыфIым хэкIуадери, дэ тIур дыккызэхуэнащ. Езыр дымылгагъу щIыкIэ збзийр Iуащхъемахуэ кыитежэбза дыгъэм нэхуш кIыфIыр зыIурилъафэри, КIытIэ дыгъуэпшыхъ зи гугъу кысхуищIа дуней дахащэр къэунэхуащ. Мазэр Iуащхъемахуэ пщэдыккъ кыыдэтIысхъащ. Жэщ псом хъэршым кыилыдыкIа вагъуэхэр нэхъ фагъуэ хъуами, иджыри нэм къеубыд. Мазэри вагъуэхэри лъэныккыуэ иригъэзу къэунэху махуэщIэм тепщэ зыхуэзыщIыну дыгъэри и пшэплъ плащIэм кыпхыпшри и махуэ гъуэгуанэм кыитеувауэ кыпхуогуфIэ. Ахэр сэр-сэру къэслгагъуху зыри жызымыла КIытIэ иджы хуит хъуащ:

– Мис мы дуней дахащэр иджы хуэдэ августым и етIуанэ Iыхъэм къриубыдэу илгъэсым зэ къэунэхуу араш. Дапщэ дунейм ехыжа, мыр ялгагъун дэнэ къэна, апхуэдэ щыIэххэу ямыщIэу. Илгъэс псом сыпоплгъэ сэ абы, Мухъэмэд, слгагъуху къэси нэхъ щIалэ сыккыохъуж. Уэ утхакIуэщ, мыр щыплгъэгуакиэ, ялыхъ, узгъэпщIащ, дяпэкIэ нэхъыфIыжу утхэ умышхунум. Ауэ а птхынухэм сэ си щIи зыгуэрурэ зы щIыпIэ деж ккыщыхэгъэщ...

КIытIэ жиIэхэр апхуэдизкIэ и фIэщ хъужырти, сэри дяпэкIэ нэхъыфIу сытхэфыну си фIэщ ищIауэ ккысфIэщIыжат. Уеблэмэ, уэгум дэплгъейныр духуу щIылгъэм дыккытенэжа нэужь, сэ ккысфIэщIащ тхакIуэм зыгуэр итхын папщIэ нэхъ зыхуэныккыуэ дыдэ гуккыдэж, те-гушхуэныгъэ (урысыбзэкIэ жыпIэмэ: вдохновение) жы-хуалэр си псэм къепщIауэ. Пэж дыдэу, ар телгъыджэщ. Уи щхъэ куцIым, мотор трагъэувам хуэдэу, дунейр ккызэхежыхъ, ккыздрихри умыщIэу псэм зэригъэзахуэ къомыр гу заккыуэм ккыхузэщIэккыуэрккым. А псори бзэхыжынурэ нэщIу уккэнэжынуш, Iэмал иIэмэ, нэхъ узыхуеину гуэрхэр ккыхэпхъуэтыкIи уи гущIэм и планэпэ гуэрым деж щыгъэпщкIу, зэ ккызыккыуэпхы-жыну. Мис апхуэдэ гуккыдэжым ккыуита дэрэжэгъуэр зыхэплгъхъэф тхыгъэраш нэгъуэщIми и псэм узэры-

лъялэсыфынур...

Сыт иджы кызыэпсэлъэну кьеблауэ кыысфлэщла КЫтлэ сылэщлэхыу мы щэдджыжь нэмэзым сезыхъэжъар?! Уи лэпкълэпкълэмы узыфэ гуэр хэтми, абы нэгъунэ заригъэуцэхуу, псэри зэригъэтынш, гури зэригъэбатэ, лъэри зэригъэжан кыыздиклар умыщлэу кыпхыхъа а гукъыдэжым! Сэ абы апхуэдизклэ срихъэжъати, зыри кыызыжъэдэмыкла КЫтлэ сригъэушцлащ: «Сыт, КЫтлэ, узыхуейуэ кыызжумылэфыр?!» Арауэ кыыщлэклынт мыбы дыккызызэрыдэклрэ сэ абы и нэгъу ислъагъуэри.

– Ялыхъ, узгъэщцлащ, сыккыумыщлам, Мухъэмэд, ауэ дауэ си клуэщлэмы уккызэриплъар? Щцлэжрэ, дыгъуэпшыхъ «щаклуэ умыклуэ» щыбжеслам, «дезертир кыысфламыщыну плэрэ» зэрыжыплар?

– Сощлэж. «А псалъэ жагъуэр...» – жыплэу тлэклуэ лэнкун узэрыхъуами гу лъыстат, ауэ зыри кыисхакълэмы.

– Уэлэхыи, зыри кыыумыхыами, куэд кыиклыу илъяэс лэджэ щлауэ сэ ар клуэщклэ кыыздызохъэклым, си къуэш цыклуэ.

– Зыри кыызгурылуакълэмы, – жызола, кыысщхъэпэн гуэрэмы и клэлэ кыыслэрыхъауэ абы сыккыкълэу кыысфлэщлауэ, си псалъэгъур тезгъэгущхуэну.

– Орденилрэ медалитхурэ кыыхэсхыу си лъакъуэр зыхэслъхъа зауэм кыыздисхауэ, уэлэхыи, нобэм къэс сэри кыызгурымылуэжу кыыздызохъэклым, Мухъэмэд, а псалъэ жагъуэр. Цыхум хуэсгуэтэнуй иджыпсту флэкла сытемыгушхуа. Иджы сыт, си ллэгъуэ хъуащ, гъэру щытахэри, тутнакълэщым исахэри ллэхъужуэ кыыщидзыжащ. Сэ а псалъэ угъурсызыр си лъэмбым кыиувэу си гъащлэ псом къесхъэклэщ. Щысслэрыхужари кыысфлэзыща инэралым и зауэ гъуэгуанэм теухуауэ итхыжа тхылълэмы гушцлэгъуэ кыыщысхуищлэжа нэужьклэщ.

Иджыт КЫтлэ зи гугъу ищлэыр кыыщызгурымылуэххэр, ауэ абы и нэгум ислъагъуэрт апхуэдэу абы жеплэ зэрымыхъунур. лэсэу, лэзэу щлэушцлаурэ, абы кыилуэтэжыну хуей щхъэклэ, хузэклэлтъымыгъэклуэж и гукъеуэр кыыжъэдэшын хуейт. Апхуэдэуи щцлащ.

КЫтлэ и лъакъуэр зыхилъхъэу и псэр кыызыхихыжа зауэм езым и еплъыклэклэ еплъырт. Ар тэхуэртэкълэмы абы хэтахэми хэмытауэ абы тепсэлтъыхъхэми я кълэуэтэжыклэм. Дэ, журналистхэр, куэдрэ дрихъллат илъяэс 18 примыкълэуэу лъалуэу фронтым яфлэклуауэ жыхуалэ лэджэм. Арат абыхэм ящытхъун кыызэрыщлэджэри. КЫтлэ ар идэртэкълэмы, щлэы дупсуи кыилъытэрт.

Дунейм теткы́м а сэ сыщІэдыхьэшхар зигу кы́акІын. Жы́золэри сфІэнапэтехщ. НэгъуэщІ кы́ызогупсыери, иужь дыдэу уи жьэм кы́ыжьэдэклар пцІыуэ улІэну сыт-кІэ нэхъыфІ? ТІум цыгъуи солІэ, пцІы пхьэ супсын?..

Зауэм и пэкІэ ди кы́уажэм дэтащ ХьэтІохъушо-кы́уэхэ я мэджыту цытауэ мывэ унэшхуэ. Ар кы́уажэ щІалэгъуалэм я зэхуэсыпІэт, я гъэсапІэт. Абы кы́эфэ-ным цыхуагъасэ гупым сыхэтт, бжыамийми Іэзэу сеп-щэрт, уэрэди жысІэрт, сытми сыхэзагъэрти, артист хьэзыру сыкълъытэрт. ЕджэнкІэ сыбэлыхьыщэтэ-кы́ым, артист фІэкІа нэгъуэщІ сымыхъуну жалэрт. Сэри, ар си фІэщ хъужауэ, сыгушыІэрейт, сыжьэрэІурэт. Си ауаным гъунэ имыІэжу апхуэдизу ехьэжьати, жьы хъуауэ кы́мытэджыжыфу пІэм хэлъ си анэшхуэм деж нэсырт. Сыкы́ызэрыщІыхьэжу фызыжы́ым сыбгъэдэ-увэрти, сыпамэ хуэдэу зысщІырт: «Фу-у-у, нанэ!» Лажьэ зимыІэ нанэ тхьэмыщІкІэм зызэхуишэурэ нэхъри цІыкІу хъуат: «Алыхьым и псэ» пцІы зэфзэщым, ауэ зы Іу бахъэ щымыІэ...»

Арати, сыкы́ыщІэкІыу сыщІыхьэжыху, нанэр си ауант. Ди анэр пхыдащ, щымыхъум, бэлагы́мкІэ кы́-зэуащ. Сыгурбиянт, сыщыхуэмыгувыІэм, ди анэр губ-жьащ: «А, щІалэ угъурсыз, мы фызыжъ лажьэншэр мыпхуэдизрэ умыгъэбампІэ, Алыхьым зы бэлыхъ кы́п-трилхьэнщ...» Абы цыгъуи кы́ызгурыІуа бэлыхьыр иджы мис – кы́ысщІыхьащ, – жысІэу арат емыкІурэ емыщхъу сыщІэдыхьэшхар.

Си псэм телъ гузэвэгъуэм кы́ызжьэдихур зэхэзых-хэр хэти дыхьэшхащ, гъаи кы́ахэкІащ. Сэ схуэдэу урыс щІалэ ныбжьыщІэ цІыкІу шынелыр щылэлу утыкум кы́илъадэри командирым и пащхьэм лъэгуажьэмыщ-хьэу иуващ: «Алыхьым и хьэтыркІэ, мыр фымыукІ, сэ сывукІ абы и пІэкІэ...» ЗауэлІхэр кы́ызэщІэващ. ПцІы хэмылъу, сэ псоми фІыуэ сыкълъагъурт. Дакы́икъэ псэхугъуэ дихуамэ, зыгуэрхэр яжесІэурэ згъэдыхьэш-хырт, сакъыхуэфэрт, ислъэмей сщІырт, уэрэд яжесІэрт. Зэгуэрым, атакэ дыкІуэным и пэ кы́ихуэу нэхущым «Нартыжъ и уэрэдыр» шейтІаным хуэдэу зызэкІэщІэс-шу, си Іэхэр дэсщІу сыкІийуэ, зыхэстІэу яжесІэри, ягу ирихъауэ Тхьэ щалуэжырт шынэ жыхуалэр ямыщІэжу. Командир полковникыр и нэр кы́истриубыдауэ зыкъом-рэ кы́ызэплъри, е и бын игу кы́экІыжа, е ягу сыпымы-кІарэ, Алыхьым гущІэгъу кы́ысхуищІри сыкълэащ.

Си гъусэхэм сыхапхъуэтри, тезыр тралхьэу нэхъ зауэ ІэнатІэ гугъу дыдэхэм, псэзэпылхьэпІэхэм Іуагъэ-хьэ батальоным, штрафной жыхуалэм, сагъэкІуащ. Ауэ

сэ абы щхьэкIэ сыгузэвэжыртэкъым. Уеблэмэ нэхъ къасщтэрт.

А зэрат сэ си гъащIэм апхуэдизу сызэрышынар. Абы си гур мывэу игъэжат, шынэ жыхуалэр сщIэжыртэкъым. Зауэм и дэтхэнэ лъэбакъуэри псэзэпылтхьэпIэщ, ауэ тезыр птелъу зауэм уIухьэныр ажал зырызыххэ псоми къыпхуагуэшауэ уи гуфIакIэм дэлъу уежъэным хуэдэт. Хуэдэ къудейтэкъым – ара дыдэт. Батальоныр дызыкIэраутIыпщхьа Iуащхьэм и щыгум къыщылталъэ нэмыщэ пулеметым хьэдэлъэмыж дызэтрищIат. Къэна тIэкIум ди щхьэр къэтIэтмэ, ажалыр хъэзырт. Ауэ ди ужькIэ ниIукI «Вперед!» макъри зэпыуртэкъым. ИтIанэ тIу дыхъуу дызэгурьIуащ гъуэры-гъуэрэ гранат ддзыуэрэ, абы къиIэта сабэр тIысыжыху адреир дэпщурэ, Iуащхьэ щыгум дихьэну. Ди насыпым къихьщ, Тхьэр къыддэлэпыкъури, ар къыдэхъулIащ. Пулеметым и «жъэр» зэредгъэубыду, Iуащхьэм кIэрылхэм зыкъалэтри лъагапIэр къэтщтащ. Си гъуса щIалэ хахуэмрэ сэрэ медаль къыдатащ, ауэ дгъэзэкIуэ-жын хуей тезырым и лъэбакъуэ закъуэт а медалыр. СэркIэ нэхъыщхьэр аратэкъым – пэж дыдэу, иджы шынэ жыхуалэр сщIэжыртэкъым.

* * *

Тезыр зытелъ ди батальоныр, тхаукIыкIам хуэдиз къытхагъэхъужри, нэхъ зауэ гуащIэжым дыIуашащ. Сызытеунахъуэ пэта а танк сыхьэт мыгъуэм ежъэным аргуэру и пэм сыкъыхутащ. Пулеметым щыгъуэ си гъуса Федя щIалэщIэм сэрэ ныбжьэгъу дызэхуэхъуауэ дызэкIэрыкIыртэкъыми, ари къызбгъурытт. ИгъащIэкIэ сымышынэжын си гугъати, сыкъэскIащ. Ауэ иджы дыфоч пцIанэтэкъым – гранат къыдэблэкIат. Федя сэрэ зыр зым дрикомандирт гъуэрыгъуэу. Езым къысхуйщI унафэр сэ згъэзащIэрт, сэ хуэсщIыр – езым. Арати, къытхуокIуэ нэмыщэ танкыжыр, колхозым дыщылажьэм диIа бригадир къуиижьым ещхьыркъэпсу, узыIуридзэн хъэзыру шынагъуэу. «Сэ ижьымкIэ, уэ сэмэгумкIэ къыпыдожыхьри дяку къыдыдогъэхьэ», – жи Федя. «ИтIанэ гранаткIэ дыкъоуэ», – къыпызодзыж сэ. Апхуэдэуи дощI. МафIэм ис танкым зи гранат те-хуар Федя сэрауэ желэ, сэ езырауэ жызоIэ. Иджы къыкъуэкIа танкым пулеметкIэ къиукIырти, ди нэхъ щIыбагъыIуэкIэ щылэ окопэм ис къуэдыпшыныжхэми

мэжалІэми, дыпІыщІэми, нэгъуэщІ дыхуейми – арат. Мыбы щыхабзэрат: шылэныгъэ пхэлъмэ, узэцэм утекІуат, упІэщІамэ – къыптекІуат. Ди Федя цІыкІу, жетІэххэурэ, зы лъэбакъуэ пхэнж ичри, и гъущІ пыІэм шэр имыгъэбгъунлъамэ, и щхъэр къыпхрауд пэтащ.

Мазэ зыщыплІым снайперыгъэм цІэрыІуэ срихъури, етІуанэ Вагъуэ Плгъыжь орденри къыызатауэ, газетхэми сыкъытрадзауэ, гуауэшхуэ къытщыщІащ: сэ сызыгъэса, къуэш нэс схуэхъуа, Славэ орденым и степень псори къэзыхъа сержант нэхъыжыыр къаукІащ...

* * *

КІытІэ къысхуиІуэтэж и зауэ хъыбархэм сфІэфІу, зыгуэрхэр стхы мыхъумэ, зэпызмыуду седаІуэрт. Арабы зыкІэ и гум хыхъауэ, зэкІэлгыгъэплэщІэу, зэми къэгубжыжу жиІэжырти, зэпыгудыпІи къуитынутэкъым...

Сэ зауэр слъэгъуащ, ауэ сыхэтакъым. КІытІэ и хъыбар мы стхыжым зауэм и хабзэхэм темыхуэ е къемызэгъ гуэрхэр хэтынкІэ хъумэ, къысхуэвгъэгъу. Апхуэдэу щІыжысІэм и щхъэусыгъуэри сыбзыщІынкъым: мыхэр къыщызжаІэжым, «сыщыгуэу пІэрэ?», «апхуэдэу пІэрэт?», «илъэс куэд дэкІащи, фІыуэ сымыщІэжынкІэ мэхъу» жиІэурэ, КІытІэ мызэ-мытІэу хэгупсысыхъащ.

– Пщэдджыжь нэмэзым уи щхъэр соудэгу, Мухъэмэд, – жиІэри КІытІэ и нэр къыстриубыдащ, – мыр щІыпхуэсІуэтэжыр, уэ утхакІуэщ, иджыри къэс псэкІэ къыздесхъэкІауэ ахърэтым бампІэу здэзмышыну аращ. Ялыхъ, узгъэпщІащ, Мухъэмэд, мы уэ уэзгъэза дзыхъыр нобэм къэс цІыхум хуэсІуэтам. А сышынау танкым сыкъызэрырихужъар, тезыр зытель батальоным сызэрыхэтар си зауэ тхылъым итащ, зы щІыпІи къинагъэнущи си напэр мэс. ОрденигІрэ медалитхукІэ щІэсхъумэжащ а емыкІур, си лъакъуэри хэслъхъащ, итІани си Іуэху зыгъета псор ящІэркъымы, утыку срашэу щыгхъупсыр къыщызэгъэжэхкІэ соуКІытэ, зэфІуцІэхэм сахуэКІуэркъым.

– КІытІэ, сыт а жыпІэр! Уэ улІыхъужыщ, апхуэдэ дамыгъэ зиІэхэр куэд хъуркъым. Зы лъэбакъуэкІэ ущыуамэ, минкІэ бгъээзэкІуэжащ.

– Сыщыуакъым, Мухъэмэд, сышынащ. А зэзакъуэращ сызэрышынари. «Сэ сышынаркъым» жызыІэм зауэр зищІысыр ищІэркъым. Моуэ, уэ пхуэдэу, зыгуэр схуэтхыу, Алыхъым и ІэмыркІэ, сэ стхыжащэрэт а си

Іуэхур кыызерекІуекІар. А пхуэсІуэтэжар Тхьэр зэбга си гъащІэм и зы теплъэгъуэ тІекІуц, Мухьэмэд. Зауэм хэтауэ зи цхьэм шытхъужым нэхъ си жагъуэ, Ялыхъ, узгъэпцІащ, шыІэм. Сэ а напэтехыр срихъэжъуэ нобэ кысшыцІауэ Тхьэм кыщІимыгъэкІ. Сэ бжесІэжыну си Іупэр щІэпІэжъажьэр си лъакъуэм и Іуэхурт.

– Арат, КІытІэ, сэри, зыгуэр стхыжын хъумэ, нэхъ кысщхьэпэнур, – шыжесІэм, ар и гуапэ зэрыхъуар и нэгум ислъагъуэри, аргуэру сыкІэлтылгъэІуащ.

Зэманыр гъэмахуэ шылэ пэтми, жэщыр щІыІэтыІэу щытми, дыгъэр Къэнжал лъэгу хуиту кыдэпса иужыщ дуней дахащэм зыщызэкъуихар. Пхъэбгъу унэм нэхтэрэ бжэІупэ удзыпцІэр псэм нэхъ фІэфІти, КІытІэ, и щІакІуэр иубгъури, и зауэ хыбарым пищащ:

– Зауэм кыщымыхъу шылэкъым, ар зи нэгү щІэмыкІам и фІэщ пхуэмыщІынкІэ хъунуц. Арати, сержант нэхтыжъыр тфІэкІуэдри, Федя сэрэ тхъемыщкІафэ кыттетуауэ зауэ ІэнатІэ Іэджэм дыкыщыщІидзащ. Абы зыри тыншу хэткъым, псори зэхуэдэу псэзэпылтхьэпІэщ. Дауи, псоми я зэхуэдэ къалэн нэхтыщхьэр зыщ: бийм текІуауэ хэкур хуит къэщІыжынырщ. Ауэ абы бгъурыту дэтхэнэми езым и къалэн цхьэхуэ илэжщ – уи гъащІэр хыумылгъэхуэ зауэм псэууэ кыыхэкІын. Дэтхэнэми езым и псэр ехъумэж. Аращ хабзэкІэ узэджэ мыхъун хабзэ ткІийхэри зауэм кыщІыщрагъажьэр. УкыикІуэтмэ, ууейм уиукІыжын, фадэ урагъафэу зауэм уІуагъэхъэн жыхуэпІэр адэкІэ кІуапІэ зимыІэж Іэмалыншагъэм кыыхэкІащ, армыхъумэ сыт хуэдэ лъэныкъуэкІи къемызэгъщ. Е гъэру щыта къомыр зэрагъэпудар хъурэ?! Гъэр зумыщІу зыбукІыжын хуейт. Хэт ар зылгъэкІынури, сыт хуэдэ хабзэ цІыхум и псэр и ІэкІэ хихыжыну хуэзыгъэувыфынури? Егъэлеяр куэду щыІащ, ауэ сыту мыхъуами нэхтыщхьэр бийм текІуэнырти, кыдэхъуллащ. А быркъуэшыркъуэ къэзбжа къомыр сэ си Іуэху еплгъыкІэ къудейуэ аращ, Мухьэмэд. Зымыдэни Іэджэщ.

* * *

Ауэрэ сэри сержант кысфІащри, сызэрыгуащІэм нэхтэрэ нэхъ гуащІэж сыхъуауэ, «За Родину! За Сталина!» жысІэу сыкІийрт. Нэхущым щІадзэу сыхъэтитІ нэблагъэкІэ топкІэ ирауцэбыхъа къалэ цІыкІу гуэрым лъэсыдзэр дыздебгъэрыкІуэм, дызыпэмыплгъа автоматчик гуп лъэщ кытпэтІысауэ кыщІэкІащ. Ди фочыр

япэлъэщыртэкъым, ди топхэр тпэлэщлэт, танк ди гъусэ-тэкъым, гранаткIэ уалъэлэсынутэкъым. Губгъуэ нэкIу хуэгъэзыхыгъуэм «УракIэ!» дышхэщылгъэдащи, автоматкIэ дыкыщIагъэлъэлъ. Абдеж си лъакъуэ лъэныкъуэр къагъэщащэри, мэш пхырым хуэдэу сыукIу-риящ. Федя сыкыипхъуэтауэ, командирыр кIэрахъуэ къыха илыгъуу, «Вперед!» жиIэу, къэсащ. Апхуэдэм деж уIэгъи укIыгъи я Iуэху зэрахуэжыркъым, псори къэгъэнауэ къыппэува бийм текIуэн хуейщ. Федя тхэ-мышкIэр стекIуэдэж пэтащ. Сытми, зэ сщхэщыкIри мыгувэу къыгъэзжащ. Си лъакъуэ пылэлыр зэры-хъукIэ пипхыкIщ лъы сщIэмыкIынуи, срилгъэфэжащ, ди ужь ит санитаркэхэм ящыщ гуэрым сылэщIилъ-хъэри, езым игъэзэжащ, си сержант къалэнри езым и пщэ дилъхэжащ.

Лъыуэ къысщIэнам нэхрэ нэхтыбэ сщIэкIауэ, Надя зи цIэ санитаркэм уIэгъэщым сынигъэсащ. Япэу къызэплгъа дохутырым, мыбы и лъакъуэр пымыхауэ хъунукъым, ар нэхъ иужькIэщ, жери лъэныкъуэкIэ срагъэкIуэтэкIащ, ауэ зэуапIэм сыкъыIузыха Надя и гущIэгъур сэ нэхъ къыслъыса хъуащи, збгъэдэкIыр-къым. Си лъакъуэм зыкъомрэ къепэщэща нэужь, къы-зоIушащэ: «Пумыгъэх, яхуэгъэхъужыну къысфIощI...»

Хэт хуейт и лъакъуэ пахыну? Сэ абы нэхрэ ажалыр нэхъ къэсщтэнут. Сызэрынэсыжу къэсшэну къызэжъуэ, письмо зэхуэттхыу хъыджэбз сиIэт. Лъакъуэ лъэныкъуэ-кIэ упкIэу дауэт абы узэрыхуэкIуэжыну. «ПщIыхъэлIэ фейцейхэм сыхэкIыркъым, уи пщхэм хуэсакъ...», – жиIэу иужьрей письмохэм ящыщ гуэрым къызэрырит-хар сигу къэкIыжащ...

Иджыри къэс фашистхэм сезэуамэ, иджы дохутыр-хэм сезэуэн хуей хъуащ, си лъакъуэр пезмыгъэупщIы-ну. Дохутырхэм я щэхухэр зыщIэ Надя къыщIэлъадэр-ти къызэлIушащэрт: «Арэзы умышъу...» Езы дохутырхэр гъуэрыгъуэурэ къыщIыхъэурэ къызэпсалгъэрт: «Зы лъакъуэкIэ упсэум нэхтыфIщ, лъакъуитI упыту улIэ нэхрэ. Зауэм укъызэрелам уцыгуфIыкIыным и пIэкIэ, иджы уэр-уэру зыбоукIыж. Хэт хуейт уэ лъакъуэ лъэны-къуэу иутIыппщыжыну, нэгъуэщI Iэмал дилэу щытамэ...»

Апхуэдэ псалгъэ Iэджэ Iэджэм къызжаIэрт, ауэ сэ сызыIыгъ гупсысэм сиутIыппщыртэкъым: лъакъуэ лъэ-ныкъуэу сыкъанэрэ сылIэрэ нэхтыфIым хэдэныр су-хыртэкъым. Дохутырхэм дежкIи си лъакъуэм зрамы-гъэлIалIэу пахрэ ежъэжмэ нэхъ тыншу къысфIэщIати, къызэлъэIуу, къыздэхашIэу къызэрызэпсалгъэр къыз-гурымыIуэу сыкъэгубжырт: «Сэ илгъэс тIошI сыхъуа

къудейщ. Фыз къэсшэн хуейщ. Сэ хъыджэбз дахэ къыс-поплъэ. Хэт лъакъуэ лъэныкъуэ флэкI зыпымыт ныкъуэ-дыкъуэ хуейр? СрелIэ! СрелIэ! СрелIэ! А фашистым и автоматым и пэр тIэкIу нэхъ къиIэтамэ, псори зэфIэ-кIри фэри сэри дытыншыжат...»

Апхуэдэ псалъемакъхэр нэхъыбэу зэриухыр нэп-скIэт. Зыри щымыхъужым деж Надя къызаутIып-щырт. А зырат сэ дзыхъ зыхуэсшIыр. Ар ящIэрт доху-тырхэми, ауэ ягу къэкIыртэкъым «арэзы умышъу, Iэмал щимыIэжым деж, сэ бжесIэнщ...» – къызэрызжиIэр.

УIэгъэщым си лъакъуэм флэкIа Iуэху ямыIэжым хуэдэу тхьэмахуэ екIуэкIащ. ИтIанэ дохутыр псоми я нэхъыщхьэ ермэлы лIы къамылыфэр си деж ныщIы-хьащ. Си гъусэу пэшым щIэлъхэм ящIэупщIэри, сэ къызбгъэдэтIысхьащ. ТIэкIурэ си нэгур зэпиплъыхьщ, мащIэу къысхушIэгуфIыкIри жиIащ:

– СлIо, си кавказэгъур хуабжъу укъэшынауэ жаIэри пэж? Хьэмэрэ пцIы къыптралъхьэрэ?

– Хьэуэ, сышынакъым. Ауэ си лъакъуэр къэзгъанэу сыкIуэжыну сыхуейкъым.

– Къыумыгъанэ уи лъакъуэр – здэхьыж. Ауэ япэ-щIыкIэ уи псэр къедгъэгъэл. Зауэм укъелауэ уи IэкIэ зумыукIыж.

АдэкIэ ермэлымрэ сэрэ ди псалъэр къызэрэкIуэкIа псор къысхуэгубзыгъыжыркъым. Ауэ «къыумыгъанэ – здэхьыж уи лъакъуэр», и фIэшү жиIэрти, ди муслъымэн диным зыгуэркIэ пыщIауэ къыпщыхъуауэ пIэрэ жызоIэ. Сэри, си цхьэ ундэрэбжъам ар зэритIысхьар сщIэркъым, си лъакъуэр пахрэ здэсхьыжмэ, пыту сыкIуэжам хуэдэу къысфIэщIыжырт...

Арати, си лъакъуэр пахыну сыарэзыуэ Iэ трызагъа-дзэри, мы сызэрыплъагъум хуэдэу сащIащ. Абы щыгъуэ сыщIалэщIэт, иджы лIыжъ сыхъуащ. Ауэ нобэми сщIэр-къым пезгъэхын хуеями, пезмыгъэхамэ, хъужыну цытами.

КIытIэ и гур къызэфIэзэрыхьри, мыпсэлгъэжыфу и нэпсыр къыщIэукIуриикIащ. Макъыншэу и кIуэцIым игъыхьыжырт... ТIури дызэмыплъу икIи дызэмыпса-лъэу тэлай дэкIа нэужь, абы жиIащ:

– Апхуэдэ лIыгъэншагъи къыскъуокI сэ лIыжым, Мухъэмэд, емыкIу сыкъыумыщI. ЦIыхухъу нэпсыр нэхъ шыугъэщ. Жъы сыхъуху сызытета мы дунеижьым, абы сыщIытетари къызгурымыIуауэ сылIэжынущи, аращ згъейр...

Апхуэдэу иригъажьэри, зэи сымылгъэгуа а пщэд-джыжъ дахашэм зыкIи емыкIу цытыкIэм иувауэ, зы-хуейри жиIэнури имыщIэж пфIэщIу, хужымыIэ гуэрхэ-

ри зэриггээшцкүр белджылыуэ, а цыху гушыларей
нэщхыфлэм емыщхыжу, и нэ нащхыуитлэ жэм гээп-
щкүа гуэр кьалгыхуэжрэ ямыгхуэт хуэдэу, зэкIалгы-
гээпIащкүэ псалгэрт ар. Зым хэкIмэ, зым хыхьэрти,
кьриггэжьэр и кIэм ниггэсыртэкъым. Кьызгурымылуэ
гуэрхэмкIэ сеупщIынуми, псалгэпIэ кьызитыртэкъым.
Си жьэр зэрызэтесхыу, и Iэр кьысхуищкүрэ, «уи псалгэр
фIыкIэ уIыгъ, Мухьэмэд» жиIэрти, езым кьриггэжьари
щыггупщэжырт.

КIытIэ жиIа псоми, жимыIэфами сэ кьыхэсхыжар
мырац: зауэм кьытрильхьа хьэзабыр псэкIэ зыггэву
псэу цыххут ар. Си лгакхуэр хэслгхьами, си псэр кьы-
хэсхыжащ, жиIэу и гур иггэтIылгху псэуфыртэкъым.
И Iуэху зыхэлгхри зыхэмылгхри зэриггэзахуэу, зыри
щымыггупщэу, зыхуиIуэтэнур и щыхуиIуэтэнур имы-
щкүэ кьрихьэкIырт абы щIым здыщIихьэну хуэмей
Iэджэ. Иджы сэ сыкьрихьэлIауэ арати, и дзыхь кьы-
зиггээзат. Сы-Шолохов фIэщIым ещхьт.

* * *

КIытIэ жиIэ пэтми хуэмыухыр уIэггэщым щыщкүэ-
лгэм псэм хьэзабу телгарт. И лгакхуэр пахын хуейуэ
кьыжралэхукIэ, ар зэгупсысар кьуажэм кьиггэнауэ
кьыпэплгэ и кьэшэнырт: фIыуэ зэрылгэгхурт, нэггхуэ-
щIи хуейтэкъым. Ауэ лгакхуэ лгэныкхуэу хуэкIуэж-
мэ, дауэ хьуну? КIытIэ иггэвхэр ар зэуапIэм кьыIузыха
медсестра Надя хуиIуатэрт, гущкIэгху кьыхуиIэт, и гур
фIы кьыхуищкүрти. Уи лгакхуэр пымыту укIуэжмэ,
абы щхьэкIэ кьыбдэмыкIуэжыну хьыджэбзым ухуеих-
хэкъым, кьыжриIэрт.

Зауэм щыггхуэ, уи лгакхуэ е уи Iэ пахын хуей хгумэ,
дохутыргхэр кьолггэлунуи, апхуэдизрэ кьолIэлIэнуи кьы-
щкүэIэIынтэкъым, ауэ Надя и хьэтырт дохутыргхэр тэ-
маккIыхь кьыщкүэIыхуэхуар. И лгакхуэр паха нэужыщ
КIытIэ и хьыджэбзым письмо кьыщыхуитхар. Надя
ечэнджэщати, абыи триггэгхушхуат, пэжыр ищкIэмэ нэхьы-
фIщ, жери. Махуэри, сыхьэтри, даккьикгэри ибжу пэп-
лгэрт ар жэуапым. Ауэ зыри щыIэтэкъым. Псалгэр фIэкIа
нэужь, ар мыжеижу кьыхэнащ. Нади, зыми щымыу-
кIытэжу, и гур иIыггху кьэнат, мор фIэггхуэныхь хгхуэрэ.

КIытIэ и письмор зыхуитгха хьыджэбзыр колхоз губ-
ггхуэм жэщхэсу щылажгэрти, унэм яIэрыхьащ. И шыпхуэ
нэхьыщкүэ цыкIум зэтричри и анэм кьыхуеджащ.
Унаггхуэри Iыхьлы ггунэггхуэри зэхэлггэдэжащ. Зым

зы, адреѣм нэгъуэщІ жиІаш, ауэ къэзылтхуа и анэр «уи гъащІэ псоклэ лЫ Іэрызехъ уиІэ нэхърэ, лЫншэу упсэумэ нэхъыфІш, ар абы дэкІуэмэ, мо Бахъсэныжъ зыхэздзэжынщ...» – жиІэу тхъэ цытриІухъыжым, зыри пэувыфакъым, хъыджэбзым писъмори ирагъэтхыжакъым. Іуэхур зытетыр КЫтІэхэ я дежи нэсаш. Зи гур сыт цыгъуи кърисыкІыр анэракъэ? ЛЫкІуи имыщІу, КЫтІэ и анэр и цхъэкІэ хъыджэбзым хуэзащ. «Тхъэ, КЫтІэ фЫуи солгъагъум, зауэм и фэбжъри дагъуэ хуэзмыщІынут, ауэ си анэм сыфІэкІ хъунукъым...» – къыщыжриІэм, ар зыкІи хуэмыгъэкъуаншэу, тридзэри хъыджэбзым и анэм хуэкІуащ: «УІэгъэщым щІэлъ тхъэмыщкІэм и гур хуивмыкъутыхъу писъмо тІэкІу хуевгъэтхыж. Зэ къэкІуэжмэ, Алыхъым жыхуиІам хуэдэу хъунщ. ДэмыкІуэми, залымыгъэ ирахынкъым. ГушІэгъу тІэкІу къытхуэфІш...» Абыи хуэгъэдзыхакъым хъыджэбзым и анэр: «Хъэуэ. Си пхъур узыншэщ, лЫ ныкъуэдыкъуэ Іэрызехъэ схуетынукъым. НэгъуэщІ жэуап цыІэну-къым. Фи щІалэр гугъэндэгъэн фымыщІу Іуэхур зытетыр хуэфтх». АнитІыр зэбгъэдэкІыжащ, зым и нэпсыр къышІэжрэ и гур кърисыкІу, адреѣми зыкІи зимыгъэкъуаншэрэ и гур нэхъри игъэбдыдэу.

КЫтІэ и анэм и нэпсыр зэпилъэщІыхъыжщ, зауэм хэтауэ къэзыгъэзэжа, и къуэр школым щезыгъэджа, лЫ Іушц псоми къалъытэ егъэджакІуэ Шэрхъ Къэралбий и деж кІуэри езыр зыхуейм хуэдэу писъмо губзыгъэ – ущие иригъэтхыжащ. Абы кІэлъыкІуэу КЫтІэ кыІэрыхъащ и Іыхълыхэми я писъмо Іэджэ. Ауэ а псоми КЫтІэ и бампІэр ягъэтІысакъым, Надя и псалъэхэм хуэдэу. «Аращ псори зэрыхъур. Сэ иджы зыри кысхуеижкъым. Зы хъыджэбзи кыыздэкІуэнукъым», – жызыІэ КЫтІэ и пащхъэм иувэри Надя къыпыгуфІыкІащ: «ПцІыщ жыпІэр, сержант!.. Уэ хэти кыбдэкІуэнущ. Сышэ, сэ сыбдокІуэ. ИгъащІэкІи узгъэпэжынщ, ІэплІэ-кІи укъесхъэкІынщ...»

Сержантымрэ абы и псэр къэзыхъума медсестрамрэ ягу къызыхуэкІауэ щэхуу яхъумэ, зэхуаІуэтэну дзыхъ зытрамыщІэ гухэлъыр апхуэдэу Надя къыжъэдэхуа нэужь, ар КЫтІэ и уІэгъэ фэбжъми, и псэм телъ уІэгъэми нэхъ хушхъуэфІ дыдэ хуэхъуащ.

Лгъагуныгъэм дэщІыгъуу гузэвэгъуэми зэгъунэгъу ищІа ныбжыщІитІым я Іуэхур зэрыуІэгъэщц даІэтащ. КЫтІэ и уІэгъэри кІыжащ. ЯпэщІыкІэ щІакъуэ башым зригъэсаш, итІанэ пхъэ лгъакъуэм теувэри абы нэхъ езэгъащ, щІакъуэу хыумыщІыкІыщцуи кърікІухъыфхъуащ. Гугъуехъу телгъар ІэщІыб хъужауэ, КЫтІэ езым

и псалгэхэр зыщІэлъ дзапэ уэрэд цІыкІури Іурылтъ хъуат:

Надя, Надя, си Надеждэ,
Сэ си гъащІэм и гугъапІэу
ФІыуэ слъагъуу сэ си нагъуэ...

* * *

Ауэрэ зауэри увыІащ. ТекІуэныгъэр щагъэлъапІэ махуэхэм къыхиубыдэу, уІэгъащым къазэрыщахуегъэ-зэгъым хуэдэу, КІытІэрэ Надярэ я хъэгъуэлІыгъуэри ирагъэкІуэкІащ. Кавказым игъащІэкІэ щыпсэуну къэкІуэну арэзы хъуа Надя и лъэкІуа а тІур япэщІыкІэ абыхэ я деж кІуащ. Украинэм щыщ къуажэт абы и адэ-анэри и Іыхъыхэри щыпсэури, гуапэу ирагъэблагъэри тхъэмахуэкІэ цыхъэщІащ. Я деж шыкІуэжым Надя гузавэрт лІы ныкъуэдыкъуэм дэкІуауэ Кавказ жыжъэр, ямыщІыху адыгэ хэкүр псэупІэ зэрищІынур къыхуамы-дэнкІэ. Ауэ къэхъуар гъэщІэгъуэнщ. Надя и адэр зауэм хэкІуэдэт, и адэшхуэ лІыжыр иджыри лъэризехъэу псэут. Ар япэ дунейпсо зауэм хэтат, лІыгъэ зэрихъахэм папщІэ Георгиевскэ жорым и дамыгъиплІым щыщу щыр къихъат. Хэку зауэшхуэр къыщежъам цыгъуи дзем хыхъэну лъэкІуат, ауэ «улІыжыщ» жари ящтакъым. ИтІанэ и Георгиевскэ жорищыр зыхилъхъэри партым и райкомым и япэ секретарым деж кІуащ: «Сэ япэ дунейпсо зауэм сыхэтащ, Урысейм фІыуэ сыхуээуати мы схэлъ жорищыр пащтыхъым къызитащ. Иджы Ста-линым сыхуээуэнущ...» А зэманым, зыхэплъхъэн дэнэ къэна, узэриІэр ящІэмэ узытекІуэдэнкІэ хъуну пащтыхъ дамыгъэр Іахынути, яритакъым, къайгъэ хадзэну хуежъа-ти, Хэкум зэрихуэпэжыр хэкъ ящищІащ, къыфІа-гъэкІмэ, езы Сталин дыдэм хуэтхъэусыхэну яжриІэри игъэбэяуащ. Нэмыцэр я щІыпІэм къыщысым парти-зану ежъэжа къулыкъущІэхэм тІасхъэщІэхыу къуа-жэм къыданащ. Нэмыцэм я къуажэр яубыда нэужь, бургомистру ягъэувыну цыхуежъэм, партизанхэм хъы-бар яригъэщІащ. Аращ дэ дызыхуей дыдэр, жари хуит къащІри партизанхэм я унафэкІэ лэжъащ. Іуэху щхъэ-пэ куэди зэфІигъэкІащ. Бийр дахужа нэужь, ордени къратри и пщІэр яІэтащ, цІэ лейуэ Великий Дед къы-фІащауэ утыкухэм ирашэ хъуащ. Иджы абы иригуш-хуэу зыхилъхъэрт япэ дунейпсо зауэм къыщыхъа Геор-гиевскэ жорищри. ЕтІуанэ дунейпсо зауэм къыщыхъа Вагъуэ Плъыжъ орденри, абыхэм къахуеплъэкІыурэ и пащІагъуэ инитІыр гъуэрыгъуэурэ иІуантІэрт...

Кытлэ кызыриуэтэжымклэ, и щыкыу адэшхуэм зыбгъэдишэщ, лэпллэ кыыхуищлри кыыжрилащ: «Атлэ, черкес, сеуэу мы си пхъур кыыптесхыжын?! Фи Кавказ мыцлыхум дауэ мыр зэрозгъэшэнур?!. Хьэуэ, кыыптес хыжынукуьым. Фи Кавказ ябгэри соцлыху сэ. Герман зауэжъым хэта фи кавказ дивизэм, зэрыпхъашэм, зэрылгъэщым, шынэ жыхуалэр зэрамыцлэм щхьэклэ «Дикэ дивизэ» зыфлащам, хэта шэрджэсхэм сахуэзащ сэ, зауэми дыздылутащ, я лгызгэри слгъэгъуащ. Иджы батэр зыгъаш Броз Титэ урысхэм гъэр щацлэм щыгъуэ и тхыр кыыхуэпызыудар фи адыгэ шууейхэрщ. Фронт псом щыцлэрыуэт абыхэм я лгызгэр, я цлыхугъэр. Фылгъэпкэ узыншэщ адыгэхэр. Уэ абыхэм укыыщальхуаклэ, укыызоштэ малгъхъэу. Фыщцалэщ, фи насып къэклуэгъуэщ, флыуэ фызэрылгъагъу, сипхъу цлыклуми и жагъуэ умышцл. Шэ Кавказым, черкес шыр цлыклухэри кыыпхуреллху... Мы наган клэрахъуэри сызыхэта зауэхэм я фэешплу иджыри къэс зызохъэри, уэ си фэешплу адэклэ зехьэ», – жиэлэри кыызитащ...

Зеикъуэ к'ягъгъэзэжа нэужь, КЫтИ хуэдэу, абы и нысашIэри унагъуэми, лъэпк'ьми, к'уажэмй ягъэлгъэ-
пIащ ик'И яхэзэгъащ. «Надыр «Налжан» ящIауэ аращ
псори к'ызырэдджр. Ауэ сэ зауэм зэрыщысцIыху Надыр
схуэужак'ым», – жи КЫтIэ.

Къыңжал лъэгү дыщыдэса а щэдджыжь гуимыху-
жым КЫТІ къызжыІжахэм къыхсхыу мы къэсІуэ-
тэжахэм дэщІызгъуни сиІэщ, си нэгү щІэкІауэ.

Зауэр иухыгу абы к'елахэм к'агъэзэжа нэужь, абы-хэм я щ'ыхьк'лэ к'уажэм щек'уэк'ла гуф'лэгъуэ зэлущ'лэ шхуэм дыхэтауэ цытащ сэри, си классэгъу, си ныбжьэгъу гупи. Ебгъуанэ классым щ'лэс щ'алэжь ц'ык'лэхэм апхуэдэ щ'ыхьи к'ыитлгъысыртэкъым, ауэ ар зи жэрдэ-мыр а зэманым колхоз комсомол организацэм и секре-тару лэжъа, жьыщхьэ махуэ хъуауэ иджы Зеикъуэ щыпсэу л'ы губызгъэ Хьэф'ыц'лэ Мусэбийт. Сщыгъуп-щакъым абы щыгъуэ к'ыджиджауэ цытари: «Дэ ди плэм к'иувэн хуейр фэращ». Ауэ щыхьук'ли, езыр дэ нэх'рэ зэрынэхъыжьыр илгъэс зыхьылт.

КЫҢГЭ и украин нысаңҖэр адыгэ нысэгъуитхумрэ
пщыкъуэ нэхъыжьхэмрэ яхыхъати, ядекӀуащ, яхэзэ-
гъащ, я хабзэр кӀишттащ, лъэпкъыбзэр зригъэщӀащ,
уеблэмэ муслъымэн динми еувӀлащ.

Иджы, апхуэдиз илгъэ дэкIауэ, лIыжью кIысфIэщIу
щытахэмй сафIэкIыжауэ, мыр здэстхыжым, сигу кIо-
кIыж си сабий щхьэ куцIым иубыдауэ щыта теплгъэ-
гъуэ тIэкIуи, кIыкI щымыIэмй, мыбы хэзмышхэу сыблэ-

кІыфыркъым. Сабий гукъэкІыжыр шкІащІэм лъагъэс шэтІаугъэблым изогъэщхь...

Зауэм и пэкІэ, сэ илгъэс зыбгъупщІым ситу, сэ нэхърэ илгъэс зытІуцкІэ нэхъыжъ Фенэ цІыкІу (ар си адэм и шыпхъу нэхъыжъым ипхъут) сригъусэу, сэ – лэкъум матэшхуэрэ хъэлыуэ пхъуантэ цІыкІурэ, Фенэ – шумэданышхуэрэ абы яхудамыхуа щхъэнтэ бырыбрэ ди Іэ зырызымкІэ тІыгъыу Зеикъуэ уэрамышхуэмкІэ дыдо-кІуей. ЩІымахуэщ, уэсыр хуэфІу телъщ. ДыздэкІуэр КІытІэхэ я дежщ. ДыщІэкІуэр си анэшхуэм и дэлъхум ипхъу КІытІэ и къуэш нэхъыжъ Хъанджэрий ишати, Іыхъэхъыж цІыкІу къалэн дгъэзащІэу арат.

Сытми, «гъуэгущхуэм фытекІыу уэрам цІыкІум фыщытехъэкІэ егъэзыхыгъуэщ, цІэнтхъуэрыгъуэ хъуамэ, фыхуэсакъ, зывмыгъэджалэ» жалати, абдеж дыдэм сыщыджалэщ (зезгъэцІэнтхъуэхыу арат), лэкъум матэр къищэщри хъэлыуэ пхъуантэ цІыкІури бгъурыщэщэ-жащ. Уэсыр кІэрызгъэщэщыжурэ лэкъумыр матэм, хъэлыуэр пхъуантэ цІыкІум изогъэзэгъэж. Бухъар пылэ дахэхэр тегъэсауэ щІалитІ къехыу къытхуозэри, «Ей, щІалэ цІыкІу, – жи зым, – а фи лэкъумхэри хъэлыуэри къэфшыпыжу зевмыгъэлІалэу, аркъэ пэлэщтоф зы-тІу бгъэдэвгъэувэжи фи гъуэгу хэвгъэщІ. Модэ ди я ужь иту щІалэжытІ къохри абы зыгуэр иращІэнщ...» Мо щІалэ дахитІым жалар си фІэщ хъури, Фенэ сыкІэ-рыхъыжъат, «аркъэр нэхъ ихъумэнщ» жари дзыхъ зы-хуащІар арати, къеІысхыу бгъэдэзгъэувэну, ауэ ар, сэр нэхърэ нэхъыжъыти, нэхъ губзыгъэуи къыщІэкІри къыс-хуидакъым икІи икъухъахэр зэщІэткъуэжри, дызде-жъам дыкІуащ. Ари си гум къинэжащ: тхъупсыр къы-щІэжу кхъуейжъапхъэ дагъэшхщ, сом зырыз къыдатри дыгуфІэу дыкъаутІыпщыжащ. Ауэ балигъ дыхъуа нэужь, Фенэ зэрыжиІэжамкІэ, сщыгъупщэжа гуэри щыІэщ. ДыкъыщыкІуэжым сэ абы щэ сезауэрэ згъэ-гъауэ Лалэ мыгъуэм (ар Іыхъэхъыж дызыгъэкІуа ди анэшхуэм и анэт) и псэмкІэ щІуэжырт, сэ сызэрэзэуауэ сщІэжыр тІэут. АбыкІэ дызэгуремыІуэурэ аргуэру сезауэри щэ иризгъэкъуащ икІи и нэпситІыр къежэхыу згъэгъащ, а гъэ дыдэм лІы дэкІуэри и нэхыхъытхым кІуахэми сахэтащ.

АтІэ иджы, си гукъэкІыж жыжъэ тІэкІур щызухакІэ, нэхъ гукъэкІыж гъунэгъум пысщэжынщ.

* * *

Апхуэдэурэ КІытІэ и хыбарым сригъедаІуэурэ, дызытес щІакІуэр пщэдджыжь дыгъэм кыщигъэхуабэм, «уэлэхыи, си кІэтІийри къэплэжьэжъам, уэри узгъэмэжэлІам, накІуэ иджы зи хыбар уезгъэукІа Надя зыгуэр тхуигъэхъэзырамэ, пщэдджыжьышхэ тщІынщ», жиІэри тыкуэным дыкъэкІуэжащ. Дыгъуэпшыхъ тхуэмыуха губгъуэ бжэн кІуэцІым щыщу шыуаным кыинар тхуигъэхуэбэжри къалмыкъ шей гурыхъ гъусэ кыыхуищІыжауэ Надя кыитпэплъэрти, Іэнэр щІыб удзыпщІэм деж щыдгъэувауэ дотхъэж. КІытІэ и псалгъэр зэпыуами, жиІэн и гъунэжти, зэ зы щІыплэкІэ, зэ нэгъуэщІыплэкІэ псалгъащхэр кыщыфлигъанэрт. Сэри, иджыри зэхэзмыха гъэщІэгъуэн гуэрым сыпэплъэм хуэдэу, жиІэхэм сфІэфІу седаІуэрт.

И пэри и кІэри сымыщІэу, цхъэусыгъуи сымылгъагъуу, кыыхеІури кызоупщІ:

– Уа, Мухъэмэд, а фи къуажэкІэмкІэ Мамышэ-хъэжы жари лЫжь угъурлы дэсащ, ефэндыуи лажъэу. ПцІыхуу цытауэ пІэрэ?

– Ауэ сытми мыхъуу, фІы дыдэу сцІыхурт, нэхъы-фІыгу слъагъурт сэ, КІытІэ, Мамышэ-хъэжыр.

– АтІэ, ауэ щыхъуакІэ, жылэ уэ зэрыпцІыхур, итІанэ сэ бжесІэнщ и цІэ кыщІисІуар.

– Содэ, ауэ сэ жысІэнышхуэ щыІэкъым. Ди адэр зауэм щыдашым, ди анэшхуэр елъэІури шэтемыгъахуэ дыуэ хуригъэтхати, щыдэкІыну махуэм сэ сигъакІуэри къэсхыжат. Моуэ слъагъу хуэдэу сощІэж, дыуэр итхауэ стІолым телът, плІимэ цІыкІуу зэкІуэцІилъхъэщ, тхылъымпІэ къабзэ кІапэ къришэкІыжри, Мэржан (ар ди анэрат) ети шэхудэ къридэкІыну желэ, мыр дыуэ кыызэрыгуэкІкъым, щыздыуэщ, цызтхылъщ, нэхъыфІ дыдэм хуэдэщи, Алыхъым къэрэгъул бжыхъ хуищІи узыншэу кыифхуихыж... Ди адэм дыуэр здихъри икІи кыызди-хыжащ, щыгъа шынелым шэ кыитехуэри езыр къелащ. Ди анэр 1952 гъэм щІалэ дыдэу зэуэзэпсэу лІауэ цытащ, ефэндыуэ щІэзылъхъэжари Мамышэ-хъэжырщ. Иужь дыдэу щІилъхъэжари ди анэращ.

– Уэлэхыи, Мухъэмэд, атІэ ар уэ уигу имыхужыну.

– Пэжщ. Ар сигу изымыгъэху нэгъуэщІ гуэри щыІэщ. Шурдым Хъэсэнбий пцІыху хъунт уэ, КІытІэ.

– СІо щІэзмыцІыхур, ди куэцІым кыихъукІащ. Азрэт и къуэракъэ жыхуэпІэр? Ар фи Налшыкым нэкІуэжауэ дэскъэ иджы?

– Пэжщ, дэсщ. АтІэ, Хъэсэнбий ныбжьэгъум яхэзгъэфІыкІыу солъагъу сэ. Зауэ нэужкъым ди къуажэ школми дыщызэдеджащ, Налшык интернати кыыздэдухауэ

щытащ. Сыт щыгъуи гуапэу дызэхущытщ. Сэ Хьэсэнбий и цІэ дьдэр жызмыІэжу, абы лъандэрэ сызэреджэр Мамышэщ. Мамышэ-хьэжыщ. Абы ди анэри ди анэшхуэри зэреджэр Мамышэщ. Ахэр Мамышэ-хьэжым хуабжыу щытхьурт, «цІыхуфІщ, цІыху пэжщ», – жари, фІгуэ ялбагъурт. Хьэсэнбийт зэныбжыэгъухэм нэхт цІыхуфІ дьдэу къытхэтри, «убегъымбарщ, Мамышэ хьэжым хуэдэу уцІыхуфІщ», жысІэурэ «Мамышэм» къытенащ. АбыкІэ еджэри си закъуэщ. А зэзгъэщхь Мамышэ-хьэжыр зейр Нэхущхэти, Алыхьым зэхуишэри, Хьэсэнбий щхьэгъусэ хуэхъуари Нэхущхэ япхъущ.

– Уэлэхьи, пэжым, Жыхьфар ипхъу цІыкІу Люсэщ. Ар райпо-сытхэм бухгалтер хуэдэу щылэжыащ.

– АтІэ, а Хьэсэнбий апхуэдизкІэ цІыхуфІти, ишІэрат. ХьэтІохъушчокъуэхэ я унэжыу щытауэ школ ящІыжарат дыщеджэри, ди классым зы хьэкужь цІыкІу щІэтт, бжэр зэрыІупхыу ужьэхэуэу. Мо щІалэтанэ зи делэгъуэ-гурбияныгъуэхэм махуэ къэс жыхуаІэм хуэдэу, дыжьэхэуэми къыджьэхэуэми, ткъутэрт пэшхьэкур. И къуапэрт гуэдри, Хьэсэнбий езым и ІэкІэ зэтрилхьэжырти, къыддеджэ хъыджэбз цІыкІуитІым елгъэІуурэ яригъэижырт... ИтІанэ, Налшык интернатим дыщыщІэсам Хьэсэнбий ишІэрат, зэныбжыэгъу гуп къалэм дыкъыщыкІуэ-дыщыкІуэжхэм деж мо гъуэгу бгъузэ цІыкІухэм дызэбгъурыту дытехуэртэкъыми, дызэблыпкъауэрэ дызэрытедзырт. Хьэсэнбий тхэкІырти лъэбакъуэ зыщыплІкІэ дьапэ иту, и гупэр ди дежкІэ къэгъэзауэ щІыбагъкІэ икІуэтурэ кІуэрт, къыдэпсэлгъэни къимыгъанэу. Уеблэмэ, ар апхуэдизкІэ абы есати, гъуэгур щытхурикъум дежи апхуэдэу ищІырт.

– Уэлэхьи, бегъымбар дыдэм-тІэ а уи Хьэсэнбийр, Мухьэмэд. АтІэ, ар зэбгъэщхьу а цІэр щІыфэпща Мамышэ-хьэжыр сигу къыщІэкІыжари бжесІэнщи, зауэм сыкъыщикІыжам, заул дигъэкІри, накІуэри сыкъылгъэгъуауэ, къызэхъуэхъуауэ щытащ. Гуимыхуж къызжиІати, си гум къыщІэкІыжари аращ. «Уи лъакъуэм щхьэкІэ уи щхьэм мыгъуагъэ хуумыхьыж. Уи къэрапыр пхъумэжу къыплъыса фэбжыщ. «Урыс фыз щІыгъуу къэкІуэжащ» жаІэми, уемыдаІуэ, Алыхьым уи насып хилхъащи хъарзынэщ, муслъымэн щІыи псапэшхуэщ. Уэри диным пэлэщІэ зумыщІ, фэбжь птелъыр абы пщигъэпсынщІэнщ. Нэмэз пщІыуэ зебгъэсамэ, арат ущыунэпар...» Абы щыгъуэ хьэжым сыт жесІэнт, ауэ сигукІэ згъэщІэгъуащ «ефэнды сищІыну ара мыбы?» жысІэри. Пэжт абы къызжиІар, жызоІэж иджы. Лыжь сыхъуащ. Мы тыкуэныжь цІыкІум тІэкІу сыщоуфэразэ, армыхъу

слѣакІыж щыІэкъым. Мыпхуэдиз фадѣри езмыкІыхыу, диным сыпылѣамѣ, нѣхъ псѣ тыншыгъуѣ згъуѣтыну пІѣрѣт, жызоІѣ, емыкІу сыкѣѣщІми.

– Сыт пѣхѣкІѣ емыкІу усѣІын, КІытІѣ? Ди адѣм кыызжиІѣу щытащ ар дыдѣр.

– ИтІанѣ сызѣгупсысыр пѣІѣрѣ, Мухѣмѣд? Сызѣры-лѣакъуѣ лѣѣныкъуѣу сѣ си гѣѣщІѣ псом щѣкІуѣным сыкѣыпыкІакъым. А згѣѣна псѣ кѣомым я гуѣныхъ стелѣу пІѣрѣ, жызоІѣ.

– Абы уемыгупсыс, КІытІѣ, щѣкІуѣным гуѣныхъ пылѣу диным жиІѣу зѣхѣсахъым.

– Уѣлѣхы, ар пѣж хѣунмѣ, ауѣ итІани, пѣІѣркѣѣ, псѣм узыхуѣмей Іѣджи зѣрегѣзахуѣ. ГѣѣщІѣгъуѣн бжесІѣ-ни, – КІытІѣ и нѣр кѣѣцІури, хѣупІѣ гѣунапкѣѣншѣ дызѣрысым адѣ жыжѣу кІуѣцІрыплѣурѣ пищащ. – Мы си лѣакъуѣ пымытыжыр нѣмыцѣ автоматым кѣыщи-гѣѣщѣщам, си нѣгум кѣыщІѣувѣжар телѣыджѣщ: зауѣм и пѣкІѣ щакІуѣ сыздашауѣ, кѣахуѣмыукІыу яІѣщІѣкІѣ кхѣуѣпІѣщѣм шуѣу кѣыпѣзжыхѣри зѣ уѣгъуѣм и пхѣ лѣакъуитІри зѣпызудауѣ фІѣлѣѣмкІѣ кѣѣщІырѣт и дзѣ-жыитІыр зѣІуигѣабзѣу... Абы щыгъуѣ кѣѣсхѣѣ щытхѣур сѣ си лѣакъуѣр кѣыщакъутам гуѣныхъу кѣѣслѣытѣжат. Плѣѣагъурѣ а гѣѣщІѣр.

ИтІанѣ, Мухѣмѣд, сыщІѣзылѣхѣжыну сызыщыгугѣѣ си кѣуѣш нѣхѣыжѣ закъуѣ кѣысхуѣнѣжари а щѣкІуѣн мыгъуѣм текІуѣдѣжащ, – игѣѣщІѣ псокІѣ хуѣмыухын гуѣуѣшхуѣу кѣылѣытѣр иджыри зѣригѣѣйр КІытІѣ и псѣлѣѣкІѣм щІѣлѣт. Ауѣ абы и хѣыбар гуѣр зѣхѣсхыгѣѣми, кѣѣхѣуѣм сѣ тѣмѣму сызѣрыщымыгъуѣзѣр кѣыщи-щІѣм: «Уѣлѣхы, сыкѣелын си мыгугѣѣ сѣ абы, ауѣ кѣып-трилѣхѣѣр уигѣѣшѣчынущ», – жиІѣри кѣыщІѣидзауѣ, и кѣуѣш Кѣѣралшу и кІуѣдыкІар кѣысхуѣІуѣтѣж:

– Зауѣм и пѣкІѣ ди адѣм и ныбжѣгъуѣу щыта сонѣ-хѣм дыкѣѣагъуѣтыжауѣ, Тбилиси щыщ кѣулыкъуѣщІѣш-хуѣхѣри ящІыгъуѣу бгым кѣыщхѣѣдѣхырѣти ди мѣзхѣм щакІуѣ кѣѣкІуѣрт. Апхуѣдѣу зѣгуѣрым кѣѣкІуѣри, мы-дѣкІѣи зы гуп гѣусѣ дахуѣхѣуѣуѣ дгѣѣщакІуѣрт. Іѣщѣ бѣлыхъ яІыгѣт, снайпер фоч нѣгъуѣни хѣту. Сѣри, си пхѣѣ лѣакъуѣр щІѣскъуѣри, щІыпцІѣм кІуѣцІрымыжын хуѣдѣу хуѣсцІѣѣ шырыкъуѣ цІыкІур кѣылѣыстІѣгъуѣу сахѣтт, зѣм сыпкІѣу, зѣм сылѣу. Кѣѣралшут ди щакІуѣ тхѣмадѣр. Ар а Іуѣхум хуѣІѣкІуѣлѣѣкІуѣт, ауѣ нѣхѣѣ-пѣІуѣкІѣ щакІуѣ кІуѣуѣ кхѣуѣпІѣщѣ кѣыжѣѣхѣлѣадѣщ, еуѣнми хунимыгѣѣсу кѣѣпѣщІѣуѣри хуѣабжѣу кѣыгѣѣ-щынѣт. Насып иІѣти кѣылѣѣІѣсакъым, ауѣ, Тхѣѣм ещІѣ зѣрыхѣуѣр, и фочыр плѣѣпсымкІѣ кхѣуѣм и пѣщѣм фІѣ-

хуэри ихъат. ЩэкIуэным игу щыкIауи жиIэрт, ауэ мо хьэщIэшхуэхэр кыщытхуэкIуэм, яхэмыхьэу хьуакъым. Си псэр зэрысхуэмыкIуэр жесIа пэтми, сэри сыздымышпэу идакъым: «Уэлэхьи, шынэхъыщIэ, срощхьыркъэпсым, ауэ, сыт тIэIэн, хьэщIэр хьэщIэш, ди адэм и ныбжьэгъуу щытахэм защыдгъэппщкIужу и хьэдэ напэр дауэ тетхын, итIанэ дунейм дыщIытетыжыр сыт!» – жиIэри. Арати, Уэтэрыжь лъэныкъуэмкIэ къедза мэзыжьырт дыщыщакIуэри, гай къэзыщIынухэр хыхъащ, абы кыыхаху кхъуэм еуэну гупри дигъуэлъыкIащ. Къэралшу а кызыерышынэрэ сакъ хьуати, быдапIэ гуэр имыIэу пхуэтIысынутэкъым. Зы дзэл жыг кыуаншэрыкI дыкъуакъуэжъ кыигъуэтри абы и къудамэ зэхуакум зыдиудыгъуащ, кхъуэм я нэхъ пIащэри кыылъэмыIэсын хуэдэу. КхъуэпIащэ абрагъуэ кыыхахури дызэрыхуэхъукIэ хьэщIи хэгъэрей деуащ, ауэ зыми тедмыгъэхуэфу тIэщIэкIащ. Дыкъызэхуэсыжри, Къэралшу слъагъуркъым. Сыкъэгүзэвауэ зыздэсплъыхьым, ди ижырабгъу лъэныкъуэмкIэ фоч кыыщыуащ. Зыщитчым, куржы хьэщIэхэм ящыщ зы абыкIэ кыикIыжу дыхуозэри, «лIыжыым зиукIыжащ» – жи, фIэмыIуэхушэу. Дынос фоч уэ макъыр кыыздикIами, си къуэш насыпыншэр мыбэуэжу, лъыр кыыкIуэцIыжу дзэл дыкъуакъуэжъым дэлъщ. Алыхъ-Алыхъ, а махуэм дауи сыкъела! Хьэдэр зэпэтплъыхьмэ, шэр и блэгущIэ сэмэгум кыыщытехуэри и блэгъукIэ ижыымкIэ щыпхыкIат. «ЗиукIыжащ» псалгэм сыкъызэфIибзат, ауэ лъабжьэ хуэзгъуэтыртэкъым. Апхуэдэу узэуэжыфынутэкъым. Фочыпэр зытехуа блэгущIэм хуэбгъазэу кIакхъум улъэлэсынутэкъым. Адрейуэ, Къэралшу зыщIиукIыжын щхьэусыгъуэ лъэпкъ щыIэтэкъым. Абы щыгъуэ си псэм хьэзабу телъар си бийми Тхьэм кыытримылъхьэ. ЗиукIыжа лъэужьи, къэзыукIа лъэужьи щымыIэу, ауэ щыхъукIи си къуэшыр хьэдэу щылъу, и ажалыр кыыздикIари умыщIэу... Зы зымышIэми, псори ищIэ кыыфIэщIыжауэ зыхуейр жеIэ, сэ си гушIэр мафIэм къресыкI. Куржы хьэщIэхэри хьэргъэшыргъэ зэрыгъэхъуауэ, дэ кыыдгурымыIуэ бзэмкIэ иракъутэкI. ИтIанэ, зыри схуэмыхьыж хьури, си псэм сызэрыщымысхьыжыр си нэгум кыищу а пащхьэм сиуващ. Сэ жысIэнуми сынамыгъэсу, хьэщIэхэм я нэхъыжьыр к'оппсалгэ:

– Мыпсэуж фи адэ ди ныбжьэгъуфIу щытам и напэр къабзэщи, абы хуэфашэу дыкъыщIэвгъэкI. Фэ фи нэгущIэкIащ псори. Дэнэ деж ди зы цIыху ди зэкъуэшыгъэм, ди зэныбжьэгъугъэм хуэмыфашэу кыыщыщIэкIар? Пэжщ, ди зэхуакум хьэдэ дэлъщ, ар Iуэхушхуэщ.

Абы и кІуэдыкІар тщІэн хуейщ. Дэ абы и ажалым ди зэран хэлтмэ, дыщІәпсэужын щыІәкЪым икІи, Іәщә тІыгъщ, ди псәр ди ІәкІә хэтхыжыну псори дыхъэзырщ. Шәч щІыным хей Іәджә текІуэдащ. МыхъумыщІә къремыхъу. Ди гъусәм «лІыжъым зиукІыжащ» зәры-жиІарщ шәч щІәфщІари, абы зыри къикІыркЪым – кыыфІәщІар жиІа къудейщ.

Сә цхъәусыгъуә белджылы сиІәтәкЪым зыгуәр згъә-къуәншәнү, ауэ си къуәш мыпсэужым и ажалым и цхъәусыгъуәри кыысхуэгъуәтыртәкЪыми, абы си псәм кыытрилхъә бәлыхъыр игъащІәкІә схуэгъэвынукЪым. Ар ди куржы хъәщІәхәми фІыуә къагурыІуәрт, си псәм игъәв хъэабри зәхащІыкІырт. Си къуәшым и ажалым и цхъәусыгъуәр щытхузәхәмыгъәкІым, Іуәхур хабзәм бгъәдәтлхъащ. Алыхъым и шыкурщ апхуэдәу зәры-хъуари. Судмедэкспертым гугъуехъ гуәри хәмылъу пәжыр къихутащ. Къэралшу и бләгущІә сәмәгумкІә кыыщытехуа шәр и гум кІуәцІрыкІри и бләгъукІә ижъымкІә кыыщыхәкІыжауә цыгъа кІагуә дытам и Іәщхәм хәлт бжәхуцым хәнауә. Ар кхъуә зәреуә бдзәпцІәшәт, Къэралшу езым игъәхъэзырауә иІыгъ адреј шәхәм ящыщт. Зыри кыыщемыуакІә, езыри щы-зәмыуәжакІә, зәрыхъуари гугъуәцә дөмыхъу наІуә къащІащ.

Дзәл дыкъуакъуәжъым дәса Къэралшу, кхъуәр яІәщІәкІа нәужь, фочыпәр иІыгъыу фоч дакъәр зәцІи-гъакъуәурә жыгым кыыщехыжым, Тхъәм ещІә ар зәры-хъуар, къуацә-чыцәр кІакхъум фІәнәри фочыр уащ. Арат псори зәрыхъури, фІәкІыплә зимыІә пәжыр наІуә къәхъури, къайгъә щыІакЪым. ЛІар зыми кыигъәхъу-жыфынүтәкЪыми, дгъеижри щІәтлхъащ, жьэрыми хуагъәужащ. ЛІарщ тхъәмыщкІәр, Мухъәмәд, къәнар допсәу. Зыр ләкІә адрејм зилІәжыркЪым. Армырамә, дунейр къутәжынти. Аращи, мис допсәу, дошхә-дофә икІи зытхуәләжынукЪым.

* * *

– АтІә, сыт къәна, Мухъәмәд, бжәзмыІәу? Іәджи къәнащ, сә жысІәну сиІәр зәи схуәмыухыным хуәдизщ. Ауэ зыри пщызбзыщІакЪым. Тобә, зыгуәр къәнащи, ди щакІуәхәр къәмысыж щІыкІә абыи щыгъуазә узмыщІу хъунукЪым. НакІуә модә, – жиІәри КІытІә, тшхар дгъә-тІысу дызыпәрыс Іәнәм сыкъыпәришауә, я тыкуәныр зыщІәт унәм и шындәбзий дыгъафІәмкІә срешәкІ. –

– Апхуэдизуи? КъытхуэпщІа жыхуаІэр сыт нэгъуэщІ. ИгъащІэм уи псалъэ гуауэ цІыхум зэхихауэ сщІэркъым. Хъэблэм нэмыс дэлъмэ, ар зи фІыщІэм уащыщ, къуажэм Іуэху дэлъмэ, упашэу укъокІуэкІ. Зауэм ухэтащ...

– Сэ зауэм узыншэу сыкътыхэкІыжащ, уэ ныкътуэдыкътуэ ухэхъухъащ...

– КхъыІэ, а къомыр кІэрыдумыгъапхэ мы щынэжъ цІыкІум. НакІуи еплъ. Уигу иримыхынуми пщІэркъым.

– НакІуэ...

– Мес мо чэпан кІэ кІыхым къыбгъэдэтыращ, хъунумэ, къэдгъэубыд.

– Уэлэхыи, ублэплъыкІ мыхъуну хъэщІэнышмэ. ЖыІэ и уасэр.

– БжесІаи.

– Ар хъунукъым.

– АтІэ, ар мыхъунумэ, мо Соблырхэ я мэлыхъуэм щынэ щэн гуп кърихухыжауэ си гугъэщи, плъэ.

– Тхъэ соІуэ, абыхи сыкІуам. Ауэ зы щынэ щхъэзэ къэнати, здакъым. Щхъэзэр дауэ хъэщІэнышу яхутеслъхъэн, жысІэри.

– Ар щхъэзэу ящІэрэ?

– Іэу-у! Абы ямышІэ щхъэкІэ, сэ сщІэркъэ. Ар хъурэ? ЖыІэ, КІытІэ, уи щынэм и уасэр?

– А уздэкІуам ейхэр дапщэкІэ ища?

– Тумэних-тумэниблкІэ. Щхъэзэр тхукІэ жиІати, ауэ къызитами, сыхуейтэкъым.

– Уэлэхыи-тІэ, си щынэр пщІэншэу уэсту щумыдэкІэ, сэ апхуэдэ уасэкІэ уэзмыштэну.

– Тхъэ соІуэ, сыт и уасэми содэм. ТумэнипщІ ищхъэ жыпІэн?

– Къащтэ-тІэ, Іэмал щимыІэкІэ а пщІыр, ауэ тумэну-къым – сомущ.

– Сыт, КІытІэ, ауан сыкътэпщІу ара? Джэд уасэщ а жыхуэпІэр.

– Мо щынэр Къущхъэхъум дыкътыхыжыным тхъэмахуэ иІэжу къэсщэхуащи, естар къызэтыжи зэфІэкІащ.

– Ар дапщэ?

– Ар тумэнщ. И шыплІэм дэлъу щІалэ ныІулъадэщ тыкуэн бжэлупэми, ахъшэ хъэзыр сиІэкъым, мы щынэр сІыхи аркъэ пэлэштофитІ къызэт, – жери алыхъ-билахъкІэ къызэлъэІуащ. СфІаемыкІу хъуащ, ауэ згъэщІэхъунути гъынут, нэхъыбэ естынути – нэхъыбэ ирафынут. Арати, зэрыхъум хуэдэу сщІащ. Щынэр аркъэ литркІэ къэсщэхуащ. Абы и уасэр тумэнщ.

Иджыри зэрыхтум хуэдэу соцІри, тумэныр кыызэти щынэр убуд. Ялыхь, узгъэпцІащ, абы и лейуэ зы щай фІыцІэ кыпІысхым, – щыжысІэм, езыми зэрыхтум хуэдэу ицІащ – тумэныр кызитщ, щынэр иубыдри, сэри и хъэщІэхэм сабгъэдигъэсыну сригъэблэгъати, згъэщІэхъуакъым. Хъунщ, Мухъэмэд, щынэ хъыбарым узэредгъэукІар. Иджы накІуэ бжэнылыр дгъэвэнщ. А дгъэвэнум и хъыбарри бжесІэнщ, ухуеймэ, – жи.

– Ауэ сытми сызэрыхуейр, – жызоІэ. КІытІэ сыди-хъэхати, кыыжьэдэкІ псори сфІэдахэт.

* * *

– АтІэ-э, уэлэхыи, уэ сэ слъагъум иджыри си зы щэху жызбгъэІэнум, – жи КІытІэ, пыгуфІыкІуу, – ауэ япэщІыкІэ мы лым зэ шыуаныр едгъэгъэгъуэти, мафІэ щІэдгъащІэ. Уэлэхыи, а уи ныбжьэгъу хирургыжьыр мэжалІэу къэкІуэжрэ и шхын мыхъэзырмэ, и джатэр кыытхурихымэ.

КІытІэ жиІэр дэсцІэурэ, псы щІыІэ зэрыт шыуаныр шыуан лъакъуэм тыдогъэувэри, лыр абы хыдолтъхъэ, пхъэ къутар хъэзыру зэтелъти, мафІи щІыдощІыхыж.

– Иджы, – жи КІытІэ, – мыр зэ кыытедгъэкъуалъэмэ, кыыщІэдгъэжыжынурэ, а бдзэжьеящэ фыщыкІуам къушхъэ щакІуэм кыысхуихъа псынэпсыр щІэткІэ-нущи, етІуанэ Іуэху мыхъужу, мо хъэщпакъым деж щІы щыІэм хэт канистр удзыфэр къэхъ.

КІытІэ и жылэр согъэзащІэ. «Иджыри си зы щэху...» жыхуиІам сыпІащІэу сыпоплъэ. Ауэ езым кыигъэІэ-гъуа бжыныщхъэ зытІущыр мыпІащІэурэ еукъэбзри зрегъэтІылгъэкІ, адреј-мыдрей щымыщ гуэрхэр къри-гъэкІуэкІ мыхъумэ, сызэжьэ и щэхур кыыщІидзэркъым. Ауэрэ шыуаныр къокъуалъэ, лым кыытридза тхъурым-бэр техын Іуэхуи зэримыхуэу, псыр щІыдогъэжри, канистрым ит псынэпсыр щІыдокІэ, бжыныщхъэ иукъэбза тІущыр, зэгугъэжи хэмыту, хедзэ. Щхъэр трепІэжри желэ:

– Иджы ар хуэмурэ иревэ, сэри мы бжэныр ди шыуаным кыызэрихута щІыкІэм укъезгъэдэІуэнщ.

Сэ зызущэхуауэ КІытІэ и жъэм соплъ, езым фэ бгы-рыпхыбгъуэ зэблэдзакІэ кыищІыкІа и шэнт лъахъшэ ІэрыщІым нэхъ тыншу зрегъэзагъэ, и пхъэ лъакъуэр щІеукъуэдиикІри, мыдрей лажъэ зимыІэм «уэ зыр мы-хъуамэ сыунэхъупати», – жриІэ пфІэщІу, телъэщІы-хъурэ кыыщІедзэ:

– Ей, Къармокъуэ и къуэ цыкIу, мы си копытэр пытыжамэ, сыхуэмыху дыдэтэкъым сэ лIыжбыр иджыри, ауэ си лгашащхь, дыгъуасэ фэ гупыр Iуащхэмахуэ лгашэ псы хуцхуэм фыщыIэху мо шытхыжбым сыщхэздэхри къэсщэкIуащ мы шыуаным хэлъ бжэныр.

КIытIэ и псалтэр телтыджэ къысщохъури, сымыгуп-сысэу делагъэ къызжъэдоху:

– Абы нэс пхъэ лгакъуэкIэ укIуэуи?!

– AIэ мыгъуэ, Мухъэмэд, апхуэдэ насып сиIэж сэ, – жеIэри, IэщIэлъ щIакъуэ башымкIэ и пхъэ лгакъуэм йоуэ, губжгъуэр зэрыхэлъыр иригъэщIа макъми къыбжылэу. – Моуэ фэ фежъэри дактыкъэ бжыгъэ нэхъ дэмыкIауэ, а фыкыщыкIуа махуэм ефакIуэ сишэну шы Iэдэж иIыгъыу къысхуэкIуа щIалэ гуэрыр къыIуолгъадэ си тыкуэн бжэлупэм. Нэмыс къысхуащIу сагъэхэщIэну къызэрыздэжэр си гуапэ хъуным и пIэкIэ, си жагъуэ хъуащ. КъагъэкIуа щIалэщIэ цыкIур сцIы-хурт, фIуэ слгакъурти, я Iуэху-я дэлъ зытеткIэ сыкIэщIэупщIыхьри... КъызэрыщIэкIымкIэ, я завфермэр къуажэм шыIауэ къыщыдэкIыжым (фэ фыкыщысам япэ ит махуэрат ар) аркъэ ашык къыздыдишауэ ириудкъэтэджыжу еуэу арат. Ей, бетэмал, йофэIуэ мы ди адыгэ тIэкIур. Дитхэлэну мыгъуэщ мы ямыщIыжыныр къызыхуэкIуэн фадэм. Уэ узыхуимытыжу, ар езыр уэ къыпхуит хъуамэ, уунэхъуащ. Дапщэ игъэлIа, ди ныкъуи къамыгъэщIауэ. Дэри дыбегъымбаркъым, ауэ, дэ сыт, зауэм дыщрагъэсащ... Ялыхъ, мы ди щIэлблэ тIэкIум гуцIэгъу къахуэщI... «АтIэ иджы аркъэ ашыкыр яхыху зэпагъэунукъым а насыпыншэ гупым...» – сигукIэ жысIэу сыздыхэплъэм, мыр си щхъэм къылгъэдащ. КъэкIуа щIалэри тIэкIу къэжанати, гугъуцэ сыдемыхъу къытезгъэхъэри, щакIуэ есшэжъащ. Зы фоч гъэпщкIуа сиIэж сэ, Мухъэмэд, цIыху тезмыгъаплгъэу, куэдри къыкъуэзыху. Дзыхъ пхуэсщIащи, ари уэзгъэлгакъуэу уэ.

Си шынэхъыжъ Къэралшу мыгъуэр цыхэкIуэдам щыгъуэ ди хэщIа куржы щакIуэ гупым генерал гуэр яхэтащ, псоми ягъафIуэ. Зауэм щыгъуэ фронтым щыIам нэхърэ нэхъыфIыж жыпIэну снайпер фоч бэлыхъ иIыгът абы. Сытми, мо гуауэшхуэр къыттехъуауэ дыщызэбгъэдэкIыжым, сигу икътутыхъар тIэкIу нэхъыфI къысхуищIыжын хысэп иIэу арагъэнт, фочыр къысхуигъэнат. Гуауэм и фэеплми, хыфIэбдзэжынт? Лгэныкъуэ езгъэзри, илгъэс зытIуци къуэгъэнапIэ къуэлгъащ, дунейм къытезмыгъаплгъэу. Генералым къуитамы, тхылъ ушимыIэкIэ, зепхъэну уцыхуимыткIэ, бгъэпIий хъурэт? Ауэрэ екIуэкIыурэ, сытегушхуэри къызыкъуэсхауэ зэзэмызэ

щэхуу срощакІуэ. АтІэ, мыбы кыыздэсхьауэ щыІэт ари, щІакІуэ къуагъ сщІыщ, адрей си фоч зэгүэтыжыыр пІийуэ си плІэм фІэдзэри шьтхыжым дыщхьэдэхащ. Абы фэху лъапэ гуэрым деж псынэ нэпцІ кыпхивырт куэдым ямыцІыхуу. Бгыщхьэрыт къурш ажэ ябгэхэм хуэмыдэу, лъэгурыхъу бжэн лъхуэн-пІэнхэр а псынэм псафэ къекІуалІэрт. Шыр щІалэм естщ, снайпер фочыр къэзгъэхъзырри, мэзым сыхэтурэ фэхум секІуэлІащ. Бжэн дэнэ къэна, бзум техуэнут си фочыр. Си насыным кыихьщ, Алыхым кысхуишэри, бжэн гуп псафэ къэкІуащ. Мухьэмэд, ар уи фІэщ мыхъункІэ хъунщ, ауэ Ялыхь, узгъэпІащ, укІыпІэм срашам, сэ уэ пцІы пхуэ-зупсмэ. Сахэуэ мыхъуу, сахэуэщ, мыр нэхъ къэукІыпхъэщ жыхуэсІэм сехъуапсэри и пІэм кыизгъэкІакъым.

Дауи, уэри уощІэ, ар хабзэм имыдэ Іуэхущ. Щэху дыдэу фІэкІаи и гугъу пщІы хъунукъым. Ауэ а хабзэр зыгъэувхэм езыхэм щакъутэжкІэ, вертолеткІэ кърахуэкІыурэ щызэтраукІэкІэ, сэри хуитыныгъэ гуэр сиІэщ. Сакъыхэжыжынкъым жызоІэри, зэзэмызэ мыпхуэдэу снайпер фочыр кызыкъузох. А ди хирургыжым шэч гуэрхэр ещІ, ауэ си лъэужь жыжъэуи гъунэгъуи тезгъэхьэркъым. Дзыхь хуэзмыщІуи аракъым, ауэ кыищІэмэ, пфІрихьэжъэнущ. Абыи сыфІэкІыныщи, уи анэшхуэмкІэ уи анэш Токъумакъхэ я Мыхьэмэт хахуэми ищІэрокъым си снайпер фочым и хъыбар. Ар мыбыхэм щыщакІуэми щыбдзэжъеящэми куэдрэ щызокІуэ и закъуэуи, гъусэ иІэуи. Езыри хуабжъу Іумахуэщ, губгъуэлІщ, хьэлэлщ икІи бзаджэщ. Бзаджэщ щІыжысІэри бжесІэнщ, Мухьэмэд, ухуеймэ.

– Уэлэхьи, сыхуейм-тІэ си анэшыр щІэбубыр сщІэну.

– Хьэуэ, субынкІэ зы Іэмал иІэкъым. Зы хьэблэм дыкъыдэхъуауэ игъащІэм дызэнэзэпсэщ. АтІэ, бзаджэщ щІыжысІэращ. Мыхьэмэт нэхъапэІуэкІэ мы Къущхьэхъу губгъуэхэр, мэхэр и ІэмыщІэ илъу, ихъумэу щытащ. Абы щыгъуэ мо Ташбрун щыпсэу, комбинатым инженеру щылажъэ зылъэкІ гуэр бгым мотоциклкІэ кыщхьэдэхьрти, жэщхэсу мыбыхэм щызеуэрт. ЩэкІуэнкІи, бдзэжъей ещэнкІи Іэзэт, лъэкІи кыигъанэртэкъым. КъапэщІэхуэурэ зэрэ-тІэури жралат а ищІэхэр зэрымышъунур, ауэ зыри къридзэртэкъым, етэпауэ зыхуейр ищІэрт. Абы и хъыбарыр Мыхьэмэтым деж нэсати, и лъэужыыр кыигъуэтрэ, и щхьэм темыплъэу зыкъомрэ екІуэкІащ. Ауэрэ, и зекІуапІэхэр зригъащІэри, мэзым щІигъэна къуэ зэв гуэрым диубыдащ, и фочыр жыг къудамэм фІэдзауэ, къуэлэныр гъунэжу кыиубыдауэ аргуэру ещэу псы Іуфэм Іуту. КъемыдаІуэу фочымкІэ зыщидзым,

Іэрыубыд ищІщ, япэ иригъэуэри зримыгъэплъэкІыу кърихухащ. Хабзэм ІэщІильхъэри, хуэфашэ тезыр тралъхъащ. Сэри тІэкІу сызэрыкъуейщІейр имыщІапІэ иІэтэкъым Мыхъэмэт, ауэ си Іуэху къызэрихуакъым, си снайпер фочым и лъэужьи къытезгъэхъакъым. Фочым и Іуэхум щыгъуазэр арауэ къыщІэкІынщ а фочыр къызыхуэнэури.

– СфІэфІ хъыбар себгъэдәІуащи, тхъэразы къыпхухъу, КІытІэ. Ауэ къызжеІэт, апхуэдизу убзыщІ уи щэхур сэ щхъэ дзыхъ къысхуэпщІа?

– Іәу, ар дауэ упщІэкІэ? Сэ уэ псори дзыхъ пхуэсщІащ.

– Пәжщ, къысхуэпщІащ, ауэ сыт къыщІысхуэпщІар?

– Дауэ, зиунагъуэрэ, зэрыпхуэзмыщІынур? Уэ утхакІуэщ, цІыхум къыбжимыІари и гум къыбох.

– СлІо, КІытІэ, сэ узмыІуэтэжын уфІәщІрә?

– Сыт, Мухъэмэд, а жыпІәр? Уэ Мухъәжид урикъуэщ. Абы къуажэ псом дзыхъ хуащІ.

– Си гуапэ хъуащ, ауэ зыри жысІакъым.

* * *

Лъахъшым фІәдза лыр къовэ, дәри дыкъовэри мафІәм дыпәрысщ. Дызыпәплъэхәм я къэсыжыгъуэ хъуащи, КІытІэ шытх лъапэ мэзыжымыкІэ еплъэкІрей хъуащ. ИтІанэ, пщәрыдзәу къыздрихъәкІ и нәрыплъәжыр зыІуидзәри губгъуэри мэзри ирищәкІащ, кърищәкІыжащи, и натІәр мащІәу пшынәку ищІауэ, мәшхыдә:

– Догуэ иджы, ар Іуэху хъун! Шәджагъуашхә фщІыуэ фежъэжыну хирургым щіІуэжащ. ЖыхуиІа шәджагъуэр къэсащ, езыр игъащІәкІә къыхуәмыукІыну бжәным щогугъри мэзым щІәтщ. Слгъагъу хуэдәщ а щым я дунейр: хирургым зы жиІәу, щакІуәм нәгъуәщІ жиІәу, полковникым зыри жимыІәу тІум жаләри игукІә ауан ищІу.

– ЩакІуэ псоми хуэдәу, ахәми пцІы яупсрә? – жызоІә сэ, зыгуэр зэрыжысІән хуейм нәхъ щхъәусыгъуэ симыІәу. КІытІэ занщІәу и бгъэр игъэкъыу и пкъыр хешри жыджәру къысподжәж:

– ЖиІәрелт! Ялыхъ, узгъәпщІащ, зә щакІуэ е бдзәжъеящә кІуәгъуәм а хирургым и закъуэ ІәщІәкІыр мы Къәнжалышхуэ дзә мыхъум. Къуощхә щакІуәм лъәмыкІа и цхъә трилъхъәркъым, полковникым зыгуэр лъәкІами къыжәдумышауэ жиІәнукъым.

– Уәләхъи, КІытІә, фІыуэ боцІыхум уә ахәр, дауи.

– Езыхэм апхуэдэу зацыхужым, Ялыхь, узгъэпцIаи. Полковникым, куэд жимыIэми, цыху псэлъэгъуей зэкIуэпцIыльт фIэпщ хъунукъым. Абырэ хирургымрэ гъусэ гуэрхэри яIэу нэгъабэ зы гуп къыдэкIат щэкIуэн, бдзэ-жьей ещэн, загъэпсэхун мурад яIэу, ауэ я машинапхэм аркъэ ашык итти, абы зыуигъэгъэпсэхурэт? Мыхьэмэти кърихьэллэщ аби, уей, ирихьэжьауэ зэхэст, стэкан макъ фIэкIа зэхыумыхыжу. Хирургыр полковникым ехъурджауэри: «Уи жьэм уцымысхьмэ, моуэ зыгуэр къыжьэ-дэгъэкI», – цыжриIэм: «Сэ си Iыхъэри уэ уэстац, уэ кыбыжьэдэкIым псори дрокъу», – жиIэри иухащ.

Ауэрэ гупыр здэуршэрым, Iэджэм я шхьэфэ илбэуэрэ, цIэ гуэр къраIуати (Толэ и жьэр скIэрыкIынщ, жиIа-гъэнщ), полковникым хуэм дыдэурэ къыжьэдэкIащ: «Уэлэхь, военкоматым сыщыщIам ар нысхуэкIуэри, и къуэр дамышу илъэскIэ къыхуэзгъэнауэ щытам». Хирургыр, абы пэплъа нэхъей, жьы дримыгъэхуу къыпэджэжащ: «Мэз лъапэм дишэу щынэ зэрыдигъэшхар жыпIэжыркъыми». «Зэхэзышар уэраци, ар уэ жыIэж». «ЖысIэжми, IыIы, жыпIэурэ, уэлэхь, сэ нэхърэ нэхъыбэ пшхам». «Зэпумышэчамэ, умыщIэ умыIуатэт», – укIы-тауэ плъыжь къэхъуащ полковникыр...

– ИтIанэ, Мухьэмэд, сыту фIыуэ сигу къэкIыжа. А гупым щIагъуи яхуемыфэу зы щIалэ еджа Iэзэ гуэр яхэтэщ, Хьэмид жари. И унэцIэр? И унэцIэр? Жьы сыхъуащи, си шхьэм иубыдыжыркъым. Езыр-езыру къищхъэрыуэжмэ, и унэцIэри бжесIэнщ. Ауэ аракътым нэхъыщхъэр. Абы гъэщIэгъуэн Iэджэ жиIэрт. Гуп уэршэрыр Къэзэнокъуэ Жэбагы и фэеплтым, Зеикъуэ къуажапщэм щагъэувам, нэсащ. КъыщыдэкIуейм абдеж къэувыIэри сурэтым еплъахэт. – Ар сыту фIыуэ ягъэува, ахъшэм щымысхъу? – жиIат зыми: – Ар Социалист Лэжыгыгъэм и Лыхъужь Бгъэжынокъуэ Хьэчим и жэрдэмщ, – пидзыжащ адреим. ЗыщIар къахуэмыщIэж щыхъум, «БжэIумых Хьидщ», – жиIащ Хьэмид. Ауэрэ Гундэлэн къуажэкIэм деж щыт фэеплтым нэсри, ар апхуэдизу щIэнэщхъейри, зыщIари ямыщIэу зэдауэ щыхъум, Хьэмид гуэрыр къэпсалтэри Крымшамхалов Хьэмзэт зэриIэрыкIри, щIэнэщхъейр зауэлIым зэрифэеплэри зэрыарар къажриIащ. Сытри къищIэрт, псори ищIэрт абы. Ауэрэ, сурэтыщIхэм хэкIри уэршэрыр тхакIуэхэм нэсащ. Нэхъ Iэзэр щыжалэм – псори ЩоджэнцIыкIу Алий деж нэсри, ар хъыдан вакъэрэ упщIэ пыIэкIэ даша лэжыакIуэ батальоным зэрыхагъэхьар лъэпкъым зэринасыпыншагъэм, а зэманым тета къулы-къушцIэхэм зэранапэншагъэм ирипсэлъахэт. Нобэ

псэу тхакIуэхэм яхэдэу, нэхъ Iэзэр KIыщокъуэ Алиму щыжалэм, псори арэзы хъуаш. Сэри, Мухъэмэд, зыгуэрхэм седжат газетми, журналми, тхылъми Алим и цIэмкIэ сызэрыарэзыр жысIащ. Хъэмид зыри жимыIуэ хэплъэрт, дэри абы дыпэплъэу уэршэрыр зэпыуат. ИтIанэ, «жытIэр пэж?» жаIуэ зыщыхуагъазэм, Хъэмидыр къэпсэлъащ: пэжщ икIи пэжкъым. «Хъэуэ, апхуэдэ къэхъуркъым, а псалъитIым язырщ хуитыныгъэ зиIэр», – жери къыхоуэ хирургыр. НэгъуэщI гуэрми иукъуэдиящ KIыщокъуэм хуэбгъадэ хъун адыгэ тхакIуэ димыIуэ.

Хъэмид и фIэшцэ псэлъэну мурад зэрищIам щыхъэртрищIэм хуэдэу, ней-нейуэ гупым яхэплъащ, итIанэ мащIуэ закъыхиIэтыкI щыкIуэ ибг псыгъуэр ишэщIри, къэпсэлъащ:

– Япэрауэ, тхакIуитI зэгъэпщэн хуейкъым фIагъ-IеягъкIэ. ТхакIуэ Iей щыIэкъым. ТхакIуэмэ, ар Iейкъым, Iеймэ, ар тхакIуэкъым. KIыщокъуэр, шэч лъэпкъ хэмылъу, тхакIуэшхуэщ, абы бгъэдэбгъэуэ хъун нобэкIэ диIэкъым. ДиIащ бгъэдэуэфын, ауэ диIэжкъым, ди IэкIэ дукIыжащ, тхуэхъумакъым. – Дауэ зэрыдукIыжар, хэт жыхуэпIэр, жаIуэ гупыр щытегуплIэм, ари къажриIащ: – Дауэ зэрыдукIыжар жывоIэри, мис иджыпсту дэ зэрызыдукIыжым хуэдэущ ари зэрыдукIыжар. Хъэрэм хъун мы фадэм ехыж ди лъэпкъым и кIэкъинэ тIэкIури, – жиIэри зи гугъу ищI цIалэм и цIи къриIуащ...

* * *

KIытIэ къиIуэтэж хъыбарыр тIэщIигъэхуащ дызыбгъэдэс шыуаным щIэлъ мафIэр егуэщIэкIауэ къыззэрырихум. Сэ мафIэм сыпэрыуэу згъэужьыхын мурадкIэ пэрыIэбэм сепхъуат, ауэ KIытIэ и Iэр къысхуищIри сыкыигъэувыIащ.

– УемыпIэщIэкI, Мухъэмэд, езыр-езыру зэгурыIуэнущ а къэкъуалъэмрэ къэзыгъэкъуалъэмрэ.

ПэрыIэбэр слэщIэлъу сызэтеувыIащи, нэхъыжкъым къызжиIам къыкIыр къызгурымыIуауэ согупсыс. Солъагъу: мафIэ гуащIэм зэрихуэ лэпсыр нэхъри кърихуурэ дэп жьэражъэм «цыщ-щ-щ» жиIурэ йопхъуэри егъэужьых. МафIэр нэхъ щабэ хъухукIэ, лэпсым и къэкъуалъэнри нэхъ цIыкIу мэхъу. Ауэрэ, лэпс къытекIар дэным зэрэпхъуэу зыIуредзэри мафIэр къызэщIэроуэ. Аращи, лэпс гуэрыр къегъэкъуалъэж... Сэри,

игъащІѣм сщІѣрѣ пѣт, а сымыщІѣжар иджыпсту кѣэслѣагъужащІѣ сыгупсысѣжыркѣым, зызущѣхужауѣ пѣрыІѣбѣр согѣѣтІѣлыж...

– Уѣлѣхѣи, Мухѣмѣд, сыкѣавѣурѣ ди шыуаным и кѣѣвѣкІѣри сымылѣагъужу вагѣѣсеплѣри сщыгъупщѣжам.

«Ахѣа, уѣлѣхѣи, сыкѣѣбубыдам иджы, КІѣтІѣ, – зызогѣѣзахуѣ сигукІѣ, – «вагѣѣсеплѣ», «вагѣѣсеплѣ»... Сытыт кѣикІѣыр а си нѣІуасѣ псалѣѣм? Ахѣа-а, укѣѣсщІѣжакѣѣ иджы узищІѣсыр, вагѣѣсеплѣ! Лыр вамѣ, еплѣын хуейуѣ аращ. Ар кѣѣзмышщІѣжу кѣикІѣымкІѣ КІѣтІѣ сеупщІѣамѣ, дауи, кѣызжиІѣнут, ауѣ кѣыскІѣлѣтѣыжиІѣжынкІѣ хѣунури сигу кѣѣкІѣащ: «вагѣѣсеплѣым» кѣикІѣыр зымышщІѣ адыгѣ тхакІѣуѣ срихѣѣлІѣащ.

ЧымчырымкІѣ шыуаныр зѣІысщІѣурѣ лы Іѣхѣѣ нѣхѣщІѣыкІѣу кѣыхѣсхщ, тепщѣчым ислѣхѣѣщ, гуахѣуѣр щІѣызгъужри, КІѣтІѣ хуѣсшиящ: «Еплѣ, нѣхѣыжѣ, вамѣ».

– Ялыхѣ, узгѣѣщІѣаи, Мухѣмѣд, лѣыжѣым ущѣхѣэпрыкІѣжу псори умыщІѣѣм. Еплѣ уѣ. Сѣ сынѣхѣыжѣми, уѣ ухѣѣщІѣѣщ.

Кѣыхѣсха Іѣхѣѣр тІѣуѣ зѣпызуппІѣри, и ныкѣуѣр сызѣІурыбзѣѣжу сшхащ. Мышыу-шыугѣѣкІѣи зѣщыщхѣут, бжѣыныщхѣѣхѣр щІѣлѣыжу псынѣпсымкІѣ гѣѣва губгѣуѣ бжѣнылыр «уи гѣусѣр иупхѣу пшхы хѣунщ» жыхуаІѣѣм хуѣдѣт. Ауѣ кѣѣна зѣхуѣдитІѣым нѣхѣыжѣыр егѣѣплѣын хуейуѣ кѣѣслѣытѣри, КІѣтІѣ бгѣѣдѣслѣхѣѣщ: «Сѣ хѣарзынѣ хѣуауѣ кѣысфІѣощІѣ, ауѣ зѣ кѣытекѣуѣлѣѣжми, лей мыхѣуну си гугѣѣщ, узѣреплѣщ», – жысІѣри.

Лы дзѣкѣѣгѣуѣ зытІѣур сшха нѣужыщ шѣджагѣуашхѣ зѣрыхѣуѣр, сѣри сыкѣызѣрымѣжѣлІѣар кѣыщысщІѣжар. КІѣтІѣи кѣищІѣат щѣхуу си гурыІѣупсыр зѣрезгѣѣхыр.

– Ауѣ тщІѣынкѣым-тІѣ, Кѣѣрмокѣуѣ и кѣуѣ, сѣри зѣ сыхѣІѣбѣнщІѣи нѣхѣ тѣмѣму кѣѣтхутѣнщІѣ мы шыуаным илѣыр варѣ мыварѣ, – жиІѣри лы Іѣхѣѣ кѣыхихри ди пІѣстѣ бзыгѣѣ зырызи кѣыбгѣурилѣхѣѣжаш. НетІѣ езыр кѣызѣеплѣу сѣ сыщѣдзакѣѣм, ІѣфІ кѣызѣрысІѣурыхѣуѣр си нѣмкІѣ сыкѣищІѣат.

«Вагѣѣсеплѣ жалѣурѣ яІѣщІѣлѣшхыхѣыжаш» жыхуаІѣѣм хуѣдѣ дымышѣуну пІѣрѣ?» – жысІѣами, КІѣтІѣ ищІѣар си гуапѣ хѣуат. ГурыІѣупсри кІѣуѣдыжри хѣарзынѣу дызѣІурыуауѣ дызахуѣарѣзыжу дыздѣщысым, КІѣтІѣ нетІѣѣрей псалѣѣ кІѣапѣр кѣиубыдыжаш.

– АтІѣ, Мухѣмѣд, а зи гугѣу пхуѣсщІѣа нѣгѣабѣрей хѣѣщІѣ гуным яхѣѣта щІѣалѣ Іѣзѣѣм езым нѣхѣрѣ нѣхѣфІѣІѣзѣѣжу КІѣыщокѣуѣѣми иригѣѣпщар уѣ зыгуѣркІѣ

пцыхуу пIэрэ?

– Уэлэхы, КIытIэ, а тепсэлгыхыауэ жыхуэпIэ зи унэ-
цIэ умыщIэж щIалэри фIыуэ соцIыхури, абы зи гугъу
ищIари езым нэхърэ нэхъыфIыжу соцIыхум. КIыщо-
къуэм бгъэдигъэувэм къыщымынэу, абдеж щхъэтеч
щымыщIыщами, япэ зэрыригъэщри сщIэтэм. Ауэ къы-
зэрыхуамыдэнур ищIэрти, хэлущIыгу зищIыщэртэ-
къым.

– Уи фIэщу жыпIэрэ?! Сыту си гуапэ хъуа! Ялыхъ,
узгъэпцIаи, си псэм имыщIатэмэ, абы зи гугъу ищIар
уэ зэрыпцIыхур. Тхъэм щхъэкIэ, моуэ къыщIэдзи
гугъэхуу къызжэлэт абы и хъыбар, Мухъэмэд.

– Сыт и хъыбар бжесIэжкIэ, езыр диIэжкъым. А
Хъамидым къызэрывжиIам хуэдэ дыдэу, дукIри дыкIэ-
лгыгъыжащ. Псэууэ щIым щIыхъам хуэдэу къытщохъу
ар нобэми. НыбжыкIэ и фIыгъуэу, и щIэныгъэм и бэ-
тэгъуэу, и къэухъыр пхуэмыIуэтэну ину, и жъакIуагъкIэ
пэувын димыIэу, урысыбзэми адыгэбзэми зэхуэдэу Iэзэу
ирилажъэ тхакIуэт ар.

– Профессор хъунт, дауи?

– Хъэуэ, профессортэкъым, ауэ профессор Iэджэ
щыIэт абы иригъэджэфыну. Езыр цIыху къамылыфэ
дахэу, бжыфIэу, хъэлэлу. ЗытекIуэдэжари а и хъэлэла-
гъырщ.

– Дэнэт апхуэдизу фIыуэ щыпцIыхур ар? Удэлэжъат?

– Сыдеджат. Зауэ нэужыым Налшык къыщызэIуа-
хауэ щыта школ-интернатым дыздыщIэсат. Абы щы-
гъуэ дэслъэгъуа бжесIэнщ.

– ЖыIэт, уэлэхы, – жесIэр щIэхыуэу сухыным тегу-
зэыхыым хуэдэу, къызэдалуэрт КIытIэ.

– Зы пэш дыщIэст сэри, ди къуажэ Дыкыныэ Хъэ-
миди, зи гугъу тцIа Шурдым Хъэсэнбии, итIанэ Къуыц-
хъэ Iэбу жари иджы профессорышхуэ щолажъэ ди уни-
верситетым. Ари щIэст ди пэшым. Дзыгъулхэ я щIалэ
щылэжъащ мо Тырныаузым прокурору.

– Уэлэхы, абы срихъэлIауэ соцIыхум. ЩIалэ ахъыр-
зэманым.

– Ари къытхэст. А зэманым КIыщокъуэ Алим щIэ-
ныгъэ IуэхухэмкIэ министр. «Шум и гъуэгу» жоуэ усэ
тхылъ бэлыхъ къыдигъэкIати, абы ит усэхэм щыщ
гукIэ зэдгъащIэу дызэхэст а зи цIэ къисIуа гупыр. Нэху
дыкъекимэ, адыгэбзэ урок диIэти, абыкIэ дезыгъаджэр
ди директор Къамбий ХъэматIти, дымыщIэу дыкIуэнкIэ
Iэмал иIэтэкъым. Дэ къомыр ныбафэкIэ дыщылъу усэр
зэдгъащIэрт, зым жиIэм адрейхэр дедалуэу дыкъызэ-
рыпщытэжырт. Зи гугъу пхуэсщIэ Джылахъстэнейм

щыщ Сокъур Мусэрбийр зэрыхуэпауэ жейуэ пlэм илът. Сэ нэхъ си ныбжьэгът, ди гъуэлъыплэри зэбгъурытт. «Пщадей ХьэмагI уlэшIэкIуэдэнщ...» – жыслэри Му-сэрбий къэзгъаушащ. Сеплъурэ, псалътIкIэ фIэкIа щымыуэу, зэджауэ щытар жиlэжащ.

– lэу-у!

– Мис апхуэдэ щхъэ куцI абы и щхъэм Алыхъым кърилъхъати, и тхъэкIумэм зэхихымрэ и нэм илъагъумрэ щыгъупщэжыртэкъым. Интернатым иужькIэ Ленинград дэт университетыр къиухри ди Налшык университетым щылэжъащ. Зыхуей ныбжьэгъухэм нэмыщI, зыхуэмейхэри ныбжьэгъу къыхуэхъуащ. Налл Заур жари тхакIуэ lэзэ, еджагъэшхуэ диlэш адыгэр дригушхуэ хъуну. АтIэ, абы, зэгуэр псалъэгъу дызэхуэхъуауэ, жиlаращ: «Мусэрбий хуэдэу зэчий Алыхъым зрита куэдрэ къалъхуркъым. ЩlэныгъэкIэ къыпэмышху гуэрхэм нэгъуэщIкIэ дахъэхыну мо цlыху хъэлэлыр ресторанхэм яшэурэ яlэшIэкIуэдащ...» Пэж дыдэщ Заур жиlар, лlэным куэд имылэжу ар езыми жиlэжащ. Сымаджэ хъэлтэ хъури и гум иригъэлэзащ, итlанэ нэхъыфIи хъужри, Долинск Къалмыкъым и цlэкIэ щылэ санаторэм зыщигъэпсэхуу сыкIэлъыкIуащ. Хамэ къэрал кърашауэ ананасыр бзыгъау упщlэтауэ хэлъу, ипери щlэтыжу щlэщыгъуэ гуэр къыслэрыхъэри ари хуэсхъати, ди lуэхум фадэ щыхэмытым ар хуизгъахъуэри ефащ. Игу ирихъауэ, мыр сыту бэлыхъ, жиlэри зы стэкан хуизгъахъуэжащ. Ананасыпс стэканыр lэщlэту и нэ плащитlыр къыстриубыдэри «е, бетэмал мыгъуэ, мис мырат сэ сызэфэн хуея, Мухъэмэд», жиlащ. ИгъащIэкIэ сигу имыхужын псалъэуи къысхуэнащ ар. Итlанэ мыри сигу къинащ. Мусэрбий ди унагъуэ ныхъу, ди шыгъуплэстэ ишхыу, къуэшым хуэдэу дызэхушъытт. Уи нэмыс нэхъ лъагэ ухъу, КIытIэ, си япэ щхъэгъусэр дунейм щехыжам и нэпсыр хуэмыубыдыжу къыщlэукIури-икIыу зэщыджэу гъащ. И гугъу здэсщIым си нэгъу къыщlохъэ мо фэрыщIагъ зыхэмылъ ныбжьэгъу гу пцlанэм зыкъызишэкIауэ и нэпсыр къежэхыу си гуауэр къызэрыздигъеяр...

* * *

Си псалтэр щызэпыум, КIытIэ, «сщымыгъупщэжарэт» жиlэу и гум илъ хъунти, жьыдэхупlэ иримыту къызэуупщlащ:

– А нетІэ зи цІэ кѣипІуа Нало Заурыр, и щхѣкІэ сымыщІыхуми, и хѣыбар куэд зэхызох. Хѣти щотхѣу, хѣти хуошхыдѣ. Уэ пѣжыр пщІѣнуц. И гугѣу кѣысхуэщІыт, Мухѣмѣд, абы.

– ЗанщІѣу бжесІѣнщи, сѣ Заур щытхѣухѣм сачыщц, яубуи си гуапѣкѣым. Лѣѣпкѣым дифІ дымыгѣѣпудмѣ, нѣхѣ тѣмѣмщц. Пединститутым Заур сѣрѣ дыщцызѣдеджащ, езыр зы курскІѣ ди ужѣ иту. Нѣхѣыжѣыгѣѣр абы ейми, ди ужѣкІѣщ ныщцщІѣтІѣсхѣар, кѣуажѣ гѣукІѣу лажѣрти, и чѣзум хущІыхѣакѣым.

– ГѣукІѣу, пІа? Уѣлѣхѣи, абы щыгѣуѣ ар лѣы хѣунум.

– Лѣы хѣуа хѣзырым хуѣдѣт ар щѣджемѣи. Лѣкѣѣм политикѣм теухуауѣ пцІы гуѣр щыжызыла егѣѣджакІѣу фызыжѣ цІыкІѣум пѣпсѣлѣѣжащ жарѣ адыгѣ щІалѣ хѣарзынѣ гуѣр кѣыщІадзыжырти, абы кѣыщхѣѣщыжу кѣѣувыфар Заур и закѣуѣт.

– Уѣлѣхѣи, а жыхуѣпІѣр ахѣырзѣмантѣм.

– А дыщѣджем щыгѣуи плѣагѣурт абы зѣчий зѣриІѣр. Институтым щыдагѣѣджхѣми абы езым и еплѣыкІѣ хуиІѣт. Зыми ымыщхѣ хѣѣл гѣѣщІѣгѣуѣнхѣри хѣѣлт. А институтым и унѣ нѣхѣыщхѣѣм узѣрыщІыхѣѣу, щхѣѣгѣубжащхѣѣ гуѣрым деж тегѣѣщІѣуѣ романхѣр щІиджыкІѣырт абы. Псори тхылѣ Іѣджи дѣджѣрт, ауѣ а зырт щхѣѣгѣубжащхѣѣр зи еджапІѣр. И щхѣѣусыгѣуѣри кѣытхуѣщІѣакѣым. Иджы сызѣрегупсысыжымкІѣ, цІыху цІѣрыІѣуѣ, еджагѣѣшхуѣ, тхакІѣу Іѣзѣ кѣызыхѣкІѣынум адреѣхѣм ымыщхѣ хѣѣл гуѣр хѣѣлѣу ара хѣунт, жызоІѣ...

– А уи Налом зѣхишауѣ щыта адыгѣ хасѣм зѣфІѣкІѣ иІѣщ, кѣулыкѣущІѣхѣр зѣблигѣѣжу. Ауѣ а Унѣшхуѣм и гупѣкІѣ утым щітам лѣѣпкѣыр дагѣѣунѣхѣу пѣтащ.

– Ар дауѣ, КІѣтІѣ?

– Кѣѣѣрдеѣ-Балѣкѣѣрым и унафѣщІѣу хѣуар а Унѣшхуѣм щІѣсакѣѣ?

– ЩІѣсаш.

– Дѣзѣ кѣашауи щІѣсакѣѣ абы, унѣм цІыхухѣр зѣрыщІѣгуѣмѣ, кѣѣуѣну хѣѣзыру?

– Апхуѣди щыІѣа хѣунщ.

– АтІѣ, итІѣанѣ дыунѣхѣуатѣкѣѣ? Лѣѣпкѣ зѣрыукІѣж дыхѣури ди напѣр текІѣатѣкѣѣ?!

– Пѣжщ, КІѣтІѣ, жыпІѣр, лѣыгѣажѣшхуѣ кѣѣхѣу пѣтащ.

– АтІѣ а псор зѣхѣзышам я пашѣр Налортѣкѣѣ, Мухѣмѣд?

– Налом зѣхишар ди лѣѣпкѣым и ІѣуѣхуфІ зѣзыхуѣн, лѣѣпкѣым кѣыщхѣѣщыжын, адыгѣѣзѣр дѣзыгѣѣкІѣын,

дунейм щикъухъа ди лъэпкъэгъухэм щІэгъэкъуэн яхуэхъун хуей гупт. Пэжщ, щхъэхуещэ гуэрхэр яхэзэрыхъат абыхэм. Налом а лъэхъэнэм иригъэкІуэкІа Іуэху псоми сэ сыщыгъуазэкъым, сахэтакъым. Щыуагъэ гуэр щыІами, ар лъэпкъым кыыщхъэщыжащ. Сэ а махуэм утым сыкІуащ. Къалэн гуэри си пщэ илгъакъым, Іуэху гуэри зесхуакъым. Ауэ сыхуейт журналистым и нэкІэ сахэплъэну. Куэди слъэгъуащ, зэхэсхари мащІэкъым. А псор иджыпсту схужыІэжынкъым, уэри абы ухуейкъым, КІытІэ. УзыщІэупщІа Нало Заур ехъэллауэ сщІэр бжесІэнщ.

– Аращ сэри сызыхуейр.

– А утым щекІуэкІ къайгъэр и кІэм нэблэгъауэ, зэ Іуэхур зэІыхъэпэным нэсауэ щытащ. ЕбгъэрыкІуэну мурад ящІауэ зэрызехъэрт. А махуэм цІыхур Іувти, гуп-гуп зэрыгъэхъауэ, мафІэшхуэхэр ящІауэ утым ист. Унэшхуэм нэхъ пэгъунэгъу мафІэм цІыху гуп бгъэдэсти Заур яхэслъагъуэри, Іуэлъауэ зызмышІурэ сабгъэдыхъащ. Зымы сыктыфІэІуэхуакъым, Заур и цІыбагъыр кысхуэгъэзати сыкылгъагъуртэкъым, ауэ жиІэр ІупщІу зэхызох: «Сэ фыкыызэдэІуэнумэ, си хъэдэм фемыбэкъауэ а унэм фыщІэзгъэхъэнукъым. Лъэпкъ зэрыукІыж дыхъунуш...» Ар зэхэсха нэужь, сэ Заур и пащхъэм сиуващ. Езыри къэтэджри гуапэу кыспежъащ.

А гупым яжриІэнур зэфІэкІа нэужь, Заур гъусэ сищІри сришжъащ. Ар псоми къацІыхурт, цІыхыи кыыхуащІырт, сэ аратэкъым, ауэ сакъригъэцІыхуурэ зыгуэри яжесІащ. Сызэрыдежъур и мыжагъуэу, гуп зыкъомым епсэлъащ, нэхъыщхъэу яжриІари аращ: «Си хъэдэм фемыбэкъауэ...» Ауэрэ къэткІухъурэ, адэ нэхъ пылухауэ мафІэшхуэм къетІысэкІа гупышхуэм дащыбгъэдыхъэм, и ІэштІымыр ищІу кІийуэ псалгъэ щІалэщІэм жиІэр зэхыдох: «Уэлэхыи, сэ гранат тІоцІ схуэдзынумэ...»

Абы жиІэну псом пэмыплъэу, и упщІэ пыІэр дригъэкІуэтейщ, нэхъ утыку зищІри, Налом мыпІащІэу, кІий-гуо хэмылгъуэ, ауэ хэкъузауэ жиІащ: «А тІощІым щыщ зым и зы къутахуэ уэ кыптехуэжмэ, е уэ пхуэдэ гуэрым тэхуэмэ, дауэ хъуну? Уэ пхуэдэ мафІэзэщІэгъэстхэщ лъэпкъым и напэр тезыхыр... – жиІэу иригъа-жъэри Іэджи яжриІащ, «си хъэдэм фемыбэкъауэри» хэтү икІи псори игъэупщІыІури кыигъэдэІуэфащ. Ар си нэкІэ слъэгъуащ, КІытІэ.

А жэщым Къалмыкъ ЮрикІ итащ а утым, Налом и псалгъэм хуэдэ дыдэ жиІэу. ИкІи сэ кыысфІоцІ а жэщ шынагъуэм къэхъункІэ хъуну щыта гузэвэгъуэшхуэр а тІум зэтрагъэувыІауэ. Унэшхуэм щІэсхэми,

утым итхэм къазерепсэлтэн бзэ къагъуэтри, абы иужь-кIэ къайгъэри щабэ хъууэрэ ужьыхыжащ.

– Ялыхъ, узгъэпцIаи, телъиджэ сумыгъэдэIуам, Мухъэмэд. Алыхъым сыту фIыуэ укъысхуигъэкIуат уэ мыбы. Налом и ут итыкIэр си фIэщ пцIащ, ар зэры-цIыху тэмэмри къызгурыIуащ.

* * *

– Алыхъыр арэзы къыпхухъу, Мухъэмэд. Сыту фIыуэ укъэзгъэнат нобэ щакIуэхэм уахэзмыгъэхъу. Зы хъуэпсапIэ си гум къэкIащи, ари бжесIэнущ, – Kы-тIэ жиIэну зыхуейр хъзыру и бзэгум зэрытелътым и щыхъэту, и Iупэр пIэжъажьэрт, ауэ абы зэ егупсысыж пфIигъэщIу, тэлайкIэ зиIэжъэри къыщIидзащ:

– Уи ади, адэшхуи, уи лъэпкъри фIыуэ сцIыхурти, уэри усцIыху си гугъащ, Мухъэмэд. Ауэ си фIэщ бжес-Iэнци, иджыщ сэ укъыщысцIыхуар. Къытызогъэзэж-ри, сыту фIыуэ укъысхудихат уэ мы бгым Алыхъым. Иджы си хъуэпсапIэращ: сэри мы сызэрыщытым нэхъыкIэ сымышъуауэ, уэри уи IэнатIэр къепхъэлIау уетIысылIэжауэ пхущIыхъу, зы къушхъэхъу къыдэ-кIыгъуэ псо мы Къэнжал лъэгу дыщызэгъусэну. Ялыхъ, къытхуэщIэ!

– Iэмин, аргуэру зэ Iэмин, KытIэ! – жызоIэ, мазэ зытIушкIэ мы жэнэтым ущылэныр сэркIэ зищIысыр сцIэжрэ си гурыIупсыр къэжауэ. Ар къыдэхъуламэ, мы иджыпсту зэманыфI дэкIауэ сызэлалIэурэ стхыжыр нэхъ си къару илгыгъуэу, си гурыхуэгъуэу икIи нэхъ дахэрэ нэхъ куууи къыщIэзгъалтэу схуэтхынкIэ хъуну-ти, ара хъунщ си гурыIупс къэзыгъэжари.

* * *

ЩакIуэ гупыр къыщысыжам, шэджагъуэнэужьыфI хъуати, фIыуи мэжэлIат, дэри абы дапэплъэурэ фIыншэ щIэтлхъати, псоми зетхуэн хуейр ди ныбэ Iуэхут. Ауэ, ари ящыгъупщэжауэ, KытIэ зэрыжиIа дыдэм хуэдэу, мохэр къамыукIа бжэным иризэдауэрт. Хирургым зы жиIэу, щакIуэм нэгъуэщI жиIэу, полковникым зыри жимыIэу. Толэ щилуэжырт и шэр зытехуа бжэныр къи-укIауэ, къриуду зыщхъэпридзыжауэ и нэкIэ илгъэгъуауэ, дахэ-дахэу абы и ужь имыувэхэурэ мэзым уIэгъуэ кыыхэнауэ. ЩакIуэм зэрыжиIэр нэгъуэщIт: Толэ и шэр бжэн лъабжъэм щIэхуэщ, игъаштэри зыщхъэпридзу

мэзым хэлгэдэжауэт. Полковникыр тIум язми щыхьэт яхуэмыхъуу, кхъыIэ, зыгуэр тIувгъахуэ, мы ди кIэтIийр нобэ накъырэ зэрешщар куэдщ, жиIэрт. КIытIэ, тIэкIу нэхъ щэху зищIауэ, ауэ мохэм зэхахми мыгузавэу, сэ кыызжеIэ:

– Ахэр щIызэдауэр пщIэрэ, Мухьэмэд?

– Хъэуэ. Сыт?

– Бжэн къазэрыхуэмыукIар хагъэгъуэщэжыну.

Сэ зыри жысIакъым. Толэ и нэщхъыр зэхиукIащ. ЩакIуэм и щхьэр, «пэжщ» къригъэкIыу, ищIащ. Я ныбэр япэ ирагъэщри, псалъэмакъым зыри щIэупщIакъым. Тепщэчышхуэм иубауэ Надя кыхьа пIастэ хуабэр сэм бзыгъэу къищтэну диятэкъыми, балагъкIэ кыгуихыгурэ тепщэч нэхъ цIыкIухэм ярелъхьэ. Полковникым ахэр Iэнэм тригъэувэурэ шатэр зэбэкI шхукIэ зэхэщIа бжыныху шыпсыр зэрыт нэхъ тепщэч цIыкIужхэр ябгъэдегъэуэ. КIытIэ тепщэчышхуитIым ярилъхьэ лы Iыхьэхэр сэ стIолым тызогъэзагъэ, псори тыншу дызэрылгъэIэсынум тецIыхьауэ. Толэ, и ИтIыр и шхужьым иту къытхоплгъэ:

– Уэт сэ сфIэфI, уэт сэ сфIэфI, – жиIэурэ.

– Дауи уфIэфIынщ уэ, къыумыукIар пшхыну, – жи КIытIэ.

– Сыкыумыгъэгубжъ, ТЫрэвич, Алыхьыр согъэпцI, мы бжэныр кыыздикIар кыызжумыIауэ зыIуслъхьэмэ, дыгъуэпшыхы къытщубзыщIащ ар, – жи Толэ, губжъами, и ныбжъэгъу хэгъэрейр игъэгузэвэну губжъ нэпцI зыхуищIми мыгурыIуэгъуэу.

– Къэгубжъ, хирург, арат сызыхуеиххэр, зыIуумылгъхьэ. Щоджэн ТIэлашэ къыщыщIар къыпщыщIынщ.

– Сыт ТIэлашэ къыщыщIар?

– КъыпщыщIмэ, къэпщIэнщ.

– Хъунщ. Ауэ мы бжэныр кыыздикIар къыджэIэ.

– БжесIэнт, – жи КIытIэ, – ауэ уи фIэщ хъунукъым.

– Хъунщ, жыIэ.

– АтIэ, хъунумэ, арати, мыбыхэм зыгуэр къамыукIмэ, шэджагъуашхэ яхуэсщIынуыр сыт, жысIэу сыгузавэу сыздэщысым, соплгъэри зы бжэн щIакъуэ мы тыкуэн бжэIупэм къыIуолгъадэри къоукIурий, хьэрэм сумыщIу сыфIэгъэж, жыхуиIэу. Къысхуэнэжар арати, мо си сэ зэщIэлгъыкIамкIэ и къурмакъейр пызогъэху. Арати, мис, хъэзырщи дывгъэшх. ПцIы супсмэ, Мухьэмэд си щыхьэтщ.

– Дэнэ а бжэн уIэгъэр кыыздикIар, ТЫрэвич?! – Толэ и пщэр хешри и нэр КIытIэ треубыдэ.

– Дэнэ нэгъуэщI кыыздикIынуыр? – щакIуэм КIытIэ

нащхэ кыыхуищлауэ ирекътэкI. – А уэ кыэбукIа уи гугъа бжэныр улэгъэ хъуауэ арати, все равно, мыбы салэщIэкIынукуьым, жиIэри, езым и псэр KытIэ кърихъэлIауэ аращ, Толэ. Мис иджы ягъавэри Iэнэм кыытралъхъащи, дывгъэшх.

– И-и-и-и!!! – жери Толэ зы макъ иукъуэдияти, «кыиукIа» бжэным и бжыакъуэжыитIри зэпыту апхуэдиз и кIыхъагът. ИтIанэ и бэуэныр зэтеувэжри, Толэ щIэупщIащ: – Догуэ, дыгъуэпшыхъ тшха кIуэцIри мыбы ейкыэ-тIэ, ТIырэвич?

Гуыр зэрыгъэдыхъэшхри, Iэнэм пэрытIысхъащ. Ауэ зыри хэмыIэбэу зоплъыж. ИтIанэ, KытIэ зы аркъэ пэлэщтоф кыызыкъуихри ди щэ зырыз иригъэхъуащ. Зыри жамыIэу псори ныщхъэбэ Kъэнжал лъэгу дыккыдишыжу Налшык дыккэзышэжын хуей Толэ йоплъ. Псалъэншэу псори дызэрыщIащ: гурыIуэгъуэт нышэдибэ нэхумыщу тэджу мэзым щIэта шэферым уи щхъэр дзыхъ хуэпщI зэрымышъунур. Ар езы Толи ищIэжырти, пщэдей къэунэхури махуэщ, девгъафэ мы зырызми, мыхъумэ зырыз дефэжынщ, жиIэри, и гъунэгъуу щысыр сэрати, и бжыэр кыызигъэуэллэщ.

Хъуэхъу зылъысыр нэхъыжырти, KытIэ жеIэ:

– Ялыхъ, мыр здэкIуэм узи лажыи умыгъакIуэу бжэныл кIуапIэ щIы. ЩIалэхэми фи хъэщIапIэ дэри куэдрэ Тхъэм дищI.

Лым зэредзакъэм нэхърэ нэхъыбэрэ я щхъэр зэрагъэкIэрахъуэр ерыскъым и IэфIагъым трилхъэри, KытIэ етIуанэ пэлэщтофри кыызыкъуихащ. Ар итфа нэужь, Толэ игу кыэкIыжри, ТIэлэшэ кыыщыщIа хъыбарыр KытIэ жримыгъэлэу идакъым. KытIи зримыгъэлъэлүщэу кыыщIидзащ:

– АтIэ, ТIэлэшэ Социалист Лэжыгъэм и ЛIыхъужь ящIри, Сталиныр илгъэс 70 щрикъум хузэлүаха гуфIэгъуэм хэтауэ кыэкIуэжщ, вождышхуэу ди дыгъэ-мазэм Китайм я нэхъыщхъэ Мао зэрыбгъэдигъэтIысхъари иIуэтэжри, зэрышыхъуэр имыщIэжу, и пыIэщхъуэ лгъэгэр нэхъ лгъагэжу тригъэсри, я шыбзыхъуэ пщылэм кыыдэкIыжат. Мо нэкIужьым адэкIэ кыытести, шыбзыхъуэхэр зэхуишэри, пщIэнтIэпс хъэлэлкIэ къамылэжыа зыIуамыгъэхуэну я тхъэкIумэр яхуиIуэнтIащ. АрщхъэкIэ хъудырыпскIэ губгъуэм уиту шы пхуэгъэхъунт! Шыбзыхъуэ щIалэхэм я шы-уанэ зэтелъыххэти, ихъуреягъкIэ итIысыкIа я колхоз мэл пщылэхэм щызэлүрыут. Гупым зэдэфшх жалэу, зы щынэ гупыж кыыхуащIамэ, шыплIэм кыыдадзэрти къахъырт. Зэгуэрым, апхуэдэ щынэм щыщ Iыхъэ ТIэлэшэм щыхутрагъэу-

вэм, мыр кыыздиклар сымышцIау спхынуктым жери, мис мы хирургым хуэдэу, зыкыритIащ. Кыыздиклар жраIэмэ, кыезытар бэлыхь хидзэнуги, ябзыцIащ. Арати, ТIэлашэм яхуимышха лыр езы шыбзыхуэхэм яшхыжри, мор зыIурыбзеежу пщыIэ нэщIым кыытенащ, хуодырыпсыр и Iусу. Абы жыхьэ уихынт? Кыехыжынуги, и IIыхуужьэгъу колхоз тхьэмадэ Бырс Анзор кыыщыхьэнуги, пщыIэм утезагъэрктым, шыбзыхуэхэм уахэтктым, жиIэнурэ. ТIэлашэ мэжалIэрэ и щхьэр унэзауэ пщыIэм нэщхьейуэ тесу, я колхоз малыхуэ лэгъупэжь кыытехьащ.

– Мыр слIо, ТIэлашэ, щхьэ унэщхьей, къэххуаIа? – щыжиIэм, ТIэлашэм жэуап имытыжу, и Iэпхуамбэр и нэзэрыхьэм ириубыдылIэри ириIуэнтIыхьащ, жи, кIэ-лыгырумыжурэ.

– СлIо, уи щхьэр узу ара, – щыжиIэм, ТIэлашэ гурымщ, Iэпхуамбэ гуэрыр ириIуэнтIыхьэри, мыбы ит мыгъуэктым аращ, – жери, Iуэхур кыызэрекIуэклар хуиIуэтащ.

– КыыздикIам ущIэмыупщIау кыуатыр шхы, а уи щIалэхэм уагъэмэжэлэнктым. Сэ зы щIалэ здэспэнщи щынэ кыыпхуезгъэхьынщ, – жери лэгъупэжь губзыгъэр шэсыжащ. ТIэлаши, абы жиIэм едаIуэри, и щхьэри узыжактым. Уэри, хирург, уагъэшхыр кыыздикIам ущIэупщIэмэ, аращ кыыпщыщIынур...

* * *

Пщэдджыжьым дунейр бзыгъэу нэху кыызэрекIам псори дыщыгуфIыкIащ. Къалмыкъ шей фIэкIа дыхуейктым жытIэри, ди пщэдджыжьышхэри кIыхь хуаактыми, депIэщIэкIыгу зыдогъэхьэзырыж. КIытIэ дыгъуасэ сигъэлъэгъуа бжэн джажэмрэ куэмрэ си хуржыным кыригъэзагъэурэ кыызжелэ:

– Толэ уи щхьэгъусэм хуабжыу щытхуащ, анэншэу къэна уи бынри тэмэму пхуипIу, уэри уигъэтыншу жиIэри. Сэлам схуехыжи мыри схуетыж. Уи джэдыгури чэсейфэху къэп едгъэдри абы илъу машинапхэм нистхьэжащи, хуэсакъ, фIыкIэ улажэ.

Дыкыщэежэжым, си гъусищым япэ сэлам ярихыжри, КIытIэ сэ зыкызыиупщIащ. IэплIэ кыысхуищIыжащи, сыктымутIыпщу и жьэр си тхьэкIумэм кыыIуиубыдауэ кыызжелэ:

– ЗыпщызгъэнщIактым, Мухьэмэд. Си псэм хуэдэу услъэгъуащ. Си бамплэр дэпхащ. Сигу кыеуэу къэнар

зыщ. А зи гугъу фцІы КІыщокъуэ Алим ди унафэщІ кЪомым апхуэдизрэ хьэлупс ящІауэ щІыщытам и пэжыпІэр жозгъэлэнути, сигу ихужри, дыхунэсакЪым.

– ДяпэкІэ сыкЪыщыкІуэ ар псори бжесІэнщ, фІуэу сызыщыгъуазэщ. Зы псалъэу бжесІэнщ: КІыщокъуэм лажъэ илэкЪым.

– Ыхьы. Иджы арэзы сыхъуаш. ДяпэкІэ укЪыщыкІуэ псори кЪызжепІэнщ.

КІытІэ и ІэплІэм ситурэ машинэм сыкЪыІуишэжри, дыкЪежъэжащ. ТІуми ди фІэшу зэжетІа «дяпэкІэр» зэрыщымылэнур хэт ищІэнт!

– Моуэ мы задэІейм фысакЪыгурэ фыдэкІыжи, адэкІэ егъэзыхыгъуэ защІэш, гъуэгури хъарзынэш, – жиІэу, КІытІэ и пхъэ лъакЪуэмкІэ кЪыткІэлтъыкІуэурэ дыкЪригъэжъэжащи, кЪэувыжауэ Іэ кЪытхуешІри кЪытхуешІ. Къэнжал ехыпІэкІэ эджэ гъуэгу задэ кІыхыжъым зэрызыкІэридзэу, Толэ и «Нива» цІыкІум гъуэхъуэн щІидзащ, дэри, уэршэрыр пытчри, зыдушэхуаш. А гъуэгу шынагъуэм псэм трилхъэ хъэзабыр зыщызгъэгъушщэн мурад сиІэу, сытегупсысыкІри, си Къэнжал махуэ зыщыплІ гъащІэм сыхэзэрыхъыжащ. Апхуэдиз кЪыджезыІа КІытІэ пымытыж и лъакЪуэм тетхъэусыхыу, и щхъэм мыгъуагъэ хуихыжу зы псалъэ кЪызэрыжъэдэмыкІар согъэщІагъуэ. Дауи, абы Надя и фІыщІи хэлъщ. ТегужъеикІауэ щхъэгъусэр зыхъумэ, лІым и пщІэр зыІэт фызт ар. Къызыхиша лъэпкъ имыцІыхум хэзэгъа кЪудейм кЪыщымынэу, адыгащэ хъуаш ар. Зейхэм ямыІыгъыж диным хуэпэжщ, лІэмэ, муслъымэныкхъэм зэрыщІалхъэнур ещІэ икІи абы цогуфІыкІ.

Сэ згъэщІэгъуахэм ящыщ ныкЪуэдыкЪуэ зэрыхъуам щхъэкІэ кЪыдэмыкІуа хъыджэбзым КІытІэ, хуэшхыдэным и плэкІэ, гущІэгъу хуищІу щхъэгъусэкІэ насыпфІэ зэрымыхъуам зэрытепсэлтыхъар. Хэт ищІэнт КІытІэ дунейм щекІуэкІ Іуэхухэми апхуэдэу хэгупсысыхъу...

– Уэлэхьы, мы бгым фезгъэукІынкІэ фышынащи, фыгъынумэ фэ гупыр, анекдот вжесІэнщ армыхъумэ, – Толэ жиІа нэужыщ сызыхэта гупсысэм сыкЪыхэхужу «Нивэм» и гъуахъуэ макЪыр си тхъэкІумэм кЪыщиувэжар.

– Уи анекдотыр щыгум дынэсмэ жыпІэнщ, утемыпсэлтъыкІыу хуэсакЪыгурэ нэгъакІуэ! – жи полковникым.

– Щыгум дынэсмэ, вжесІэни сиІэш сэ. Анекдот щывмыдэкІэ, кЪэхъуа вжесІэнущи, мы гъуэгум дытежрэ мо

бгым дыщымжмэ дызэриукІыным, абы кыыпэплъэу ищІагъым щІэт КІытІэ ТЫрэвич дыуэ кыызэрыттри-щІэну фемыгупсысу фи тхъэкІумэр тегъэхуауэ фы-кыызэдаІуэ, – жиІэри, ди жэуапми емыжъэу, Толэ пи-щащ: – Бахъсэн сыщыпсэу хъэблэм зи кыйдэнэжыгъуэ хъуа хъыджэбз гуэр дэсти, я гъунэгъу нысащІэм гущІэгъу кыыхуищІри, и дыщым я гъунэгъу щІалэм иригъэ-шэну мурад ищІащ. Мурад пщІыкІэ зэфІэкІрэ, ар гъззэщІэн хуейти, щІалэм хъыбар ирагъащІэри, хъы-джэбзаплъэ кыишащ. ЩІалэжъым Іэнэ кыыхуащтати, кыыхутрагъэувар ишхщ, и дзэм дэна лыр сенычпэкІэ кыыдихыжщ, зы тугыныжыи щІигъанэри, зэплъыну хъыджэбзыр кыыщІашауэ блыным кІэрытти, зэ фІыуэ зэпиплъыхыжри: «АтІэ, хъыджэбз ныбэкъ лъакъуэ Іушэ цІыкІу, укыыздэкІуэнукъым, жари, пэж?» – щы-жиІэм, хъыджэбзыр къэпсалъэри: «Ар жызыІам и жьэр укъутә!» – жиІащ.

Толэ дызригъэдәлуар щІэщыгъуэ хуэдәти, уриды-хъэшхи хъунут, ауэ мо гъуэгум зи нэр тенэцІыхъауэ зи псэр ІукІа гупым къадыхъэшхын яІэжтэкъыми, пол-ковник гуэрыр къэпсалъащ: «Мо къэгъэшпыІэ мывэ-жъым хуэсакъыгурэ ныблэгъэкІыжи, Тхъэм жиІэмэ, щы-гум дынэсащ, Толэ. «Ар хъунукъым, полковник, мыбы щыхурэ ехуэхрэ хэмыту зыри кыыдэкІыжакъым», – жиІэу Толэ къэгъэшпыІэ мывэжъым тэмәму дыкъы-щыблишыжым, псори хуиту дыбәуэжри, щыгум дыте-лъэдэжащ. ДыкъикІыу дыкъызыдэкІам дыщеплъыхы-жам, ди щхъэр уназэт, КІытІи, и нэрыплъэжыр зыІуидзауэ, кыыткІэлъыплъу лъэгум дэтти, гуфІэу и Іэр кыытхуищІырт. Дэри, кърым хъаныдзэр илъэс щищ и пэкІэ мы Къэнжалыжъ дэзыукІыхъа ди адэжхэм кыытхуагъэна уэрэдыжыр ди Іэблэр зэрыубыдауэ жыдоІэ:

Си джатэжъурэ, уей дуней, хъэщхъэрыІуэдзэ,
И дзэпкъитІымкІэ, уей дуней, лъыхэр йожэхри.
Псыежэхмэ, уей дуней, сызэпрыплъмэ,
Кхъухъ фІыцІэжхэр, уей дуней, кыызэпрахури...

* * *

Къэнжал щІыналъэр зэрыжэнэтыр аргуэру зэ зыхэт-щІэжащ ди къуажэм дыкъэсыжу август жьэражъэм кыигъэкъуалъэ дунейм дыкъыхэхутэжа нэужъ. Ща-кІуэр щыпсэу Зеикъуэ кыыщымыувыІэу, полковникри

Бахъсэн щримыгъэкIыжу, Толэ Налшык сыкьишэжащ.
Дыгъуэпшыхьи кыспэплъауэ ноби кыызэжъэ си щхъэ-
гъусэм ерыскъы хъзыр зэриIэн хуейм шэч кытес-
хъэртэкъыми, захъунщIэ защIами, зэрымэжэлIар сщIэр-
ти, гупыр къезгъэблэгъащ. Аслъижан и джэдлыбжьэмрэ
пIастэмрэ хъарбыз щIыIэр трашхыхъыжри, арэзыуэ
къэтэджыжахэщ.

ХъэщIагъэ заретхар гупым я гуапэ дьдэ хъуащ.
Аслъижани нэхъ мащIэу и гуапэ хъуакъым зыпэмып-
лъауэ КIытIэ кыыхузигъэша бжэныл гъупщIа гуры-
хъымрэ псори фымышхыжу зы цIыкIу нэхъ мыхъуми
кыисхуэхъ жиIэу зыщIэлгъэIуа бдзэжъей къуэлэным
хуэдэу къэдубыда псори гъэкъэбзарэ шыужауэ Толэ
кыызэрыхуишамрэ. Ауэ дубленкэ дэгъуэр къэп хужьым
кыисхуу щызыщыстIагъэм, псори щигъэгъупщэжу
щыгуфIыкIащ... И фи мыкIуауэ ар нобэми зэрызиIэр
ищхъэкIи щыжысIащ. Зи фIэщ мыхъу кыыхэкIмэ,
фыктысхуеблагъэ, фи нэкIэ фэзгъэлгъагъунщ. Сыщып-
сэури аращ, ПащIэ Бэчмырзэ и цIэкIэ щыIэ уэрам унэм,
32-4.

Мы хъыбарыр тхыжын щызухам, КIытIэ и кхъащхъэм
ефэндым псы трикIэжырт. И ахърэтыр фIы Тхъэм ищI.

- Iэмин жыфIэт! - жи ефэндым.
- Iэмин!

ИЩАМ ХУЩЕМЫГЪУЭЖА

Цыху гъащІэ гъуэгуанэ къыщызэпыпчкІэ, Іуэху Іэджэ уохоуэри цыху куэдми уахуозэ. А псом щыщу гукъинэ пцыхъуу и кІэм къэпхъэсыфыр зырызщ. Мис апхуэдэ закъуэтІакъуэм ящыщу си гум къинащ мы тхыгъэр зытеухуа Токъумакъ Мыхъэмэт.

Куэд къэзышщэ «АдыгэлІ» псалтэр сэ абы хужысІэ-фынущ сытемыукІытыхъу. Ар зыцыхуу цытахэри акъылэгъу къыздэхъуну си гугъэщ.

А цыху гъэщІэгъуэным и дуней тетыкІамрэ и ІуэхущІафэмрэ сыхыхъэн и пэкІэ езыр кІэщІу фэзгъэ-цыхунщ. Зи Іуфэ щыпсэуа икІи щылІэжа Бахъсэн хуэдэу зи гъащІэр уэру щыта Токъумакъ Мыхъэмэт ХъэтІохъушыкъуей ИпщэкІэ зэджэу иужькІэ Зеикъуэ зыфІащыжа адыгэ къуажэжъым 1923 гъэм къыщаль-хуащ, 1993 гъэм щылІэжащ.

И ныбжьыр нэмыса жыхуаІэм хуэдэу зауэм хыхъэ-ри лІыгъэ иІэу хэтащ. Къыгъэзэжа нэужь, зэгуэр шкІа-хъуэу зытеса гъэш фермэм и унафэщІу илъэс куэдкІэ лэжъащ. Ауэ къызэрыгуэкІыукъым – районым, респуб-ликэм щыпашэу, и цІэр фІыкІэ къалэт зэпыту, дамыгъэ лъапІэхэмрэ саугъэтхэмрэ къыхуагъэфащэу, щапхъэфІ къыщцахъкІэ и цІэр япэ иту. Ар лэжъащ колхозми, къуа-жэ советми, райпоми, нэгъуэщІ цІыпІэхэми ІэнатІэ зэмылІаужьыгъуэхэр щрихъэкІыу.

Мыхъэмэт щытащ щакІуэ Іэзэу. Хъыбарыжъ куэд ищІэрт, адыгэ уэрэдыжъхэр макъ дахэкІэ жиІэрт, гу-шыІэрейт, уэршэрэгъу телъыджэт, цыху лъагъу-гъуафІэт икІи лІы ткІийт. Зи япэ нэгъуэщІ имыщыфын жыхуаІэм хуэдэ губгъуэлІт. Цыхугъэмрэ лІыгъэмрэ, къыдалъхуауэ, и гъащІэ нэщэнэу псэуащ.

Араш, кІэщІу жыпІэмэ, Токъумакъ Мыхъэмэт зы-
хуэдар. Жъым хэбутІыпщхъэ мыхъуну а псалъэхэр (лІам
пщІы теплхъэмэ зэрыгуэныхьыр зыщызмыгъэгъупщэу)
си гум хыхъэу жысІащ.

Мы тхыгъэр щытхъупскІэ щІэзгъанэу фигу къез-
гъэуІэнуи, мыпсэужым хъэдагъэ кІэлтысщІыжынуи,
кІэрылгъа збыщІынуи мурад сІлэкъым. Сыхуейщ ар
зыщІыхуу щытахэм зэрыщытам хуэдэу я нэгү къыщІэз-
гъэувэжыну, зымыщІыхухэми щыпсэум зэрыдмыщІы-
хуат, бетэмал, кІэлтыжаІэну. Сыту щытми, зи лъэужь
хэгъуэщэжын хуэмейуэ псэуа адыгэлІхэм ящыщц То-
къумакъ Мыхъэмэт.

* * *

Ныбжыгъу нэхъыжъу икІи къуэш пэлгытэу сІа, сыт
щыгъуи си гум къехуэбылэрэ си псэр дэзыхъэхыу щыта
Токъумакъ Мыхъэмэт и гъащІэ псор сэркІэ гукъинэжщ,
ауэ псом хуэмыдэу сщымыгъупщэжыр абы иужь дыдэу
сыщыхуээжарщ, зэрыаужьри си гушхъэ къэмыкІыу.

Ар Пироговым и цІэр зэрихъэу Налшык щыІэ уэрам
цІыкІум щыІэ сымаджэщырт. СыпІащІэу ІуэхукІэ сы-
кІуауэ, абы Мыхъэмэт щІэлгъу срохъэлэ. Пщэдджыжь
дыгъэпсти, ар щІыбым къыщІэкІауэ бжэІупэм Іуст.
НэщхъыфІэрэ гуфІэжу зи гъащІэр зыхъ цІыху жыджэ-
рым езым емышхъ гуэр и нэгүм ислъэгъуащ. ФІы
дыдэу сцІыху си гугъэжт сэ ар, ауэ дэслгъагъур зищІы-
сыр къысхуэщІакъым. Къеузыжи щымыІэу псори
тэмэмуи къызжиІащ, зэрыхъукІи пыгуфІыкІащ, итІани
ар сэ сщІэ Мыхъэмэттэкъым. Зыгуэр чэмт е лейт.

Арыншами, дахэ-дахэу зэтеува мыхъу ди уэршэрым,
зыкІи щымыщ пфІэщІу, Мыхъэмэт зы гупсысэ хиукъуэ-
диикІащ: «ЗылІ хуэфэщэн къэспсэуащи, си гъащІэм
сызыхушІегъуэжын сщІакъым». Абы къриггъэкІар
къызгурыІуэпакъым. Сэ сщІэрт Мыхъэмэт и гъащІэр
жъэгүм дэсу зэримыхъар, абы къэгъэшпыпІэ кІэщІи, дэ-
гъззеигъуэ хъэлъи, къегъззыхыгъуэ зади зэрыщыкуэ-
дыр. Шыбгым исрэ лІыгъэр зи гъуазэу гъащІэр къэзы-
хъа губгъуэлІыр Іэджэри лъэпэтхъуат, ауэ мыджалэу
къэтэдджыжыфат.

«СызыхушІегъуэжын сщІакъым» жыхуиІэм къри-
ггъэкІыну зыхуей псор наІуэ сщымыхъупэурэ ди уэршэ-
рыр и пІэм иуджыхъауэ, итІанэ къызгуроІуэ: зыхушІе-
гъуэжын ищІами хушІемыгъуэжауэ арат. ЛІыгъэ
егъэлеиІуам и налгъэ гуэр хуэдэт ар. Ауэ Мыхъэмэт ещхът.

ИужькІэ кызоцІэж. Дапщэрэ кыыхигъэхуат а махуэм «сызыхуцІегъуэжын сцІакъым» – жиІэу. Ауэ а псалытІым гъусэ яхуицІатэкъым «нобэ сылІэми» псалытІыр. ХуимыщІами зэгъусэт. ЗицІэжа хъунт, жызоІэ. Псом я ужь гугъэр къонэ. Нэхъ тэмэму жыпІэмэ, гугъар малІэри и гугъар къонэ. Хабзэ гугъуц, ауэ фІэкІыпІэншэц.

ИтІанэ, Мыхъэмэт жиІэрейуэ цытащ: «ГъащІэ кІы-хъыжъ дыхъурэ ди цхъэр фыз куэцІым илъу дылІэжмэ, ди напэр текІакъэ...» Ауэ ар нэхъ пасэуц. И хахуэгъуэ-щІалэгъуэу Къуцхъэхъу цыдэтырт...

ЗеикъуэцІым кыпыувэу Іуащхъэмахуэ еувалІэ гъэмахуэ хъупІэм Іэщыр ихъамэ, Мыхъэмэт и ІутІыжт. Дуней жэнэтт Къуцхъэхъур абы дежкІэ. Гъэш фермэ закъуэм и унафэцІ къудейт ар, ауэ хъупІэ псом я пац-тыхът. Нэмысми, хабзэми, лыгъэми я хъумакІуэт. И шыгъупІастэр зэтетт. И Іэгур и Іэнэц жыхуаІэм хуэдэу губгъуэм итми, унэм исми ехъэжъауэ ерыскъы иІэт, пэхъун щымыІэу жумартт. «Гъэшри куэдэу къэшын, Іэщри пшэру бэгъуэн хуейц, ауэ абы бгъэдэт цІыхум адыгэ нэмысрэ лыгъэрэ хэмыльмэ псори кІуэдыжаш», – жиІэрт.

Токъумакъ Мыхъэмэт фІыуэ зыцІыхуу цытахэм пхуагъэщІэгъуэнукъым сэ абы хужысІэхэр. Езыхэми ящІэ ахэр. Уеблэмэ кыысхуэшхыдэни цыІэнц, «ар зэрыщытам дэри дыщыгъуазэц, уэ лейуэ дэплъэгъуа цыІэмэ, дегъэдаІуэ» жаІэу. ЩыІэц икІи мис гъунэжщ.

* * *

Сэ куэдрэ сыхуэзэу цытащ Мыхъэмэт, къуажэм сыкІуэжауэ зызгъэпсэхуну губгъуэм сыхъэми, бдзэжъеящэ сыкІуэми, и лэжыгъэ сытетхыхъыну сыкІэлтыкІуэми...

Адэ нэхъ пасэу, зэгуэрым радиом сикІри Хъэмащэ хъупІэм сыкІуат Іэщыхъуэ пашэхэм сатетхыхъыну, кыыкІэрыху цыІэми сатеухъыну. Си мурадым щыгъуазэ сцІа иужь, Мыхъэмэт нэхъ хэкъузауэ жиІашц:

– Иджы, щІалэ, жэщ-махуэ ямыІэу, уэфІ-уэлбанэ ямыщІэу мы губгъуэм ит Іэщыхъуэхэм ятеухуауэ зы псалтэ жагъуэ жыпІэ хъунукъым.

– КъыкІэрыхухэр-щэ? – жызоІэ зызгъэпхъашэу.

– Мыбы кыыкІэрыху цыІэкъым. Мыбы цыІэр пасэу къэтэдж, кІасэу гъуэлъыж Іэщыхъуэхэц – лэжъа-кІуэжхэц.

– Уи фермэм махуэ къэс жэмым хуэзэу шэ пут кыы-щІац, Мыхъэмэт. Ауэ абы и ныкъуэм фІэмыкІыфхэри

щыІәщ. Дауэ апхуэдэу Америкэм дызэрыщІыхъэжынуыр?

– Пут ныкъуэри гъэшщ, пэцан. Псынэм хуэдэуи къыщІажыркъым, жэмым къыщІащ. Америкэми дыщІэрыхъэжынукъым...

Пэжт Мыхъэмт жиІэр. Сыришажьэу хъупІәшхуэм щитІысыкІа гъэш фермэхэр къызэхэткІухъа иужь, си нэгү щІәкІащ зи унэ имысыжу губгъуэм ит Іәщыхъуэхэм гугъуехъу я фэм дэкІыр. Абыхэм цхъэшчыгъэщІәфтауэ дащытепсәлгыыхкІә, жәнәтым ису щыжытІәкІә къапләнәфым дазэрыхуэдэри къызгурыІуэжащ...

А гъуэгуанэм Хъэмащә дыщрихъәлІащ Налшык никІа лектор. Ар дуней Іуэху щытыкІәм тепсәлгыыхъырт икІи жьакІуэт. Ауэ галстук зыдәлъ, гъуәншәдж лъәпахъуэ зыщыгъ лекторымрә бащлгыкъ зыдәлъ, щІакІуэ зыщыгъ Іәщыхъуэмрә псалъэмакъ цхъәпәми зәгъунәгъу ищІыфакъым. «Къуцхъәхъу шатә маем урыс щІакхъуэ хуабә дәтшхынущи, мыдәкІә фыкъакІуэт», – жиІәу Мыхъэмәт зәхуишәса Іәщыхъуэхәр зәдәІуар институтым Кац дызыщригъәджа философьер куууэ къыщыщІәгъәлтә урысыбзә лекцә зәпыша кІыхът, и кІәр атом бомбәкІә иухыжу. Арат Іәхъуэ лгыжъ пәщІә цІырхъ цІыкІури хуәмышәчыжу къыщІыхәкІиикІар, «А къәбгъәкІуәкІ къомым нәхърә нәхъыфІт, мы гъуәгу мыгъуэ ежъа ІәмрыкІыр а Іәтәм жыхуәпІәмкІә къауәмә, мы Къуцхъәхъум къәсынрә къәмысынрә къыджепІамә», – жиІәу.

Лекторым зәрыІәзәм нәхърә нәхъ Іәзәжу зыкыгъәлгъәгъуәнү и ужь зәритым Мыхъэмәт гу лгытат. Дауэ щымытми, ар хъәщІәти ирагъәблагъәри нәмыси хуащІащ.

Мыхъэмәт и пщыІәм пәмыжыжъәу Іуащхъәшхуэ щыгуым дыщызәхәст, щІакІуәхәр убгъуауэ ерыскъыри фадәри ди пәрыхъәту. Лектор Іәзәм и губзыгъагъәр мыбдеж нәхъ куужу къыщыщІигъәлтәащ. ЯпәщІыкІә къызәпхигъәІукІащ коньяк фІәкІә зәремыфәр. Апхуэдә зәрыщымыІәр щыгурагъаІуәм, «Іәмал имыІәми, сухой тІәкІу» жери зыригъәщІеикІащ.

Мыхъэмәт и гушыІәр зәпигъәури, нәщхъ мащІә ищІри щІәупщІащ:

– Сухой, жыпІа?

– Моуэ зытІәкІу. ЩымыІәми, Іуәхукъым, – жәІә лекторым.

– Дә Мухъәмәд бегъымбарым дыриІумәтщ. Абы хъәрәм ищІа фадәм дызәрәджәр шмурдякщ икІи дефәркъым.

– Мыбдеж религиознә пропаганда щәбгъәкІуәкІыну къезәгъыркъым, товарищ Токмаков, – лекторым губжәуә Мыхъэмәт зыхуигъәзәащ.

Сә къызгурыІуащ Къәбәрдей-Балъкъәрым щыщІә-

рылуэ Іэщыхуэ пашэ Токъумакъ Мыхъэмэт и дунейм Налшык кыкІа лекторым зыри зэрыхимыщІыкІыр икІи кѡаугъэ кѡэхъунум сытегузэвыхъащ. Ауэ ар сыт хуэдэу Іуэхуми хэкІыпІэ кыыхуэзыгыуэт Мыхъэмэтт.

– ХьэщІэр щІасэщ. Ауэ щІыкІеймэ, щІыр мэгыз. АтІэ мы дызытес Іуащхъэ дахэшхуэр дауэ бгъэгызын, дэ кѡомым уэ зыр укѡыддемыкІуу. Хуивгъахъуэ дэ дызэфэм хуэдэ.

Ирагъэхъуащ. Мыхъэмэт и ужькІэ псори ефащ, лекторым фІэкІа кѡемынэу. И закъуэ пІийуэ фадэбжъэр кызылэщІэна лекторым кѡеплъ нэ кѡомым щІыгъуу езыри зэплъыжри, псалъэншэу аркѡэбжъэм ефащ, и нэщхъри зэхиукІакъым.

«Гъэсэн хуейуэ аращ мыр, ахъумэ лІы хъунут», – жиІэщ Мыхъэмэт игукІи, гушыІэн щІидзэжащ. Абы и псалъэ шэрыуэхэм ягъэдыхъэшх гупым я макъыр бгы кыгуэуам хуэдэу кѡэІурти дуней дахащэм и хъэуа кѡабзэ тенджызым щІэмбрыуэжырт. Мыхъэмэт зи тхъемадэ гупыр зыхуей лъэныкъуэмкІэ дахэу ишэрт. Лекторри яхэзэгъа хуэдэт, ауэ и «клянюсымрэ» «чеснисловмрэ» Іэщым я Іумпэм удзыжъу хъуплэм итхэм хуэдэт. ХьэщІагъэр япэ иригъэщу ари ирикъухауэ зыдэуэршэрым, Мыхъэмэт и псалъэм кыыхэхуащ «нанэ и кІэдахъуэм щыхъуэкІуа...» жери. «Анэшхуэм игъэфІа» жиІэу къригъэкІыу арат. Лекторым сэрэ дызэбгъэдэсти кыизэлупщэащ:

– А что такое «кІэдахъуэ»?

Ар Мыхъэмэти, адреи нэхъ тпэгъунэгъухэми зэхахри псалъэ иращІэкІащ. Лекторым гурыдгъэІуащ, и нэкІи едгъэлъэгъуащ кІэдахъуэр зищІысыр. Ауэ езыр кыизэрыкъей урысыбзэмкІэ абы и цІэр имыщІэу кыщІэкІащ. «Анэшхуэм и кІэдахъуэм уитхыхъащ уэри...» – жиІэу Мыхъэмэт нэхъ пасэу кыизэхъурджэуауэ, абы лъандэрэ сщІэрт адыгэ кІэдахъуэм урысыбзэкІэ «подол» кыизэрикІри, сэ Іуэхум тыншу сыкѡыхэкІащ, ауэ ди лекторыр плъыжъ кѡэхъуащ.

Абы фІэкІ хэмылъу Мыхъэмэт зэлэбэкІри удз гуэр къричащ. Абы и цІэр адыгэбзэкІэ зытхухым къраІуащ, урысыбзэкІэ езым фІэкІа зыми имыщІэу кыщІэкІащ. ХьэщІитІри дахэхуатэкъым а удзыр зыцІыхухэми, ди тхъэкІумэм цІыв идгъапщхъэри зыдуцэхуащ. ИтІанэ, Мыхъэмэт, зыми хуэмыгъэза хуэдэу, ауэ ауан гуэр щІэлъу дыхъэшхри, «атІэ mobs и цІэр хэт ищІэрэ» – жиІэри шэджыдз лъагэшхуэм и Іэр хуишшиащ. АдыгэбзэкІэ тщыгуупщэжри, урысыбзэкІэ псори зыжъэу дыкѡыздэкІиящ: «Чемерицэ».

Жэмыш щІалэ кѣжанар кѣызэфІэувауэ мэусэ:

Шэдждзыр кѣокІ,
Мэкѣуауэр докІ,
Сомыжьи кѣыпокІуэ,
Фадэ уасэу мэкІуэж...

АдэкІэ щыс Іэхѣуэ лІыжѣ щІыкІуми кѣытхедзэ:

– Зи кІэтІийр зи вакѣэпсу псэуа Уэрыш ШутІэ ТІутІо-
вич и чэзур кѣэсу сэрор кѣыщеджэм, джатэ кѣыху-
рихыу, хым зэприхуу, хуиту кѣежѣжауэ, уэрсэрыжѣу
жѣырытэджу, кѣиджэдыхѣу, Іыхь-сыхь Іыхѣшхыу,
хѣжѣвакѣэжѣышхыу, ишхыр имыпшыныжу, жылэр
игѣэбампІэу пІэкум ису псэууэ жари Налшык кѣикІа
ди хѣщІэ щІалэ лекторышхуэм сыт хэпщІыкІрэ?

Дызытес Іуащхѣр жѣыщІэхут, ауэ слѣагѣуурэ лекто-
рым пщІэнтІэпсыр кѣохуэх. И дамэр дришейуэрэ и
тхѣкІумэм нэсыжащ. Гупыр дымауэ кѣэхѣунум поплѣэ.
Сэ сыгузавэуэрэ си щхѣэфэцым зиІэтауэ жызоІэ:

– Сэри а Налшык сыкѣикІащ, тхѣмадэ, ауэ уэлэхьи,
апхуэдэ хѣыбар щызекІуэу сымыщІэ.

И пащІэ щІырхъ тІэкІур дригѣэуейщ, щІакІуэм зыкѣыт-
риІэтыкІуэрэ лѣэгуажѣэмыщхѣэ зыкѣищІри, лІыжѣ
щІыкІум кѣищІышхѣукІ и нитІыр кѣыстриубыдащ.

– Уэ умыщІи, дэ дымыщІи псори зыщІэ хѣщІэ щІа-
лэм ищІэм пщІэрэ, щІалэ махуэ? Адыгэбзэ зыхуэбзэ-
мылүмкІэ кѣыгурымыІуамэ, зыхуэлэзэ урысыбзэмкІэ
хүздэкІыт си упщІэ щІыкІейр хѣщІэ щІалэм.

– АтІэ зэ кѣызжелэжыт уи упщІэр, тхѣмадэ, – жызоІэ.

ЖѣыдэхупІэ иримыту езы лекторыр кѣопсалѣ:

– Уэлэхьи, билэхьи, талэхьи, зэ мыхѣуу тІэу, тІэу мы-
хѣуу тІощІрэ кѣыбжиІэжрэ зэбдзэкІами, абы жиІар
урысыбзэм кѣимытІэсэнү. «Зи кІэтІийр зи вакѣэпс»
пхужыІэрэ сытми урысыбзэкІэ.

– АтІэ ди адыгэбзэр кѣулейсызу жывоІэри итІани, –
лІыжѣ щІыкІум и пащІэр аргуэру дригѣэуейри пыгу-
фІыкІуэрэ етІысэхыжащ.

Лекторым и щхѣэр иригѣэзыхри пщІэнтІэпсыр ири-
лѣэщІэкІуэрэ игукІэ тхѣ иІуащ, дяпэкІэ адыгэ лэжѣа-
кІуэжѣ гуп я пащхѣэ иувэу урысыбзэкІэ лекцэ кѣа-
хуемыджэжыну. Сэ дызытес Іуащхѣэм сыкѣеплѣыхащ:
«Мо жэмыш щІалэжѣ кѣэжэнауэ зи Іэщым тет цы
фІыщІэ Іувыр кѣыщІэзыгѣэщым мы лѣагапІэм дригѣэ-
жэхмэ, пэкІэ дыщІимывэну пІэрэ?» – жысІэу сегупсы-
сурэ. «Уэлэхьи, абы и урысыбзэр щызгѣэгѣупщѣэжын-
тэм сэ, ауэ хѣщІэщи, неІэмал», – жиІэу лекцэ нэужыым

щатэу техъуэныхъыжа щІэлэжырат ар езыр...

Хъыбар Іэджи дригъэдалуэри адыгэ уэрэд дахи къыджилэжащ Мыхъэмэт а махуэм. Ауэ псом хуэмыдэу сигу къинэжар Къуощхъэхъу къыщыдэкІагъащІэм Мэлбахъуэр зэрахъэщІам теухуауэ жиІэжхэрт. Ар апхуэдизу дахэу зэхилъхъэрти, езым хуэдэу къыпхуэ-Іуэтэжрэ сытми.

* * *

Гъэмахуэ хъупІэм Іэщыр изэгъа иужь ирагъэкІуэкІ хабзэ зІуощІэшхуэм хуэдэ щыІэу Партым и Къэбэрдей-Балъкъэр обкомым и япэ секретарь Мэлбахъуэ Тимборэ Хъэмащэ дэкІат. Колхоз Іэджэм я Іэщ щыІэт а хъупІэшхуэми, хъэщІэ лъапІэр ирагъэблэгъэну псоми загъэхъэзырат. ЗытекІухъа лэжыгъэ Іуэхур зэфІэкІыу еблэгъэным щынэсым, Мэлбахъуэм бысым ищІар Мыхъэмэт и пщыІэрщ. АбыкІи цхъэусыгъуэ иІэт адреихэм гукъанэ ямышІын хуэдэу. Абы фІыуэ ицІыхурт партым и областной комитетым и членхэм я кандидат, япэ щытхъур зыхуаІэт гъэш фермэ пашэм и унафэщІ Токъу-макъ Мыхъэмэт. Ауэ (Іуэхум щымыщыпэми, Мыхъэмэт зыхуэдар нэхъ наІуэ пщызыщІ хъэлү абы хэлъахэм ящыщу мыбдеж къыщыхэслъхъэнщи) Мэлбахъуэм ищІэртэкъым член мыхъуу кандидат къудейуэ къызэрагъэнам щхъэкІэ Мыхъэмэт зэрышхыдар. Партконференцыр зэрекІуэкІар зытет газетыр сІыгъыу къуажэм сыкІуэжри згъэгуфІэну сыщехъуэхъум жэуапу къызитат: «СІІот, кандидатым сыфІагъэкІамэ, членыр яхуримыкъужыну арат хъэмэрэ къулыкъу яфІэзубыдын я гугъа?! – газетым еплъурэ адэкІэ пищат. – Член ящІа мы пщІэншэрышхэ къомым я Іусыр дэракъэ къэзылэжыр? Си Іэщыхъуи си Іэщыхъуэ. Абы щхъэкІэ изи ныкъуи хъунукъым...»

Арати, зыдеблэгъа гъэш пщыІэр хъэщІэ лъапІэм къыщыгуфІыкІащ. Езыми яжриІащ, бысымым яфІэкъабылмэ, жэщым зэрыщыІэнури, чыржын игу къызэрыкІари, мырамысэрэ Къуощхъэхъу шатэрэ зэрыфІэфІри. Ар хъарзынэт, ауэ Іуэху къэхъуащ. Хъэмащэ нартыху хъэжыгъэ темылъу кыщІэкІащ. Ар хъэщІэми ирамыгъащІэу, псынщІэу къуажэм кърагъэжэхри дахащ.

ХъэщІэ лъапІэр Іэнэм ягъэтІысын щыхъум, жъантІэ ящІыну лъэныкъуэр къахухэмыхыу зэрыгъэлэнкунащ. Ауэ гушыІэ зыхэлъ, жыІэкІи зыщІэ Мэлбахъуэм хэкІыпІэр езым къигъуэтыжащ: «Сэ сыздэтІысыр жъантІэу къэфлътыи зэфІэкІащ», – жиІэри зыхуей тІысыпІэр

кыыхихащ.

НэгъуэщІ зыи. Адыгэхэр игъащІэм а Къущхъэхъу хъупІэм зэреджәу шытар «Хъеймащәщ». ТІэкІу яфІә-мыгурыхъ а псалъэ пцІанэр къахуемыгъәкІуу хэт «Хей-мащә», хәти нэгъуэщІ гуэрхэр жаләрт. Журналистхәри делІалІәрт зытедухуэнур дымышІәу. Мәлбахъуэм кыыхилъхъәри абы лъандэрә «Хъэмащәм» траубыдащ. ИгъащІэм хъэ тІысыпІәу къалъытә мащәхэр здәщыІә щІыпІэм ар нэхъ цІә тәмэм хуэхъуи хуэдәщ.

Хабзәмрә нәмысымрә дәщІыгъуу Мыхъәмәт и гушы-Іәхәри а жәщым Мәлбахъуэр зыбгъәдәс Іәнәм телъащ. Адыгә уәрәдыжхәм иригъәдәІуа иужкІә, абы нарт унафәщІ цІәрыІуәм жриІащ а зәман ткІийм узыте-шыныхъ хъуну шыта гушыІә уәрәду езы Іәщыхъуэхәм зәхалъхъәжахәр. Уебләмә абы хәтт: «Мәлыхъуә щІаләм и къәптал пщампІәм цІәхәр шохъуакІуә, уей...» – жиІәуи, Мәлбахъуэр щыщыгуфІыкІым, мыдрейхәри зәрыгъәдыхъәшхри къәнәжащ. Ауә Мыхъәмәт и гушы-Іәр абыкІи иухакъым.

А жәщым Мәлбахъуэр зыгъәхъәщІахәм яхәтащ партым и райкомым и инструктор хуэдәу лажәу, абы и щхъәкІи ямыгъәкІуәу, и лъащІәкІи ирамыгъәхъу къәкІуәкІ, зауәм ныкъуәдыкъуә хәхъухъа лІы гумызагъә хъәрәмыгъәншә гуәр. Ар Зеикъуәм нэхъ егъәщІылауә, гъәш фермәхәм япыщІауә Хъэмащә хъупІэм щыІә шта-бым тесырейуә щытт. Мыхъәмәт дежи нәсырт абы и унафәр, ауә мор зыхуәмей унафә едәлуәнүтәкъым, рай-ком дәнә къәна, езы обком дыдәм къыкІами. Баште-къузә, кІий-гуо сытхәр хәзагъәртәкъым. Ауә цІыхугъә, лІыгъә, ныбжәгъугъә, жиджәрыгъә, Іәзагъә жыпІамә, и шыныбәпхыр щІәкъузауә хъэзырт. Социалист ләжы-гъәм и лІыхъужь Къәбәрдейм япәу щыхъуа, Зеикъуә колхозым и тхъәмадә цІыху цІәрыІуә, уей-уей жезы-гъәІә езы Бырс Анзор дыдәм щхъәкІи къыгъазәртә-къым Мыхъәмәт, кыыхуащІ унафәр къабыл имыщІмә.

Зи гугъу къезгъәжъа райком инструкторым сыщы-тещхъәрыукІәкІә, Анзоррә Мыхъәмәтрә я зы хъыбар гукъинәж цІыкІу сыщыгъуазәщи сыбзыщІыжынкъым. Си щхъәкІә срихъәлІакъым, къызәрызжаләжыгъам хуэдәу сотхыжри, мытәмәм гуәр сІәщІәкІыу мыпсәуж-хәм я гуәныхъ тхъәм къызимыгъәхъ.

АтІә, Анзори Мыхъәмәти яфІәфІт щәкІуәни бдзә-жъеящи. Колхоз тхъәмадәмрә фермә унафәщІымрә лә-жыгъә къудейкІә мыхъуу мо дзыхъәх Іуәхугъуәхә-мкІи зәрихъәлІәрт. Зәщыкъуземалъхъәуи шыта лІы хахуитІым яку нәмысрә цІыхугъәри дәлът. Ауә дәтхә-

нэми езым и дунейрэ и гъашцлэрэ илэжт.

Арати, зэгуэрым хьэщцлэ щылэу Анзор щаклуэ гуп зэхищашц. Мыхьэмэт къеджакъым, щаклуэ гъуэгур и гъэш пщылэм и щымахуэ егъэзыплэмклэ блэкл пэтми. Мыхьэмэт пщылэм тестэкъым. Мэз лъапэ щыплэ къуейщлейхэм илэ хэухьхэм щагъэува мэкъу лэтэхэр къыхэзылгъэфыж лэщыхъуэхэм ящцлыгъут ар.

Сытми, щаклуэ гупыр пщылэмклэ щыблэклым Анзор къилгъэгъуашц Мыхьэмэт и уанэш цлэрылуэр псэхуарэ и щхьэ гъэклауэ луэм утлыпщашц зэритыр. Зейр пщылэм зэрытемысыр къыпщыжралэм, шыр кърыгъэубыдщ, езым и уанэр абы тригъалгъхьэри шэсыжащ. Зэпсыха и хаклуэ къарэ гъэфлэныр бом щлэшэу лус иратыну унафэ яхуищлашц. Щаклуэхэри задэм клэрыхьэри я хьэджафэхэр пщлэууэ мэзышхуэм щлэлгъадащ.

Мыхьэмэт къэсыжри луэхур зытетыр къищлашц. Председателым и хаклуэм езым и уанэр трилгъхьэщ, фочыр и пллэм иридзэжри шэсащ. Итланэ, щаклуэ дэкла гупым къаклэрыхуа щаклуэ ныкъуэ фочыншэ гуэр къуагъым къыкъуэклри, «апхуэдэу умышцл...», жери Мыхьэмэт къыпэуващ. «Апхуэдэуш сэ зэрысщл хабзэр, хуэмышу...» жилуэ щлэгубжьэри ари игъэклэсащ.

Ллитл зытес хаклуэ къарэр тхъурымбэ хужьым пщлэ-гъуалэ ищлауэ щаклуаплэм нэсащ. Ялэщлэкла кхъуэ бы-ным клэлгъышхыдэжу зэхэт гупым щышу Анзор и за-къуэщ шы гъэфлар къэзыщлхужар. «Ауэ фымышцлу псэууэ и фэр щхьэ тевмышарэ...» – жилуэ и щхьэр игъэ-клэрэхъуа мыхъум нэгъуэщли къыфлгъэклэкъым ллы-лушым.

Щэклуэныр зэблэуашц а махуэм, ауэ къайгъэ къэхъуа-къым. Къэзэнокъуэ Жэбагъы и псалгъэ лушхэм ящыщ гуэр ягу къэклыжа хуэдэт...

Мэлбахъуэр жэщхэсу щагъэхьэщлэ Хьэманщэ хъуплэм дгъэзэжынщ иджы. Атлэ, парт инструкторри щылэу жытлатэкъэ абы. Ауэ щылэ къудейуэ арат, армышхумэ хьэщлэхэм я бжэщхьэлу иригъэбэкъуакъым ар Мы-хьэмэт.

А тлур жагъуэу зэрылгагъууи артэкъым. Мор нэ-хыжьхьти, Мыхьэмэт абы нэмыси хуищлырт, хьэщлэгъи ирихырт икли и гушылэгъут. Ауэ «сэ сырайкомщ» жилуэ зыгуэрурэ зыкыхуищлыну хуежьемэ, «райком ин-структорт иджы луэху хъуар» жилэрти къридзэртэ-къым. Къэклуэжрэ нэхьыщхьэхэм яхуэтхьэусыхэмэ, къикл щылэтэкъым: Мыхьэмэт псоми я ныбжьэгъужып, зищлысри ящлэрти, псори зэрыщытауэ къэнэжырт.

Арати, хукъуэплгъурэ и гурылупсыр иригъэха мы-

хъум и нэ щызу хъэщІэ лъаплэм Іуамыгъэплъа инструкторыр пцэфІаплэм тІэкІу цыхъуакІуэ хуэдэурэ жэщыбг хъуаш, цІыхухэри гъуэлъыжащ. Ауэ инструкторым жеинри къылтысакъым а жэщым. «Мыбы и Іыхъэ кыхухэвгъэнар къэфхыжыт...» жиІэри ар Мыхъэмэт тІэкІу иригъэдзэкъащ. Ауэ фадэ ефэу идакъым. «Уэ уефаи-тІэ!» щыжиІэм, «Сэ езы дыдэм сригъэфащ» жиІэри Іуригуэжащ. ХъэщІэ Іэнэр, и кІапэ нэхъ мыхъуми къызэрылтымысар гукъеуэ щищІым, абы и жэуапри и хъэзырт Мыхъэмэт: «Партым и къулыкъу нэхъ лъагэ дыдэм къытесымрэ нэхъ лъахъшэ дыдэм кІэщІэсымрэ зы Іэнэ пэрысын хуейуэ зэрыт Іуастав щылэкъым».

АбыкІи зэфІэкІакъым инструкторым и Іуэхур. ИгъащІэм зэригъэбэмпІа псор ныжэбэ и фэм къыди-хыжыну мурад ищІами ярейуэ, Мыхъэмэт ар еущий:

– Иджы, инструктор, гупсэхуу къызэдалуи уи гум быдэу иубыдэ. Мы дызэрысыр губгъуэ нэщІыжыщ. Бандэ щымыІэжми, цІыху бзаджэхэр кІуэдыжакъым. Мо къуэ куу мэзыжым щыІэ бгъуэнщІагъым къыщІэкІ-щІыхъэжу лІы мыцІыху гуэри ялъэгъуауэ жалэ, и жьа-кІэр и бынжэм нэсу. Ар мэзылІ жыхуалэм хуэдэ гуэру къыщІэкІынкІэ хъунуш...

Мыхъэмэт кІуэрыкІуэм тегу зэхилъхъэ шыпсэхэр езыми и фІэщ хъужыртэкъым, ауэ абы зы пэж гуэр зэрыхэлъари иужькІэ наІуэ къэхъужыгъащ. Ар зи-щІысрати, лажъэ ямыІэу зауэ зэманым хэкум ираша лъэпкъхэм ящыщу къэрэшей лІы гуэр мэзым къыщІэ-нат. ЦІыхум къахэмыхъэу зигъэпщкІуу ар илъэс куэдкІэ губгъуэм итащ. Уафэм щылъатэ кхъухълъатэ-хэр илъагъу мыхъум, дунейм щекІуэкІ хъыбар къудей имыщІэу псэуаш, хъэкІэкхъуэкІэ къищэкІумрэ къэкІы-гъэ къифыщІымрэ и Іусу. Уеблэмэ, къэрэшейхэм я хэкум къызэрагъэзэжари ищІакъым. ЦІыхум щахы-хъэжари жьы хъууэ и лІэгъуэ щынэсым гужъейри итІанэщ.

ИужькІэ Мыхъэмэт къиІуэтэжат пщыІэпІэ бгынэжа-хэм, цІыху здынэмыс быдапІэ къуейщІейхэм щилъэ-гъуа лъэужьхэмкІэ гурыщхъуэ гуэр ищІурэ къызэ-рекІуэкІар. Ауэ абы щыгъуэ ар езы дыдэм и фІэщ хъужыртэкъым. ИтІани парт инструкторым хъэкъ щи-щІыну и ужь итт.

– А уи партым жын, шейтІан, алмэсты жыхуалэхэр имыдэ цхъэкІэ, псори щыІэщ. Я тІысынІэхэри мис мы хъупІэхэрщ, – жиІэрт Мыхъэмэт.

– КхъыІэ, кІэрумыгъасхъэ иджы, Мыхъэмэт. Уэри ухэтщ а партым.

– Сыт цхьэкIэ, а кытхуэкIуа фызыжъ бзэмыIум и нэкIэ едгъэлъэгъуати, – ауан хэлъу цIэгугфIыкIащ Мыхьэмэт.

Абы зи гугъу ищIыр алмэсты лъыхъуэ фыз гуэр къазэрыхуэкIуэгъарт. «Сыпрофессорщ, солъыхъуэ» жиIэу къуажэм кыдыхъа цIыхубз мыщIалэжыр Зеи-къуэм ауан ящIащ, делэ гуэру ябжри. «Уэ губгъуэм уит зэпытщ, алмэсты плъэгъуамэ, умыбзыщIу сэри сыхуэгъазэ...» жиIэу Мыхьэмэт кыщыкIэрыхъыжъэм, дэкум хуэдэу кыигъэпцIат. ЩIалэжъ гуэр фIыуэ иригъафэщ, джэдыгу зэгъэдзэкIа щригъэтIагъэщ, мес алмэсты жери фызыжыри и ужь ириутIыпщхъэжри мэхыху кърихуэкIат...

Къущхъэхъу жэщ щIыIэбжыым кыдэпIыщIа инструкторым и дамэр дришейуэ зызэхуешэри щытщ, фIыуэ ефауэ гукъыдэж зиIэ Мыхьэмэт и псэлъэн кьеблауэ ирекъутэкI:

– АтIэ аращ, инструктор. Ныжэбэ ди хъэщIэр игъащIэм ди пщIэм кытемыхъа цIыху лъапIэщ. Абы и гъащIэмкIэ дэ жэуап дохъ. Сэ унэ кIуэцIым щысхъу-мэнщ, уэ щIыбым ущыхъумэкIуэнщ. ЕтIысэх и напIэ зэтелъхъи пщIэкъым. КъызжиIакъым жумыIэж. Шынагъуэ пщIэу шэч гуэр пщIымэ, фочыр дэгъэуей... ИтIанэ, мыри зыщумыгъэгъупщэ. Уэ райкомым и отделым и унафэщI е секретарь дыдэ уащIынуми, езы обкомым уашэпэнуми ныжэбэризэм куэдкIэ елъытащ...

Мыхьэмэт быдэу жиIэжу Iэджэрэ зэхэсхаш инструкторыр нэху цыху емытIысэхыу пщIантIэм дэтауэ. Пэжуи кыщIэкIынуц, ауэ и гъащIэ псом инструкторыным и цхьэкIи, и лъащIэкIи кIуакъым. Езыми тхъэ иIуэрт, апхуэдизкIэ есати, нэгъуэщIи хуэмеижу.

А жэщым Мыхьэмэт инструкторым ирицIар пщэдджыжыым Мэлбахъуэм жраIэжри ягъэдыхъэшхаш. Къыщежъэжым, езы дыдэм къригъэуалIэу зы бжъэ зэрыздригъэфэжар инструкторым и бзэгупэм илгъэс псом пылъащ жаIэ...

* * *

Токъумакъ Мыхьэмэт цIэныгъэшхуи, къулыкъушхуи, мылкъушхуи иIакъым. Хуеяуи, екIунуи си фIэщ хъуртэкъым. Апхуэдэуи кыигъэщIа сфIэщIырт. Ауэ абы жумарту Тхъэм къритат куэдым я хъуэпсапIэрэ мащIэм фIэкIа ялбымыс лыгъэр, цIыхугъэр, ныбжъэгъугъэр.

Къулыкъушхуэ зиIэ лIы цIэрыIуэхэу Къущхъэхэ

КІыщыкѳуэ, Хѳумар зэкѳуэшхэр и ныбжѳэгѳут, и кІуэ-гѳужэгѳут Мыхѳэмэт. КѳакІэлѳижыхѳу, захуигѳэщ-хѳыу аратѳкъым, апхуэдѳ хѳэли хэлѳтѳкъым, атІѳ псѳкІѳ фІыуэ зѳрылѳагѳухѳрт. Ахѳэр зѳкѳуажэгѳут, зы жѳмы-хѳѳту кѳыздѳхѳуат, ар икІи зѳи ящѳымыгѳуопщѳу нѳмы-сышхуѳ, гуапагѳѳ яку дѳлѳт. Уѳблѳмѳ ныбжѳкІѳ нѳхѳ зѳгѳунѳгѳу КІыщыкѳуѳрѳ Мыхѳѳмѳѳтрѳ Іѳнѳ тІысмѳ, Хѳумар яхуѳщхѳѳгѳѳрытт. Кѳѳбѳрѳдей-Балѳѳкѳѳрым и министрхѳѳ я советым и председатѳлымрѳ Зѳеикѳуѳ колхозым и гѳѳш фермѳм и унафѳѳщІымрѳ щІызѳхуѳзѳн щѳѳѳусыгѳуи яІѳт, зѳжрѳлѳѳни гѳунѳжѳт. Уѳ иджыри ущІалѳщ, жѳлѳу райкомым и япѳ секретарѳ Хѳумар кѳыщрагѳѳкІуѳѳти кѳѳхѳурт.

Мыхѳѳмѳѳт езым малѳхѳѳѳдисым хуѳѳѳу узыщІишѳѳу нѳрымылѳагѳу гѳѳщІѳгѳуѳн гуѳр хѳлѳт. Ар зѳпымычу нѳщхѳыфІѳт, зѳеикІ тхѳѳусыхѳртѳкъым, убѳ, гѳынанѳ жыхуѳлѳхѳр лІыгѳѳншагѳѳу кѳилѳытѳрт. Псѳлѳѳѳрей-тѳкъым, ауѳ гѳусѳ пхуѳхѳуамѳ, уигѳѳзѳѳынутѳкъым, сыт щыгѳуи кѳыбжѳиІѳн гѳѳщІѳгѳуѳн гуѳр кѳигѳуѳѳырт, дахѳу гушыІѳрт, жѳѳрыІѳзѳт, цІыху гурыхѳ псѳ кѳабзѳт. ЩІалѳ псыгѳуѳ кІыхѳтѳкъым ар, тІѳкІуи хѳщІѳхѳауѳу узыІуплѳѳ лІы пллѳбгѳуѳт. ИтІѳни гѳѳщІѳгѳуѳѳу Іѳпкѳ-лѳѳпкѳ зѳкІуѳт, мышѳѳм хуѳѳѳуи кѳѳру хѳлѳт, жыджѳрт. ИгѳѳащІѳм шыбгым ису губгѳуѳѳм зѳритым ипсыхѳѳт. Жѳымы псымы хѳт губгѳуѳѳлІу умыщІѳѳу, нѳгу кѳабзѳ щабѳ иІѳт, лѳагѳугѳуафІѳ ищІу.

Сѳ куѳѳрѳ сѳгупсысырт Мыхѳѳмѳѳт и гѳѳащІѳм, абы щынѳхѳыщхѳѳр кѳысхуѳмылѳагѳуу. ИтІѳнѳ кѳѳзгѳуѳ-тащ. Псѳри нѳхѳыщхѳѳ защІѳт. Жѳыгѳѳей, щыкѳуѳей хѳтѳѳкъым абы и гѳѳащІѳ уѳрым. Ар псѳурт зѳмыны-кѳуѳѳкѳуѳу, и гур хуитѳу, и псѳр тыншу, кѳигѳѳѳІѳм щыгуфІыкІѳрѳ кѳыпѳплѳѳѳмкІи арѳзыуѳ. КѳысфІѳѳщІырт ар кѳызыхуигѳѳѳщІѳр лІыгѳѳѳхуѳу, кѳызыхуѳлѳхуѳа зѳман гугѳусыгѳур, цІыхур жѳыгѳѳей зыщІ, цІыхугѳѳр зыгѳѳшуд зѳманыр кѳѳѳѳнжѳѳкІыу, нѳхѳ зѳкІунур лѳѳпкѳ тхыдѳм зи цІѳр кѳыхѳѳна адыгѳлІхѳѳм я лѳѳхѳѳнѳр ару.

Нѳхѳ си щІалѳгѳуѳѳм сѳ куѳѳрѳ кѳуѳѳѳѳм сыкІуѳѳ-жырт, цІыхум я уѳрыпІѳм сыхѳѳт. Зѳеикѳуѳ сыдыхѳѳж-рѳ Мыхѳѳмѳѳт сыхуѳѳамѳ, си гум зымыгѳѳѳнщІѳѳуѳ, зыгуѳр сыхуѳѳныкѳуѳу кѳѳзгѳѳѳѳжырт.

Зѳгуѳѳрым, кѳуѳѳѳѳм сыкІуѳѳѳѳѳуѳ, гѳусѳ кѳѳзгѳуѳѳтри гундѳлѳѳныпсым бдзѳѳѳѳѳѳѳ сыдѳкІуѳѳѳѳѳѳѳ. Иджы ямы-гѳуѳѳѳѳѳ бдзѳѳѳѳѳѳѳ кѳуѳѳлѳѳныр абы щыгѳуѳ хѳѳрзынѳу хѳѳт ди псыѳѳѳѳѳѳѳѳ. Аузым и нѳхѳ зѳвыпІѳм ди кѳунтхыр шияуѳ дыдѳту, шууитІ щІыгѳуу Мыхѳѳмѳѳт хѳупІѳм кѳыкІыѳу кѳытхуѳзѳѳ. АдѳкІѳ кѳѳхѳунур

гурылуэгъуэт. Я гъусэ нэхъыщІэр Урды хъупІэм дэт мэл пщыІэм яутІыпщ, «щынэбз фІыпцІэ кІапэ пыту къэхъ», жраІэри. Ар къэсыжыхукІэ мафІэшхуэ зэшІагъэнащ. Жыг къудамэ гуэр къыгуиудат адреи и гъусэми, Мыхъэмэт абы хуэгубжыащ:

– Ар тэмэму къэкІырт. Узэуэн хуеяр модрей зэран хъу къудамэ лейрт, хуэмыху.

– Сыт абы щхъэкІэ къэхъунур? Мыр мэзщ, – жыдоІэ.

– Мэзыр жыг зырызурэ зэхэтщ, жыгыр къудамэ зырызурэ зэгуетщ, – жиІэри дэри къытхуидактым...

Бжыхъэ щынэ бэгъуар шым къыщрахъэхым, Мыхъэмэт сыхъэтым йоплъ:

– Дакъикъэ дапщэкІэ зэІыпхыфыну мыр?

– ТІощІкІэ, – жеІэ щынэр къэзыхъа нэхъыщІэм.

– Хъэуэ, пщыкІутхуш уэстыр.

– СыкъыкІынукъым.

– АтІэ сэ лІыжбым дакъикъэ пщыкІутхум зэфІэзгъэкІым, уэ щІалэм уи напэр текІакъэ. Феплъ сыхъэтами, лыр зыхэтлхъэну псыр тевгъэуэв.

Абдежщ къыщащІэжар лыр зэрагъэвэн шыуан зэрамыІэр. Щынэхъэ кІуам жралатэктым шыуан къыздыхыну, езыми гукъэкІ ищІактым. Абыи хэкІыпІэ къыхуигъуэтащ Мыхъэмэт. Мэл ІэфракІэм кІэрыт къупщхъэ жан цІыкІур сэ папщІэу къыгъэсэбэпу зэгуэр зыдэслъэгъуа Іэщыхъуэм иджы нэхъ Іэмал телъыджэж къызэкъуех. Щынэм и ныбапхъэр зэрегъэдзэкІри ар шыуан ещІ. Псы ирекІэ, лыр хелхъхъэри егъавэ. АпщІондэху, щынэ кІуэцІри пхъэ дзасэм фІаІури тхъэрыкъуэф Іэнэр хъэзыр хъуащ.

Псы Іуфэ мэз щІагъым ущІэсу, хъэуа къабзэм ухэсу, Мыхъэмэт хуэдэ цІыху телъыджэ убгъэдэсу адыгэ щынэ фІыпцІэ щыпшхкІэ, «дытхъэжащ» жыпІэу зэфІэбгъэкІыныр мащІэщ. Сыт щыгъуи хуэдэу си псэм ІэфІагъкІэ зигъэнщІырт абы сригъусэху, щІэуэ зыгуэрхэри къасщІэрт. Ауэ къысхуэмышцІауэ къэнат щынэр къыхъу ар зэрагъэвэн къызыщыгъуипца щІалэм щхъэкІэ Мыхъэмэт «сокуш» щІыжиІар. А псалъэм къыкІри къызгурылуащэртэктым. СыщІоупщІэри, ауан сыкъыищІмэ? Арыншам, нэхъыбэм «пэцант» ар сэ къызэрызэджэр.

– КІуэ, сокуш, шыхэм я ныбэпхыр щІэкъузэж-тІэ иджы, – жиІэу Мыхъэмэт аргуэрым зыщыхуигъазэм, схуэмышэчыжу сыщІэупщІащ.

КъызэрыпщІэкІымкІэ, Мыхъэмэт емыкІу зыщІэ щІалэ хуэмыху ирихъэлІэмэ, а цІэр яфІищырт, «шы соку те-зыщыкІа» жиІэу къыргъэкІыу. Псэушхъэу щыІэм яхилъагъукІ, яхигъэдэхыкІ шым и сокур пщыуэ фейцей

пщІыным нэхъ емыкІу щымыІау ибжу арат.

– Мы шы уанэгу гъурым дыкѣиши мо уи машинэ шабэмкІэ тІэкІу дыкѣепшэкІыркѣэ... – кѣызжиІащ Мыхъэмэт щечъэжым, бдзэжъеящэ дыкѣызэрыкІуа машинэ цІыкІумкІэ еплѣэкІыурэ. ЖиІам сыфІэкІ хъунутэкѣыми, цхъэусыгъуи кѣэзмылтыхъуэжу кѣэзгъэгугъащ.

* * *

ЩІымахуэ егъэзыпІэм кѣекІуэлІэжауэ нэхъ кѣуажапщэІуэмкІэ щыс и фермэм кІуэну а пщэдджыжьым сэ кѣыспэплъэрт Мыхъэмэт, зыщІэлъІауа машинэ шабэ цІыкІумкІэ я унэм сыщыІухъам. ТІууэ дежъар, кѣытхуэзэр кѣрыгъэтІысхъэурэ, зытесІэтыкІыу сызыщысхъ си машинэ псынщІэ цІыкІур хагуауэ гызт.

– Ущымысхъу текъузэ, мыр гъушщІ, пщІэнтІэну-кѣым, ешынукѣым, – жиІэурэ Мыхъэмэт кѣысщыдыхъэшхырт.

И фермэм кѣыщыщІэддзэри кѣуажэ ефапІи, гуэл Іуфи, я ныбжъэгъу гуэр дежи а махуэм дэ кѣедмыкѣутэкІар укІуэдыж. Ауэ сэ фадэ лъэпкѣ сахуефакѣым – пщыхъэщхъэм Налшык сыкѣызэрыкІуэжыну яжесІэри сафІыхэкІат. Сытми, махуэм и кІэ хъуауэ, зейкѣуэ тхъу-кхъуей заводым срахулІащ.

Гъэмахуэ хъупІэм кѣикІыжа Іэщ пшэрым я гъэшыр уэру колхоз Іэджэм кѣрашалІэрти, пщІантІэм зэрыдэмыгъахуэу машинэхэр уэрамым дэтт, чэзур кѣалѣысыным пэплъэу. Сэ сыкѣрашэкІ, сагъэлъагъу, дэнэкІи берычэтщ. Псори зэблэзыгъэкІ завод мастерым зыкѣомрэ бгъэдэта иужь, Мыхъэмэт губжъауэ кѣыдбгъэдохъэж:

– Мо зинэ цІафтэкІэ кѣалъхуар и дзажэналгъэр дыбжу кѣуажэм кѣыдыхъати, зещатэу пшэр тщІыри ауан дыкѣищІу ежъэжащ. «Зы тхъу ашыкрэ кхъуеищхъэ зы-тІурэ дыхуейщ» жесІати, щайуэ сыкѣрымидзэу дэжыжащ. «Сыкѣонэ, си Іуэху зэІуувэжмэ уэстыжынщІ» жиІэурэ, Къушхъэхъум щысІихауэ шэ тонитІ телъщ а уэгъушщІыгъум. СфІишхыну мурад ищІауэ аращ, ауэ нэхъ делэр хэтми деплѣынщ...

Мыхъэмэт ищІэрт хъэзыр хъуа гъэшхэкІхэр зыщІэлътым и ІункІыбзэр мастер дэжыжамрэ мыдэкІэ лэжыгъэм кѣыхина лаборант хъыджэбзымрэ фІэкІа нэгъуэщІым зэрамыІыгъыр. ШэщІэху машинэр игъэлажъэу здэщытым абы бгъэдохъэ Мухъэмэти дэуэршэр, дэгущыІэ зищІурэ и халат жышым илѣ ІункІыбзэ зэкІэрыщІа иныр кѣрех.

– Пфлєсхьэжьэрэ сежьэжым ухэкІуэдакъэ, хъыджэбз, – жєІэ Мыхьэмэт.

– СлІо-тІэ абы щхьэкІэ. Хьарзынэщ, – къыхуогуфІэ хъыджэбзыр.

– Сывэдыгъуэмэ-щэ?

– Абы щыгъуэм, «уей-уей жезыгъэІэ Токъумакъ Мыхьэмэт къыдэдыгъуащ» жытІэу дригушхуэу дежъэжынщ, – икІуэтыркъым хъыджэбз гушыІэрейр.

Апхуэдэурэ, Мыхьэмэт езыр зыхуей ІункІыбзэ закъуэр адрейхэм къахегъэжри и щІыб къыдэува щІалэм щэхуу кърет. АдэкІэ абы и къалэныр ищІэжырт. Дакъыкъэ зытхухщ ихьар бжэр Іухынми, зыхуейр кы-щІахыну иратыжынми. АпщІондэху Мыхьэмэт игъэзууэ ІэщІалъа ІункІыбзэ зэкІэрыщІам модрейр кыратыжри хелъхъэж. Арыххэуи кызыриха жыным ирелъхъэж. Ар си нэкІэ слъэгъуа пэтми, къэхъуар кысхуэщІакъым. Сэ кысхуэмыщІами, езым ящІэнур ящІат: тхъуцІынэ ашыкиплІрэ кхъуеищхьиплІрэ кыщІахри къуэгъэнаплэ ящІат. Ауэ иджы нэхъ гугъур: къэрагъул тІуащІэ зыІут куэбжэм къыдэшын хуейт къагъэкІуэсахэр. Сэ кызыаІуэкІащ си машинэмкІэ сыдагъэхьэну, ауэ, Іэли-уди, яхуэздакъым. ИтІанэ сэ си гугъу къамыщІыжу сыздэщытым къыдашащ, ауэ зэращІари кызыгурыІуакъым.

Шэ къэзышауэ пцІантІэм къыдэжыж машинэшхуэ гуэр, моуэ зыкъыгъэшын хуэдэу къуагъым къуагъэхъэри, наплэзыплІэм кърадзащ. Машинэр зылъагъуу куэбжэм цыт хъумакІуэми и пщІыхъэплІэ кыыхъуакъым апхуэдэ гуэр къэхъуауи. Аркъудейкъым ящІари. А къыдашам цыщ си машинапхэм кызырыралъхъари сщІакъым, унэм сыкъэсыжыху. Бахъсэн деж кыщизгъэтІысхъэу Налшык кыыздэсшэжа мылицэ нэщхъыджэжыми игу сыткІэ къэкІынт зэрыс машинэм тхъу ашыкышхуэрэ кхъуеищхъэ псорэ къэдыгъуауэ илъу.

* * *

Районым япэ увыплІэр щіІыгъыу и Іуэхур зепэщу зэхэсхри, зэгуэрым Мыхьэмэт и фермэм сыхІуат. Стхынуми сщІэнуми дынымыгъэсу дригъафэу щІидзэри... Сэри зыгуэрт, ди шоферыр чэф ищІри жэщым дыкъэнэн хуей хъуащ. АрщхьэкІэ шоферыр тхуэубыдыркъым – «дымыкІуэжу хъунукъым» жери Іэжъэкъур иреч, «сэ сылагернэщ...» жери уафэм допсэлъей.

Ди жыІэм фІэмыкІыу дыкЪезышэкІ щІалэ хЪарзы-
нэ цІыкІур кЪэдэдэлүэжыркЪым. Ар тфІэзыгЪэунэхъуу
дыхъэшхыу кЪэтІысыжа Мыхъэмэт щхъэкІэ сызэгүу-
дырт, ауэ зыри схужеләнүтэкЪым. СлЪэкІыр арати, си
гур кЪыгЪыкІыу си нэр тезубыдащ.

– «УкЪэмыскІэ, пэцан, иджыпсту псори зэхуэхъу-
жынуш, – кЪызжиләри Мыхъэмэт ди щхъэгЪэрытым
еджащ; – Пелуаныжъ дәнэ шыІэ?

– Гуу кЪайгЪэжъыр егЪэләсәри псыхъуэм дэтщ.

– Зыгуэр хуещІэрэ-тіэ?

– Уэлэхыи, и бжыакЪуитІыр иубыдри и пэр щІым
хушихуэрэ Іәсабзә ищІри етІысәхащ кЪыхуэмытә-
джыж.

– АтІэ иджы модэ зы щІалэ мыгЪасә шыІәщ жеІи
кЪеджә, зы кІапсә иыгЪыу. Мы лагернэр шауэ а псы-
хъуэм дэт жыгыжъым епхамэ нэхъыфІт...

Абы нэхъ хәмылтъу ди шофер цІыкІур Іәсә хъужри
дгъэжеящ. ИужькІи зыбжанэрэ зэхуэзат а тІури, «лагер-
нә» кЪыфІищри аращ кЪызэреджар, зәныбжъэгъушхуэ
хъуауи екІуәкІащ.

Мыхъэмэт езыри Іәсә цІыкІутэкЪым. ЛІыгЪэ зэхә-
кІыпІәу кЪилъытәрэт е зәштегъуу хуэхъурэт, сытми апхуә-
дә кЪуейщІеигъэхәр и жагъуэтэкЪым. Ауэ «лагернә» зы-
фІэзышыжа ди шоферыр зырикІт, зәгуэр ар зрихъәлІауэ
слъэгъуам елътыауэ. Лагернә ухуейм мис ар лагернәт.

И цІэрэ хъыбаркІэ мыхъум ар и щхъәкІэ кЪуажәм
куэдым яцІыхуртэкЪым. Ямылбагъум, яцІыхунт. Тут-
накъ зәпыту ихъырт, кЪыкІыжым ягЪәтІысыжу. Езыми
ар фІәлІыгъәт е цІыхур иригъәшынәу ара, «кЪэзгъәщІа
илъәс бжыгъәм нэхърә нэхъыбә тутнакъ сисын хуеяуэ
стелъщ» – жиІәурэ зыщыдыхъэшхыжырт.

Сытми, фІыуэ ефәри зыдрамыджа хъэгъуәлІыгъуэ
гуэрым яыхыауэ яфІызәлищІәрт абы. КЪезәуән, кЪе-
бәнын кЪилъыхъуәу кЪуажә псом щимыгъуәту, лІыгъэ
зиІә Зеикъуәм дәмысыжу арат жиІәр. Мыхъәмәти хәтт
а хъэгъуәлІыгъуәми, зыми яхуэмыгъәбәяу гурбияныр
абы дежи кЪәсащ. Езым игъащІәм апхуәдә гуэр кЪи-
лъыхъуәм хуәдәт.

«ХәтІә-хәсә, шүрәлъәс», «Бокс-самбә бәнәфын»
жиІәурә илърт дыркъуәу зәхәтІыхъа щІалэ кЪуәгъу
фІыцІәр. Мыхъэмәт абы елъәІуащ хъэгъуәлІыгъуәр
зәІимыщІәну, яхуеблагъәмә зәригуапәри жриІащ. Зыри
кЪыкІакЪым. Щышынауэ еубзә кЪыфІәщІащ.

– Сә сыгъушцІ, – жери и дзәр зәрегъәшх щІалэ кЪуә-
гъум.

– Дәри дыятІәкЪым, – жеІә Мыхъэмәт щІәгуфІыкІыурә.

– Сэ жырым сыкыхэщыкIащ.
– Дэри IэпхуамбэкIэ дащIактым.
– Уэ щIалэ пшэр цIыкIум дагъэ кыппщIэсхунщ,
мы си IэмышIэм уискъузэмэ, – щIалэ къуэгъум и Iэгу
ущIахэр кыишийуэрэ жиIащ.

– Уэ щIалэ уэдым уи къупщхъэхэр якъутэфынкIэ
хъунуш мы си Iэхэми, – желэ Мыхъэмэт езым и Iэхэри
мобы хуишийуэрэ.

ЩIалэжъ цIыкIуитI зэпэувауэ «япэ хэт емыуэныр»
жыхуалэм хуэдэ хъуат мыр. Ауэ Мыхъэмэт лIы нэщэ-
нэу кыилтытэнутэкъым. Модрейри зэуар къэмытэ-
джыжу еса хуэдэ гуэрт. Ауэ апхуэдиз къэхъуакъым.
НэгъуэщIщ къэхъуар. Зэхуашия я Iэхэр – тIурытIри,
сэлам зэрахым хуэдэу зэблэдзауэ зэрыубыдащ, зэры-
къузащ, я къарукIи зэрыщIащ. Зэзауэ хъужыкъуэмэ
Iэжъэгъу хъэзыру мыдэкIэ щытхэми къагурыIуэркъым
къэхъур. ЩIалитIыр я пIэми икIыркъым, зэбгъэры-
кIуэркъым, зэныкъуэкъуркъым, ауэ къарууэ яхэлтым-
кIэ, псэуэ яхэтымкIэ я IиплIыр зэрокъуз, зэропIытI,
зэрошх. Я дзэхэр зетекъузащ, я нэхэр мыупIэрапIэу
зым ейм адреир щIоплгъэ. ТIуми хъэкъ ящыхъуащ:
япэ дзыхэр икIуэтынущ. ЗэрыутIыппщыжа иужь зи Iэ
къэзыIэтыр нэхъ лIыгъэншэт... Аргуэру тэлai дэкIащ,
дунейр и кIыхъагъщ жыхуалэм хуэдэ махуэ хъууэ...

Кърамыгъэблэгъауэ къэкIуа щIалэр яхуемыблагъэу
пщIантIэм дэкIыжащ. Мыхъэмэт хъэгъуэлIыгъуэм
яыххъэжащ.

* * *

Партым и Къэбэрдей-Балъкъэр обкомым и япэ сек-
ретарь Мэлбахъуэр и цIыхугъэмэ, Къэбэрдей-Балъкъэр-
рым и министрхэм я советым и председатель Ахъуэ-
хъур и ныбжъэгъушхуэт Зеикъуэ колхозым и гъэш
фермэм и унафэщI Токъумакъ Мыхъэмэт. НэкIуэпа-
кIуэу и лэжъапIэм щIыхъэфу, и унагъуэ ихъэу, дэща-
кIуэу икIи дэгушыIэу апхуэдэт.

Аслъэнбий Iуащхъэмахуэ лъапэ зыщигъэпсэхурт.
Сэ абы сыткIэ хэсщIыкIынт. Къуажэм сыкIуэжауэ Мы-
хъэмэт сыхуозэри кызоупщI:

– Фоч пхуэгъауэрэ уэ, пэцан?
– КIакхъу щIэзымычыф пэцан щыIэ.
– Аракъым. УщакIуэфыну жыхуэсIэщ.
– Фочыр гъэпкIауэ шым сытесу къэзжыхыфынуш,
кызыумыгъэукIа къудей. ПщIэжыркъэ?

– Уэлэхыи, пэжтэм. Тхэкъяухъуэр хьэщІау къытхуэ-кІуэу щыдгъэщэкІуам махуэ псом ди ужь иту къэбжы-хъатэм зы кІакхъу шІумычу, – къысщІонакІэ Мыхъэ-мэт, абы щыгъуэ ауан сыкъызэрищІар фІэмащІау.

Сэри хъэзыру сІэт а гъуэгуанэм щыгъуэ къэхъауэ абы сызэрыщыдыхъшхыжыни зысІэжъакъым:

– «ХьэтІохъущыкъуей напэ» щІыжаІар апхуэдэ гуэрщ, дауи», – жиІау Башир уэ урапашау Зейкъуэр ауан фы-кыыщищІам щыгъуэт ар.

– Зэрыщымыгъуопца ар иджыри, – жеІэри Мыхъэмэт и Іэр зэтрэгъауэ.

Пэжыр жыпІэнуэм, щымыгъуопщэжын укІытэгъуэ къащыщІат абы щыгъуэ хэгъэрейхэм. Я ныбжыэгъу-хьэрхуэрэгъу колхозым и председатель, социалист лэжыгъэм и лІыхъужь цІэ лъапІэр зезыхъэ Тхэкъяу-хъуэ Башир ягъэщэкІуэну кърагъэблагъэ. Ар ира-гъэуэным и пІэкІэ кхъуэр езым къаукІыж. Ауэ ари Іуэхутэкъым. «Уэ къыпхуэдукІащ» жралэри иратащ. Къралъэфэхри, кхъуэпІащэр Мыхъэмэтхэ я куэбжэпэм щылъу, дэ унэм дыщызэхэтІысхъащ. Башир телефонкІэ йопсалъэ я гъунэгъу урыс колхозым и председателем «уи сэр лъауэ хъэзыру щыт, кхъуэпІащэ бэгъуа ныпху-зошэ», – жери.

Ефэ-ешхэр зэфІэкІрэ дыкъыщІэкІыжмэ – кхъуэр бгъуэтмэ къащтэ. Хэт йоплтых, хэт зоплтых, хэти доды-хъэшх. Башир къопсалъэри, сэ зыкысхуигъазэ хуэдэу-рэ жеІэ: «Кхъуэ къуатрэ пфІадыгъужмэ, аракъэ «Зей-къуэ напэ» жыхуаІэр, Мухъэмэд?

ЩакІуэм къытхэтауэ Іэнэр зылъымыса гуэрым Іуилъэфауэ арат кхъуэри, и лъэужь ирикІуэри къагъуэ-тыжащ, ауэ къащыщІа щІэщхъур гушыІэ хъуауэ къуа-жэм къыдэнат.

АтІэ кыщцезгъэжъам сытехъэжынщи, Мыхъэмэт «фоч пхуэгъауэрэ» жиІау кыщщІызэупщІар Іуащхъэ-махуэ лъапэ зыщызыгъэпсэху Ахъуэхъум кІэлъыкІуэу игъэщэкІуэн мурад ищІауэ сэри гъусэ сищІыну арат. Си Іуэху щымыІау къэслътэри сыхуэкІуатэкъым. Ауэ иужькІэ я хыбар зэхэсхыжащ.

ЦІыху Іув, Іуэху гугъу зыхэтым зи щхъэр хэзыха къулыкъушІэшхуэм Іэуэлъауэншэу зигъэпсэхум нэхъ кыищтэу кыщщІэкІынти, кІэлъыкІуэ-кІэлъыжэ щыІэми ІуагъащІэртэкъым.

ЗыгъэпсэхупІэм нэса иужь, Мыхъэмэт яхуэзащ абы кІэлъыкІуауэ бгъэдамыгъэхъэ гуэрхэм. Министри, на-чальники, председатели яхэту зыкъом хъурт ахэр, хэти

я гугъэр хахыжауэ, хэти хуэмызэу ягъээжын мурад ямылэу. Зыри жамылами, езыхэм елбытауэ, Мыхьэмэт абыхэм къазэрыфлэщыр лэхъуэ пылэжынажэ цыкIу гуэрут. Ахэр къызэрыхушIэгуфIыкIам «абыи и гугъэрель...» жиIэу къызэрыкIыр къызыгурыIуа Мыхьэмэт хъу-макIуэ тIуащIэ зыIут куэбжэм нэкIуэпакIуэу екIуэлIащ.

– Мыра Ахъуэхъур здэщыIэр? – и бгъэдыхьыи и щIэупщIи зы ищIащ Мыхьэмэт.

Куэбжэм къыIут хъумакIуитIым языр ней-нейуэ къеплъри хуэмурэ адэкIэ IуигъэзыкIащ. Адрейм, тэлай дигъэкIри, упщIэм упщIэкIэ жэуап къритыжащ:

– СыткIэ ухуей уэ абы, щIалэ?

– Уэлэхьы, IэджэкIи сыхуейм. Езым жесIэнкъэ сызэ-рыхуейри.

– Хэт ухъуну уэ езыр?

– Токъумакъыр къэкIуащ жыIи зэфIэкIащ. Сэ сы-хэтми езым ещIэж.

Мыхьэмэт и унэцIэр зэрызэхыху, Ахъуэхъур къы-пежьэри IэплIэешэкIкIэ иригъэблэгъащ. Зыкъомрэ зэб-гъэдэса иужь, куэбжэм деж къыгъэнахэр игу къэкIыжри, «мобдеж зы цIырушыру къом щытщи къезгъэблэ-гъэнщ, мыбы нэс къыщыкIуакIэ, Аслъэнбий», – жиIэри Мыхьэмэт ахэри пщIантIэм дишащ. ГушыIэ къызы-гурыIуэ гупым «цIырушырури» щхъэжэ ящIакъым. Ахъуэхъури и Iэр зэтригъауэурэ дыхъэшхащ.

А махуэм зэбгъэдэсщ, загъэпсэхури мохэр къехы-жащ. Пщэдджыжьым Мыхьэмэт Ахъуэхъур щакIуэ иришэжьащ...

Аслъэнбий зэрыфIэфIыр ищIэрти, Мыхьэмэт ар хъы-бар, къэхъуа-къэщIа, гушыIэ-ауан Iэджэ иригъэдалуэрт. А гъуэгуанэми щыIащ апхуэдэ Iэджэ, ауэ мобы игу ирихыпар а гъатхэм Къушхъэхъу хъупIэм и щыты-кIэр къэзыпщытэну дэкIа къулыкъушIэ гупым Мыхьэ-мэт ярищIэгъарщ. Хилъхьы хихи сыткIэ пщIэнт, ауэ ещхъу кыйIуэтэжырт ар езым.

* * *

Iэщыр дэкIыным ипэ къыхуэу хъупIэхэр къаплъы-хьыну къежьэри, дэри зеикъуэ шу зыщыплI дыхъуу гъусэ дащIат. Езыхэр машинэт къызэрежьар, ауэ, «щIыпIэ къуейщIейхэм дыщыхуеинщ» жытIэри, шы-уанэ зэтэль зыкъоми Iэдэж тщIат. ШыгъупIасти, фадэб-жэ гуэрхэри тIыгът.

Арати, Хъэмащэ деж дакъыщыпэплъэу дызэхэту, чэтаныщхъэ машинэ цыкIуитI нэсащ къулыкъушIэр

изу. Хэт гъуэншэдэ лъэпахъуэщ, хэт плащ гъур тІэкІу теубгъуащ, хэт туфлъэ плащІэщ, хэт хъуазэ пыІэщ. Зы щхъэ фэкъу щхъэщІи яхэтщ. Хъэмащэ нэскІэ зыгуэрт, ауэ апхуэдэ гъатхэпэм Къэнжал къуищІэнкІэ хъунум сэ фІуэ сыщыгъуазэт: дыгъэр къыпхукъуигъэплъу уэскІэ ущІигъэнэнкІэ хъунут.

Машинэхэр Хъэмащэ фІэкІыфынутэкъыми, шэ заводым деж къытеднащ. «Зыгуэр девгъэдзакъэ», щыжысІэм, «иджыри пасэщ» жари ядакъым. «Зы бжъэ тІыгъщ, тІэкІу дыкъыгъэхуэбэнщ», яжесІати, зэщышынэжагъэнщ, Іэли-уди – сагурыІуакъым. Мыхъуми, зэдэтщтэну мурад сщІати, ари къызгурыІуэжащ.

Къущхъэхъум къэщплъыхъырнэ къэщпыщтэнрэ щымащІэт. Цыхум я псэупІэ, Іэщ псэуалъэхэр, гъэш заводхэр, тыкуэнхэр, псы кІуапІэхэр, зыгъэпсэхупІэхэр... Дэтхэнэ Іуэхуми къулыкъущІэ зырыз епхат.

Шэджагъуэ щыхъум Къэнжал щыгу дихъащ. Уэсэпс щІыІэр къыпеху, напэр щІихулыкІу. Хэт «лъэгум девгъэх» жи, хэти, ар зэрыгъуэгу Іейм щыгъуазэщІи фІэтаучэлкъым. Зэрыхэгъаплъэри зэрыгъэшынэжащ. Зыгуэрым зыгуэр жиІэжмэ. Арати, ди унафэщІыр щезьэм, и ужь диуащ.

Выгум и шэрхъитІри гулъэфу ерагъкІэ зыдех, шыгу щыземыкІуэххэ гъуэгу задэ бзаджэм и зэхуэдитІри ткІуатэкъым псори щыщІегъуэжам. Ауэ къэгъазэ зэрыщымыІэр хэткІи хъэкът. Къэнжал лъэгу щІымахуэт. Сытми, абы дэт тыкуэныжь тІэкІур, Іэщ егъэзыпІэ сытхэр къэтплъыхыхукІэ уэсэпсым и пІэм иува уэс щабэм Іумыл пхъашәу зыкъызэридзэкІащ. ПыІэ зыщхъэрымыгъ фэкъум и щхъэфэр къыгъэпсалъэрти, си бащлгыкыыр есту сІихакъым. Ауэ куэд мыщІәу си пыІэм къенэщІу щыслъагъум, ар естри сэ бащлгыкыыр къыфІэслъащ. Си пыІэр хуэбыхъути пыІэжынынІей щІәхъукІырт, игъащІэм къулыкъущІәу щытауэ умыщІәжыну. Ауэ ущыдыхъэшх хъунутэкъым. А нәхъ зыщІуантІәурэ зыдэзышей дыдәхәм ящыщт.

Дунейр кІуэ пэтми къыззІыхъэрт, жьы щІыІэр щІәфийхъыжу. Гупыр щІыІэм иубыдынкІэ сышынэри, зыдмыгъэгувәу Къэнжал гъуэгуаем къыкІәрысшәжащ. Ар гъуэгу бзаджә щыхупІәти уэсым щІигъанәмә, дыкъыдәнәнкІә шынагъуэт. Сытми, уэс лъэгу хъуа нәхъ фІәмыкІу и щхъэм дыкъэсыжащ, дишхәм тхъурымбэр кхәхуэхыгу. Псәхугъуэ емытауэ егъэзыхыгъуэ кІыхъым укъытеувэ хъунутэкъым. Шым тесхәри, загъәпхъашәми, я дзэр зәтеуәу зәщІәдият.

– Ей, ди Іэщыхуэ тхэмыщкІэхэ, сыту куэд дэкІрэ фи фэм, дымышцІэ щхэкІэ! – ктэпсэлтащ зы.

– Щхэм ктэмысауэ ар кыбгурылуэрэ, – педзыж нэгъуэщІ зыми.

Я псалтэр нэгъуэщІым тесшэн мурад сиІэу сэри яхызодзэ:

– А ктысхуэвмыдар диІатэмэ аратэкъэ иджы.

– Зэран хтунтэктым. Дынодэлэуэн хуеящ, – жеІэ ди нэхтыжым, ктысхуэщІэплтэу.

Арати, сигу ктэкІыжа мурад щэхум сытегушхуауэ гупыр изошажьэ.

Бжыхьэ кІуам Ктуэщхэхтэр ктэдухауэ дыщехыжым, Ктэнжалыщхэ пщыІэпІэжы гуэрым деж дыщы-зэхэсат. Фадэр уэрылуэ щащІым, «хтунщ ар» жысІэри, гупыр езгъэжэжащ. Ди щкІахтэу щІалэр ктэнауэ сщІыгтэути, мо щІы шабэр ктрезгъэтхтэури, фадэу ктыд-дэхуар щІезгъэтІащ, мэктужы Іэмбати ктызэщІэтктуэри и гущІылу итлхэжэжащ. ДыздэкІуэм согузавэ: зыщІэлт щІыпІэр ктысхуэмыщІыхужмэ е щІахауэ ктыщІэкІмэ. ЗактэзмыгтащІэу зы Іэмал хэслхэхэнщ.

Дынос пщыІэпІэжыми дызэхоувэ, шу гуэрэныр зыгуэрым дыпэллтэ хуэдэ.

– Алыхым зы бжъэ ктытхуридзыхмэ аратэкъэ мыбдеж, – жызоІэ.

– Уэлэхыи, бжытІ ищІами ддэнтэм, – жи зым.

– Уэлэхыи, ди зырызми зэдмыусыгтуэджэнт, – жи етІуанэм.

– Алыхыр фІыщ, ефІэлтауи ктыщІэуд, алэщэжы, – жызоІэри ктэсщІыхужа щІыпІэм деж шыр фІалтэкІэ ктэрызогъэтху. СщІэр ктагурымылуэу жьэкІэ ктызоплт. Ауан сщІы и гугтауэ ди нэхтыщхэм и нэххтыр сегтэ-лтагту. Ауэ япэ пэлэштофыр ктызэрыщІэхуу ктэгуфІэ-жауэ ктэкІыи:

– Телтыджэ! Телтыджэм и телтыджэж. Иджы уктыдопІыху Токтумакы и ктуэр. Ахэр пщІы хтэрт. Дэри шууипщІ дохту. Си гтэсэ Іэщыхуэ щІалэм щэхуу ктыздрихэжыа гтуэмылэри ктэлтмактым ктэрех...

«Диныр пщІы зэфэзэщщ, цІыхубэм и щхтухыщ...» – жиІэу лекцэ ктэджэу ктэзыкІухы гуэр ктытхэтти, аркэ стэкан изыр и гтэсахэм яригтауалІэурэ и мактым ктызэрихыкІэ жиІэрт:

– Ди Алыхы дотэм дыктыхтумащ. Сыту гуэщІэгтулы ар, слуши!..

Сигу кьокIыж Мыхьэмэт зэм дыхьэшхыу, зэми ауан зищIыжу кьиIуэтэжа нэгъуэщI хьыбар гуэри. Ари щы-
щу плэрэт «си гъащIэм сызыхушIегъуэжын сщIактым»
жыхуиIэм? Хьэмэрэ ар щыгъупщэжат? Хьэуэ. Апхуэдэ
ящыгъупщэрктым...

Зауэр иухат. ТекIуахэр гушхуаши хамэшIым йо-
джэгухь. Йофэ, кьофэ, зэфIонэ, зокIуж. Унэхуэплгъэ хьуа
зауэлI Iуэхуншэхэм лIыгъэр я нэрыгъщ, делагъэр кьа-
хохъыжбэри гъэунэхупIэ зэдохьэ. Ар офицер гупт Мы-
хьэмэт и закъуэ сержанту яхэту. Нэганым шэ закъуэ
иралъхьэри шалгъэ хъурейр ягъэкIэрахъуэ.

– Хэт япэр? – кьахокIийкI ефа гупым я пашэ лейте-
нант нэхтыжбыр.

Iэ зытIуш кIэрахъуэ узэдамкIэ мэлэбэ.

– ЯпэщIыкIэ дызэгурывгъаIуэ, – желэ зым.

– Нэзрыхъэм къыщыщIыдодзэ, – желэ нэгъуэщIым.

– Ар ажал хъзырщ, – идэрктым адрейм.

– Ажалымрэ лIыгъэмрэ зэлэпэгъущ, – идэрктым лей-
тенант нэхтыжбым.

– Хьэуэ. Ар делагъэ лъапIэIуэщ, – кьопсалгъэ Мыхьэмэт.

– Хъунщ. Дыгъужыгу зышха шэрджэсыр ущышы-
нэжакIэ, лъэгужаьэм деуэнщи псэр къедгъэлынщ, –
арэзы мэхъу лейтенант нэхтыжбыр.

– Лъэгужаьащхъэм теубыдауэ лъэдийр ирикъутэ-
хыу, – дыщIегъу нэгъуэщIми.

Лейтенант нэхтыщIэ урыс щIалэ сырыху цIыкIум
фIэкIа къэмынэу псори зыхэпсэлтыхъа унафэр кIэщIу
яух: пхъэидзэ ящIу наганым илгъэ шэ закъуэр уэху я лъэ-
гуажьэм еужыну. Бийм къаримыщIэфар езым я IэкIэ
зэращIэжынут. ИлгъэсиплI зауэм къызэрелар ауан
ящIыж, я ныбжьэгъу Iэджэ къаукIыу езыхэр псэууэ
къызэрынам папщIэ тезыр зытралъхьэж хуэдэт офицер
чэфхэм.

Япэу зи пхъэ къикIам шалгъэ хъурейр егъэкIэра-
хъуэ, кIэрахъуэпэр лъэгужаьащхъэм треубыдэри и нэр
еуфIыщI. КIакхтур щIеч. КIэрахъуэр уэрктым.

ЕтIуанэри, ещанэри насыпыфIэу кыщIокI...

Лейтенант нэхтыщIэр Мыхьэмэт кьоIущащэ:

– СыткIэ дыхуей мы делагъэм. Си адэр зауэм хэкIуэ-
дащ. Си анэр сабий быным къахэнащи, ськIуэжу ахэр
дэспIын хуейщ. Щхъэгъуси силэктым. Иджы...

И фэр пыкIри нэгъуэщI жимыIэжыфу и бзэр иубы-
дащ. Абы и жэуагу Мыхьэмэт, «зэ умышIащIэ» нэхъ
жимыIэу, пхъэидзэр ирагъэжьэжащ.

ИрагъэкIуэкI Iуэху мыщхъэмыпэр нэхъ тезыкъузэ

лейтенант нэхъыжъым и пхъэр къокI. Псоми я нэр абы занщIау траубыдэ, ауэ и нэгум щтэгъуэ иралъагъуэр-къым. АрщхъэкIэ, нэгум къимыщыр псэм зэрыщы-гъэпщкIуар къиIуатэрт ар Iэпхъуэшапхъуэ зэрыхъуам.

KIэрахъуэр къепхъуатэри гъуазэм ириплъэ зищIащ, и лъэгужьэм хутемыгъэхуэнкIэ шына хуэдэ. Шалтэр игъэкIэрахъуэри ихъуреягъкIэ зиплъыхъащ, зыдэдждэ-лэн къилъыхъуэ щIыкIау. Жор ищIри Тхъэм и цIэр хэтү зыгуэр къиIуцэщIащ, ауэ и нэр иуфIыцIакъым. KИакхъур щIеч. Уэркъым...

Зи пхъэр къикIыу зи чэзу блэкIахэм я Iупэм къэса гуфIэр ягъэпщкIу, чэзум пэплъэхэми нэгъуэщI зыгуэр ягъэпщкIу. Ауэ лейтенант нэхъыщIэ цIыкIум и фэр зэрыпыкIар псоми ялъагъу.

– Къэдзыха щыIэмэ, фымыбзыщI! – жеIэ зи чэзу зэфIэкIыу нэхъри къэгущхуа лейтенант нэхъыжъым.

ЗэраухылIат «сэ сышынэкъэрабгъэщ» жызыIау къэувыр «джэгум» къыхэкIыж хъуну. Лъакъуэр псэууэ къэнэнү цхъэкIэ, абы и уасэр фIыуэ ящIэжырт зи чэзу пэплъау къэна зауэлIищми.

– Дэ дыхъэзырщI! – жиIащ Мыхъэмэт макъ хэкъузакIэ.

Пхъэидзэм пащэ. Телъыджэ. Мыхъэмэт быдэу жиIэрт зи пхъэ къикIынури, KIэрахъуэр зэрымыуэнури псэкIэ къищIауэ. Ар грузин пащIагъуэрт. А зырт цхъэгъусэ къызыпэплъау яхэтри, и сурэтыр гуфIакIэм къыдыхауэ йопсалъэ:

– Узгъэунэхъужырти си царицэ Тамарэ тхъэлуху-дыр. Тхъэм уцихъумащ лIы лъашэ зелъэфэным...

АдэкIэ езым и пхъэр къызэрикIынури къищIауэ жиIэрт Мыхъэмэт...

Шэ закъуэмрэ KИакхъумрэ я зэлъэлэсыгъуэ зэрыхъуар гурыIуэгъуэт. Тхуэ трагъауэу шэм лъэмыIэса KИакхъур адэкIи тэмакъкIыхъу къыщIэкIыну гугъапIэр мащIэт. Мыр е къыкIэлъыкIуэр хисхъэрт делагъэм. Фадэ лейт...

Шына зымыщIэ гурбияну къалъытэ шэрдждэсым KIэрахъуэр къипхъуатэу Iуэхур напIэзыпIэм иухыну я гугъащ. Ауэ Мыхъэмэт пIащIэркъым. Абы и псэм пэж дыдэу ищIа хуэдэт адэкIэ къэхъунури.

KIэрахъуэр къегъэпкIри шэ закъуэр кърех, зэеп-лтыхъ, ирелъхъэри нэгъуэщI зыи гъусэ хуещI. Офи-церхэр зоплъыж, мобы и мурадыр ямыщIау. Мыхъэмэт лейтенант нэхъыщIэм хуоплъэкIри напIэзыпIэм и нэгү къыщIоувэж я зауэ гъуэгуанэ псэзэпылхъэпIэм щыц зы теплъэгъуэ. И гъусэхэр къаукIыу Мыхъэмэт и закъуэ къызыдэна щIытIым я автоматыр ягъэлгъалъэрэ цхъэкъэлэтыпIэ кърамыту нэмыщитI къыххуэжэрт. Псэу-

жу я мыгугъёу хъэдэм яхэлъ лейтенант нэхтыщІэм идза гранатым нэмыцитІыр хегъащІэри зи псэм щы-мыгугъыжа и ныбжьэгъур кърегъэл...

АтІэ абы укъелауэ иджы мыр дауэ?

Мыхъэмэт шалгър егъэкІэрахъуэри кІакхгър къе-гъапкІэ.

– Апхуэдэ хэткъым. Зы шэщ дызэрызэгурьІуар, – лейтенант нэхтыжыгър кІэрахъуэм мэлэбэ.

– Зы шэр сысейщ, – желэ Мыхъэмэт, – ар мыуэмэ, етІуанэр си ныбжьэгъум и цІэкІэ сэ къызощтэ.

– Хъэуэ. Ар эдыхылІакъым. Зи пхгър къыкІар уэра-щи, уи къалэн гъэзащІэ. Уи ныбжьэгъум и унафэр езым ищІыжынщ.

Адрейхэри Іуэхум къыхэпсэлтыхъри, Мыхъэмэт шэ етІуанэр шалгэм кърыхыжын хуей хъуащ. КІэрахъуэр напІэзыпІэм лгъагъагъэм триубыдэри кІакхгър щІичащ. Уакъым...

– Иджы хъуну? – жиІэри Мыхъэмэт шалгър игъэкІэ-рэхъуащи жгъапым поплгъэ.

– Зи чэзум хуит уищІмэ. Шынамэ, езым жрыреІэ, – жи лейтенант нэхтыжыгър.

– Зи чэзум дэрэ дызэгурьІуэнщ. Шына гугъу фымыщІІ. Сэращ шынар. Алыхыгър аращ сызыщышынэри. Абы си псэр къриггъэлащ. Езым и лгъагъуэр къезггъэлыну сэ си къалэнщ. Хъэуэ, жыфІэмэ, шалгэ хгъурейр зы фІэкІа нэщІу къэмынэу фузэд. Ауэ сэращ кІакхгър цІэзычынур.

– Хгъунщ. Фи зэныбжьэгъуггър дощІэри зэрыбггъэ-пэжымкІэ фІыщІэ пхудоцІ. Ауэ, къащтэ мыдэ ар. Уна-фэр зыщІынур сэращ, – желэ лейтенант нэхтыжыгър, кІэрахъуэр Мыхъэмэт ІэщІехри модрейм ирет. – Мэ, шалгър уэ гъэкІэрэхъуэж.

Лейтенант нэхтыщІэм кІэрахъуэр Іехри шалгър егъэкІэрахъуэ. ИтІанэ, езым и лгъагъагъэм щыхуихъкІэ, Мыхъэмэт мапхгъуэри къыІэщІехыж. КІэрахъуэр къыгъапкІэмэ, шэр кІакхгър хуэзат. Хэ траггъэуати къылтысакъым, ебланэм уэнут. Ар зэрыхъуа! Абы и ужькІэ имыщІгъу дауэ зэрыжыпІэнур. Иджы дауэу пІэрэ зэрыхгъунур? Псори зэщІэдымащ, зыпэплгър гуфІэггъуэ-ми гузэвэггъуэми зымы имыщІгъу.

Мыхъэмэт шалгър игъэкІэрахъуэри, нэганыр и лгъ-гъагъащхгъэм триубыдащ. КІакхгър щІеч. КІэрахъуэр уэркъым...

Ура-а-а! Зэхолгъэдэжри ІэплІэ зэхуащІ. Зи Іуфэ Іус псым кІэрахъуэр хадзэри Мыхъэмэт драдзей. Ефэ гугъ-рыр яублэж...

Лейтенант нэхтыщІэ сырыху цІыкІум делаггъуэ щыІэм

нэлат ярех, кышыдыхэшх гупым игу цызу яхохъуэ-
ныхъри, и нэпсыр игъэпщкIуурэ IуокIыж.

Блэ трагъэуа кIакхъур шэ «угъурлым» хуэзакъым.
А зы шэр уамэ, етIуани цыIэнут, нэзэрыхъэм хуэзэу.
ИужькIэ псоми зауысыжащ: зыри хуейтэкъым илъя-
сиплI зауэм къела и псэр акъылыншагъэм текIуэда
лъакъуэ ныкъуэдыкъуэмкIэ кърилъэфэкIыу унэм
игъээзжыну.

* * *

Шыбгым ису гъащIэр зыхъ Токъумакъ Мыхъэмэт
игуи къэмыкIыххэу къращэгъащ а зэманым цIыхум
яхуэзымыгъэгъуэту цыта «Волга» машинэр. Езым и
уасэм хуэдиз фадэкIэ ятхъэщIа иужьщ сэ абы сыщри-
хъалар. Сытми, колхоз правленэм и унэм кыщцIэ-
кIыжауэ абдеж цыт машинэм итIысхъэж пэтрэ сы-
хуозэри сохъуэхъу Мыхъэмэт.

Сэри «Москвич» цIыкIу систи ауан сыкъещI:

– Сэ сылэхъуэ пэтрэ мы машинэ дахэшхуэм сотIыс-
хъэж, уэ утхакIуэу мы фэншэжъ цIыкIум дауэ укъызэ-
рикIыр?

ГушыIэр доухри си фIэщу жызоIэ:

– Иджы мыбы уефауэ уимытIысхъэ.

– Дауэ жыпIа? – кыпогуфIыкI ар.

– Уефауэ уимытIысхъэ, жызоIэ.

– АтIэ мы машинэр къэзгъанэу лъэсу сыкIуэжын? –
си жэуапи пэмыплъэу Мыхъэмэт дыхъэшхыурэ хуоп-
лъэкI адэкIэ цыт лIитым. – Мы пэцаным кызжылэр
фщIэрэ фэ?

– Сыт?

– Сеущий.

– «Джэд нэхърэ джэдыкIэ нэхъ Iущц» жалэ. ЕдаIуэ.

– Уэлэхьи, хъун хуэдэ жиIам седэIуэнтэм.

– СлIо апхуэдэу кыппиубыдыр?

– Мы машинэм уефауэ уимытIысхъэ, жи. Догуэ-тIэ,
си щхъэфэм ездзыну ара мыр кыщцIэсщэхуар?!

Абы и ужькIэ зыкъом дэкIауэ зэхызох, Мыхъэмэт
и лъакъуэр къутауэ Налшык сымаджэщым щIэлъу.
НэгъуэщIи хэзмышцIыкIыу щIэупщIакIуэ сыкIуэмэ,
ефауэ машинэм ису къуажэкIуэщI лъэмыж цIыкIу гуэ-
рым елъауэ арат. ЖесIауэ щытари, кысщыдыхэшхыу
кызжылэжари сигу къэкIыжащ, ауэ сыщIэнэкIэну
сыщошына. Иыгъ щIакъуэ башымкIэ си пщэм кы-
дэуэныр зыуи къридзэнутэкъым. И лъакъуэ лъэны-
къуэр шхэпсым дэлъ пэтми, зигъэлIыхъужьу щIакъуэ

башитІымкІэ пкІэуэ кІэлындор кІыхьым ирожэ. Мы-
пІащІэу бакъуэу, гупсэхуу уву зекІуэ лІы хэщІыхьа
плІабгъуэр моуэ емышхь-емыщхьу зэрылгъейр гъэщІэ-
гъуэн къысщыхъури сыкъыщитхъауэ содыхъэшх.

– СІо, уи хьэм бажэ къиубыда, пэцан? Уэлэхьы, уэ
илгъэс Іэджэ щІауэ машинэ уисци апхуэдэ зы лІыгъэ
пхуземыхьа. Сэ зы илгъэс ныкъуэм лгъэмыжым сыкъе-
лгъэфу зезгъэсащ, – жи Мыхъэмэт, жесІэгъауэ щытар
игу къэкІыжауэ пыгуфІыкІыу.

– Дыхъэшхыну хуитыр иужькІэ дыхъэшхырщ, жиІа-
къэ урысым, – жызоІэри тІури дызэдодыхъэшхыж...

* * *

И щІалэгъуэ гурбияныгъуэр икІауэ, илгъэсхэм тІэ-
кІуи къыжьэдакъауэ, иужьым Мыхъэмэт зыкъомрэ
мэзхъумэу лэжьащ. Нэхъ тэмэму жыпІэмэ, езыр игъа-
щІэм Іэщыхъуэу зэрыта Къуцхъэхъу щІыналгъэм и
хъупІэм мэзи, псыри, къуэри, псэуцхъэри, къэкІыгъэри
ІэщІэлът ихъумэу, хъэуам и къабзагъри абы щІыгъу-
жауэ. Ар езыр ауэ сытми къызэрымыкІуэу хуабжьу
фІэфІ лэжьыгъэ лгъаплэт абы дежкІэ. Иригушхуэрт,
ирипагэрт, уеблэмэ тегужьейкІат.

ЩІэныгъэ гъуэгъыпІи имыхуэу илгъэс зыплІытху
нэхъ емыджа щІалэгъуэ гъэш фермэм трашу Хэку
зауэшхуэм къыхэхута, орденыбгъэрэ жыр пыудахуэм
хуэдэу псыхъауэ къэзыгъэээжа, лэжьыгъэ гъуэгъуанэ
кІыхь щытхъу пылгъу къызэпызыча Токъумагъ Мыхъэ-
мэт фІырэ Іейуи, гуауэрэ гуапэуи, гугъуехьрэ гухэхъуэуи
күэд зи нэгъу щІэкІа лІыт. Ауэ мыбы щыгъуэ псори
щІэрыщІэу къыщІидзэжам хуэдэт.

Маршал Жуковыр Зеикъуэ къэкІуауэ Хьэрэкхъуэрэ
щыгу зэрыщигъэщэкІуари, ар темыхуэу яІэщІэкІа
кхъуэпІащэм шууэ кІэлгъыщІэпхъуэу къызэрыхуиу-
кІари, абы и фІыщІэу фоч лгъаплэ фэеплгъу къызэрыри-
тари, нэгъуэщІ зыхэта Іэджи и нэгъу къыщІигъэхъэжу
губгъуэ гъунапкъэнщэхэр зэхикІухьырт абы, гъэмахуи
щІымахуи зэпищІэу, уІэбэм улгъэІэсын пфІэщІу къыпщ-
хъэщыт Іуащхъэмахуэ дахэшхуэр и гъуэгугъэлгъагъуэ-
къаблэмэуэ.

Іэщыхъуэ совещанэ зэпымыужымрэ шэ план иримы-
къужымрэ ирагъэша мо лІы мыщІалэгъыр къэщІэ-
рэщІэжам хуэдэт. Урды хъупІэм щыщІидзэрти Хъэма-
щи, Къуэштани, ЕкІэпцІэкъуи, Мазэхи, Къэнжал щыгуи,

Къэнжал лъагуи зэпиупщӀырти Іуащхъэмахуэ лъапэ щыІэ псы хуцхъуэм къыщыщӀидзэжырт а губгъуэлӀ емышыжыр.

ЦӀыхугъэ-щабагъэм ипэ бзаджагъэ-пхъашагъэр къыфӀицауэ зибжыжат е нэгъуэщӀ цхъэусыгъуэт? Сытми Мыхъэмэт езыр зытепсэлтыхыжыну фӀэмыфӀыщэ зы теплӕгъуэ къаӀуэтэжырт Іуэхум фӀыуэ цыгъуа-зэхэм.

Мыхъэмэт ихъумэ щӀыналгъэм щыкуэдт щэкӀуапӀэхэри, бдзэжьей ещӀапӀэхэри. ЦӀыхур дэзыхъэх а Іуэхугъуэхэм хабзи чэзууи яӀэт. Ауэ ахэр къызымыдзэ цхъэзыфӀӕфӀхэр а щӀыплӕм щызеуэрт. Апхуэдэ ерыщ бзаджэ гуэрым и лъагъуэ техэрт мэхъумэр, ауэ и цхъэм теплӕртэкъым. Зи кӀуэцӀыр кърадзу зи лыр яхъа къурш ажэхэмрэ губгъуэ бжэнхэмрэ, къунтхрэ хъыкӀэ къахуэмыубыду цхъухъкӀэ псым хаукӀыхъа бдзэжьей къуэлэнхэм я лъэужьыр къыхутэрти, хъумакуэм и гур зэрышхыу, дыгъуакӀуэр тезырыншэу къанэрт.

И лъагъуэм ирикӀуэрэ кӀуэдыжу, и макъыр зэхихыурэ бзэхыжу ещӀац ар емышу бзаджащӀӕм. ГъэщӀӕгъуэныр артэкъэ, хъупӀэм дэкӀ гъуэгухэм щигъуэ-тыртэкъым абы и лъэужьыр, ауэ щӀыцхъэ нэхъ жыжӕхэм цыгъунэжт. УафӕмкӀэ къехми ярейт. Аурэ Мыхъэмэт къыхутащ Іуэхур зытетыр.

Тырныауз бгырыс къалэм щыпсӕу икӀи щылажьэ инженер гуэрт ар. ЩакӀуэ Іэзэт, бдзэжьеящӀӕ цӀӕрыӀуэт, хахуэт икӀи бзаджэт. Гундэлэн нӕскӀэ мотоциклкӀэ къехрэ ХъэмащӕкӀэ кӀӕридзӕу щыдӕкӀ зӕзэмызи щыӀэт ар, хъупӀэ жыжӕхэр зӕпичрэ ІаубыдыпӀэншӕу. Ауэ нэхъыбӕм Тырныауз дыгъафӀӕмкӀэ къыкӀӕридзэрти занщӀӕу бгы щыгум къыхэрт. А ищхъэ лгъэныкъуэм хъумакуи щыӀэтэкъым, и напӕм тригъахуэр и мардӕу хъупӀэшхуэм итт. Зы гъусӕ фӀӕкӀаи ищӀыртэкъым, нэхъыбӕм и закъуэт. Къыщӕжъэр и зыгъӕпсӕхугъуэ махуэрт, жӕщхӕсу къыщыкӀуи щыӀэт...

Зӕгуэрым, цӀыхуи Іӕщи зэрымыт хъупӀэ нӕщӀхэр шууэ зэхикӀухъу Мыхъэмэт лӀы закъуэ хуэзащ. Зылтыхъуэр аракӀэ шӕч ищӀащ, ауэ и Іӕщ цхъӕрыуауэ лыхъуэу жилӕри нӕгъуэщӀ къыпихакъым. Мыхъэмэти шӕч зыху-римыгъӕщӀу, «дэри диш кӀуэдауэ долыхъуэ» жриӀэри, тутын зӕӀахри зӕблӕкӀат.

ТӀури белджылыуэ зэрыщӀауэ зэхуэсакъырт. Хабзӕм ебакъуэмрӕ абы пӕуымрӕ Іӕщӕ яӀыгъыу губгъуэ нӕщӀыжъым щызэхуэзӕмӕ, абы фӀы зэрыхӕмылӕри ящӀӕрт. Апхуэдӕурӕ гъатхэр къӕсщ, уӕсри текӀри удзри къӕкӀауэ, хъупӀӕр Іӕщым пӕплӕрт. Іуащхъэмахуэ къы-

щІэж Балъкъыпс щІыІэм хэдиыхъа бдзэжьей къуэлэн
пІащэхэм мэзщІагъ псынэ хуабэхэм зыхагуашэрт.
Гъатхэм къыдэуша щІыналъэ дахащэм дыгъужь нэ-
щІам хуэдэу щызеуэ лІы закъуэр зыми щысхыжыр-
тэкъым.

Ещэурэ, мэзым щІигъэна къуэ куу зэв гуэрым щы-
дыхъэм теплъэри, Мыхъэмэт абы и ужь иуващ. УщІы-
хыи, укІэлъыджы хъунутэкъым. И щІыб илъ фочыр
къыптриубыдэныр абы дежкІэ зырикІт. Апхуэдэ къэ-
хуат. Мэзхъумэ гуэр и ужь иувэри зэхэзехуэн ищІати,
фочкІэ къеуэурэ къуэм дихуэжат. Ауэ ар нэгъуэщІт.
Мыр Токъумахъ Мыхъэмэтт, и цІыхугъэмрэ нэмысымрэ
къебэкъуауэ лей къыкІэлъызезыхъэм хуэзымыгъэгъу
адыгэлІт.

Арати, архъуанэшхуэ гуэрым нэсри къэувыІащ ин-
женерыр. И хъапшыпхэр игъэтІылыщ, хъэ щтам хуэдэу
зиплъыхри, и фоч кІэщІыр мывэжъ къуагъым ириуп-
сеящ. Джабэ нэкІу мэз бацэм щІэту къыкІэлъыплъ
мэзхъумэм елъагъу архъуанэ щхъуантІэр хужь зэры-
хъуар. Бдзэжьейм я псэхэх хлоркэр хикІутауэ арат.
Я ныбэхур дэгъэзеуэ мо бдзэжьей пІащэхэр мэхуауэ
ирехъэх. Йопхъуэ, къыхещыпкІ, хъуржын гъуабжэ-
шхуэ иІыгъщи иредзэ. ЗылъэмыІэсхэр псым ирехъэх,
езыри кІэлъожэх...

Иджы и чэзу хъуащ. Мыхъэмэт мэзым къыхожри
псыхъуэм зыдедзэ. Мывэжъым еупсея фочыр къепхъуа-
тэри затворымрэ шэмрэ кърех, здэщытами кІэрегъэу-
вэж. Езыр мывэшхуэм и щыгу тотІысхъэри тутын щІе-
гъанэ. Архъуанэм Ісраф хэхъухъауэ Іуфэм къыІуидзэ
бдзэжьейхэр зырызурэ ирехъэх...

Куэдыщи дэмыкІыу инженерым къигъэзэжащ и
хъуржынышхуэр къуауэ и щІыбым илъу, и щыгъыныр
псыфрэ пщІэнтІэпсри къехуэхыу, ауэ и Іупэр зэтежу
гуфІэу...

Мыхъэмэт и фочыр и щІыбагъымкІэ дэлът мобы имы-
лъагъуну.

Я нэр зэтеплъэри зэтедиящи къыщІэзыдзэнум поплъэ.

– Сыту ухъэлъафІэ хуэдэ. Махуэ бэв къохъулІа
сфІошІІ, – желэ Мыхъэмэт, и Іуэху зыхэмылътым щІэуп-
щІэ хуэдэ, щхъэхынафэ тету.

– Уэли, къызэхъулІаІаи щымыІэ, къээджэдыхъ мы-
хъум, – къыпедзыж псэм ищІам Іэнкун дэхъуа дыгъуа-
кІуэм жъэмейуэ.

– Мы ди псынэ гъэфІэныр Балъкъ щыхэхуэм унэ-
сыфа?

– Ым, тІэ, сынэсащ.

– Атіэ абы нэсыху бдзэжьейуэ хэсар зэтебукІащ, и?
– Сыт кыубж делагъэр?!
– Ауэ увыІи уи щІыб илътыр ехъэх.
– Абы уи унафэ хэлът?! – инженерым и нэр Мыхъэмэт кытриубыдащ.

– Атіэ, хэлътц, – мамыр дыдэу жэуап итащ Мыхъэмэт.
– Мыдэ зы тутын къэзгъащти дызэпсэлъэнкътэ. Себгъэхъуэпсащ, – жиІэурэ къэкІуатэрт инженерыр.

Мыхъэмэт бэлэрыгъаифэ зытригъэуауэ тутыныр щІишу мыващхъэм тест, мобы ищІэнуи пэплъэу. Ари щІэх дыдэу белджылы къэхъуащ. И хъэпшыпхэм гъу-нэгъу зэрыхуэхъуу илътри фочыр кыипхъуэтащ. Къызэ-рыкІэрыхуар кыщищІэм, мыващхъэм тесри кыищІы-хуащ.

– Уи насып кыстекІуащ. Къехи дызэгъэпсалъэ.
– Мыбдеж сытесуи сопсэлъэфынууц. Аракъым нэ-хъыщхъэр.

– Атіэ сыт?

– Щхъэ уепхъуат фочым?

– Сепхъуаи, Іей сигу илътэкъым.

– Ыи, кыизгурыІуащ. Сэри щакІуэ сыкІуауэ мыщэ кыщыспэуиІэ сигу Іей илъткъым, ауэ си фочыжьыр и натІэгу изоубыдэ, – Мыхъэмэт кыизэфІэуэри хэкъу-зауэ и псалъэм щІигъуащ: – Иджы куэдрэ си щхъэр умыудэгуу зызэщІэкъуи си япэ ниувэ.

– Дэнэ сыздэпшэнур?

– Успэнукъым. Усхунууц.

– Дэнэ?

– Уи суд зыщІэнухэм я деж.

– Апхуэдэу хъункъым. Дызэгъэпсалъэ.

– Сытыт кыизжепІэнур?

– Сыщыуащ. Къысхуэгъэгъу.

– Щыуи щыІэщ. Хуагъэгъуи хабзэщ. Ауэ ар щы-жьыпІэн хуеяр фочым уемыпхъуэ щІыкІэщ.

– Къысхуэгъэгъу. А сыздэпшэнум слахыну къуэдыр нэхтыбэу уэ уэстынщ.

– Апхуэдэу сыпуду щхъэ кыпфІэщІа?

– Хъунщ. ЖыІэ узыхуейм хуэдиз.

– Сэ сызыхуейр куэд хъуркъым.

– ЖыІэ, сыт хуэдиз хъуми.

– ПщІа щІапхъаджэм хуэзэ жэуапщ ар зэрыхъури нежьэ.

Псалъэм зыщиукъуэдийи инженерыр лъэгуажъэ-мышхъэу къэуващ: «Партым сыкътыхадзынууц, лэжъа-пІэм сыкътыІахунууц...»

– Сэ си жагъуэщ лІыр уэ пхуэдэу убзэу, фызым

хуэдэу дзыхэу слъагъуну, – жеІә Мыхъэмэт. – А псоми сыхуейтэкъым сә. «Сыщыуащ, къысхуэгъэгъу» псалтытІ къудейр фочым уемышхъуә щІыкІә зэхэзбгъэхамә, унафәр нэгъуәщІынут. Дә губгъуәм дит щхъәкІә дыдыгъужьктым. Уә пхуэдә гуәри хуит тщІыуә мы дипсхәм бдзәжъей щедгъащи хабзәщ, хәс псори зәтрамыукІәу. Ауә уә нәмыси цІыхугъи уиІәкъыми уи унафәр уә пщІыжащ. Семьпхъуа щхъәкІә сәри Іәцә сІыгът...

Мыхъэмэт и къарум къыгъэгугъәрт, ауә мор щІаләт икІи пІащәт. Къәхъунур зыми ищІәртэкъым. Япә иту кърихужъәри хабзәм иритащ...

ЗыкытрашащІи, къещхъәфауи защІащ, ауә инжене-рыр партым къыхадзакъым, ләжъапІәми къыІуахуакъым. А псори зылъәкІыну езы дыдәр хыхъәри Іуәхур шабәу зәфІәкІащ. И тхъәкІумәр ямыгъәузыщәу къыхуаІуантІә защІу къуәды тІәкІу къытралъхъа нәхъ лажъә щыІакъым. Пәжу Мыхъәмәти, «сә шыбгъәкІә къәсхуар фә футІыппыжащ» жиІәу, къайгъә ищІакъым. ЗәрызәхихыжамкІә, езыми хуэдәу, ар лыгъи, цІыхугъи зыхәлъ, ныбжъэгъугъәр зыгъәлъапІә щІаләт, цІыхум Іуәхутхъәбзә хуищІәфу ІәнатІә бгъәдәт ләжъакІуәт. Ауә, езым хуэдә нэгъуәщІ Іәджәми ещхъу, дызытет дунейм и фІыгъуәхәр хъумән зәрыхуейр и псәм пхыкІәтэкъым. Ауә абы и ужькІә Мыхъэмэт зыпәщІигъәхуәжакъым.

* * *

Мис апхуэдә хъыбархәр куәду къызәринәкІри Токъумакъ Мыхъэмэт дунейм ехыжащ. «СызыхуцІегъуәжын сщІакъым» къызәрызжиІәжари уәсят пәлтытәу сигу къинащ. Сә сыпсәу щІыкІә дәсләгъуахәр стхыжащ. Сыхуей? Ухуей? Зыгуәр хуей? СщІәркъым. Зәманым зәгуәр зыгуәр жиІәнщ. Ауә сә сымытхыжын слъәкІакъым. Мыхъэмэт и хъыбар зәмыфәгъухәр гъунәжу дәлътъ Зеикъуәм. Абы и лыгъәр, и цІыхугъәр, гуп хәтыкІәр, къигупсысу, зәищІәфу, зәлихыжыфу щыта къомыр дауә зәрыпщыгъупщәнур?

А псоми мыхъәнә къимыкІыу къәпллътәмә, дәнә дежа ди гъащІәм и уасәр езыр здәщыІәр? ИтІанә псори купщІәншәу, дәри дыпсәуами дымыпсәуами зыуә аракъә? Сә сыарәзыкъым абыкІә. Нәхъ сфІәкъабылщ, ар сыт хуэдәу щытми, цІыхум и лъәужь гуәр зытета дунейм къытенәмә.

ГъащІәр фІәІәфІу, зыхуейр ищІәрә ищІам хуцІемыгъуәжу дунейм тета Токъумакъ Мыхъэмэт и ахърәтри

ЖЬЫМ ИХЫЖА ПСАЛЪИПЛІ

КъызыщІэкІыжа унэшхуэм деж уфэразэу щыт цІыхубз къуэгъу лъагъугъуафІэ цІыкІур Ахъмэд хуабжъу къеплъащ. Моуэ къыбгъэдыхъэн хуэдэуи зыкъричри и плэм ижыхыжащ. Ар зыхуихъаи щымыІэу къыблэкІауэ къыздэкІуэм, и ужьым къиуващ фызым и лъэ макъ шабэр. Зэбгъурыхъауэ щызэІуплъэм, цІыхубзыр аргуэру Іанкун къэхъури и жьэ плэжъэжъар зэтриплэжащ.

ЗыгуэркІэ къеупщІыну мурад ищІу укІытэжа фІэщІри, Ахъмэд езым абы зыхуигъэзащ:

– Щхъэ угузавэрэ, ди шыхъу? КъэхъуаІа?

– Дауэ ущыт, Ахъмэд? – къыпыгуфІыкІащ цІыхубзыр, гущІэгъу лъыхъуэ и къеплъыкІэм «слІо, сыкъэпцІыхужрэ?» – жиІэу къызэрикІыр плъагъуу.

– Тхъэр фІыкІэ къыпщІэупщІэ. Сузыншэщ, – езым гу лъымытэжу и дамэр дрешей Ахъмэд.

– Тхъэ, уэ сыкъэпцІыхужу къыщІэмыкІын, – и нэр къиж мыхъум, жиІэнур имыщІэу лІыр къызэрынам гу лъитэри, цІыхубзым дыщІигъужащ: – емыкІуи хэлъкъым, тхъэ. Сыт зэман щІа абы лъандэрэ. Аддэ зауэр къыщежъам щыгъуэ. ПщІэжрэ? Ди къуажэщІыб сэху

заводыжым деж... Уэ шыдкІэ унэкІуауэ... – Нэфрэ дэгүрэ зэпсалъэм зэрещхьыр кызыгурыІуэжа цІыхубзым итІанэ зэуэ кызыэщІипхъуэтри: Сэ сы-СэІимэтщ, Ахьмэд, сы-СэІимэтщ, – жиІащ. Ауэ, игукІэ «СэІимэт, СэІимэт?» жиІэурэ и дамэр нэхъри дришея мыхъум, Ахьмэд и акъылыр абыи техникукым.

Иджы езы СэІимэт плъыжь къэхъуауэ и унэцІэри, адэцІэри кыьжриІащ. Апхуэдэ гүэр я жылэшхуэм шыІа хуэдэу кыфІэщІа мыхъум, итІани кыыхуэцІыхужакым.

– АтІэ ари пщІэжырккым. Зауэр иухри, уэ Налшык еджакІуэ ущыІэти, унэкІуэжауэ, Щоджэнхэ я джэгум дыщызэхуэзати.

– Щоджэнхэ? Щоджэнхэ? Щоджэнхэ я джэгү, – игукІэ мыхъуу и жьэкІэ жеІэ Ахьмэд, ауэ зи Щоджэнри, зи джэгүри кыыхуэщІэжырккым.

Щоджэни шыкуэдт я къуажэжкым, джэгү мащІи шыІатэккым, бахъсэныпс мащІи ежэхатэккым абы лъандэрэ.

– Догүэ, Ахьмэд, къуажапщэм фыныдэкІуеяуэ, а Щоджэнхэ сыкызырэщыбгъэуджари пщІэжырккэ? – СэІимэт щІоупщІэ, Ахьмэд и дамэр дришейуэрэ и тхьэкІумэм лъэІэсыжащ. – Фэеплъ зэІытхауи пщІэжырккэтІэ? Уэ гъуджэ плІимэ цІыкІу кызыэптат. Сэри шылэ бэлътоку тхьэмбылыфэ, и нэзыр Іуданэ удзыфэкІэ къэщІыхъауэ, и кІапитІым псалъэ зырыз хэдыкІауэ тегу.

– Сыт хуэдэ псалъэт ахэр, СэІимэт? – щІоупщІэ Ахьмэд, абы зыгуэр игу кыигъэкІыжынкІи щымыгугъуу, ауэ нэгъуэщІ жиІэни имыгъуэту.

– Ар сэ жызумыгъэлэ. СыкъэщІыхужмэ, уэ къэщІэжынщ.

– УкъэзмыщІыхужмэ, ари къэзмыщІэжмэ-щэ?

– Хъэуэ. Апхуэдэу хъунуккым. Дэ Алыхьым нобэ дыщІызэхуишар Іэмал имыІэу уэ сыкъэщІыхужыну аращ, Ахьмэд, – пыгуфІыкІащ СэІимэт.

Апхуэдэурэ и псалъэр и плэм щиджыхкым, Ахьмэд кыфІэщІащ кыыхуэмыщІыхуж СэІимэтыр фыз цхьэгъавэу, е и тхыгъэкІэ, газет, радио, телевизор сыткІэ къэзыщІыху гүэру, адреј кыригъэкІуэкІ удж-джэгү, гъуджэбэлътоку жыхуиІэхэр езым кыигупсысауэ. Хэт зи щІалэгъуэм джэгү Іэджэ хэмытар, хъыджэбз нэхъыбэж къэзымыгъуэтыжар, фэеплъ жьгъей цІыкІухэр зэІэпызымыхар, уеblэмэ... мыр езыр ди къуажэхэнкІи хъунщ. Арамэ, сыт абыкІи и фейдэр, сыт зэрихуэр?!

Ауэ аратэккым зэрыщытыр. Ахьмэд шыуэрт, СэІимэт пцІы иупсыртэккым. А тІум я щІалэгъуэ гъащІэм

зы ІәпапІә закъуэ хэлът зы напІэзыпІәм псори Ахъмэд и гум кыгъэкІыжу. Ар СәІимэт фІыуэ ищІэжырт, ауэ теукІытыхыжырти хужыІәртэкъым.

«АтІә иджы сыт тцІәнур, СәІимэт? Уэ гъунэгъуу сыкъыбоцІыху, сә жыжьэуи укъэсцІыхужыркъым...» – игукІә жиІәурэ, Ахъмэд цІыхубзым и нәгум йоджыхъ. ИтІанэ абы и нэ хуэкъуэлән мащІәр моуэ къепсалтә, къеубзэ, кыыхуэгүфІә хуэдәу пшагъуэ жыжьәм кы-хелъагъукІ. И акъылыр мэхъуәпскІри а пшагъуәм кыыхалыдыкІ нэхугъэ тІәкІур къелъагъуж. Аргуэру мәкІуәдыж. Ауэрэ, езы Ахъмәди ерыщ хуохъу мор кыицІыхужыну.

– Хъунщ, СәІимэт. Дызэрызэкъуажэгъури, Щоджән-хэ я джәгури, фәеплъ гъуджәмрә бәлътoкyмри, абы тета псалтйтІыр кыызэрызжумыІари сәбәп хъуакъым дызэ-рыцІыхужын папщІә. Иджы...

– Къысхуэгъэгъу, Ахъмэд, уи псалтәр зәпызоуд, ауэ а уэ жыпІәр тәмәмкъым. Уәрац сыкъэзымыцІыхужыр, сә зәи узгъэгъуәщакъым.

– Моуэ нэхъыбәІуэ кыызжәІәт, СәІимэт, уэ птеухуауэ.

– Си унәцІәри, си цІәри, си адәцІәри бощІә. Сыт нә-гъуәщІ ухуей, Ахъмэд. Жыләхэ сыранысәщ. Си щхьә-гъусәм и цІәр Толәщ. Си щІаләр...

– Жылә Толә. Жылә Толә, – зыкІәлтыгъәпІащІәурэ жәІә Ахъмэд, а цІәр зәринәІуасәм щыгуфІыкІа щхьәкІә абыи зыри кыызэрызжримыІәнур имыщІәу. – Догуэ, ди къуажә колхозым и гъәш фермәм и унафәщІкъә а уи щхьәгъусәр?

– Ар дыдәщ. Илтәс зыбжанә и пәкІә абы теухуауэ адыгә газетым требгәдзәми сыкъыщеджәщ. Иджыри диІәщ, тхьә, а газетри.

– АтІә дауэ щыт Толә, узыншә?

– Тхьә, хъарзынә хуэдәури щыттәмә, ауэ, аракъә, и узыншагъә мыгъуәр мыщІагъуәж.

– Сыту?

– Мис а уэ ущыхуәзауэ щыта Къушщхьәхъу мыгъуә-жъым шууэ къехыжу зәтеджәлащ, и лъакъуәр лъэры-гъым инауэ кІәрыләлу шым ирилтәфажьәри... Алыхъ ІәмыркІә къәлащ сытми.

– Еууей. Зыгуәр кыыщыщІа?

– Тхьә, и куэ лъәныкъуәр, зәрилтәфә мыхъумә, кы-зэрыдәбзыж щымыІә.

– Іәу-у! Лшы хъарзынәр... АтІә дауэ фыхъурә? Сыт фи псәукІә?

– Ныкъуәдыкъуэ щыхъум, зытекІуәда колхозри кыыхуеижакъым. Баш къэзымыІәта нәгъунә ират пенсә

тІәкІури дахэ-дахэу хуагъэувакъым.

– Ар сыт цхъэкІэ, зиунагъуэрэ?

– Іэджэ мыгъуэри къыкІэлъыткІухъащ, тхъэ, итІани къикІа щыІэкъым, аращ дунейр, – жиІа мыхъум, СэІимэт укІытэри ибзыщІат зы бжъэ ефауэ шым зэригъэджелар и пенсэм зэран зэрыхуащІар?

– АтІэ абы и Іуэху зепхуэу ара Налшык укъыщІэкІуар?

– ХъаІэ. Абы и Іуэхур дгъэтІылтыжащ. Езыри ди къуажэ тхъу-кхъуей заводым хъумакиуэ хуэдэу ягъэувауэ куэбжэм Іутц, махуищым зэ къылтысу. Налшык сыкъыщІэкІуар езыр армырами, а лэжыгъэ тІәкІум лъэпошхъэпо дыхидзауэ аращ.

– СлІо, къэхъуаІа?

– Хъэуэ. Къэхъуаишхуи щыІэкъым. Мо нетІэ укъыщыщІәкІыжа училищэм ди щІалэ щеджати... – жиІэри СэІимэт и псалъэр жъэдилъэфэжащ.

– СлІо фи щІалэр? Зыгуэр ІәщІәщІа? Емыджэфу ара?

– Тхъэ, икІи ІәщІәмыщІа. Уи нэмыс нэхъ лъагэ ухъу, Ахъмэд, бынитху сиІәщи нэхъ Іәдэби яхэмыт. ЕджәнкІи зи а нэхъыфІыІуэхэм ящыщу къекІуәкІам иджыри къэс.

– Сыт-тІә иджы къэхъужар? – я къуажэ цІыхубзыр къызэрыхуэмыцІыхужым цхъэкІэ губгъэн къытехуауэ ипшыныж нэхъей, Ахъмэд ар упщІәкІэ щІигъанэрт.

– Зы экзамен цІыхуэ къытенащи, мы махуэ гъунэгъухэм имытыжмэ, кърат ахъшэ тІәкІури пачыжынурэ езыри цхъэрыуэнущ.

– Догуэ, СэІимэт, уи цхъэгъусэм и лэжыгъэмрэ уи къуэм и еджэнымрэ сыткІэ зәпха? Абдежыр къызгुरыІуакъым.

– Тхъэ, зыкІи зэмыпхат, ауэ зы егъэджакІуэ мыщхъэмыпэ къыхуэзэри абы зэрипхат.

– Ар сыт хуэдэ щІыкІәкІә?!

– Дыщэм хуэдэ адреи езыгъаджэ къомым а зыр къашІыІәрыхъар тхъэм ещІә. Сытми, и адэр щылажъэмкІә къеупщІащ. «Си адэр хъумакиуэ ныкъуэдыкъуэщ» жиІән укІытэри, «тхъу-кхъуей заводым щолажъэ» жриІащ.

– АтІэ?

– Модрейм и гугъагъәнщ ди хъуамкиуэр заводым и директору е бухгалтеру. Къопсалъэри, «...моуэ тхъуцІынэ ашык, кхъуеищхъэ псо, шатэ техуагъащІә балонышхуэ жыхуәшІэхэр зыуи къыщымышхъуу къыфхуешәри фегъэтхъэж, дауи, а уи адәм...» – жи егъэджакІуәм. Абы къыкІыр гурыІуэгъуәкъэ. Алыхъ, си нә-си псәтәм. Ауэ

дэнэ шыІэ мыгъуэ. Тхъэ, тезмыІухыну зэ зы кхъуеищхъэ ныхъащ, Къуощхъэхъум къезышхъа гуэрэм къыхуишыйри. Арам зэрыхъури. Дэри, Тхъэм и шыкуркІэ, абы денэцІыркъым – жэмыфІ дыдэ диІэщ. А улахуэ тІэкІур кыхъу Іутмэ, хъарзынэщ.

Анэр тегузэвыхъу къыщІежъа къуэм и Іуэхур Ахъмэд гугъуци демыхъу зэфІигъэкІащ. СэІимэт гуфІэгъуэр иІэу ежъэжырт, ауэ ар иджыри Ахъмэд къицІыхужатэкъым. Ар тІуми ягу къеуэрт: Ахъмэд мор къызэрыхуэмыщІэжыр. СэІимэт жиІэн хуей псалтэ зытІущыр къыхужьэдэмыкІыу и жьэр зэрызэщІэнар. СэІам зэрамыхыжыфу я нэр зэтедият. Ахъмэд и ІитІыр зэрыІуэтырт. СэІимэт и Іупэр пІэжъажьэрт.

– КхъыІэ, СэІимэт, тегушхуэ.

– Сытым, Ахъмэд?

– Мис а уи жьэм къыпхужьэдэмыкІым.

– Тхъэ, сыкъэпщІам.

– ЖыІэ атІэ. ЗыкъэзгъэцІыхуж.

– Уи нэм къыщІэбзеяр пщІэжрэ?

– Уа-а-а! Уэрат?.. – жиІэри Ахъмэд иущІа ІэплІэ хуитым СэІимэт цІыкІу иджэрэзащ. – Мы дунеижьым и телъыджагъыр тхуэмыухыурэ...

Апхуэдэу здэщытым, Ахъмэд и нэгум псори къыщІэувэжащ.

...Илтэс пщыкІущым иту арат ар зауэ къыщцежъа гъэм. Бригадэм я гъуэмылэзехъэт. Губгъуэ унэ пщыІэм тракІэн сэху кыхыныу заводым ягъэкІуащ шыдкІэ. Уанэ къуапиплІым пэгуныжъ зырыз фІэдзауэ арат къызэрихыныур сэху мыгъэс гъуэцэр. Бел хъэкхъуафэ-жъымкІэ пэгуным къыщрикІутэм, илѳабжъэм къыщІэу-ва жьыр къыдрихуейри, сэхур и нитІым щІэз къэхъуащ. ЩІы фІыщІэм иригъэІэу щІалэ цІыкІум и нэр щІесыкІ.

Пхъэхъ ятелъу пэгункІэ сэху яхыныу къэкІуауэ цІыхубз гуп зэхэтти зэщІогъуагэ, «сабийм и нэр щІесыкІ...» жари. Ауэ гъы макъыр сэбэп хъунутэкъым. Щхъэпэ хъуар фыз губзыгъэ яхэтти абы и акъылырщ. Абы щІалэ цІыкІур къепхъуатэри сабэм къыхех. УдзыпщІэм хегъэгъуалъхъэ. Сабий зыщІэф нысащІэ яхэтти, цхъэщегъэІысхъэри, быдзышэ хуабэр и нэм ирешалІэ. Илтэс зыбгъуипщІ зы ныбжъ ипхъу цІыкІу щІыгъут фызми, «псынщІэу, бзэгупэр моуэ дэни нэсу фІыуэ къыщІэбзеикІ...» жери бгъэдегъэтІысхъэ. Арыххэурэ, нысащІэм быдзышэр щІишэм, хъыджэбз цІыкІум къыщІибзеикІыжурэ, Ахъмэд и псэр мэгыншыж, и нэри къоплэж. И цхъэр фызым и куэщІ илъу здэщылъым Іурех. Фызми зимыгъэхъейуэ мор егъэжей, пщІэнтІэп-

сыр кызыпыху щІалэ цІыкІум и нэгү хужь шабэ тІэкІум и Іэ пхъашэмкІэ телъэщІыхурэ. И гъусэхэм дурэшплІэрэшхэм кыдэнауэ кыагъуэт сэху кІэрыхубжьэрыхухэр пэгунхэм из ящІ. Аурэ, зи псэр псэхужа Ахъмэди кыызэщоуж. Къэтэджныну кыщцІэкІэ, фызым идэркыым: «Зэ умыпІащІэ, си псэ тІэкІу. Уи нэм сэкъат игъуэтмэ, дыунэхъужакъэ. Мыдэ иджыри зэ фІыуэ быдзышэ щІэшәуэ кыщцІэбзеикІыжын хуейщ...»

ЩІалэ цІыкІу пкымызагъэрауэ умыщІэжыну, Ахъмэд Іэдэбу щылыщ. Быдзышэр уэру щІешэри нысащІэр къотэдждыж. Хъыджэбз цІыкІур цхъэщотІысхъэри, и анэм кызыэрыжриІам хуэдэу, кыабзэу кыщцІэбзеикІыж. Ахъмэд и нитІ хуиту къэплъэжар кыщцхъэщыс хъыджэбз нэ къуэлэн цІыкІум тодие...

Фыз угъурлым Ахъмэд ІэплІэ кыыхуищІри къригъэжьэжаш, и нэм кыщцІэбзея СэІимэт цІыкІуи, игу тІэкІур къэплъэжьэжәуэ кыкІэлъыплъ мыхъум, и нэри мыупІэрэпІэжу...

ТэлайкІэ цхъэукъуа дунейр кыызэщоуж. Иджы зи ныбжь хэкІуэта Ахъмэдрэ СэІимэтрэ я нэр зэтедиящ, зым ейм адресщІэплъэу.

– Уэрат ар, СэІимэт. Уэрат, пэж дыдэу, си нэм кыщцІэбзеяр. Мис иджы укъэсцІыхужаш, зэи усцымыгъупщэжыну. ЗэрыгъэщІэгъуэн...

– ЦІыху гъащІэ псо дэкІащ абы лъандэрэ, Ахъмэд.

– НапІэдэхъеигъуэщ зэрыхъури, СэІимэт. Моуэ дыгъуасэ хуэдэщ...

Ахъмэд кыицІыхужат СэІимэт. Ауэ кыыщигъэуджам щыгъуэ кърита фәеплъ бэлътокум и кІапиплІым тета псалъиплІыр кыищІэжакъым. Апхуэдэ бэлътоку Іэджэм хэзэрыхыжри, ари щІалэгъуэ делэгъуэм и псы уэрым ирихъэхыжаш. Ауэ зэи щымыгъупщэну СэІимэт и гум кыинат а гуимыхуж псалъиплІыр: «Мыр Зэстым Сэри Сырейщ».

Фәеплъ бэлътокури лэжьэжаш, тета псалъэхэри жбым ихыжаш. ЩІалэгъуэр здэзыхъа зэманри адэ жыжьэу джэдэжаци кыахуоплъэкІыж: «КыывгурыІуа иджы сэ нэхъ лъэщ зэрыщымыІэр! Сэ иджыри сызэрыщытщ – сызэрызэманщ. Фэ жбы фысцІащ. Ари хъарзынэкъэ – фызогъэпсәу – фыгуфІэ».

ПХЪЭИДЗЭ

Ди гъунэгъум я нысащІэм фызыжьыр зэпымыуэ щытхъурт:

– Тобэ, тобэ, Тхьэм нэ тримыгъахуэ. Езы цыкIур да-хэрэ щыкIафIау, губзыгъэрэ жиджэру. А псом ищIылууж-кIэ тэмаккIыхэрэ гушыIарейуэ. Сыту уна ахэр нысэ-кIэ. Дыдейжым, памэу кyiжыхын щигъэтрэ, апхуэдэ зы кyiшамэ, езыри унэри ди унащхэри кyiбгъати.

Дэтхэнэ нысащIэми дахи, жиджэри, нэгъуэшI фIагъ Iэджи зэрыхужаIэм, нысэжъ хъууэ цыхуежъэкIэ фоуп-сыр шыгъушыпс зэрыхъужым сыщыгъуазэти, фызым, жиIэм седэIуа мыхъум, пэздзыжаи цыIэкъым. Арати, махуэ гуэрым сыккыдыхъэжу, нысащIэ цыкIум сы-хуозэ, ижыщIахэр къридзыжурэ зэрыпщIантIау иуфэ-бгъуауэ. Фызыжым жиIар сигу къокIыжри, уэлэхьи, сэ мыбы и тэмаккымы къикIыхъынури, и гушыIар зды-нэсри згъэунэхунмэ, жызоIэри сыккыоувыIэ.

ЯпэщIыкIэ зыри жызмыIаурэ и жьыщIыгъэ къридза къомыр зэпызоплтыхъ, итIанэ си щхъэр згъэкIэра-хъуаурэ, «тобэ, тобэ» жызоIэ. Езы цыкIури, и Iуэхури зэпимыгъэууэрэ пыгуфIыкIыу ккысхущIоплъ. Абыи зэхихауэ ккыщIэкIынт си мыIуэху Iэджэ зэрызесхуэри, зыгуэр зэрыжысIанур ккыгурыIуат. ИтIанэ, си фIэщы-пэу мыхъум гушыIафэ лъэпккъ стемыту, жызоIэ:

– Фи Iуэху сыхэлэбэнккымы жысIати схуэшэчыр-ккымы. Зэмэ е тIэумэ, зыри жысIэнтэккымы. Махуэ ккэси аращ. Е дэ ди тхьэ, сытуи зэ уемыщрэ?! Апхуэдэу пхуэ-хын уи гугъэ? Уэ мы IэнатIэм уккыIуинэри, уи гуащэр ккэкIухъакIуэ дэкIыу слъэгъуащ, и фызыжыщхъэ бос-тей ккыуэлэнрэ и Iупэри дэпу IурылыкIауэ. Мыр сыт дуней?!

– Тхьэ, дадэ, уи губгъэныр тэмэмым, ауэ мамэ ккыуан-шэккымы – псори зи лажьэр сэращ. Ккыздэлэпыккыуну жиIати здаккымы. ЗдэкIуэри ккэкIухъакIуэккымы – уэршэракIуэщ. Си шыпхъум тIэкIу сыбгъэдэсащэрэт, уэршэрэгъу щхъэкIэ малIэ, жиIати, и бостей нэхъ цIугъа-нэ дыдэр щезгъэтагъэщ, зихъунщIаурэ и Iупэр хуэзлэщ абыи, сутIыпщаш, «уриккху уэршэр» жысIэри, – ккыпогуфIыкI нысащIэр.

– Тобэ, тобэ. Мыр сыт дуней.

– Тхьэ, дунейм иджыпстукIэ лажъэ имыIэ, ккызэлэ-хъэрэ си жьыщIыгъэ тIэкIур ккымыуцIэпIыжмэ, жылэр хуэшхыдэми сэ сыщытхъунутэм.

– «ЖьыщIыгъэ тIэкIу» жоIэ, Iэтэу зэтэль пэтрэ. До-гуэ, гуащэр хэбгъэкIащ, лIымы зэ щхъэ лъумыгъэсрэ-тIэ жьыщIэныр, дахэ?

– Мис ар нэхъ хъунут, дадэ. Зылъызгъэс ккыудейми

къыщымынэу чэзууэ дыжыщІэнуй дызэгурыІуат.

– Мис ар тэмэмщ. Ди къэрал хабзэмкІи цІыхухъури цІыхубзри зэхуэдэщ, ари жьыщІэн хуейщ, – жызолэ сыпыгуфІыкІыури, сигукІэ согупсыс: «мис иджы, уэлэхы, укъэзубыдауэ къыщІэкІыным, гъунэгъу нысащІэ цІыкІу. Деплтынщ иджы укъэмыгубжыи».

– Плѳагъурэ ар зэрыхъур, дадэ. Абырэ сэрэ хэт жьыщІэнуми пхъэидзэ дощІ, ауэ зэпымычү си пхъэр къокІри сэ къыслъос. Аращи, мис, сожьыщІэ.

– Догуэ, пхъэидзэ щищІкІэ, псоми уи цІэр тримытхэу пІэрэ а щІалэ бзаджэм?

– Тхъэ, ари къуищІэнкІэ хъунум абы, – жиІэри, нысащІэр пыгуфІыкІыу и Іуэху и ужь ихъэжащ.

– Узахуэщ, дахэ, узахуэщ. Тхъэм пхуцІигъэхъэ. Уэлэхъэ, фызыжъым жиІэр пэжкІэ, – сэри сыкъежъащ, жьэкІэ къызжаІар нэкІэ слѳагъужауэ.

СыкъыздэкІуэжым, адреи ди гъунэгъум сахуозэ нэхъ тІорысэ хъуа нысэр еплъу щыту, и лІым чы жыхапхъэкІэ бжэІупэр ипхъэнкІыу. Згъэунэхуну мурад сощІ:

– Іэу, армыраи хабзэр. Армыхъумэ, мо нысащІэм и щІэшъыгуэщи, и лІыр щхъэрыутІыпщ ищІри лэжыгъэу щыІэр езым и пщэ дилъхъэжащ. Флѳагъурэ абы жьыщІыгъэу къридзар.

Сэ зыгуэр жысІэм жэуап къритыну зигъэхъэзырам хуэдэу цІыхубз жьэрыІэзэр, и Іэр и шхужъым иригъэувэри къэпсэлъащ:

– Ым, тхъэ, а тІур хъарзынэу зэгуроІуэм. ЛІым унэм щежыщІ, фызым къыщІехри къредз. Мис а нысащІэр губзыгъэщ. И лІыр занщІэу Іуэху щІэным иригъэсащи тыншынущ. Тхъэ, мы пщІантІэр къипхъэнкІрэ пхъэнкІийр иридзыжу езгъэсэн папщІэ, сэ мы плѳагъум илгъэситхукІэ сеныкъуэкъуам.

«А-а зэпыту фыкІуэ, фызэгурыІуэм, сывгурыІуащ, си мыІуэху щхъэ зесхуэрэ. СогушыІэ жысІэурэ зэфІэзгъанэмэ, мэ итІанэ...» – сигукІэ жысІэурэ унэм сыкъэсыжым, жьыщІэри къридзыжауэ иджы пщІантІэр къипхъэнкІыжу фызыжъым сыкърихъэлІэжащ.

НысащІи нысэжыи къыхураухъэкІ си фызыжъым.

Июль, 1996 гъэ.

ПАРИЙ

Ди гъунэгъу фыз хъарзынэ зи псэугъуэу дунейм ехыжат. Гъунэгъу къудейкІэ уеджэу зэфІэбгъэкІыну

мащІау, унагъуитІыр псэкІа дызэгъунэгъут: зым и жагъуэ зым имыщІу, ерыскъы зэхэх димыІау, ди фІи ди Іеи зэрыщІау, ди быныр къызэдэхъуауэ илъэс тІощІрэ пщІым щІигъу лъандэрэ зы пщІантІа дыздыдэст.

ЛІэныгъэ псори гуауэщ, ауэ мыр тІуащІа зыщІа Іэджэ щыІэт. Гугъу ехъу, и гуащІэм и пщІа къылтымысыжу къекІуэкІа цІыхути, щіІуэтэжыным пэплъа мыхъум, илъагъужатэкъым. Пэжщ, мэкълІакъым, пщІэнакъым, ауэ аркъудейр мащІэкъэ, фІым пэплъау щыта икІи лъэкІымкІа абы хуэлэжэа цІыхум дежкІа? Псом хуэмыдэу щхъэжэ хъуат зэшэзэпІау зэрылІар: и быным я шеджагъуашхэр зэфІигъэкІри, езыр и Іыхъэм хунэсыжатэкъым. Псори дыщылІэжынукаІа, узэхъуэпсэн хэлъщ абы и кІаухым, ауэ итІани...

ЛІам и псэукІэми и лІэжыкІами топсэлтыхъри нэгъуэщІ Іэджэми я щхъэфэ иІэбэ хабзэкъэ иджыри куэдрэ псэун я гугъау зэхуэсахэр? А Іэджэм щыщ зы тІэкІу гукъинэ сщыхъуауэ стхыжынут, ди гъунэгъу фызым и дыуэщІым щызэхэсхауэ.

ЛІам къыкІэлъыкІуа Іыхълыхэм ящыщ лІы лъахъшэ цыкІум, «уи натІэм къритхам уфІэкІынукъым» жери, и гум хыхъауэ къиІуэтэжырт, и гъащІэм пщІы зымыупсауэ тхъэ зытриІухъ я гъунэгъу лІыжъ Жамбот жиІэжу зэхихауэ.

Жамбот зауэм хэтат, нэмыцэ гъэрыІуэм я нэхъ ІеипІэм итат. Мэлыхъуэ пщыІэм тесу къекІуэкІат ари, лэгъуныІэмпІэм зэрыхуэлэкІуэлъахІуэм гу къылъатэри, зыхэт полкым и пщэфІапІэм ІэнатІа къыщылъысат. Ауэ, зэрызыхуагъэхъэзырым хуэдизри мызэуэжу, я пщафІи пщэфІапІи зэрагъусэу дээр къаухъуреихъри гъэр ящІат. Лъыр къапыжу зауэри яубыдатэкъым ахэр. Уеблэмэ кІакхъу щІэзымычай, зи Іэщэр зыузэдыну хунэмысыжай ахэтт абыхэм. Жамбот и Іуэхури арат зэрыхъуар.

Мо я штаби сыти зэтракъутауэ, шэр къытрагъэлъауэ гъэр щащІым, къапэщІэхуэр яукІырт, зи Іэр зыІэтыр лъэныкъуэкІа Іуашырт. Жамбот абыи мобыи нэмысу, мафІа зыщІэна гуэщыжъымкІа зидзащ, и Іэр ищІу. Абы еуэну, автоматыр зыгъэпс сэлэтыр зэтригъэувыІэри, нэмыцэ офицерыр кІэрахъуэ къихакІа Жамбот и ужъ иуващ. Мо дунейкъутэжым ар зылыхъуэр фІэгъэщІэгъуэн хъуагъэнт нэмыцэм.

Гуэщым и зы плІанэпэм епхауэ дэтт дыгъужъым ещхъу хъэ гъуабжэ дахэ, гъунэгъу къыхухъхъу мафІэсымрэ шэ къауэж лъалъэмрэ ягъэшынауэ гуузу пщІаууэ. «Си Парий тхъэмышкІа, упсэу!?» – жиІау къыбгъэдэ-

лѣда Жамбот кѣызэрилѣагыуу, хѣм и тхѣкІумэр дзасѣу кѣувыжащ, пщІэхэлѣ кІапсѣм еныкѣуэкѣу нѣмыщѣм жѣэхэлѣащ, ауѣ щхѣщѣагыѣукІа шѣм игѣшпы-науѣ зиущѣхужащ.

«Мыр ди нѣмыщѣхѣ лѣапкѣыфІым щыщѣ», – жиІѣри, офицерыр щІыгыу сэлѣтым хуѣгуфІащ. И пщѣм кІапсѣ тІуащІѣ ырырагѣалѣхѣщ, лІитІым зѣпекѣуу яІыгыын хуѣдѣу, и цІѣр жрагѣѣІѣурѣ зрагѣащІѣри хѣр Іуашащ. Езы Жамботи, хѣ дахѣр мафІѣм хыумыгыас-хѣу дѣ кѣыдѣптащ, жаІѣу кѣыщытхѣури, ямыукІыу гѣѣрхѣм хагѣѣхѣащ. Я пщѣфІаплѣм кѣѣпѣмылІѣу Жамбот кѣыгѣуѣатыгыѣа хѣѣ фѣйцѣй дѣхуѣхар ару умыщІѣжу цІуужу зызылѣѣщІыжа икІи Парий зыфІища псѣущхѣа губзыгыѣа дахащѣр абы игу кѣѣуащ. Ауѣ цІыхум хуѣдѣу фІыуѣ илѣѣгыѣа ныбжѣѣгыур Жамбот нѣмыщѣІуѣм щилѣѣгыѣа гузѣѣѣгыѣуѣхѣм щІѣх дыдѣу щѣагѣѣгыупщѣжащ. Мазѣ зытІушчым ерыскѣыкІѣ Іисраф зѣтехѣуа гѣѣрхѣр, щІыІѣр кѣѣуѣу зѣрыхуѣжѣу, лѣѣрыпщІыкІи ищІащ.

Жамботи илѣагыурт езым кѣыпѣплѣѣр. Ажал кІы-хѣым нѣхѣрѣ зѣщѣзѣплѣр кѣыыхихри, Іуѣм кѣыкІуѣсыкІыну мурад ищІащ. Хѣудырыпс кѣратым еІуб хуѣдѣурѣ, щІакѣуѣ нѣпщІи зищІауѣ, ар махуѣ шѣджагыѣуѣм куѣбжѣхѣумѣм йокІуалІѣ, и Іѣр мѣз лѣапѣмкІѣ ищІурѣ. Абдеж щыхѣуакІуѣ шы уѣдыжѣхѣр езым игѣѣхѣу хуѣдѣу гуригѣѣІуѣри, абы нѣхѣ хѣмылѣуи кѣыкІащ. Куѣбжѣхѣумѣм и щѣуагыѣр кѣыщищІѣжам, Жамбот мѣзым щІыхѣжѣат.

Абы кІѣлѣыпхѣѣра гупыр, Жамбот и лѣакѣуамплѣіуѣз хуѣдѣ и лѣѣужѣ техѣами, и щхѣа темыплѣѣу щхѣѣщыкІащ. Жѣщыр щыхѣкІуѣатѣм гупым кѣагѣѣзѣжри, пщѣдджыжѣым мотоциклым тѣсу, хѣ гѣѣса ящІыгыуу трагѣѣзѣж. Жѣщ псом зѣрылѣѣкІѣ кѣѣкІуѣа щхѣѣкІѣ, гѣѣрыплѣм ита лІы кѣѣрууншѣм кѣызѣпичыфа щыІѣтѣкѣым. Пщѣдджыжѣым жыгыжѣ гуѣрым и лѣабжѣзыщызыгыѣѣпсѣху Жамбот мотоциклым и лѣѣлѣѣ макѣым кѣыгыаскІѣри щІѣпхѣуащ. КІуаплѣ зимылѣж на-сыпыншѣм гѣѣуѣгум пѣІѣщІѣ зищІу кѣѣу пхѣнж тІѣкІум зыдидзащ. АрщхѣѣкІѣ, хѣ гѣѣсар зыІыгѣ нѣмыщѣр мотоциклым кѣѣлѣѣри и ужѣ кѣѣуѣѣ. Жамбот и щхѣѣщыгу кѣызѣриплѣѣу, абы хѣр кѣѣреутІыппщ. Хѣѣщхыплѣіхуѣа гѣѣрым кѣыхуѣнѣжар арати, бжѣѣбу кІѣщІи Іыгыым-кІѣ хѣм кѣыпѣѣуащ.

Псѣзѣпылѣхѣѣплѣѣ дакѣыкѣѣр цІыху гѣѣащІѣ псѣ хуѣдизу зѣпышащ. Жамбот ажалым пѣплѣѣу и плѣм ижыхѣащ. Зи жѣѣфѣ кѣѣмых хѣ шынагыѣур пабжѣѣм кѣыкІуѣѣіроплѣ, зѣм илѣагыурѣ итІанѣ кІуѣдыжу. Авто-матыр гѣѣпсауѣ зыІыгѣ нѣмыщѣри бауѣбапщѣу хѣм и

лѣужь кѣрожѣ. Ауэ ...

Мы кѣэхѣа телѣдѣжѣр сыт?! Мыракѣ нѣрылѣагѣуу Алыхѣ Іѣмыр жыхѣаІѣр! КѣыфІѣшІѣрѣ хѣэмѣрѣ Жѣамбот и ажалым нѣхѣ мелыІыч гушІѣгѣулы дыдѣр кѣыпѣу-вауѣ ара? Хѣѣ кѣанлыр Жѣамбот и пащѣхѣэм щѣсабыр, и кІѣр кѣыхѣуегѣѣдѣжѣгури кѣѣзутІыпшѣам деж егѣѣзѣж. Кѣѣхѣуар кѣыгурымыІуѣу бѣлѣрыгѣауѣ щыт нѣмыщѣм и пщѣм зыщІѣдѣзри, хѣэм абы и пѣѣфылѣѣр щІѣуд. Аргѣуѣр Жѣамбот деж кѣегѣѣзѣжри, модрейм ІѣплІѣ кѣыхѣуешІѣ.

Іуѣхур зытетѣыр кѣызыгурыІуѣа Жѣамбот лІыгѣѣщІѣа-плѣ ихѣуат. Пѣѣ зыхѣмытыж нѣмыщѣм и автоматѣыр кѣѣщѣтѣри, мотоциклѣым тѣсым пожѣѣ. Кѣѣхѣуар кѣыгуры-мыІуѣауѣ ари зригѣѣпсыха мотоциклѣым Жѣамбот мѣшѣс, ауѣ хузегѣакІуѣэркѣтым. Кѣыхѣуѣнѣжар арати, я Іѣщѣфащѣр зыкІѣрелѣхѣѣ, я тхылѣхѣр кѣыѣѣщІѣекѣуѣри, Жѣамбот кѣѣжѣѣж ажалым кѣѣзыгѣѣла Парий дѣщІыгѣуу.

ХѣТ НѣХѣ ЦІѣРЫІуѣѣ

ТхакІуѣ Батѣгѣѣш Бѣмырѣѣ лѣѣкІ кѣимыгѣанѣу тхѣрт, зыгуѣри лѣѣкІ хѣунт, ауѣ итхым нѣхѣрѣ нѣхѣыбѣ жиІѣрт. Хуѣмыухри сыт жыпІѣмѣ, езыр псом нѣхѣрѣ нѣхѣ тхакІуѣ щІѣрыІуѣѣ арат. Лѣами пѣѣуми езым кѣы-щІыхѣѣн яхѣмыту щІуѣѣжырт. Лѣахѣр кѣѣтѣдѣжыжу кѣѣдѣуѣнтѣкѣтым. Пѣѣухѣм я щѣхѣ тралѣхѣѣртѣкѣтым абы ирипѣсѣлѣѣн, ауан кѣѣащІырти ежѣѣжырт.

Зѣгуѣрым зыгуѣр кѣѣегиящ: «Мыхѣр жумыІѣ, Бѣмырѣѣ. Дѣ Бѣѣмырѣѣ дощІыхуж, Алии дощІѣж, Алими тлѣѣгѣуѣащ, Шортѣнри Іѣзащ, БѣтІѣали губзыгѣащ. Уѣри узы-хуѣдѣр лѣѣпкѣтым укѣищІыхунщи, уѣси пхуищІынщ. Япѣ уилѣадѣу умыкІий!»

ЗѣІушІѣ гуѣрт Бѣмырѣѣ апхуѣдѣу кѣыщыжраІѣари, илѣ-ипкІѣ щѣхѣѣкІѣ, мыдѣкІѣ нѣгѣуѣщІѣхѣри щыІурыуѣм, зиушѣхужат. Ауѣ нѣхѣ иужѣкІѣ, зѣрыжаІѣмкІѣ, фІуѣуѣ ефагѣѣнѣут, а кѣѣегиям и пѣ лѣѣабѣѣм и ІѣштІым быр-кѣуѣшырѣкѣуѣѣыр гѣунѣгѣу дыдѣ хуищІѣат, и нѣщѣхѣыр пшынѣкѣум хуѣдѣу зѣригѣѣлѣауѣ. Ауѣ модрейм ІѣштІы-мым и гѣусѣу акѣыли зѣрыщыІѣр ищІѣрти, Кѣѣзѣноктѣуѣ Жѣѣбагѣы жиІѣр игу кѣѣкІыжри, кѣѣайгѣѣр кѣѣайгѣѣншѣу зѣфІѣкІѣащ.

Бѣмырѣѣ ар кѣыгурымыІуѣарѣ е и щѣхѣм ищѣхѣѣрыуѣа щІѣрыІуѣагѣѣм имыгѣѣжѣйрѣт, зикІ ар игѣѣтІылѣыртѣкѣтым. Езым итхым хуѣдѣ идѣжыри кѣѣс адыгѣм ямыІауѣ, яІѣнми шѣч кѣытрихѣѣу жиІѣрт. ГѣѣщІѣгѣуѣѣныр ара-тѣкѣѣ, зыгуѣрхѣри кѣыдежѣурт абы, тхѣн-фѣн Іуѣѣхум и хѣбѣѣ-бзыпхѣѣ гуѣрхѣм хуѣмыарму нѣгѣуни яхѣтыжу:

е кыфІэлІыкІрэт, е кыщІэнакІэрэт, е жалэр я фІэш хъужрэт.

Арати, пэрыуэ зимыІэж Бемырзэ и Іуэхур «Хъэ зыдэщымыІэм бажэ щобанэ» жыхуаІэм хуэдэ хъуауэ екІуэкІырт. ГуфІэгъуэ, нэшхъеягъуэ е зэлущІэ гуэр щыІэу цІыхум дахыхъэмэ, тхакІуэхэм Бемырзи ди гъусэт, ауэ ар, сыт щыгъуи зэрихабзэу, дэ тхакІуэ зы гуп мыщІыху иІыгът. Хуэгъэфэща куэд хэмылгу яжриІэри тщІэрт: «Ей, дэ зытщІэжыркъым, бетэмал, армышъу дэ адыгэм хуэдэ мы дунейр кыызэригъэщІрэ...» жиІэу кыщІидзэрти, куэд зыщымыгъуазэ и гъэтІылъыгъэ гуэри пигъэувэрт. Апхуэдэурэ цІыхур зришэлІэфырти, адыгэ литературэм хыхъэрт, цІэрыІуагъэм Іуэхур иришэлІэрт. ЗыхуэмышыІэр дэнэ къэна, нэхъ шыІэныгъэ зиІэри щІэупщІэн хуейуэ ирихулІэрт, адыгэ тхакІуэхэм ящыщу нэхъ цІэрыІуэ дыдэр хэтми.

Зэгуэрым, нэшхъеягъуэ щыІэу ди къуажэ ХъэтІохъу-щыкъуей дыуэщІ дыкІуэжат. Сыплъэмэ, зэрихабзэу, Бемырзэ зы гуп иубыдауэ и ІэштІымыр дищІу ирикъу-тэкІырт, дыуэщІ мыхъуу хъэгъуэлІыгъуэ хэт пфІэщІу. «Мыри щхъэ къэкІуа мыбы, сыткІэ къапыщІауэ пІэрэ?...» – жысІэу сегупсысурэ, Бемырзэ зыхэт гупым хуэмурэ гъунэгъу захуэсщІащ. И щІыбыр къэгъэзати езым сыкъилъагъуркъым, сэ жиІэр зэхызох:

– ...Плъагъуркъэ ар зэрыщытыр. ТхакІуэхэр зэмыфэгъу Іэджэу зэхэтщ. Хэт усэ еуцІырхъ. Хэт хъыбар еупІэпІ. Зым пьесэ етх. Андрейм псысэ зэхэлхъэ. Дэтхэнэми и акъылрэ къарурэ кыызэрихыщ...

«Мыбы зыхуихунур сыту пІэрэ?» жысІэу, сэри си пІэм зизгъэнауэ сыдалуэу, езыми еуэу ирикъутэкІыурэ, си Бемырзэм ди адыгэ литературэ тІэкІур зэригъэдзэкІым-кыызэригъэдзэкІыжурэ, Іуэхур нэхъ цІэрыІуэм ирихулІауэ «сэращи» жимыІэфу, «сэракъым» хужымыІэу зыздиІуантІэм, сэ кыысІуплъащ. И фэр зэ пыкІщ, итІанэ зыкъищІэжри кыыжьэдэуащ:

– Уэт ар фІыуэ зыщІэ, – желэ и Іэр си дежкІэ къищІуэрэ. – Мы фи къуажэгъухэм яжелэт ди адыгэ литературэм моуэ фІыуэ кыыщыщІэгъалы ди тхакІуэхэм тщыщу нэхъ цІэрыІуэ дыдэр хэтми.

– Іэу, сэ яжезмыІэми, абыхэм ящІэркъэ, Бемырзэ, уэ нэхъ цІэрыІуэ адыгэм зэрыдимыІэр.

– КхъыІэ, бэау, сумыгъэукІытэ... – жери Бемырзэ арэзы хъуауэ гуапэу кыысхущІоплъ...

Бемырзэ езым и бзэгупэм къэсауэ кыыхужьэдэмыкІыр сэ зэрыжызыгъэІам сигу кыигъэкІыжащ си щІа-

лэгъуэ лъандэрэ сщымыгъупщэжу згъэщIагъуэ гуэр.

Сыстуденту ди гъэмахуэ зыгъэпсэхугъуэм Къуощхъэхъу сыкIуат. Редакцэм тIэкIу сапыщIа хъуауэ зыгуэрхэри тхын щIэздзати, зы очерк къытхуэхъ жари къызэлъэIуат. Ар зытезухуэу сызыщытхъун гуэр къэслыхъуэурэ си къуажэгъу ТутIэ сечэнджэщэщ. Ари, сэ схуэдэу, щIалэщIэт. Жэмхэр псэф щэщI пунктым я гуужьитIыр игъашхэу хъупIэм щыIэт. Езым зэрыжиIэмкIэ, а къалэн лъапIэр дзыхъ зыхуащIын нэгъуэщI ягъуэтатэкъым. Адрейхэм зэрыжаIэмкIэ бригадэм щахуэмылажьэу мыбы къыдашауэ арат. Сътми, арати, очерк стхын хуейтэкъэ, ТутIэм сочэнджэщ:

– Ярэби, мы Къуощхъэхъушхуэм щыIэхэм хэт нэхъ лэжыакIуэфI, нэхъ жыджэр, жыIэщIэ, цIыхуфI, сэ сщIэ мыгъуэрэ, хэт дяпэкIэ нэхъыфIкIэ ущыгугъ хъуну? – жызоIэри.

– ТутIэ, удзыпщIэм хэсти, къотэдж, и IитIыр и шхужь иту лъэбакъуэхъуу мэуври, гъуни нэзи зимыIэж хъупIэр ихъуреягъкIэ къеплтыхъри моуэ тегушхуауэ къопсалъэ:

– Уэлэхъи, быдэу сегупсысаш мы къызжепIами, а уэ къеплтыхъуэм хуэдэу мы Къуощхъэхъу плъагъум дэтыр сэ зыр армэ.

ТутIэ абдеж естыжын жэуап згъуэтакъым. Ауэ Къуощхъэхъу сызэрыщыIа махуэ тIоущIым ар фIыуэ къэсцIыхуащ. Гъэш фермэхэм щызэлIуах джэгухэм ар жэщкIэрэ Iэзэу къыщыфэрт, махуэм жеижырт. ГууитIым яригъэшхыну махуэ къэс джэдыкIэ цырыщ къратырти тIурытIыр езым къыкIэриудырти, зейм ялгысыжыр зырызт. Жэмхэр бгъэуэ къызэхэнащ, сэри очерк сымыхъу Къуощхъэхъум сыкъехыжыгъаш.

Ар ТутIэ и Iуэхуращ. Иджы ди тхакIуэ цIэрыIуэ Батэгъэш Бемырзэ дежкIэ дгъэзэжмэ, аурэ ди псалъэри кIащхъэ мэхъури, гупри адрей цIыху Iувым дахошып-сыхъыж. Сэ нэхъ зэгъуэкI сыхъуауэ, ди хъэблэ щIалэжь Топаш зыкъызбгъэдегъахуэ. НетIэ Бемырзэ езым нэхъ тхакIуэ цIэрыIуэ щымыIэу къыщригъэкIуэкIым, Топаш и жьэр иуцIат зыгуэр жиIэну, ауэ зыгуэр зэлищIэнкIэ сошынэри, нащхъэкIэ згъэувыIат. Ар езыр дэлугъуафIэ дыдэхэм ящыщтэкъым. И къэгъэшынIэр кIэщIу пащIэ плIимэ фIыцIэ зытет а щIалэ Iэчлъэчышхуэм цIыхур нэбгъузкIэ хуеплъэкIыу къуажэр щышынэрт. Лажьэртэкъым, пщIантIэртэкъым, нэмыцэ машинэ фIыцIэ зэщIэлыдэ ист, америкэ тутын лъапIэ Iурыст. Рэкетерщ хужалэрт. Сэри сыщышынэну къыщIэкIынт абы, ауэ илгъэс зытIуц ипэкIэ дунейм ехыжа и адэр си ныбжьэгъуу

зэрыщытам пццІ зэрыхуищІым сыкыкыуэгушхукІырт.

– Уа, хухэт абы?! – къегъэкІуэкІ-негъэкІуэкІ хэмылъу, езым и дуней тетыкІэм ещхъу пыудауэ къызоупщІ Топащ, и фэ бэлъто фІыццІэ къыщылыдыкІым и бгъэр итІатэурэ.

– Сыту, Топащ? – жызоІэ, зыфІэзмыгъэІуэху зысцІауэ адэкІэ жиІэнум сежъэу.

– Догъуэ, зищІысыр уэ умыщІэу ара? СытхакІуэщ жыхуиІэр сцІэркъым, уэлэхыи, абы и цхъэм жъы щызопщэм.

– Хъэуэ, апхуэдэу жыпІэ хъунукъым. Тхылъ зытхух итхаш абы.

– Уэлэхыи, тхылъищэ итхами, губзыгъэ мыхъун «сэ нэхъ цІэрыІуэ адыгэ тхакІуэ щыІэкъым» – жызыІэу дыуэщІым къахэуар. ЦІэрыІуэ жыхуаІэр зи цІэ Іуарщ. Батэгъэш Бемырзэ жоуэ тхакІуэ диІэуи, мыр итхаш жысІэнуи сцІэркъым. Дэнэ кыкІа цІэрыІуэ?!

– Абы, «сыцІэрыІуэщ» жиІакъым. Сэращ ар жызыІар.

– Іэу, залымыгъэкІэ урихулІэри жыуигъэІащ. – Сэ жысІэнуми сынимыгъэсу, Топащ адэкІэ къыпищаш: – Уэлэхыи, абы кыива къомыр сэ сымыщІэ. СултІан мыгъуэр псэужамэ, арат абы хуэфащэ жэуап езытынур. Ауэ, уэ хуит сыпщІмэ, зы ХъэтІохъушыкыуей гушыІэ езгъэщІэнт сэ абы.

Топащ мурад гуэр зэрищІар и нитІыр зэрыхъуапсэмкІэ къызгурыІуэри сыгузэващ.

– Хъэуэ, хъэуэ. ГушыІэ жыпІэнци ІэштІымкІэ ууэнщ уэ. И жагъуэ пщІы хъунукъым. Ар хъэщІэщ, мыр дыуэщІщ.

– Азэлыхыр согъэпцІ, – жи Топащ и фІэщу, – и жагъуэ лъэпкъ сцІымэ, и гуапэ мыхъумэ.

– ЕпщІэнур жыпІэ хъуну япэщІыкІэ? – мор зэрымыгушыІэм сигъэпІейтеуэ соупщІ.

– Сыт есщІэми, и жагъуи сымыщІу зэрымыцІэрыІуэри къезгъэщІэжынщ, езы дыдэр щыхъэт тесцІэжрэ уэ уи нэкІи плъагъуу.

Топащ, ищІа мурадыр сымыщІэми, сфІэгъэщІэгъуэн хъури, арэзы сыдэхъуащ.

Бемырзэрэ Топащрэ яку сыдэту нэхъ хадэ щІыбымкІэ дылукІуэтащи, сэ сыщыхъэту мо тІур зопсалъэ.

– Къысхуэгъэгъу, Бемырзэ, мы хадэкум диту нобэ псэлъэгъу узэрысщІыр, – жиІэри Топащ хамэ къуажэ къенэхъыжъэкІым и пащхъэ лъэбакъуэхъуу иувэри кыыщІидзащ. – УхъэщІэщ икІи унэхъыжъыи, уи нэмыс хъумэн зэрыхуейри къызгуроІуэ. Ауэ, плъагъуркъэ, мо нобэрей дуней зэхэзэрыхъам дэри зы къалэн шыдогъэзащІэри, цхъэтечу сыномыпсалъэу хъуркъым. Мы уи

тхакІуэгъури гъусэ щІыпхуэсщІар лей зэрозмыхым щыхъэт тесщІэну аращ армыхъумэ, дэ мыпхуэдэхэм деж куэдым къапэткилхъыркъым, выл-балыджэ жытІау кІыхъуи къахуедгъэкІуэкІыркъым. Ди хабзэр ткІийщ, ди псалгъэр кІэщІщ.

Зэхихыр гурыІуэгъуэми къикІыр хузэхэмышщІыкІыу зи нэр къиж Бемырзэ, нетІэ зи жьэр утІыпщауэ утыку итар ару умыщІэжыну, зепІытІ-зехуз. Абы гу лъызыта Топаши трекъузэ:

– Уэ нетІэ зыкъэдбгъэцІыхуащ: утхакІуэщ икІи уцІэрыІуэщ. Сэри зыкъозгъэцІыхуну си къалэнщ: сэ сыхеящІэщ, ауэ сыцІэрыІуэкъым...

– Сыт хеящІэри зицІысыр?! – къэщта щІыкІауэ къызэ-щІэпхъуэтауэ щІэупщІащ Бемырзэ.

– ХеящІэри? ЦІыхум лей къыллъысмэ, дымыгъэгъуу аращ. «Леймыгъэгъу» жыпІэми хъунуш. Псалгъэм папщІэ, уэ утхакІуэ цІэрыІуэщи, ар имыдэу «хъэуэ, уэракъым, сэращ тхакІуэ цІэрыІуэр», жиІау пцІыкІэ зыгуэр къэуvmэ, хуэддэнукъым, уеblэмэ хуэдгъэгъунукъым.

– СлІо, суд пщІауэ ара?! Е упрокурор?

– Хъэуэ, сысудкъым икІи сыпрокуроркъым. Сэ сы-рэ-ке-терщ!

– И-и! Пэжуи?! Рэкетер дыди?

– Дыдэщ икІи пэж дыдэщ! – и макъым нэхъ зри-гъэІэтауэ пищащ Топащ, и псалгъэгъум и жьэр уцІауэ къиыгъанэри. Иджы, Батэгъэш и къуэ, Іуэхур зытетыр мыращ. Фэ тхакІуэхэм фи союзым хуэдэ рэкетерхэри диІэщ. ИкІи дызэхохъэ икІи дызэхокІыж. Унафи къы-дощтэ икІи догъээщІэж. Хъэи зэрыдогъэшх, адакъи зыдогъээзауэ, дыщызээзуэжи къохъу. Иужьрей ди зэхыхъэм унафэ къищтащ тхакІуэхэми къуэдэ-налог ятетлъхъэну. Ауэ къыфІытхынур зыхуэдизыр дгъэбелд-жылакъым. Иджы нобэ алыхъым дызэхуишащ. Щы-гъуазэ дызэрыхъуамкІэ, ди адыгэ тхакІуэ цІэрыІуэ ды-дэр уэращ. Уи унэцІэм ухуэфэщэжу батэр уогъэш. Ауэ щыхъукІэ, ахъшэ нэхъыби къыболэжъ, дэри нэхъыбэ къыдэптын хуейщи, япэ дыдэ узотхэ.

– Догуэ, догуэ зэ, товарищ Топащ. Уэлэхъи, ар мы-хъуну.

– Сыт щІэмыхъунур, уэракъэ нэхъ цІэрыІуэр?

– Дауэ сэрынт?! Сэ тхылъ хъэкъуей цІыкІу зып-лІытху сиІау аращ. Ди тхакІуэхэм яхэтщ тхылъ тІошцІ, щэщІ зиІэхэр.

– ЖыІэ атІэ нэхъ цІэрыІуэ дыдэу япэ истхэнур.

– Іау, пщІэркъэ иптхэнур? Уэрдокъуэрщ япэ итыр. Абы роман дапщэ иІау пІэрэ?

– Хъунщ. Ар япэ изотхэри нэхъыби кьеІытхынщ.
Уэ етІуанэу устхрэ?

– Хъэуэ, ар хъунукъым.

– Ещанэу узотх-тІэ.

– Ари хъунукъым. Мыдэ нэхъ кьеІэбых.

– Ебланэу хъун, Бемырзэ?

– Нэхъри кьеІэбых.

– ЕпщыкІузанэу хъун-тІэ?

– Абы куэд тефлъхъэнү?

– ЗэкІэ тедгуэшакъым. Ауэ мащІэ хъунукъым.

– АтІэ иджыри моуэ фІыуэ сыкъегъэкІуэтэх.

– ТІощІрэ езанэу укъикІрэ?

– Иджыри зыпщІкІэ кьеІэбыхыжи, тІощІрэ епщы-
кІузанэу сытх, си къуэшыхъ.

– Ди тхакІуэхэр зэрыхъур тІощІрэ пщІырэщ, Бемыр-
зэ, – жызоІэ сэ.

– Ягъэ кІынкъым, – жи Бемырзэ.

– Ар дауэ? ТхакІуэхэр фызэрыхъур тІощІрэ пщІы-
рэщ. Уэ «тІощІрэ епщыкІузанэу сытх» жоІэ.

– Сэ абыхэм сахуумыбжэми хъунуц. Союзым сы-
хыхъа къудейщ. Сахуумыхъэ.

Бемырзэ перестройкэр къемыжъэ щІыкІэ къищэхуа
и плащ теукъуеихъар къызырина автобус хъэхур илгъа-
гъужыркъыми, сыкъагъанэмэ, жери мэгузавэ. Топаш и
мерседес машинэ зэщІэлыдэм зэгуэрым зыкІэригъэ-
щІауэ къилгъэгъуащи, мэдзэлашхэ.

Бемырзэ зызэхуешэ. Топаш зызэфІеш. Къэзылгъэфри
зылгъэфыжри пщІэркъым. Сэ си дыхъэшхын къокІуэ,
ауэ, дыуэщІ дыщыІэтэкъэ, зысыгыщ.

8.03.2002 гъэ.

ЧЫРБЫШ ПЛЪЫЖЪ ТІОЩІ

Илгъэс щэ ныкъуэм нэблэгъащ абы лъандэрэ. Иджы
дызыхъэс, ПашІэ Бэчмырзэ и цІэр зезыхъэ ди уэрамым
«ДивизионнэкІэ» еджэу, гъуэгури асфальту мыхъуу
мывэ джейкІэ къищІыкІат а лгъэхъанэм. Къалэкум ды-
щопсэу жытІэу иджы зыдгъэлІ пхъэкІэ, абы щыгъуэ
ар уэрам пхыдза фейцейуэ дыбжырт. Ауэ радиокоми-
тетым щылажъэ щІалэщІэ гупым ди дежкІэ нэхъыщ-
хъэр ди уэрамым и щІыхъым и лгъагагъыратэкъым,
атІэ зи хъэдрыхэ фІы хъун ди унафэщІ Къардэн Башир
фэтэриплІ хъууэ тхутригъэщІыхъу дызыщІигъэтІыс-
хъэжа ди унэ лгъахъшэ цІыкІурт. ЦІыкІуми, лгъахъшэми

ди ныбжьэгъу нэхъ зыхэзышхэри къыдэхъуапсэрти плъаклуэ къытхуэклуэрт. Дызэгъусэу абы дыкъыщлэ-тлэхъуэу иджы жьы щлэхъухъыжа Емуз Гъузер ди фэтэрым щыщытхъуклэ зэхэзыххэм я гурылупсыр ирагъэхырт. Тхьэ илуэрт Къэбэрдейм и тет езы Бабич дыдэ зыщлэс фэтэрымклэ кълэлъауами иримыхъуэжыну.

Апхуэдэу щытхъуурэ езым и флэщ хъужщ, сэри си флэщ ищлри, дэ унагъуитлыр дыкъыщлэнауэ нобэми дыщлэсщ, ди яку дэт фэтэритлыр щэрыщэ-пллэрыпллэ зэлэпахаш. Пэжу, ди фэтэрхэр а къыщыдатам «псы кълэхъынти, пхтэ кълутэнти, яжъэ ихынти» жытлэу зэрыщытатам хуэмыджу, а Бабич и фэтэрым щлэта псори дилэщ, езы фэтэрхэми кълэпытщлэхъым, кълэгуэтщлэхъурэ, уеблэмэ кълэтезыщлэхъи кълэтхэклыу, дигу хуэдгъээзэгъащи, иджы, пэж дыдэу, Бабич зыщлэса унэшхуэмкли пхуэтхъуэжынукукъым.

Атлэ арати, сызыщыгуфлыкл си пэш цлыкуитлым пхъэбгъу клэлындор тлэклу кълэпытт, сыкълэлэпхъуа иужь сэ нэсщлысыжауи, абы и щлагъыр кълэсщлыкыу моуэ клэртлоф кълэп зытлущ щыбгъэтлыл, флэлугъэ, шыугъэ гуэр ибгъэувэ хъууэ щлыунэ цлыку сщлыну тезухуаш. Ди адэжъхэм «щлыхъэху» жалэу кълэдэгъуэ-гурыклуа хабзэфлыр клуэдыжыпа щлыклэтэкълэми, сызэмыджа нэгъуни кълэзэхуэсри махуэ лэжыкълэ зэфлагъэклэщ. Нэхъ гугъу кълэтыщыхъур кълэтынырти, абы шэджагъуэ пщлондэ флэкла дыщыпэмэтым, шхэуэ зэбгрыкыжын ямыдэу, зы бжъэ ефэри тлэклиу кълэжанати, кълэгъэхъзырауэ силэ чырбыш плъыжкъымклэ и клуэцлри кълэращлыкыну еувэлэщ. Махуэм дунейр и кълыхъагъщ жыхуалэ гълэмахуэ лъэхъэнэти, ари пшапэр зэхэмыуэу зэфлагъэклэщ. Ауэ, бетэмал, иужьрей сатыр кълэклиуэкыгъуэм си чырбышыр хурикъуакълэм. Сыт ящлэнт, и клэм нэдгълэсам аратэкълэ, жари гүзэващ. Кълэ-зэрытшэн дилатэмэ, си пщлэнтлэм дэлът, жари Налшык кълэбгъэдэс Аулым дэс зырэ кълэлэм нэхъ пхыдзауэ щыпсэу нэгъуэщлэ зырэ кълэуващ. Ауэ иджы хуэдэу машинэр бгъуэтыртэкълэм а зэманым. Щымылэмэ, дэнэ кълэпхынт. Радиокомитетым зы полуторкэж дилэнт, и шофер Свиари дызыхуейр кълэтыхуищлэу щлалэ хълэ-зынэжът. Ауэ, зыгълэпсэхугъуэ махуэти, шоферымрэ машинэмрэ пхуэзырмыгълэгуэтурэ жэщ кълэптехъуэнут.

Тхуримыкълур кълэбжри, дызыхуейр чырбыш тлэщлт. Хълэблэм зыгуэрым илэмэ, лэклэ кълэтыхынщи, фэ физэгур-рылуэжынщи, щыжалэм, уэрамым узэпрыкылым кълэтыщыс си гълунэгълур сигу кълэкыжащ. Мыбы дыкълэзырэплэпхъуэрэ, сыплълэм слъагъуу, абы пщлэнтлэм чырбыш плъыжъ са-

мэшхуэ дэлът, блэкІми кыблэкІжми я нэм кыІуидзэу.

Алыхым кыдитащ, жыслэри пцІантІэм сыкыщыдэкІым, чырбыш къэзыхын нэхыщІитІи ныскІэ-лѣжыащ. СыздэкІуэм согупсыс: зы махуэм щІыунэ къэттІри чырбыш плтыжыкІэ кытщІыкІыжащ, жыслэу сызыщытхъужын, хъэмэрэ сыщІыхуэкІуар занщІэу жесІэн? Ауэ ар Іуэхутэкъым. СызыхуэкІуэм сэрэ дахэ-дахэу дызэрыщІыхуртэкъым. Щхъэж и куэбжэпэ дыдэ-кІауэ дызэрылѣагъурэ ди Іэ е ди цхъэ зэхуэтщІу жыжъэу сэлам зэтхам сщІэркъым, армыхъумэ ди Іэ зэрыубыдатэкъым.

Сэ сызэрыщыгъуазэ хъыбарымкІэ, ар тенджызыдзэм хэта зауэлІт. Дауи, лыгъэ зыхэлъ цІыхуу щытын хуейт. Жыжъэу зэрысцІыхумкІэ сигу иримыхъу дэслѣагъур зыт: моуэ я куэбжэпэм щыщыткІэ е зыщІыпІэ кІуэ-къэкІуэжу щыплѣагъукІэ и зыплѣыхыкІэр кыызгу-рыІуртэкъым. Зыгуэр кыилѣыхъуэ зэпыт кыпфІэщІу, и нэр кыижу, и пцэр хишрэ и цхъэр блэкІхэм якІэлѣи-шийуэ, имылѣагъуху, жыхуалэм хуэдэу, якІэлѣыплѣу. Абыи сесэжри, тенджызым тет зауэлІхэр нэхъ сакъыу щытщІи, апхуэдэу есауэ згъэуващ. И лъэпкъкІэ зэрымыа-дыгэри зэрымыурысри сщІэ мыхъум, зыщыщым сыщы-гъуазэтэкъым.

Абы и хъэл псом си Іуэхуу хэлъри сытыт. Си гъунэ-гъуши, чырбыш тІощІ кѣлѣыхынщ: е къэсцэхуу, е щІыхуэу. ТІури имыдэу, «пщІэнпэу» жиІэу сыхигъэ-зыхыми, и щІыхуэ кызызытезнэнкъым.

– Сосед! – жыслэу сызэрыджэу, куэбжэшхуэм иІэ бжэ цІыкІур кызызІуихащ, кыспэплѣэу цыта нэхъей.

– Соседыр хъарзынэщ, ауэ абы уцеджэкІэ апхуэдэу укІиин хуейкъым, сосед! Си щыкъу анэр жызум щІа-гъым щожейри къэушынущ.

«АтІэ уэ бадзэ ухуеуэу ара?» жыслэу сеупщІыну си Іупэ къэсати ескъухыжауэ, си ужь иту нэкІуа щІали-тІыр кыщциудауэ зэрыдыхъэшхым мобы гу зэрылѣи-мытар си гуапэу соседым сыщІыхуэкІуар жызоІэ...

– ...Чырбыш плтыжыкІэ кытщІыкІырти, зытІощІ хуэдэ тхурикъуркымыи, – жыслэу и кІэм сыщынэбла-гъэм, симыгъэхуыу езым сызэпиудащ:

– Догуз, сосед, чырбыш плтыжыкІэ щІыунэ къращІыкІ хабзэ? Сыт а делагъэ пщІэр? ЩІыунэ псыІэм чырбы-шыр илѣэс зыбгъупщІ нэхъыбэ игъэпсэунукъым. Щэ-щэнурэ ежъэжынущ.

– Сэ а илѣэс зыбгъупщІым сыкъокІ, – жыслэу цхъэкІэ идакъым.

– Хъэуэ! Уэ иджыри ущІалэщ. ГъащІэм хэпщІыкІ

щыІэктым. Фыаращ иджырей щІалэгъуалэр. Зыгурыв-
гъаІуэ: цІыхум ищІыр игъащІэкІэ мыкъутэжын хуэдэу
ищІын хуейщ.

Сытми, цым и кІуапІэмкІэ теслъащІэурэ, си лъэІур
кыгурызгъаІуэри сыувыжауэ жэуапым сыпоплъэ. Си
гъусэу нэкІуа щІалитІым я нэр чырбышым тенащи,
«хъун» кІапэ зэрызэхыхуэ зрачыну хъэзырщ. Езыр хэ-
гупсысыхъауэ йоплтых. И Іупэ Іув гъушІар зэм кыІу-
регъэху, итІанэ еубыдыжри зэтрекъузэ. И набдзэ кІыри-
тІри гъуэрыгъуэурэ дрегъэуей. ИтІанэ и Іэ лъэныкъуэр
ибг ирегъэувэри адрейр и жьэккым щІегъакъуэ...
Схуэмышщэчыжу сыкъежъэжыным нэсауэ къэпсэлъащ:

– Ар зэрытщІынуыр мыпхуэдэуш, сосед. ПщІэ хъунщ –
сэ сытенджыз зауэлІщ. Сысакъщ, пэжми сытетщ. Абы
кыпэкІуауэ зы орденрэ медалитІрэ силэщи сропагэ.
Гъунэгъум пщІэ хузошІ. ЛъэІукІэ укъыщІыхуэкІуа
чырбышыр уэсщэнукъым. Ар щащІар КъалэкІыхъ за-
водырщ. ФІым и фІыжщ, зырызу къыхэдзауэ, ирикъу-
хукІи гъуцауэ. ЩІыхуэу узотри къызэптыжынури ап-
хуэдэщ. Пщэдджыжъ сыхъэтиім къысхуэпшэжынымэ,
мес, фыбжи къафщтэ.

– Сыхъэтиім, жыпІа?

– АтІэ. Сыхъэтиім.

– Шэджагъуэм нэс хъун? СхузэфІэмыкІынкІэ со-
шына.

– Шэджагъуэр хъунукъым. Іэмал имыІэми, зы
сыхъэт пхушІызогъури, бгъум къэшэж.

– Ара узытемыкІынуыр?

– Аращ. Илгъэс лъандэрэ сызыпэллэ ухуакІуэхэр
къакІуэрэ кыумышшэжауэ кърихъэлІэмэ, си унэгъуэб-
жэр хуэзбгъэщІыжакъэ?! ИтІанэ, си щыкъуэ анэри илІы-
кІыни!

– Уи унагъуэбжэри хуумыщІыж, уи щыкъуэ анэри умы-
гъалІэ, – жысІэу сыкыщэежъэжым къыскІэлгъыджащ:

– УзэрегуакІуэщ, сосед!

ДыккъэкІуэжри къэхъуам зэпэддзыжу дытепсэлты-
хыжу дыздэщытым, ди гъунэгъу «водосветым» щыла-
жъуэ къытхэт щІалэшхуэм, лъакъуэ закъуэ зыщІэт гу
Іэрышэ цІыкІум из чырбыш къыдбгъэдешэ:

– Мыр умыпшыныжми хъунуш, Мухъэмэд.

Жыуэ хуежъа ди цемент зэхэшІар тІэкІуэ зэІытщІэж-
ри, ди щІыунэ къищІыкІынири дакъыкъэ зыбгъушщІым
и кІэм нэдгъэсыжащ.

Си гъунэгъум и чырбыш самэр имыгъэхъейуэ илгъэс
зытхухкІэ и пщІантІэм дэлгыжащ. ИтІанэ ар зейри
слъагъужакъым. Зэман дэкІауэ, нэгъуэшІ ди гъунэгъу

гуэрэм, иджыри кыдбгъэдэс Шиняев Борис кызжиІэ-жаш, ди соседыр лІэуэ зэрыщІалтхъэжар, и хъэдІусми зэрышефэжар. Абы и ужькІи чырбыш самэр зыкъомрэ зэтэлтащ. ИужькІэ зэрыхъужари сщІэрктым...

Си щІыунэ цІыкІур зыщІэсщІыхъауэ щыта пхтэбгъу кІэлындор Іуахри пэш хъарзынэ кысхугуащІыхъати, лэжъапІэ пэш сщІащи, мыр абы сыщІэсу сотхыж.

Декабрь, 2001 гъэ.

СПИ

Уи фІэщыпэ хъунщи, ужеинщ уэ, «СПИ»-м кыизгъэ-кІур урыс псалтэ «Жей» жыхуиІэр ару кыпфІэщІу.

Хъэуэ, икІи сыщыуактым, кысщыгъушщауи арактым. Хъэрф дэкІуашэ «Д»-р пытктым псалтащхъэ сщІа мы хъэрфищым. Уэри пумыгъэуэ – укыигъэщтэнщ.

И цІэкІи, и щхъэкІи гукъинэ сщыхъауэ, сэ урыс лІыжъ цІыкІу гуэр куэд лъандэрэ цІыхугъэу сиІэу аращ, «СПИ»-кІэ седжэу. Сэращ ари фІэзыщар, армыхъумэ абы и цІэ тэмэмыр Сидор Петрович Ивановщ. Иджы кыбгुरыІуа?

Институтым сыкыщІэбэкъукІыу редакцэм сызэ-рыщІэбакъуэу япэу сызытетыхъари арат. Моуэ иджып-сту хуэдэу сощІэж, «мыращ уи заведующ отделыр, зи унафэ ущІэтынур...» кыызжаІэу лІы уэгу жьакІагъуэ напэ кІыхъым и пащхъэ сыщрашар. Сыщеджа лъэхтэ-нэм зы илтэс хуэдэкІэ корректору сыщылэжъа редак-цэм и ІуэхущІафэ сызыщыгъуазэхэм абы аргуэру зэ сыщІигъэджыкІыжауэ Іуэхуншэу сыздэщысым, унафэ-щІыр кыызэушщІащ:

- АтІэ иджы сыт нэхъ пщІэн, Мухъэмэд?
- Сыт ухуейми.
- Уэ сыт нэхъ къапщтэр?
- Зыгуэр стхыну.
- Птхынур пщІэрэ?
- Хъэуэ. Уэ жыхуэпІэр стхынщ.
- Ыхы. ЛэжъакІуэ жыІэщІэ ухъун хуэдэщ уэ. АтІэ, еуи, машзаводым кІуэ.
- Хъунщ.
- КІуэи, абы рационализатор гуэр щолажъэ, Петров-Сидоров-Иванов жари. «Гуэр» жыхуиІа а зым унэцІищ зэриІэр кыызгурумыІуауэ си нэр кыыщижым, си заво-тделыр адэкІэ кыыщыс лІы нэхъыжъым хуеплгэкІащ:
- Дауэт, Шафихъ, абы и цІэр тэмэму?
- Зэ пхузэгъэщІэну пІэрэ ар уэ? Урысым нэхъыбэ

дыдэу яІэ унэцІищыр а зым лъысри бэлыхь ухэхуаш, – къемыплъэкІыу модрейми жэуап къретыж.

– КІуэ, – жи си унафэшІым. – ЩІэупшІи, хэти ецІыху ар. Зэ къэбгъуэтмэ, и цІэри, и унэцІэри, и адэцІи езым къыбжиІэжынщ, уэ птхынури щІыгъужу.

– Сэ стхынур абы дэнэ щицІэрэ?

– Абы псори ецІэ. УемылалІэу, къыбжиІэр тхьи, зэфІэкІащ.

Щыгузавэм епхъуэрэ зыгуэр тратхыхъу редакцэм яІэхэм ар зэращыщыр къызгурыІуауэ, заводым сы-кІуащ. ЗэрыжаІам хуэдэу тыншу къэзгъуэтри, упсэлгъ-нум, къеблагъэ. Герман зауэжъым хэта и адэм деж къыщыщІидзэри, тхъэмахуэ блэкІам яІа завод зэІу-щІэшхуэм и утыкум кърашэу епщыкІубланэ щІыхь тхылъыр къызэрыратам нэсащ. Абы кІыхъу къригъэ-кІуэкІа псом щыщу сэ нэхъ гъэщІэгъуэн къысщыхъуар Герман зауэжъым щыІэ «Дикэ дивизэм» хэта адыгэ шуудзэ полкым и хъыбарырт. Ар зи нэгү щІэкІауэ жыхуиІэ и адэм къызэрыжриІэжамкІэ, Югославием и коммунист вождь Броз Тито и джабэр адыгэ шуеуіхэм хуцІаудат.

Ди къэжъын къыщагъэкІуэнум деж и цІэ къралэу мыхъумэ, фІы лъэпкъ зыхужамыІэ «Дикэ дивизэм» зэрихъа лІыгъэм а зэманым сэ хэсщІыкІи щыІэтэкъым. ЯпэщІыкІэ уафэм нэс яІэту итІанэ, Сталиным и псалтэ тІу зэрищІам къыхэкІыу, ди къралышхуэр зэрыщыту зыхущІэбжэу хуежъэжа Броз Тито и ІуэхущІафэ сызы-хуэмейхэми сыщыгъуазэтэкъым сэ. Ахэр икІи узыхуэ-меищэт а лъэхтэнэм. ЗыщІыплэ ураджэнурэ уи жьэ узыхуимытыжым къыпхутеуІуэрэ уи тхъэкІумэр къыпхуаІуэнтІэнут. Ар мыхъумэ, а узраджам укъыщІа-нэнкІэ хъунут. Зауэм и пэкІэ редакцэм апхуэдэ куэд къызэрыщыхъуар зи нэгү щІэкІахэр иджыри абы щы-лажъэрт. Сакъыпэурэ зыгуэрхэр щалэуэтэжи щыІэт. Зэщхъу хуэпа лІитІ къыщІыхъэрт. Лажъэу стІолым бгъэдэсыр къагъэтэджырти, и щІыбыр къэгъэзауэ блыным кІэрагъэувэрт. Зым стІолыр къищырт, адреир бжэм деж гъэжауэ щытт, игу иримыхь щыІэмэ, кІэра-хъуэм епхъуэн хъэзыру. Зылъыхъуаи къагъуэтаи хэт ищІэнт? КъызыкІэлъыкІуар щІашырт, къэзыгъэзэжи къахэкІыртэкъым. ГурыфІыгъуэу къыхуэнэжри, а махуэм зэрыдашынур и псэм ищІам хуэдэу, нышэдибэ унэм къыщыщІэкІым щыгъын щІагъщІэлъ къабзэ тІэкІу къызэрищтарт. Ар зыхуэзэфІэмыкІри мащІэт?

Си мыІуэхуххэу мы си сатыр зэхуакум къысфІы-дэувар къэзгъэнэнщи, си ныкъуэжыІэр зытеухуа урыс

лЫжъ цЫкІум деж згъэээжынщ. АтІа а ди япэ зэйу-
щІэм и ужькІа «СПИ» фІэсщу езыри абы езгъэсэжауэ
нобэм къэсыху сызэджэ Сидор Петрович Иванов нэхъ
иужькІи Іэджэрэ сыхуэзаш, куэдщ жаІэхуи сытетхы-
хьаш. Уеблэмэ, «зы щІыпІа сыкІуэнщи, зыгуэр стхынщ»,
жысІау редакцэм сыкъыщыщІэкІкІа, си завоотделым
«а рационализатор лЫжъ цЫкІум деж умыкІуэ»
жиІау хуежъат. Ауэ итІани сыкІуэрт икІи абы дэслъэ-
гъуа хъыбар кІапэлъапэ цЫкІу къом нобэми си гум
илъщ, птхыжынышхуи хыумылъагъуэ хуэдэу. Мы
«Дикэ дивизэмрэ» Броз Титорэ ятеухуауэ сезэшыху
сызригъэдэІуари, лъакъуэ ящІэмыту згъэуври, птхыжын
зыхэмылгъхэм ящыщ гуэру згъэував, арщхъэкІа...

Иджы зымахуэ Налшык и уэрамитІ зэблэкІыпІа гуэ-
рым деж «шокъу» жоуэ сыщыхуозэ си СПИ цЫкІуу
плъагъум. Сыхэгупсысыхъауэ, зэхэзекІуэхэри симылъа-
гъуу, сыщыблэкІым, езыр къызоджэ:

– Журналист, ныбжьэгъур жьы хъуаш жаІау хыфІа-
дзэж хабзэ-тІа?!

– О-о-у! Уэра ар? Къысхуэгъэгъу, гу плъыстакъым.

Дызэбгъэдохъа. Нэхъ тэмэму жыпІэмэ, сэ сыхунимы-
гъэсу езыр уэрамым къызэпрож, си адэм и ныбжьын
пэтрэ. Си Іэ сшиям сыщигъэукІытэжу, езым ІэплІа
къысхуещІ.

– Сэращ ар, – жи и ІэплІэм срикъузээрэ, – адэ и
щІалэгъуэм СПИ зыфІэпщауэ nobэ къэсыху псэу Сидор
Петрович Иванов лЫжъ цЫкІурщ. «ТхакІуэ» жыз-
мыІау «журналист» къудейкІа сызэрыноджэр уи жа-
гъуэ умышІІ, Къэрмокъуэ и къуэ. Сэ сощІа уэ тхылъ зэ-
рыптхри, зыгуэрхэми седжаш. Ауэ сэркІа уэ журналисту
укъонэ – аращ япэу узэрысщІыхуар.

Куэд лъандэрэ симылъэгъуами, куэд сигу къэзыгъэ-
кІыжа лЫжъ цЫкІум и Іуэху-и дэлъ гуэркІа сеупщІы-
нуи сыхунимыгъэсу щІегъэлъэлъ. Илгъэхэри пэмылгъэ-
щауэ зэрыщытауэ къэнэжащ. И псалгъэм сыздедаІуэм,
сфІэгъэщІэгъуэну сыкІэлгъоплгъэ абы и зыІыгъыкІэм. И
Іа ижъымкІа баш дахэ, адреимкІа сумкІа фейцей тэкІу
иІыгът. ЩІымахуэкІа уэс цІынэр щІэткІукІырти, гъуэгу
псыфым щигъэу вмышъу сумкІэр башым и улыдыпІа
къэрэкъэшым фІидзауэ, хуит къэхъуа Іа сэмэгур игъэ-
далгъуэ псалгъэрт ар. И набдзэ кІырхэри, и нэгу цЫкІум
еинэкІ къыпфІэщІ и пащІэгъуитІри и псалгъэм ди-
щІырт. Хъэлгъэ зытрилгъа и башыр къиІэт хъуртэкъы-
ми, абы и хъурейагъыр езым кыпплгъыхъырт. Махуэм
тІэкІу сызэрызэхэзекІуам тезэшашуэ псэхуну лъаІуэ си
Іапкълъэпкълъар а лЫжъ цЫкІум ипкълъагъэм

ехуапсэ сфІэшІырт.

Ил'эс пщІейрэ зыбг'уупщІым зэрынэхъасауэ к'эс-
лътэ СПИ и ныбжыр тэмэу зэзг'эщІэну сыхуейт,
ауэ еупщІыпІэ к'ызитыртэк'ым. Ар тепсэл'ыхьырт
«Рационализатор цІэрыІуэ» фІэсцу сыщытетхых'ам
щыг'уэ ириг'экІуэкІыу щыта к'эхутэныг'эхэм икІи
иджыри апхуэдэ гуэрхэм зэрых'этым. Дунейр зэрызэІы-
х'ам, фак'ырэ куэдрэ к'улей мащІэрэ щыІэ зэрых'уам
иг'ащтэрт, ауэ тх'эусых'эртэк'ым. Иджыри зэзэмызэ
бж'э зытІу зыхифыкІыф арк'ээр зэрызэкІуэкІам хуэш-
хыд'ээр уиг'элІэнкІэ зэрых'унум, и цІыхуг'э гуэрым
ар дыдэр к'ызэрыщыщІам тепсэл'ыхьырт. Нэх' на-
сып ин дыдэу ибж ди л'эпк'э зэныбж'эг'ут'ээр зэраг'э-
пудыр и гуауэт. Адыгэ президентым и Іуэху зех'экІэр
игу ирих'ырт. Шэшэн зауэр кІых'ыл'ых' зэрых'уар
игу к'еуэрт, к'ызэрыщІадзэх'ари фІэмыкІут...

КІых'у к'ыриг'экІуэкІ а псор гунэс к'ысщищІыж
хуэдэ, япэхэми ещ'х'у, л'ыж' цІыкІур адыгэхэм ящыт-
х'урт. Ди хабзи нэмыси, л'ыг'и цІыхуг'и, ди фащи
диши, ди х'ыджэбз дахи ди щІалэ блани к'ыиг'анэртэ-
к'ым. Ди л'эпк'ыр апхуэдизкІэ иІэтырти, адыгэр езыр
арарэ сэ сыурысу фІэкІа пщІэнтэк'ым. Адыгэхэр физи-
щІысыр фэр дыдэм фщІэжырк'ым, жиІэрт и фІэщып'у.
Фэ л'эпк'э зэхэг'эж фиІэк'ым, фи Іэгур фи Іэнэщ, к'ы-
фхуэкІуэр фи х'эщІэщ. Аращ фи х'экур щІэмамырри.

А и ж'эм к'ыж'эдэкІ дыдэрт л'ыж'ым игу ил'три.
Арат псом яп'у ар сэ фІуэу щІэсл'аг'ури.

СПИ ди К'эбэрдейр псэупІэ зэрыхуэх'уаами сыщы-
г'уазэт сэ, езым нэх' пасэу к'ызжиІэжауэ. Шы шэсрэ
Іуэхутх'эбзашІэ кІуэф щІалэ тык'ыр цІыкІуу и адэм
щІыг'уу к'экІуат ар ди деж. КІэдэт-большевик л'эх'э-
нэм щыг'уэ, Кубань л'энык'уэмкІэ к'икІри, Герман
зауэж'ым ныбж'эг'уу щыхуэх'уа адыгэ гуэрым деж
г'эпщІкІупІэ ищІат и адэм. Ауэрэ дуней зэрызех'эри
увылэжри, езыри ди деж к'энат. Адыгэбзэри уэрсэрыжу
ищІэрт л'ыж' цІыкІум, и х'эку дыдэу ибжри ди дежт.

Апхуэдэу дыздэуэршэру дыздэщытым, псал'ээр сыт-
ми сэ зэгурэ к'ырищІызохри соуппІ:

– Сидор Петрович, пщІэжу пІэрэ, адэ пасэу к'ысхуэп-
щІауэ щытати Герман зауэж'ым х'эта «Дикэ дивизэм»,
адыгэ шууейхэм, ахэр Броз Тито зэрыхуэзам я х'ыбар гуэр?

И пІэм иджэрэзых'ыщ л'ыж' цІыкІури, и нэр к'иілы-
дыкІащ, и пащІэхэр дриг'эуеящ, ар зэрысщымыг'ууп-
щам щх'экІэ к'ысщытх'ури, пищащ:

– Адыгэ шууейхэр Броз Тито зэрыхуэзам и х'ыбар
гуэрк'ым сэ уэ бжесІар.

– АТІэ сыт?

– Адыгэ шуеуейхэм Броз Тито яукІ пэтрэ зэралэщІэ-кІам теухуа хъыбар пэжщ, си адэм и нэкІэ илгъэгъуауэ жиІэжу.

Абдеж щиукъуэдийри, уэху алыхь! Хэку зауэшхуэм и зэманым партизан дзэзешэ цІэрыІуэ хъуа, Югославиер къэралыгъуэу къызэфІэзыгъэууэжу абы и Іэтащхъуэ илгъэс ІэджекІэ цытыжа Броз Тито герман зауэжъым щыгъуэ адыгэ шуеуейхэм кІэсу къахъыным иІэжар зымащІэу къыщІрагъэдзащ...

АбыкІэ игу игъэзагъэщ, нэгъуэщІ гуэрхэри трижыІы-хыжри, сэлам зэтхыжащ. Уэрамым сызэпрыкІыжа къудейуэ, лІыжъ цІыкІур къыскІэлъоджэ:

– Журналист! А «Дикэ дивизэмпрэ» Броз Титорэ щхъэ яхуей ухъужат иджы?

– ИужькІэ бжесІэжынщ, Сидор Петрович, ар иджып-сту хъунукъым, – жыскІэри си Іэр хуэсщІащ.

«Мыр езыр япэ езгъэжъэжынщ, армырмэ, иджыри къыскІэлъыджэнщ» – абы сегупсысу сыздэщытым, хамэ къэрал машинэ дахэ гуэр лІыжъым и пащхъэм къыщоу-выІэ. Уэрам зэблэкІыпІэм шыблэ «уэздыгъэ плъыжъым» «удзыфэу» зызэрихъуэкІыным пэплъэрт. Машинэм и пхэ шэрхъитІым къыщІиупцІыкІ уэс фІей ныкъуэдийр абдеж къелэлэх хъэфэм Іууу кІэрищІат. Уеплъмэ, шэр-хъыр гулгъэф ищІын пфІэщІу уигъэгүзавэрт. Абы зи нэр тена лІыжъ гумызагъэм ар и псэм хутегъэхуа-къым. ЩІэпхъуэтауэ зричри машинэм бгъэдэлъэдащ. И башымкІэ хъэфэм еуэурэ лъэныкъуэм уэсыр кІэри-гъэхуащ. Игу зэгъауэ адрейм кІэрыуауэ здеуэм, я хъуанэр япэ иту пащІэ плІимэ къуацэжъ ятету, щІалэ-жъитІ ибгъу зырызымкІэ къицІэфтри, лІыжъ цІыкІур яубыдащ. Алэмти-мэстэмти жиІа щхъэкІэ, Іэлъхъэм щтапІэ ирамыту си СПИ цІыкІуу плъагъур япхъуатэри, уи сумкІи, уи баши зэриІыгъыу машинэм ирадзащ. Сэри, къэхъуар къысхуэмыщІэу, адэкІэ къэхъунури сымыщІэу, сыкъэуІэбжъауэ соплтри сыщытщ. Маши-нэри гъуахъуэу йолтри йожъэж. Си жьэр Іурыхуауэ сыздэплъм солбагъу: гъуэгум зэпрыжа къудейуэ, и гулгъэф макъыр мэгъуахъуэри машинэр и плэм йожыхь. Машинэм и бжиплІым зэрыгъэкІийуэ щІалэжъиплІ къоцІэфтри гужъеигъуэр яІэу зэбгрож. Си СПИ цІыкІу-ри мыпащІэурэ къокІри и Іэр яхуегъэдалгъэ. Зричу якІэлъыжэ зыщищІкІэ, мохэр йолтри йожъэж.

– Плэгъуа дыгъужъыгу зышха адыгэ. Хъэуэ, фыадыгэкъым фэ, абы фракІэрыхубжъэрыху гуэрщ.

ИтIани зыкЪысхуагъэхъу, «рэкeтир» зыфIащыжауэ. Мэхъ! Фэ абыкIэ вгъэшынэн къэвгъуэтати... – и Iэш-хъуамбапщэр къыкIэлъыкIуитIым къыдэплъу и Iэш-тIым цIыкIур игъэдалъэу къызбгъэдохъэ лIыжыыр, зи кълэн зыгъээщIа адакъэпщым ещхъу и лъакъуэ кIэщIхэр ину иIэтурэ зигъэхъуу бакъуэу.

– Сыт къэхъуар, Сидор Петрович? – сыпожъэ сэ абы, си упщIэр япэ иту.

– Къэхъуар плъагъуркъэ! Мо цIапIэ ныбэиз гупым сахуэупсати, саубыдри я машинэм срадзащ.

– АтIэ?

– АтIэ, я адэ сыкърагъэлъхуа нэхъей, си унафэр ящI. Зы къопсалъэри, лъэмыжым едвгъэдзых, жи. Адрейм гуэлым хэдвгъадзэ, жи. ЯпэкIэ исыжыыр, мес мо япэ иту жэращ ар, къопсалъэри мы урыс лIыжыыр куэдрэ къевмылтъэфэкIыу и щхъэр пывупщIи, ивдзыж, жи.

– ИтIанэ-щэ? – соупщI сыкъэщтауэ.

– ИтIанэ сэ адыгэбзэкIэ сыкъопсалъэ: «КхъыIэ, сыт къызэфщIэнуми фызэгурыIуэ. Ауэ япэщIыкIэ ми си сумкIэм илгыр сIыфх», жызоIэ. Доллар я гугъагъэнщ, я нэр къижауэ «сыт?» щыжалэкIэ, кIуэцI зэрымылгыж мы гранат бэгужь цIыкIур къызохри «фи машинэри фэри сэ иджыпсту фыдрезгъэхуеинкъэ», жызоIэри ятызошащIэ. АдэкIэ къэхъуар уэри плъэгъуащ. ЩыIэж-къым, бетэмал, адыгэлI. Абы фIэкIа псэ зыхэмытхэм сыткIэ уащыгугъын, сэ схуэдэ лIыжъ гуэр тегушхуэгъуафIэ ящIын мыхъумэ?

Машинэри, абы исэхэри а зэрикъухъауэ уэрамым къыдинэри лIыжъ цIыкIур ежъэжащ. Зыкъомрэ кIуауэ къызэпсэлъэкIыжи, уэрамым дэтыр къыгъаплъэу, и макъ къызэрихъкIэ жиIащ:

ЩыIэжкъым, бетэмал, а Броз Тито и кIэнтIыIур зэрызуда адыгэлIхэр. Шым къепсыхыу машинэм итIысхъа щхъэкIэ, цIыхугъи лIыгъи къахуэнэжакъым.

Си ныбжъэгъу лIыжъ цIыкIур нобэ утыку къислъхъэжын щIэхъуари а адыгэ щIалэжъхэм зэрахурикъуаркъым, атIэ абы илъэс куэд лъандэрэ къыздрихъэкI Броз Тито и хъыбарырщ. Зыумысыжынщи, ар япэу щызэхэхсам шыпсэм къытращIыкIа хъыбарыпщIу къысфIэщIат. Ауэ иджы и пэжыпIэм срихъэлэри сфIэтелъыджэ хъуащ.

Зэманым пцIыри къыщIегъэщри пэжри щIиуфэркъым. Сидор Петрович и хъыбар пцIыуэ фэ зэсплъари зэрыпэжыр наIуэ зыщIар зэманырщ. Пэжыр ябзыпщIу екIуэкIым-екIуэкIыурэ зэманым хуэмыгъэпщкIуж хъури нэхъ щIэщыгъуэххэу къыщIэщыжащ.

Адыгейм и к'валащхьэ Мейк'уапэ 1993 г'эем урысыб-зэк'э к'ышщыдэк'лащ Алых'ым и нэф'и зыщыхуэн Хьэт-к'уэ Самир и тхыл'т хьэлэмэтыщэ, «Шэрджэс мамлюк-хэр» жыхуи'эр. Дыщэм хуэдэу л'апл'эу к'ысф'лэщ'и а тхыл'тым и хэзыг'гэгуазэм и пэщ'лэдзэм деж мыпхуэ-дэу итщ':

«Шэрджэсхэр (адыгэхэр) ящыщ'т зи тхыдэр нобэм к'ыздэсым дахэ-дахэу джыжа мых'уа л'эапк'хэм. Уеблэмэ тхыдэ лэжыг'гэхэм арэзы ук'ыищ'у щызэп-к'рыхауэ зы л'ээх'энэ нэх'т мых'уми щы'л'эу пхужы'лэн-к'ыым. Псал'тэм папщ'лэ, япэ дунейпсо зауэм и ил'эс-хэм ц'лэры'л'эу х'уауэ щыта «Дикэ дивизэ» жыхуал'эм езым ф'лэф'л'у зэухэсауэ адыгэ полкит'и хэтащ. Умыщ'лэх-хэу к'ып'лэрых'энк'лэ х'унщ Н. Н. Брешко-Брешковс-кэм и тхыл'т «Дикая дивизия» жыхуи'эр е югослав коммунист вождь Броз Тито и г'ващ'лэм теухуа сатыр-хэр: «Си батальоныр зы'л'ут зэуап'лэ 'лэнат'лэм урысхэм я к'ебг'гэрык'л'уэныг'гэр к'ышщызэтэдг'гэувы'лат, ауэ ди г'уээнэг'г'у ижырабг'г'у батальоныр к'раг'гэк'л'уэтащ. Абдежым к'ык'л'уэц'лратх'ват «Дикэ дивизэм» щыщ шэрджэс шуудзэм. Шэрджэсхэм дык'аух'уэрейх'ващ, шым епсыхри, бжык'л'хэр я'лыг'г'уу ди щ'лыбаг'г'ымк'лэ к'ышщыдэбг'гэрык'л'уащ. Дэ гу л'ыттэххак'ыым ахэр маф'лэм хуэдэу к'ызырык'уэхуу занщ'л'эу ди окопэхэм к'ызыэризырыгуам. Абыхэм ящыщ'т зы, метрит'и х'уу бжык'л'и 'лэщ'л'э'л'у сэ к'ызыж'хэл'ващ, ауэ сэри сыхуэ-мышу дыдэтэк'ыми, мыжурэ фочымк'лэ сыпэуващ. Абы хэту си к'лэнт'л'ы'л'ум ег'элэеуэ удын хьэл'тэ к'ыитехуащ. Сык'ызыэпл'тэк'лым, зи набдзэ 'лувит'лым нэ ф'лыц'лэ п'лащэ шынаг'уэхэр к'ышщ'лэпл'т нэг'уэщ'и шэрджэс нэх'т гужейг'г'уэжыр к'эсл'ээг'уащ».

Аращ адыгэхэм Броз Тито иращ'лауэ езым итхы-жыр. Ауэ дэ дыщыг'гуазэщ'т ар а зауэм г'гэр зэрыщы-х'уауам ик'ли, шэч хэмыл'у, ар зи 'лэужы'р езым зи гуг'г'у ищ'л'ыж адыгэ шууейхэр аращ. Дауэ х'уаами, Тито и насыпым абдеж зык'ыыдиг'гэазэри Урысейм щек'л'уэк'ла революцэми, Граждан зауэми хэтащ, 1920 г'эем и хэкум иг'гэзэжри дуней псом щыц'лэры'л'уэ к'эрал унафэщ'и, югослав коммунист партым и вождь х'уаащ.

Мы хыбыарым нэг'уэщ'и хыбыари сигу к'ыг'гэк'л'ы-жащ. Си к'уаажэжэ Зеик'уэм дэсащ Хьэщэ Матджэрий жари л'ыжэ тел'ыджэ, и унэр Бах'сэн бжэпэ тету. Зи 'л'уфэ 'л'ус псым хуэдэу уэру щытащ абы и г'ващ'лэри. Езыр сэ ф'лыуэ сощ'лэж. Хьэрэкх'уэрэ бгыж'ыым щыхих-рэ мывэ пк'тэ пл'эк'лэ к'ыххы'фу, ар пелуаным хуэдэу бланэт, л'ы пх'ташэт, «Дикэ дивизэм» хэтат. Абы и

гъусэу Герман зауэжъым къикIыжа и къуажэгъухэм ялуэтэжырт бийм щыщ командир гуэрым и тхыр Матджэрий хикъутыхъауэ.

И пэжи и пцIи хэт егупсыса абы нобэр къыздэсым. Иджы щIыIэ-щIыIэу сигу къокI: уа, Броз Тито езыр щыхъэгту зытеувэжа кIэнтIыIу удын хьэлъэр тезыдзар си къуажэгъу, си адэшхуэм и ныбжьэгъуу щыта Хьэщэ Матджэрийуэ пIэрэт-тIэ? Тито итхыж шэрджэсым и теплъэри абы ещхьц. Тхьэр зыщIэн, арагъэнуц ар. Мы дунейжъым Iэджи къыщохъу.

ЗЫХУЭХЪУР БЫХЪУУ МЭТИС

Профессору къекIуэкIыурэ, адыгэхэм академие къыщызэIуахым абы хагъэхъэу академик техъухъыжа Хьэжумар щыпсэу унэ цIыкIум и пцIантIэм къыщыдэкI дьдэм къыхуэзаш къалэ пхъэнкIийдэшхэм я унафэщIым и къуэдзэу илъэс куэдкIэ лэжъауэ нэгъабэ тIысыжа и цIыхугъэ Хьэзиз.

– А сэлам алейкум, Хьэжумар.

– А уaleyкум уэ сэлам, Хьэзиз.

– Вот адыгэлI. Зыкъыхуэбгъэпрофессору «здрасти» жыпIам, си жагъуэ хъунут.

– Здрастири жыдоIэ, ауэ адыгэ сэламым падзыжри дощIэ, Хьэзиз.

– Ари хъарзынэщ, – Хьэзизи адыгэ пыIэщхъуэ дахэр нэхъри къытригъэсщ, и фэ кIагуэ фIыщIэм и бгъэр зэлыIуих хуэдэ ищIщ, и Iэ сэмэгур и бгъэм иригъэувэри ижъыр Хьэжумар зи куэбжэпэ щыт унэ лъахъшэ цIыкIумкIэ ищIурэ и псалъэр пищащ. – Догуэ, Хьэжумар, адыгэм зы еджагъэшхуэ дилэмэ, етIуанэу уи цIэ къраIуэ. Мы унэ лъэбышэм ущIэмысу, моуэ кхъужьей хадэ жаIэу а зыщIагъэщIагъуэм иращIыхъ унэ зэтетышхуэхэм ящыщ гуэрым зы фэтэрыфI цхъэ къуцамытрэ? АлейкIэ упрофессыр? СлIо, къэблэжъакъэ ар уэ?!

– Уэлэхьи, Хьэзиз, нэхъапэIуэкIэ и ужь дихъамэ, ари къытхуащIэну къыщIэкIынтэм. Иджы, плъагъуркъэ, дунейри нэхъ гугъу хъуащ. Дэри десэжа хуэдэурэ дыщIэсщ. Жъы дыщIэхъухъащ. Дэнэ дыкIуэжын.

– Iэу! А жыпIэ хьэдэгъуэдахэр сыт! Жъы ухъуа иужыщ унэрэ пцIантIэрэ ущыхуейр. УлIэмэ, узыдахын. ЦIыху къыдыхъэм жаIэнур сыт? Аращ япэр.

– Ари пэжщ, Хьэзиз. Ауэ мы дызыщIэсри хъарзынэщ. Илъэс зы-тIу лъандэрэ ди пцIантIэ тIэкIур къиуда-ниуда хъуауэ сигу къеуэрти, иджы ари мылым хуэдэу

кытхурагъэжыкIащ. Моуэ ныдэплъэт, – жиIэри, Хьэ-жумар куэбжэр Iуигъэжри пыгуфIыкIыу къэувыжащ.

Хьэзиз хуцIэплъурэ зигъэпсчэуIуш, адреи и Iэ лъэ-ныкъуэри моуэ и щIыбагъымкIэ нэхъ ехъэкIыIуауэ и бгым иригъэууэщ, и ныбэ мыцIыкIу дydэр нэхъри къри-гъэкIри лъэбакъуэ зы-тIу къимычу увыжащи, пщIантIэ зэщIэкъуа цIыкIум доплъэ:

– Уэлэхьи, профессырым нэхъыби къылъысыртэм, ауэ, уэ ущыарэзыкIэ, хъарзынэщ. Битонщ жумыIэмэ, лъэгу быдэфIу кыигъэжыкIащ. – И щхъэр бгъунж ищIурэ и нэ лъэныкъуэр щIуикъуанцIэри Хьэзиз къыщIигъу-жащ: – Ауэ мобдеж тIэкIу щIыIэпс хъуауэ къысфIэщIрэ. Псы къинэркъэ?

– Уэлэхьи, занщIэу гу лъыптам, Хьэзиз. Псы тIэкIури къонэри йогъущыкIыж.

– ЩигъущыкIыжкIэ ари хъарзынэщ. – Хьэзиз аргуэ-ру нэхъри хэлэтыкIауэ зигъэпсчэуIури щIигъужащ: – Аращ-тIэ дунейр зэрызэхэлъыр. ДэнэкIэ бгъэза, Хьэжумар?

– Университетым сыкIуэу арат, лэжьаплэм.

Пенсионеру умыщIэну мо лIы зэщыхуэпыкIа зэлэ-щIэлъышхуэмрэ абы и дзажэм къыхашIыкIа мыхъум профессорыфи зытемыт лIы къуэгъу ес цIыкIумрэ уэр-шэру здэкIуэм зэм къоувыIэри я Iэр ящIурэ зопсалъэ, йожъэжри аргуэрыжщ. Ауэрэ унэшхуэ гуэрым и куэб-жэпэм носри мэувыIэ.

Егъэлеуэ куэбжэ дахэ куэд ущрохъэлIэ мы зэманым Налшык и уэрамхэм. Ауэ мыр егъэлеипахэми щхъэпры-кIыжырт. А куэбжэр зыхэлъ блын лъагэ кIыхъри езым къекIужырт. Абы еплъу здэщытым Хьэжумар къы-фIошII мыбдеж къыщIигъэувыIар «мышхуэдэ ямылейм сыткIэ ухуей, мы дуней гугъуехъым емыкIукъэ ар» жиIэу игъэщIэгъуэну арауэ. Ауэ ар къыфIэщII къудейт.

Хьэзиз и жыным IункIыбзэ кърехри куэбжэшхуэр зэIуегъэж.

– НакIуэ, Хьэжумар, ныдыхъэ. Мыращ ди унэр, – же-ри, Хьэзиз и IэшхуитIыр ущIауэ къоувыж, щыуэ зэтет унэ абрагъуэм худэплъейуэ.

– Мы-мы-мыри?! Мыр фи-фи унэ? – жеIэ Хьэжумар цIыкIу, Хьэзизышхуэ и пащхъэм чыным хуэдэу иджэ-рэзыхуэр. – Сэ си гугъати мыр а-а-а мыстым ейуэ.

– Моуэ зэ ныдыхъи ар зей мыстри къэпщIэнщ, Хьэ-жумар.

ЩIыбагъкIэ къелэжа щхъэкIэ, зэрыхъуари имыщIэу, малъхъэдисышхуэм зэIурилъафэ гъушII Iунэ цIыкIу нэхъей, Хьэжумар цIыкIу куэбжэшхуэм дэдждэразэри пщIантIэ иным къыдэхутащ, унэ абрагъуэр къыщхъэ-

щыту. Ихъурейгъыр укъищу мрамор зэмыфэгъуш: пщлантлэри, унэ лъабжьэри, блын лъагэри. Хэт тхъэмбылыфэщ, хэт хужыщ, хэт къуэлэнщ. ЗекIуапIэхэр фIыцIэу пхрышащ.

– Мы псом сэ нэхъ сызыхуей дыдэр моращ, – жери Хъэзиз и Iэр ещI адэ жъантIэм къыдэт щIэувапIэ кIыхьым-кIэ. – Зи мыхъуми сылIэм къыдыхъэр хуиту щIэсынщ.

Ари зэрыщыту и лъэгуй, и кIуэцIи, и щIыби мраморкIэ къищIыкIат, тхыпхъэщIыпхъэхэр хэлъыжу.

Пэжым, захуагъэм, зэхуэдэныгъэм, абыхэм я фэгъуу дунейм тет псоми ятепсэлъыхъу илгъэ тIошIырыпщI хъуауэ студентхэм я пашхъэм ит профессорыр мыпсалъэжыфу къыкъ хъуат. И гупсысэхэр апхуэдизкIэ зэкIэщIэжати, жиIэн игъуэтыжыртэкътым. Аурэ, къалэн гуэр зэриIэр къещIэжри къопсалгъэ:

– Тхъэм гу щыуигъахуэ, Хъэзиз. ПсэупIэ дахэ уиIэщ. ФIыуи пхузэфIэкIащ.

– AIэ, сэ схузэфIэкIрэт ар. Уэлэхьи, къалэм я куэншыбыр яхудэтшу ди гъащIэр етхъэкIати, пенс щызи къытлгъымыса. ЩIалэращ ар зи насып кIыхьар, – жиIэу кIригъажьэри, сом мелуан пщыкIутху и уасэ куэбжэр зы-хэлгъ блыным апхуэдитI, ар къызэщIэкIа мрамор пщлан-тIэм апхуэдищ зэрытекIуэдар (зыщIахэм япхамрэ ира-фамрэ хэмыту) кIрибжэкIа иужь, Хъэзиз унэшхуэм нос...

Хъэжумар и цхъэр еубыдри куэбжэм къыдокIыж. ЗдэкIуэм, абы игу къокIыж нэхъапIуэкIэ мы хъэблэм къыдзээрыхъауэ зэрыщытар. Абы щыгъуэ и гъусахэр зытепсэлъыхъа унэ ныкъуэщI къомым яхэтт мыри. ЖаIа гуэрхэри къещIэж: мор зыщIыр налогхэхщ, модрейр зейр мылицэм кыыхахужа гуэрщ, адэкIэ къыщыт дворецыр зыхууэм арктэ завод егъэлажъэ. Абы къыбгъэдэтыр «Хъэщхъэвылгъэ» жыхуаIэ рекетирым хуащI. А иужьрейм и цIэр щэху цIыкIуурэ жаIэу ихъурейгъ-кIэ зэрызаплгъыхъыжари ищIэжырт Хъэжумар. Абы щыгъуэ и гъусахэри къегупсысыж: и профессорэгъуитI, зы тхакIуэ, зы художник...

«Сыт мыгъуэр уи профессыр уэри. Уи цIэр лъагэрэ уи цхъэр лгъахъшэу, уи жыпыр нэщIрэ щIэныгъэм укIрихуэкIыу...» – игукIэ зэригъэзахуэрэ Хъэзиз зыкIэ-лгъыплгъа профессорыр имылгъагъуж щыхъум, кIитхъунщIыжу и тэмакътым зрегъэлгъэщIри, унэм щIохъэж, ныжэбэ нэхущым «МерседескIэ» къыдэлгъэдэжа и къуэм «мэт, мыри зыщIыпIэкIэ къуэлгъхъэт» – жиIэу къыIэ-щIилгъхъа ахъшэ зэкIуэцIылгъыфIыр ибжу лгъэныкъуэ иригъэзыну.

Мрамор пцІантІэм кыщыдэкІыжым иубыда и щхэр иутЫпщыжын щыгъупщэжауэ профессор цІы-кІури макІуэ, щІэлэжыкІа и вакъэ лъэдакъэ Іушэр гъуэншэдж лъэпахъуэ къекІыхъэкІым кызырэщІэ-мыщыр и гурыфІыгъуэу. Иджыпсту ари щыгъупщэ-жауэ, а и щхъэ иІыгъыр гупсысэ Іэджэм зэтрачу мэву: «Ярэби-тІэ, мы илъэс къомым жыслари пцІырэ зыже-сІахэри згъэщхъэрыуауэ пІэрэ? Догуэ, апхуэдизрэ сызы-щытхъуа партми сыкыигъэпцІауэ ара? Зым памыщІыр пашэ щыхъуар мис иджыуэ кыщІэкІынщ. Мы дунейм сэ кызыгурымыІуэ куэд щызокІуэ. ЖэщкІэрэ сымы-жеижу стха тхылъ къомым хэт иджы хуеижыр. Пэж, захуэ, демократие, социализм, коммунизм. Едгъаджэхэм ящыщ япэ курс гуэр кызыэупщІауэ щытат: «Тхылъым иту мы кыджепІэхэр уэ хъэкъыу уи фІэщ хъужрэ, хъэмэрэ?..» Къыщиухым щыгъуэ зызыгъэумысыжа-тэкъым, «аратэкъым сэ абы кыизгъэкІар», – жери. Нэ-гъуэщІ зы щІалэ цІыкІуи «пхузэфІэкІыр блэжърэ хуэ-фэщэж кыпэкІуэмэ, аракъэ социализмэр?» – жери къэуват. «Аращ – жызоІэ. «АтІэ, – жи, – си адэр жэщ-махуэ имыІэу игъащІэм колхозым цолажъэ, итІани щІы-хуэ кытехуэу илъэсыр щихуыр нэхъыбэщ. Ауэ щыхъу-кІи, ди деж социализмэр щытекІуауэ жаІэ. А тІур дауэ зэхуэхъуу пІэрэ?» «Иджыпсту зэман сиІэкъым, лекцэ нэужьым кыбгурызгъэІуэнщ», – жыслэри зыщхъэ-щызгъэкІат. Утыку Іуэху хъумэ, щІалэр щІадзыжынут. Ерагъыу «кыыгурызгъаІуэри» кызызэтезнат хэмыкІуа-дэу. ЩІалэ хъарзыни къыхэкІащ, псори зэрыщытын хуейм хуэдэу кыыгурыІуэу. Ауэ иджы сэ кызыгурыІуэ-жыркъым а къомыр зэзгъэджар...

Мо Хъэзиз и Іуэхур мынэхъыфІу пІэрэ-тІэ? ПсэупІэ дахэ иІэщ, ауэ псэукІэ дахэ иІэу пІэрэ? А балконым кыиу-ва фыз фІыцІэ гъурым и нэщхъыр хуабжъу зэхэлъщ. Мраморыр дахэ щхъэкІэ, утетыну щІыІэщ. Сэ ди пцІан-тІэжъ тІэкІур мывэкІэщхъэрэ цементрэ зэхапщэу кыщц-рагъэжыкІам зызгъэщІагъуэу сыдэтт, зыгуэр кыды-хъэрэ сызэрагъэунар илъагъум аратэкъэ, жыслэу.

Догуэт, догуэ. НэгъуэщІ гуэри хэлъщ мы Іуэхум. «... сылІэм кыдыхъэр хуиту щІэсынщ» – жиІэу Хъэ-зиз сигъэлъэгъуа мрамор къешІэкІари хъарзынэт. Ауэ дыуэщІ къакІуэхэм лІар ягъеинукъым – мраморым тепсэлъыхъынущ. Сэ сылІэм, зи мыхъуми, езгъэджа къо-мым щыщ гуэрхэр къэкІуэнци, е сифІ, е си Іей жаІэнщ...»

Хъэжумар тІэкІуи кыыкІэрыхуауэ лэжъапІэм щынэ-сам, лекцэ кызыыхуеджэн хуей курсым нэгъуэщІитІи кыыгуагъэхъэжауэ залышхуэм кыщыпнэплъэрт. Къы-

зэджэ лекцэри и нэм имылбагъужу, абы Хьэзиз я пцлантиэр и нэгу цлэтт. Сытми, и клэм нилъэфэсауэ, зы кыыщлэуппцлщ: «Сыт хуэдэ обществэ псэуклэ мы лъэхъэнэм дызэрытыр?»

Си губамплэр клуэцклэ зыгъэв Хьэжумар и жэуапыр и жыпым хьэзыру илт: «Нобэ дызыхэт обществэ псэуклэм цлэ хэха белджылы илэкъым. Абы хэт сыт хуейми флещ: Демократие, Анархия, Пылэзэфлэхь, Гъуэрыгъуаппцклэуэ, Емылыдж, Капитализм мылэхуэс. Сэ сызэреджэр «Зыхуэхъур быхъуу мэтлгс» жилющ.

Октябрь, 1997 гъэ.

ІӘЛІСӘХЬ И КЪЫХӘХЪЫЖЬ

Анэм и быдзым цлэф цлэжъей хэт зымылъэгъуар: шклщлэ, щынэ, тхьэклүмэклгхь шыр... Я клэр ягъэджэгуу, я тхьэклүмэр исауэ – зэралъэкл псомклг «дотхъэ» кыбжаплэу.

Хэт ицлэжрэ быдз щэфар? Атлэ дэри дытхъауэ плэрэ мохэм хуэдэу. Плэрэ хъунщ. Ауэ сыт и пэрмэныр, ар умыщлэжрэ зыгуэр щыпщлэжыным унэса иужь, псори кыбжъэдатхъыжмэ.

А цлгху гузэвэгъуэшхуэм къелауэ сэ сцлэр Іәлисэхь и закъуэщ. Уэт тхъа! Тхъа ухуеймэ, мис ар тхъащ. Нэгъуэщклэ и гугъу сцлгркъым, ауэ зы илгъэс тлощл хуэдэклэ ар зи ужь ита тхэн Іуэхумклэ... Итхауэ хъуар, игъащлэм зы сатыр трамьдза пэтми, езы Пушкин дыдэм и лгъащлэ кыихуэну зы сатыр илэу ауи и пцлгхьэплэ кыыхэхуакъым. Іәлисэхь Пушкиным нэхъ зэрещхыр сыт жыплэмэ, зэрытхэр урысыбзэт, итхри усэт.

Зэгуэрым, Зэмахъ мыгъуэм сэрэ, нэгъуэщл ди лэжъэгъу гуэри (хэтми кыысхуэщлэжыркъым) ди гъусэу, редакцэм дыщлэклри парк зыфлщыжа Хьэтлхъуощокъуэхэ я жыг хадэм дихъат, «жы къабзэклэ дыбэуэнщ» жытлэри. Къытпэллгъэми ярейуэ, «шокъу» жоуэ Іәлисэхь дыхуэзащ. А и папкэ Іув дыдэр мыхъуу, а нэхъ ику итыр илггът. Дыкызыхэкла тхылгымплэ гуэрым дыхишэжри, Іәлисэхь кыытхуеджэу цлщдзащ Брежневым теухуауэ итха *Лыхъужь поэмэ* абрагъуэм. Хьэуэ, сыщгуэрти, ауэ жыжъэуи гъунэгъууи поэмэ лгъапкъ кыбжъэдэклгы идэнутэкъым, *усэу тха роман* мыхъум.

Сытми, папкэр кыызэгуйхщ, хьэрэм-хьэлэлклэ зы пычыгъуэфл кыытхуеджэри, адэклэ дыщыхуемыдалуэм, «мыбы Лениным и цлэклэ щылэ саугъэтыр кыихъа иужь, фыкысхуемыдалуэмэ, сеплгынщ...» жила щхьэклг,

гушцІэгъу хуэтцІакъым. ИтІанэ, Іэджэрэ диггъэлгъауа икІи дридыхъэшха пэтми, а тхыггъэ кІыхъым и пэми, и кІэми Іэуэ тедзамрэ мыхъуру теггъаумрэ аргуэру зэ щІыдимыггъэпщытыкІыжу идакъым.

Алимрэ Къайсынрэ деж щеггъэжъауэ тхакІуэу диІэм я нэхъыбэм, министр Іэджэм, еджаггъэшхуэ нэхъыбэжым, лІыхъужьхэм, нэгъуэщІ куэдми я Іэ щІэдзат а тхыггъэм нэхъыфІ цІыху тІысу зэримытхам щыхъэт техъуэу. Деплтыныр зэфІэкІри, тепсэлтыхъыным щІидзаци, «уэлэхъи, а къомым ауэ сытми делэу Іэ традзэу я мыхъурри трамыггъауэжа мыбы!» – жи. «Хъэуэ»-р зэримыдэнур дошІэри, «нтІэ» жыдоІэ. Ауэ ари бухынккэ. Духри, ди бзэгуми ІэфІ къытемынэжу зэдихъащ. АрщхъэкІэ хъуртэкъым. «Шэчи шубыхъаи хэмылтыжу мы си тхыггъэр фІы хъуауэ щыхъэт фыщытехъуакІэ, фэращ хуитри, кІэзетым схутевдзэ...» – жери ди къурмэкъейм зыкыщІидзаци.

Зэмахъ нэхъ тэмаккІыхъи къытхэттэкъым, итІани хуэшэчыжакъым:

– КхъыІэ, Іэлисэхъ, мы делаггъэр зэ ух. А Іэ къытезидзэ къомым ауан укгъашІу аращ.

Абдеж кгъэхъуар мо емыщІэ-фІымыщІэу, радио, газет, журнал, тхылъ тедзапІэ сытхэр къызэхикІухъу яку ит лІы къайггъэншэ мыщІалэжым ауи схуеггъэщхынтэкъым.

– Ара иджы уэ къыбгурыІуэр?! ЦК-м и Генсекым – товарищ Леонид Ильич Брежневым теухуауэ стха романыр хъуакъым жыпІэу дауэ уэ партым узэрыхэтри, а партым и кІэзетым узэрыщылажъэри?.. – жиІэу иукъуэдийщ, мо си Зэмахъ уггъурлы цІыкІу мыггъуэр дурэшым дихуэщ, обкомти, КГБ-ти жиІэу ари къыкъуиггъэплгъэщ, тач-тау жриггъэІэри ежъэжащ.

Тхъэм гуэныхъ къэтхъауэ къыщІимыггъэкІ, сурэт фтызох жери зы пхъуантэ плІимэ фІыцІэжъ иІыггът Іэлисэхъи, абы фыхуэсакъ жиІат зыгуэрми, ари дигу кгъэкІыжщ, мо къыкъуиггъэплгъахэри хэтлгъхъэжри, гурыщхъуэ мыггъуэ хуэтцІат, «мыбы зиггъэделэурэ дэ диггъэделэ тфІошІ» жытІэри.

Уи фІэщ зэрыхъун, зыдггъэлІыхъужьами, зыдушэхури тхъэмахуэ енкІэ дыдгъуакІэ, «Іэлисэхъ и лгъэужьым зыгуэр кгърикуэну пІэрэ» жытІэу. Ауэ, и гуэныхъ сыхуейкъым, лажъэ щыІакъым. Насыпыжыыр диІэти, Іэлисэхъ и усэ-романыр зытеухуар Сталиныракъым, атІэ Брежневирт.

Аурэ Іэлисэхъ къыдэкІужщ, къыдэсэжри редакцэм накІуэу хуежъати, тхъэмахуэ дымылгъауамэ, дыхуэзэшырт. Зэгуэрым, редакцэм нэкІуауэ, ди пэшым сэр фІэкІа щІэмысу сыІэрыхъащ. Иджы абы и Іуэхур зэрыщытрат.

Итхар хъуакъым жыпIэмэ, Зэмахъ деж укъыщинэнунтэкъым. Хъуащ жыпIэмэ, схутедзэ жиIэнурэ... Сэ ар фIыуэ сщIэрти, тIум язи хужысIэртэкъым.

Аурэ, упщIэ зпымычыжкIэ сыкърихуэкIыурэ, сыщигъэундэрабжъэм, сэ езым сеупщIыну мурад сщIащ.

– Уа, Iэлисэхъ, дэ, журналистхэр, дызыщIэмыупщIэ дунейм теткъым, хъуни мыхъуни, емыкIу сыкъэпщIынкъым, – жызоIэ сышынапэури, – пэжкъэ? – жысIэу сыщIоупщIэж.

– АтIэ аращ фэ фи лэжыгъэр, ахъшэ къыщIыватыр, – жи Iэлисэхъ, сызэреубзэрабзэр зэригуапэр и пыгуфIыкIыкIэмкIэ дэплъагъуу.

– СызэрыноупщIынурат, – зпызош къызэрезгъэжъэнур сымыщIэу. – Уэ нэхъапэм мысту улэжъа си гугъэщ...

– Мыстукъым, Мухъэмэд, жъакIэупсуц сызэрылэжъар.

– АтIэ, атIэ, – жызоIэ, сэ сызыщышынар езым зэрыжиIэжам сыщыгуфIыкIыу.

– Мыри зэгъащIэ, си къуэшыжъ: сэ супса жъакIэм теупсыхыжыф ди хэку исакъым.

– Догуэ, Iэлисэхъ, ар зыхузэфIэкIын щымыIэу арат? – жызоIэ, тIэкIу куууIуэу сыхыхъэри сыкъэшынэжауэ.

– ЩыIэнт зыгуэрхэри: КIыщокъуэ, Кулиев. Ауэ ахэр жъакIэ упсыным имыгъэщхъэрыуэу, занщIэу тхэн щIадзащ.

– Пэжу къыщIэкIынынщ жыпIэр.

– «КъыщIэкIынынщ» жумыIэу, «пэжымкIэ» зэфIэгъэкIыт ар.

– Ар зэфIэкIауэ бжьи, иджы къызжеIэт, Iэлисэхъ. А IэщIагъэ хъарзынэри IэщIыб пщIыуэ, уи ныбжъри моуэ а тхэн-фэн Iуэхум щыхэлъадэ щIалэгъуэ-делэгъуэ зэманым фIэкIауэ, дауэ гу хуэпщIынкIэ хъуа мы тхакIуэ IэщIагъэм? – зызэхуэсшэурэ соуппI, «Зэмахъ и махуэр къысхуимыгъэкIуащэрэт» жысIэу.

Мамыр дыдэу щыс мо лIы кIыхышхуэр къыщолъэт, и бгъэр итIэта мыхъум, нетIэ схущимыха и фэ бэлъто фIыцIэ кIыхъ тешхыхъар зыщепхъуэт, фIэдзапIэм имыхъу шэнтым иреупщIэкIри, езыр къысщхъэщоувэж.

– Е дэ ди тхъэу дыкъэзыгъэщIа, сыту угубзыгъэIуэ, слуший, уэ. Мы Къэбэрдей псом уэр мыхъум, зылI кыиакъым ар гукъэки ищIу сэ абыкIэ къызэупщIыфа.

АдэкIэ кыкIэлъыкIуэнур губжъым хуэсхъауэ, сэ нэхъри зызэхузошэ. Езым и пыIэр щхъэрех, бэлътом трелъхъэри, и макъым зригъэлэтауэ жеIэ:

– Япэрауэ, зэгъащIэ, сэ фэ фхуэдэу тхэн-фэн жоуэ кIыхъу къезмыгъэкIуэкIыу, занщIэу тхэн къудеймкIэ къыщIэздзащ. ЕтIуанэрауэ, ари фэ фхуэдэу, куэдрэ сы-

мычэнджащэу занщІэу тхакІуэ хъэзыр сыхъуащ.

СызэреупщІам сыхущІегъуэжати, сыт къызжиІэми здэт, къысфІэмынэ закъуэмэ. ФщІэжмэ, Іэлисэхъ мыгъуэр къыщоплкІэ, дауэ иджы ар зэрыжысІэнур, моуэ хуэпэсмэтриифэ хуэдэу щытащ. Уэ къыпхуэгуфІэми, и щхъэм хуэгуфІэжми, къыпщІэнакІэми зэщІэнэ-кІэжми къыпхуэмыщІэу, моуэ зы гъэщІэгъуэн гуэру къыпыгуфІыкІырт ар. ИтІанэ, сызэрыщымыгугъауэ, макъ щабэ дахащэкІэ къыпещэ:

– Ей, зо, сэ уэ умышцІэ гъэщІэгъуэн бжесІэни.

– Сыт? – сыщІоупщІэри, си тхъэкІумэр тегъэхуарэ си нэр мыупІэрапІэу жэуашым сыпоплъэ.

– Уэ уи ужькІэ къалъхуа тхакІуэ къомыр акъылын-шэ щІэхъуар пщІэрэ уэ езым?

– Апхуэдэу хъуауэ сщІэркъым, – жызоІэ.

– ХъуакІэ хъуащ, ауэ щІэхъуар пщІэрэ?

– Хъэуэ. Сыт?

– Алыхъым игъэхъэзыра акъыл къомыр уэ къуитри адреихэр хэкІыжащ.

– Уэлэхъи, мис ар сымышцІа, Іэлисэхъ, – мо зи нэфІ къысщыуам нэгъуэщІу зэримыдэнур къызгурыІуати, арзы сохъу.

– УмышцІамэ, иджы зэгъащІэ абы шэч лъэпкъ зэры-хэмылтыр.

– Ар уэ дауэ къапщІэрэ, Іэлисэхъ?

– НетІэ бжесІаи, апхуэдэу губзыгъэу, сигу игъэзагъэу зы тхакІуэ нобэр къыздэсым къызэрызэмыупщІыфар...

– АтІэ, Іэлисэхъ, сытми, дауэт зэрыхъуар? ЯпэщІыкІэ тхэн къыщІэбдза, хъэмэрэ тхакІуэ ухъуа?

– И-и? – Іэлисэхъ иджы нэхъри хуэпэсмэтриифэ зыкъысхуищІауэ къызжъэхокІуатэ. – Догуэт зэ. Хэт егупсыса абы? Ар сыту гъэщІэгъуэн езыр? Япэ тхакІуэ сыхъуу тхэн щІэздза хъэмэрэ тхэн къыщІэздзэу тхакІуэ сыхъуа? Уэ езыр дауэ узэрыхъуар, Мухъэмэд?

– Ар сщІэуэ щытам, уэ сыноупщІрэт?

– ЗэрыинтІреснэцІапІэ, слуший, ар, – жиІэри Іэлисэхъ нэхъ збгъэдэкІуэтыжащ. – УмытхакІуэу дауэ узэрытхэнур? Умытхэу дауэ тхакІуэ узэрыхъунур? Ей, зо, Алим къэкІуэжауэ щыІэщи, сеупщІынти, – жиІэри телефоным щыІэбэм, къэзгъэувыІащ. – СлІо ущышы-нэрэ уепсэлъэн?

– Хъэуэ, сыщышынэу аракъым, – жызоІэ.

– Сыщыхуейм сопсалъэ икІи сокІуэ сэ абы деж. А стха къомым Іэджэ хэлъщ «Отличнэщ», «Тедзэн хуейщ» жиІэу тритхэу Іэ щІидзыжауэ, мыхъури тригъэуэжауэ.

– СоцІэ. Слъэгъуащ, Іэлисэхъ, – жызоІэ и Іэрытх

кѣомыр зыдэлѣу адѣкІѣ цыт портфелыр кѣызѣІуихым, нобѣрей си махуѣр кІуѣдынкІѣ сыгузавѣу, батѣр кѣызѣрыкІѣ си упщІѣр зѣрестами сыхупщІѣгуѣжауѣ. АрщхѣѣкІѣ, зѣрызымыгугѣауѣ, Іуѣхур езым иуѣзѣщІѣжащ.

– Мы си тхѣн Іуѣху узыщІѣупщІѣар зѣрыхѣупар жызгѣѣи, итІѣнѣ уѣ кѣѣпщІѣжынщ, Мухѣѣмѣд, япѣщІѣыкІѣ тхакІуѣ сыхѣуами, тхакІуѣ сыхѣуу тхѣн кѣынщІѣѣздзами.

– Уѣзахуѣщ, Іѣлисѣхѣ, жыІѣ.

– АтІѣ, арати, махуѣм си жѣѣкІѣ упсын планыр щІѣгѣуу згѣѣзѣщІѣауѣ, щѣбашкІѣ сом пщыкІущи си гуфІѣкІѣм дѣлѣу сыкѣокІуѣж. А пщыкІущыр сфІѣфІтѣкѣым сѣ сыт щыгѣуи, ауѣ а махуѣм схуѣугѣурлыуѣ кѣынщІѣѣкІѣащ. Согѣуѣлѣжыри, си мыхабзѣу, жѣщыбгым сыкѣоуш, моуѣ пщІѣхѣѣпІѣ зѣхѣмыбз гуѣрхѣри си нѣгу щІѣѣкІѣауѣ. Абы сегупсысыжу пІѣкум сыздисым, зи моуѣ кѣѣхѣуар сымыщІѣу, сымытхѣнкІѣ Іѣмал имыІѣу кѣысхохѣыжѣѣ. Арати, утхѣнум, кѣѣблагѣѣ. Абдежым щѣзгѣѣжѣащи, еуѣ сотхѣри сотхѣ. Илѣѣс пщыкІущрѣ мазищрѣ махуищрѣ нобѣ мѣхѣу абы лѣѣндѣри, сымыгувыІѣжыфу сотхѣри сотхѣ. Сыт-тІѣ нѣгѣуѣщІѣ талант жыхуѣѣѣжыр, укѣѣмыгувыІѣжыфу ущытхѣкІѣ?

Іуѣхур куу зѣрыхѣур солѣѣагѣури, зыкѣыжѣѣдѣскѣуѣжыну мурад сощІѣ.

– Уѣлѣхѣи, тхѣѣм и шыкуркІѣ, хѣѣрзынѣу утхам, Іѣлисѣхѣ.

– ХѣѣрзынѣкІѣ, уѣлѣхѣи, хѣѣрзынѣтѣм. Мо пѣртфель закѣуѣр кѣыздѣсхѣѣжѣауѣ аращ, армыхѣѣмѣ унѣм щыІѣу шумѣдан пщыкІущ сиІѣм, уѣлѣхѣи, илѣѣс кѣѣс зы дѣз стхыгѣрѣ згѣѣувыжауѣ. Ар хѣѣрзынѣ щхѣѣкІѣ, псори щытхѣу фІѣкІѣ, нобѣм кѣѣс зы цІѣхум зы сатыр схутри-дзакѣым, уѣри абы уѣхѣтыжу. Иджы а схуѣугѣурлы си гугѣа пщыкІущыр схуѣугѣурсызу арауѣ пІѣрѣ жызоІѣ щІѣѣтевмыдзѣр.

А сыкѣыщыгѣѣгузавѣ хабзѣм (тедзѣным) дынѣсащи, сыт сщІѣѣнт, сѣрат зи лажѣѣр, си щхѣѣм соуѣж.

– Тедзѣныр Іуѣхукѣым, Іѣлисѣхѣ, тхынырщ. Уѣ Тхѣѣм уи насып хилѣхѣѣри абыкІѣ куѣду кѣыпхуѣупсащ. Зы тхакІуѣшхуи щыІѣѣкѣым зыкѣомрѣ гугѣу иримыгѣѣхѣауѣ, итхыр хутрамыдзѣурѣ. Джек Лондон пщІѣѣжыр-кѣѣ? Итха псори зѣуѣ традзѣжащ.

– Уѣлѣхѣи, а жыпІѣ псори пѣжым. Ауѣ мы Кѣѣѣбѣрдей-Балѣкѣѣрым зы цІѣрѣ зы щхѣѣрѣ зиІѣу тхакІуѣѣми, профѣссорми, кѣулыкѣущІѣшхуѣѣми ису лѣѣпкѣым хѣуѣащ жаІѣу Іѣ традзѣу мыхѣур щытрагѣѣуѣжѣакІѣ...

Абдеж телефоныр кѣѣуѣри... Редакторы кѣызѣджѣрт, пщѣѣдей кѣыдѣкІѣыну газетым тетыну тхыгѣѣ гуѣр

сыкъеджэжын хуейуи, Іуэхур абы нэхъ куу мыхъуу Іәлисэхъ сэрә дызэпыкІыгъащ.

Ар Іәлисэхъ и хъыбарщ. Иджы сысейр пысщәнщи, уи жьә пхуэмыубыдын нэхъ Іей сыт щыІә, си къэвэбжэ зәІуха хъури а псори сІуэтэжащ. Унәм щІәс щхъэгъу-сәри къәдаІуәри, абыи зэхихащ. Аурә екІуэкІыурә, тха-кІуэхәм зы хъәл зыхәмыль яхәт: е зәбләшауә, е ещІә-къауәу, зым къыжъэдикъуәу, адреир елгъэдәкъауәу... Псори Іәлисэхъ защІәкъэ ахәр езыр, сәри сахәту. Ауэ къыпхуадәнукъым: е ябыщІ, е защІәжыркъым.

СІуэтэжари сщыгъушщәжауә екІуэкІыурә, Іәлисэхъи (и ахърәт фІы Тхьәм ищІ) дунейм зәрехыжрә мазә зы-тІуш хуэдә хъауә, махуә гуэрым, Іәлисэхъ мыгъуәм ещхъу къысхәхъыжъауә сыкъәмыувыІәжыфу, еуә сот-хәри сотхә... А стхым хәтт щІалә лгъәщ гуәр, шыгъу пут пщыкІутІ зәрылть къәп гъуэжыжыыр и плІәм илгъу тыкуәным къыщІихауә ихъу. Тыкуән бжәІупәм щызә-хәс лыжъхәр баз зәрыгъәхъауә, хәт «ихъыфынщ», хәти «ихъыфынкъым» жәІәу кІәлтыплгырт, лгъәпәпщІийуә лгъакъуә лгъәныкъуәкІә щыту, дыгъә лгъәпкъ къемышпс пәтми, и литІымкІә гъуәрыгъуәурә Іәдакъәжъауә ищІу. А птхыр уи нәгу къыщІумыгъәхъу, псәкІә умыгъәву, уи дзәщхъәлымкІә умыгъәныщІкуу пхуәхъурә ар езыр сытми? А бәлыхъ къомир птелгъуи къохъулләщәрәт зыгуәр.

Арати, сытхәу унә нәщІым си закъуәу сыздыщІәсым а лыжъым зыпысщІыжырт, итІанә абы и псалгъәхәри «уи-и-тІ, нехъәс, уи-и-тІ, йохуәх...» жысІәрт. КІәщІу жы-пІәмә, хуит сыхъауә әжәгъафәм хуэдәу зызәкІәщІәс-щырт. Мо сызубыдауә сызытхәлә нәкъуәтхым сху-щІимыгъәхъу махуә зыщыплІ лгъәндәрә си жьәкІәри сымыупсауә апхуәдәти, әжәгъафә дыди сыпхуәхъунут.

Апхуәдәу сыздәтхәм, си шыпхъу нәхъыщІә къытхуә-кІуәри, гъунәгъум екІуәкІә фызым Іухауә къыгъәна унәбжәм щәху цІыкІуу ныщІыхъащ. «Мыхәр дәнә кІуауә пІәр?» жиІәу зәхәзекІуәурә, сызыщІәс пәшым и бжә дамәдазәм нылұхъащ. Сә гъуджәшхуәм сыкІә-рыту а лыжъ жыхуәсІам зыпысщІыжырт. Куәдрә къызәплгъа, мащІәрә къызәплгъа? Си Іуәху зытетыр къы-хуәмышщІәу: «Алұхъ, дунәхъури дытІысыжам. Мыбы и Іуәхур сә си гугъәм щыщымыІә. Тхыль сотхти, кІәзет-рә радиоти жиІәурә хәзәрыхъыжри и щхъәр зәІыхъам. Къәзгъащтәрә нәхъыкІәж хъум...» – жиІәри джәрәзащ. Щымышхум, и гум фІы щыщІәнт?.. Фызыр къыгъуә-тыжщ, хуәмурә си бжәм къыдигъәплгыщ, щәху цІыкІуу Іуишыжри: «А дунәхъужа мыгъуәщ, а-а си Мухъәмә-

дыжь мыгъуэ, а-а уи жьы хъугъуэ мыгъуэм...» – жери хъэдагъэ цIыкIу къызэIуихащ.

– Шыгъэт, умыгъ, зыри къэхъуакъым, – жи фызым.

– Дауэ мыгъуэ къызэрымыхъуар, – жи шыпхъум, – зи акъыл итыж цIыхум апхуэдэу зищIрэ?! Ажэгъафэм хуэдэу зызэкIэщIешри гъуджэм кIэрытщ, зыгуэрхэри къибжу... Псом япэ мыгъуэ унэхъужар уэращ. Iэрызешэу къыпхуэнэ мыгъуэм...

– Хъэуэ, хъэуэ, зыри къэхъуакъым. Iэлисэхъ хъуауэ аращ уи дэлъхур. Апхуэдэу къыпыхэхъыжъэ щыIэщ абы.

Зэхихам къикIыр къызыгурымыIуа шыпхъум нэхъ-ри зехъунщIэ:

– Сыт мыгъуэ мыбы Iэлисэхъ жыхуиIэр? КъыпыхэхъыжъэкIэ, аракъэ зэIыхъа жыхуаIэжыр? Алыхъ, нобэ фIэмыкIыу Псыхъурей Iэзэм нэгъэсын хуейм...

– Хъэуэ, зэ. Ар цIыхум зэхыумыгъэх. Махуищ хъуауэ зыгуэр етхри ефи епхи иIэжкъым, дыIурыIэби хъужыркъым. НэгъуэщI лажъэ иIэкъым, умыгузавэ...

Си шыпхъумрэ щхъэгъусэмрэ зэдэуэху, лIыжъхэм я базыр зэфIэкIщ, сэри зыкъэсщIэжри сакъыхыхъэжащ. Си шыпхъум гъуэгыу IэплIэ къысхуещI, сэ къэхъуар сымыщIэу сыщытщ. Фызым Iэлисахъ и къыхэхъыжъэ хъыбарыр пщыпхъум хуеIуэтэж...

«ПцIы бупсынум, лIам телъхъэ» жаIэ. Iэлисэхъ мыгъуэр псэужкъым. Ауэ псэухэр пцIым Тхъэм дыпхъумэ. Пэжым ухуеймэ, си мызакъуэу, тхакIуэхэм зыри яхэтү си фIэщ хъуркъым тIэкIу-тIэкIу мы-Iэлисэхъ.

ЖЫГЪЕЙ

– Уэлэхыи, фызыжъ, икIэм икIэжым ди кIэныр къикIам.

– СлIо, лIыжъ, ди хъэм бажэ къиубыда?

– Хъэ димылэм бажэ щымыIэжыр дауэ къиубыдын.

– Сыт-тIэ къэхъуар?

– Къэхъуаращи, дяпэкIэ укъызэрызэдженур Джэ-мал-мелуанырыбжэщ. ЖыпIэн ктудейуэ зэрызэкIу: Джэмал-мелуан.

– А доллар жыхуаIэм хуэмыдэмэ, иджы мелуаным къикIыж щыIэкъым.

– Уи доллар къэт уэ. Зи мыхъуми щIакхъуэ уасэ жыпIэу укъысщыхъэжынкъым.

– Е тобарэби, мыпхуэдиз къыумыгъэкIуэкIыу къэхъуар жыпIаркъэ.

– УмыпIащIэт, фызыжъ, къэсынщ абы и пIалтэри, – и щхъэгъусэр жэуапыншэу кыигъанэри, Джэмал нэхъ игъэтIылъ псори зыдильхъэ пхъуантэшхуэжыыр зыщIэт лэгъунлейм кIуащ.

Къэтщи къэтщ, мыдэкIэ фызыжъри тезэгъэжыр-къым. КIэлтыкIуэнущи, тхъэмахуэ зэхуаку къэс тIэу я хъэблэм гъэшхэкI къэзышэурэ зыщэ щIалэм пенсэр къахъым иритыжыну щIыхуэу къыIиха шэ литрищыр игъэпщтыну тригъэувати, кыикIым жери къыбгъэдэкI хъуркъым. Мелуан хъыбарыр зи тхъэкIумэ къиIуа нанэм хуэмышэчыжу, мафIэр иришэхри лIыжбым кIэлтыкIуащ.

– Мыр сыт, на? Пхъуантэжыым мелуан къыпху-далтхъа къыпфIэщIрэ? Щхъэ къызэбгъэдзэкIа?

– Уэлэхьи, къысхудамылтхъа икIи къысфIэмыщI, фызыжъ, атIэ сэ си IэкIэ дэслъхъэжауэ дэлъщ армышхъумэ. Уеблэмэ, зы мелуанми, тIуми къыпщымынэу, мелуанищ ирокъум.

– Сыт, Iей, мы жыпIэр? ПщIыхъэпIэ плъэгъуа?

– Уэращ пщIыхъэпIэ зылъагъур. Сэ си Iуэхур нэхуапIэщ. Мис, мис си мелуанхэр, – жиIэурэ Джэмал унэкум илъ хъуржын гъуабжэ цIыкIухэм гъуэрыгъуэурэ тоуIуэ. – МащIэрэ угъумэтIымат, мы гъушIыжъ къомыр щхъэ зеплъафэрэ, жыпIэу. Сэ си псэм ищIэрт ар дэ сэбэп къызэрытхуэхъужыну. Ей, щхъэ пфIэтын хуейщ, кууэ угупсысэу, нэ уиIэн хуейщ, жыжъэу плъэуэ. Jпыр ткIийуэ щытын хуейщ, мыхъун щыжиIэм деж фызым емыдаIуэу. Дыкъэсэхыжатэкъэ иджы мы къомыр...

– Сыту фIыуэ укыизэмыдэIуарэт. Догуэ-тIэ, апхуэдиз дыдэ къарыкIыну а хъуржын гъуабжэ цIыкIухэм?

– Iэу, щхъэдыкъ ухъуа? Иджыри къэс бжесIар къыбгурымыIуауэ ара? Моуэ банкIым зэрынэзгъэсу нэгъабэрей ахъшэжыым хуэдэ сыхуеймэ, сом мелуанищ, мыгъэрей ахъшэщIэм хуэдэмэ, сом минищ къызатынущ а хъуржын плъагъухэм ярылтым.

– А, дыбгъэунэжаи, си Дотэнэху. Тобэ Iистофрилэхъ, къэхъункъэщIэнур ещIэ а уи псэм.

– Ахъа, укыитехуэжаи иджы а игъащIэм бжесIам. Ар къыпщысхъым щыгъуэ «адрейхэм Iамыхъыгъейжъ къомыр уэ делэу укыагъуэтауэ къыпкIэщIаукIэ» жыпIэу утхъэусыхэрти, фызыжъ.

– Азалыхъ, жыпIэу лъэпкъыр пэжым, Дотэ.

– Аращ-тIэ! – жиIэурэ лIыжыыр погугъыкI.

– А зымахуэ мыстхэ ящэ жаIэу къахъа вакъэ хуаби-тIыр яIэжу пIэрэ?

– Мы зыр къысхуэщэхужым, сылIэжыху срикъунт

жыхуэпIари?

– АтIэ, си Дотэнэху, ар зэрыпщымыгъупщэжар сыту си гуапэ хъуа.

– Нэхъ уи гуапэж сщIынщ сэ нобэ. Сэ банкIым сыкIуэу къэзгъээзжыху лъыгъуазэ вакъэм. ДяпэкIэ къурмэныншэуи укъээзгъэнэнкъым.

– Алыхъым куэдрэ усхуигъэпсэу уэ зыр, – жиIэри, и цхъэгъусэм зришэкIри зыщыгужа баишхуэри хущIигъужащ.

– Хъунщ, хъун, махуэ шэджагъуэм... – жиIэу Джэмал пыгуфIыкIщ, и пащIэр щIиIуантIэри щIигъужащ: – а вакъэм дыщыптIэгъэну бэлыто екIуи къэлъыхъуэ. – И цхъэгъусэм и нэпсыр къызэрыщIэувар гу лъимыта зищIри, лъыжым и пащхъэм илъ хъуржынхэр гъуэрыгъуэурэ къиIэту щIидзащ. – Iэу, мыр сыту хъэлтэ. Уэлэхъэ, мыр нэхъ хъэлтэжым. Тхъэ соIуэ, пут зырыз хъунмэ мыхэр.

– Мыдэхъыт, сэри къээзгъэлэтыт, – жиIэри нанэм зы хъуржын къиштащ. – Тобэ, цIыкIуу плъагъу цхъэкIэ зэрыхъэлтэ.

– АтIэ, гъущIщ ар, удэджэгурэ?

– Алыхъ лъэщ, япэм дыдэджэгуами, иджы абы узыдимыгъэджэгужыну. Догуэ, нэху, ар зи хъэлтъагъ IэкIэ пхуэхърэ?

– Уэлэхы, пхуэмыхын. Путищым нэсынущ ар, щIимыгъумэ.

– Дауэ пщIыну-тIэ?

– Моуэ сыдэкIынщи, такси къээзгъэувыIэнкъэ. Налшыс машинэр дэз хъуащи езыхэр къолтэIу.

– А Дотэнэху, зэ бжыжамэ нэхъыфIтэкъэ мыр?

– AIэ. Ирокъу а жыхуэсIар. Плъагъуркъэ, хъуржын къэс тетхэжауэ тети.

Банкым жыгъейхъуэж зэрыкIуэнум хуэдэу хуэпа Джэмал къуажэжым щыкIуэжкIэ, Iыхълым щахыхъэкIэ цхъэритIагъэ и бухъар пыIэ нэхъыфIыIуэр мащIэу хуэбгъунжу тригъэсри машинэ лъыхъуэ щIэкIащ. ЩIэх дыдэу къигъээзжри гъуэгу техъэну хъуржынхэр гъуэрыгъуэу къиштэурэ зыгъуафафэу яхэт и цхъэгъусэм еджащ:

– Еуэт, физ, иджы, машинэ къыдожъэ, дыгъэпIащIэт. Мо пщэфIапIэмкIи зы кIэрисхъэимэ щыIэщ. Хъэкум зыгуэр тет?

– А дыд мыгъуэ, си шэ тIэкIур кърихуа хъунщ, – жери нанэр къыщIэжащ.

Джэмал къэп гъуабжэ цIыкIухэр тIэу хыгъуэм машинэм къигъэкIэрэхъуэжащ.

– Щхъэ къэбгъээзжа, Дотэ, фIыкъым жаIэ.

– СлIо щIэмыфIыр, уэлэхы, фIыщэм, – жеIэ Джэмал,

тхылъымпІа кІапэ кърет. – Мэ, сызэрыкІуэ машинэм и номерыр мыбы итщ. ПщІэнукъым ар. Иджы ажалкІэ лІэм нэхърэ нэхъыбэ ахъшэм траукІэ. Зыгуэр къэхъужыкъуэмэ, пІалтэ къыхыумыгъэкІыу мылицэм псалтэ.

– Сыту угубзыгъэ уэ, си Дотэнэху. Алыхым укыхъумэ.

Джэмал нэхъ къалэкІэм цыпсэуми, ахъшэхъумапІэ банкыр ятэжыжъацэтэкъыми, и бгъэм телъ гуфІэгъуэр иригъэхын хуэмыгхыурэ, здэкІуэм нэсащ. КъыщІэкІыжыху къыпэплъэу, унэм ишэжыну гурыІуэщ, уасэмкІи и гуапэ зэрищІыну жриІэщ, къыдэлэпыкъуну елъэури шоферым къэп гъуабжэ цІыкІухэр зыдыщІригъэхъащ. Ахъшэ ІыхыпІэ щхъэгъубжэм екІуэлІэну, лъэбакъуэхъуу увщ, и пыІэр нэхъ лъагәІуэу тригъэсри, адэкІэ къыдэс цІыхубз щІалэ Іупэплъым зыхуигъэзащ:

– АтІэ дыктыпхуэкІуащ, дахэ, тхъуэжыну жьгъей гулъэ къыпхуэтшэри.

– Хъарзынэкъэ-тІэ ар. Къащтэ мыдэ.

Абы жиІэри зэхимыхыжу Джэмал гупсысэм иубыдащ: «Иджы мы къомыр цыдбжкІэ зыгуэр сфІызэхэмызэрыхъарэт. «Фо зезыхъэ и Іэпэ йобзей» жалэ. Іэпэр къагъанэу шынакъжъейкІэ къыщІэзыгъалтэ яхэтынкІэ хъунуш. Мыбдей щимыбжу, моуэ зы пэш нэщІ дыщІы-хъэрэ, щхъэукъуэу мобдеж шыс я мылицэ хъумапІуэр къытщхъэщыту...

– Дапщэ, дадэ, мы къытеплтхъэ къэп цІыкІухэм жьгъейуэ ярылтыр зэрыхъур?

– Уэлэхъэ, дахэ куэд мэхъум, – фошыгъум къыхэщІыкІа адакъэ кІэнфет зыхуашия сабийуэ къыпыгуфІыкІащ Джэмал.

– Дапщэ хъурэ?

– Ар зэрыхъури? Аррр, сом миниш мэхъу, уэлэхыи.

– АтІэ дыбжынкъым.

– Іэу-у! Дауэ зэрумыбжыну? Апхуэдэу хъурэ? – жеІэ Джэмал.

Жьгъей къомыр щибжкІэ иІэну гухэхъуэм зэрыхэкІыжыну и жагъуэ фІэкІа, нэгъуэщІи игу къэмыкІыу.

– Мэхъу, дадэ, апхуэдэуи. Уэ жыпІэр си фІэщ мэхъу, дзыхъ пхузошІри араш цІэзмыбжыну. Уарэзы?

Джэмал тэлайкІэ хэгупсысыхъащ. ЗыхэкІыж гухэхъуэмрэ дзыхъ къызэрыхуищІымырэ зэпигъэувэжри, къыпыгуфІыкІыурэ жиІащ:

– Уэлэхыи, сыт хуэдэ унафэ пщІыми, сарэзым, дахэ.

– Мэ, дадэ, араш а жьгъей сом минишым къыщІэкІыр, – жиІэри хъыджэбзым жьгъейщ къыхутрилтхъащ.

Джэмал и нитІыр напІэм зыкъомрэ иджэрэзыхъри, идиыхъыжауэ «Зы сом» жоуэ зытет жьгъей цІыкІуип-

щІым зыдеплтЫм мэгупсысэ: «Зыри кЫызгурыІуэжыр-
кЫым. Мы гьуцІ ахъшэ цІыкІуищыр иджы кьежЫам
хуэдэщ. Сом зырыз мэхъури кЫыщІэкІыр зы щІакхъуэрэ
ныкъуэрэщ е псыІэфІ птулкъІэщ. Си сом минищым
ара кЫыпэкІуэр?! Уэлэхыи, ар мыпэж. Апхуэдэ щымыІэ?!
Газетым тетащ пуд ямыщІу пІахыжыну... Мыбы зыгуэр
зэхозэрыхъ. А-а-а, сыту сыщхъэкъэб! Абы сызэремыгуп-
сыса. Мы жыгъеищыр дыщэ ахъшэщ. Дыщэ сом. Пасэм
щыІащ дыщэ сом. Жэм зэщІэс кЫыщІэкІыу жаІэри. Жэм
зэщІэсищ. Си унэр АлыхЫым кЫибгъатэкъэ. Ауэ дыщэр
мэцІу, мыхэр сыту фагъуэ. ИтІанэ, дыщэр гьуэжыщ, мыхэр
хужыщ. АтІэ дыщэ хужь кьежЫауэ плэрэ? Уэлэхыи, ари
умыщІэну. Мы дуней Іейм дыщэм и фэри пихункъэ.
А кЪомым семылІалІэу, сыщІэупщІэм, зэфІэкІакъэ?

– Мы кЫызэптар сыт хуэдиз зэрыхъур, дахэ?
– Сомищ, – фІэмыІуэхуу жиІащ хъыджэбзым.
– Мы сом цІыкІухэр дыщэ ахъшэ хъунщ.
– Сыт жыпІа?
– Дыщэ? – жызоІэ.
– Ар уи фІэщу укЪызэупщІу ара, дадэ?
– Уэлэхыи, сэ си фІэщ щхъэкІэ, уэ укЪыздэгущыІэ
сфІощІым.

– Тхъэ, сыбдэмыгушыІэ. Ахъшэжь сом минищ къэп-
хъати, ахъшэщІэ сомищ уэстащ.

– УогушыІэ, дахэ.

– Си фІэщщ, дадэ.

– УкЪыздэмыгушыІэ, хъыджэбз цІыкІу.

– Си фІэщщ, лЫжь цІыкІу...

Псалтэмакъыр зэщІэплъэри нэхъыщхъэр кЪра-
джащ. Ар щІалэ Іэдэб губзыгъэти Іуэхур зытетыр гупсэ-
хуу Джэмал жриІащ. Ауэ, е кЫыгурымыІуэрэт, е кЫыгу-
рыІуэну хуэмейрэт, дэуэныр зи иухыркЪым. Зэхихыну
хуэмейуэ зэрылЫкІыр «деноминацэ» псалтэрт.
Жыхъэнмэри ари и зэхуэдэт. Къытригъээжурэ жиІэрт:

– Догуз, мы зыр щхъэ кЫывгурымыІуэрэ!? Мы сэ
кЪэсхъа ахъшэ кЪомым я нэхъыбэм Лениным и сурэт
ятетщ. Илтэс тІоцІ, нэхъыбэж хъуауэ сохъумэ, дэсхъей-
мэ, гьущІэу, кЪэсхъэхмэ, щІытэу, дыгъи тезмыгъапсэрэ
псыи лъэзмыгъэІэсу.

– Уа, ди адэ, псори кЫыдгуроІуэ, ауэ...

– АтІэ псори кЫыщывгурыІуэкІэ, Лениным апхуэдиз
пудыгъэ щхъэ лъывгъэсрэ?!

– Уа, ди адэ, мыр ахъшэ жыгъейм тету аращ. Мо
унэххуэм и гупэкІэ ита сурэтышхуэр трахыжащ.
Іуэхур зэрыхъуар кЫыбгурыІуэркъэ?

– «Унэр зэращІа уэщыжьыр ирадзыж» жыхуаІэм

хуэдэщ. Уэлэхъэ, сэ ар апхуэдэу къээзмыгъэнэн!..

1998 гъэ.

ХАКІУЭЖЬИТІ

Бейм и мылӕкур ибжурэ, тхъэмыщкІэм и уэздыггэр мэс.

П с а л ӕ ж ь

(Политикэ Іуэхуи щызесхуэщакъым сэ мы тхыггэм. Ауэ мыр сІэщІэтхыхъа хъуати згъэпщкІужакъым).

Литературэм апхуэдэ щыхабзэуи сщІэркъым, ауэ зыхуэдэр умыщІэ мыпхуэдэм хэзыггэгъуазэ имыІау хъунукъым.

Япэраци, мыр стхыну сигу къээзыггэкІар дыгъуасэ, январым и 21-м 2001гъэм, телевидением Бородин теухуауэ Киселев ириггэкІуэкІыу къитарщ. Зиггэкъыу зымахуэ Кремлым дэта Бородиныжъ мыгъуэр нобэ а нэтыным зыкІэ щыхакъухъырти... Уджаурми уиггэгъынт.

«Бейм и мылӕкур ибжурэ, тхъэмыщкІэм и уэздыггэр мэс» – жыхуаІэ псалӕжъым ещхъу, зесхуэну си мыІуэхур нэхъ гурыІуэгъуэ фщыхъун папщІэщ хэзыггэгъуазэ щІыхуейри.

Щи-и-и... Зыри зимыІэжым къыхуэнэжа выжбитІым языр Бородину тщІынщи, хъэмэшпхэм къыщпрахуэкІыурэ, Америкэм щаубыдри тутнакъым щІадзат, жи... Мис абыи щхъэусыгъуэр сэри фІы дыдэу сщІэртэ-къыми, нэхъ зыщІэ гуэрым жезггэІащи, ар вжесІэжыну ар къудейщ си хэзыггэгъуазэ фызыхэзггэгъуэзэнури.

Ельцин 1993 гъэм (сыщымыгъэмэ) Якутием кІуауэ Бородин щилъагъуш, «мыр сэ сэщхыщ, лЫ хъунуш» жиІэщ, Москва къыздишэри, езы Кремль дыдэм диггэтІысхъащ, «ремонт тхуэщІ» жери. Зейкъуэ дэт ХъэтІохъушцокъуэхэ я унэжыр, «нэгъуэщІ мыхъуми къуажэ сабийр илгъэс щэ ныкъуэкІэ щеджащ» жари, къэмыгуэ щІыкІэ зэраггэпэщыжын я гугъати, зэрыкъуажэу пэлгъэщакъым. Мыр къэрал псор зыщыгуггъ Кремлыжъ закъуэраш, дауэ къэобггэуэжынт. Дымышхэжами, Іэмал иІэтэкъыми, бисмиллахыкІэ къыщІадзэри, шыкур ІэлхъэмдулиллахыкІэ яухыжащ. Абы я кум дыщэ-фащэрэ доллар-молэру, налкъутрэ налмэсрэ къыщыхэхуи щыІау, дэкІуэдар зыхуэдизыр зыщІэр абы текІуэда Бородинщ,

Алыхбым нэмыщІ. Ар кѣащІэну аращ цІагѣтІысари.

Зи щхѣр кѣетхѣуха ди Кремлыжьыр хэт ремонт тхуищІын, езы Клинтон дыдэ кѣыдэхѣуэпсэн хуэдэу? Маржэ хѣужыхэнхэ! – жиІэу, Бородин Кремль башня нэхъ лѣагэ дыдэм дэкІуейуэ дуней псом зэхыхуы щы-кІийм... Укѣызэдэжэnumэ, кѣеблагѣа. Сытми, Швейцарием уей-уей щыжезыгѣаІэ Маботекс компанием зи бохѣшэр ахѣшэм кѣикѣутэ банкІышхуэ гуэр иІэти, и шыкІэр мафІэм иригѣзури, псом япэу кѣэсащ. Сэ сы-щытакѣыми тхѣа тесІухѣыфынукѣым, ауэ, нэхъ щы-гѣуаэ гуэрхэм зэрыжаІэмкІэ, Бородин тэрэзэм трагѣуэ-вэри, «кѣэпшэч, ухуеймэ, дыщэу, ухуеймэ, доллару удот, уи Кремлышхуэр дэ кѣыдэт, ремонт тщІыну», кѣыщы-жраІэм, я Іэр зэрыубыду баи зэхуащІыжауэ щалуэж. Ауэ, уэлэхѣи, сэ си нэкІэ симылѣэгѣуа, щхѣа пцІы супсын.

Иришэхуы зы центІырыжьыфІ зи хѣэлѣагѣ лІы гѣэшхам кѣишэчар дыщэмэ, абы доллару кѣыщІэкІар зыхуэдизри сщІэркѣым. Доллару кѣыщІэкІмэ, абы ды-щэу кѣыщІэкІари тэмэму бжесІэфынукѣым. Сытми, Бородин Іулѣхѣэр, хѣуэ, сыщыуэрти, дыгѣа кѣухѣ-пІэмкІэ апхуэдэ щымылэххэу жаІэ, саугѣэт хуэдэ мага-рычыр кѣыІэрыхѣэри, «сыту пІэрэ мыбы кѣысхуи-гугѣэр?...» жиІэу, кѣепэзэхэхуы щыт Кремлыжьыр зэ-щІэлыдэу ремонт ящІащ. Мис ар сэ си нэкІэ слѣэгѣуащ, телевизоркІэ кѣагѣэлѣагѣуэу.

Бородин кѣыхурагѣэкІуэтэкІа саугѣэт-магарычыр дэнэ ихѣынт, кѣрымилѣэфэкІыу а Швейцарием я банк дыдэм хилѣхѣащ. ЗэрыжаІэмкІэ, доллар мелуан 25-рэ кѣудейщ зэрыхѣури, а лІышхуэр зэхэхэхуэн щІащІар. Ауэ плѣагѣуркѣа, ар зыхилѣхѣа швейцар банкым ахѣшэ фІей хэзагѣэркѣым. Арти, кѣыздикІар, зэрыхѣуар, зэры-щІар зэхагѣэкІыну ди дежкІэ кѣыщыщІэупщІэм, швей-цар хабзэрылажьэхэм ящІэн ямыщІэжу, ящІэри щай фІыщІэжѣ и мыуасэу кѣыщІагѣэдзри, жаІари Іурагуэ-жащ...

Ди Бородинми и бгѣэр нэхѣри кѣригѣэкІщ, Крем-лым кѣыдэкІщ, БелоруссымкІэ еуцэкІщ аби, и кІэр кѣурыкѣуу хыхѣжащ. КѣыжраІат куэдрэ адэ-мыдэкІэ щыземыуэуи унэ исыжмэ нэхѣыфІу. Ауэ чэнджэщ щхѣэпэм едэлэун зэрыхуейр щыгѣупщѣа, е мы Буш нэ-хѣыщІэм и инаугурацэм фІыгуэ зэ кѣыщѣфэну мурад ищІа, епІэщІэкІыІуэри и тхылѣхэр зэфІэмыхѣащэу тенджыз тІуащІэм щхѣэпрылѣэтыкІащ. Моуэ етІысэха кѣудейуэ, кѣапхѣуэри тхѣэмыщІэкІэжьыр яубыдащ. «Кѣэхѣуар?» щыжиІэм, кѣыжраІащ: «Дэ уи Іуэху зетхуэркѣым. Укѣе-зыхуэкІыр швейцархэрщ...»

Имыщларэ, е щыгъупщэжа, е зыщымыгугъыпхтэ шыгугъа? Нэгъуэщ! кърал кърмми хуэдэу, Америкэмрэ Швейцариемри хабзэк!э гъэбыдэжа зэгурь!уэныгъэ я!эт, зым кърлтыхъуэ хабзэкътэр адрейм пэщ!эхуэмэ, !эрыубыд ищ!ыну. Арати, Америкэм и къралэн игъэзэ- щ!ащ. Сытыт ф!эк!уэдри. Бородин я къралым зэрехъуэ яубыдри щ!адзащи, езыгъэубыдам зэрыжи!эу ящ!ы- нуш: щ!эгъэс жи!эрэ – щ!эсынущ.

Швейцархэри куэдыщэк!э кърыхуейкърым Бородин. Я банкым хэлъ доллар т!эк!ур (мы къралышхуэ зэб- грылтэлъыжам дежк!э зырик!щ доллар мелуан 25-рэ жыхуэп!эр) зэрыхъуа-зэрыщ!а, кърыздик!а-здэк!уэн сыт- хэр моуэ пщ!ы химылтхъуэ яжри!эфрэ езым и пщ!эн- т!эпс кърабзэу кърыщ!игъэк!ыфмэ – псори зэф!эк!ат. «Кърытхуэгъэгъу, ди кърэшыжъ, дыщыуащ...» – кърыж- ралэнурэ кърэут!ыпщыжынущ.

Деплтынкърэ зэрыхъу.

Ауэ, дауэ мыхъуами, мы хэзыгъэгъуазэ т!эк!уи к!ы- хы!уэр кърыщестхэк!ак!э, ар зыхуэстха рассказри къры- к!эльмык!уэу хъунукърым.

Щи-и-и... Догуэт зэ. Срихъэжъ!уауэ п!эрэ? – жы- зо!эри, зэи кърыжъдызокъуэж. Ит!ани, къралышхуэр илъясипщ!к!э бжыакъуэпэк!э кърэзыхъэк!а Ельцин гуа- щэ зэк!эщ!эша ящ!ыжауэ Урысейм пщафэк!э кърыщра- хъэк!ри мэхъу. Адыгэри зэ дыхэ!эбэк!э сыт кърэхъун? Демократиеш, – жызо!эри сытогушхуэж.

Щи-и-и... Арати...

И ежъэныр кърыхохъыжъэ. Ди щхъэм жъы т!эк!у щ!едгъэхуэнуш. Узырей и хабзэщи, ари зэтес кърэтщ!ы- жынщ. Неуэ модэ е нэхъ жыжъэ!уэу, Сыбыр жыжъэ к!эт!рэжинэ. Дагъэр изу игъэхъуауэ и кхъухълътатэр къррахул!э...

Ежър Ельцинт. Езыгъажър Черномырдинт, мыст сымэ и гъусэу. Здэк!уэр Якутиерт. Щ!эк!уэ дыдэр хэт ищ!энт, езы ежъэм щимыщ!эжк!э.

Мо тэмэму зэтеухуауэ лажъэ кхъухълътатэ зэпэщым и макърым щ!эщхъэукъук!ыурэ (т!эк!у е!убыпами хэт ищ!энт), Якутски зэрыщет!ысэхыу, щэжъэм зыщумы- гъэгъупщэ жыхуалахэр игу кърэк!ыжащ: ди къралым нэхъ щ!ы!э дыдэ кърыщыхъур Якутием хиубыдэ Вер- хоянскщ. Я псыежэх нэхъ ин дыдэм и ц!эр Ленэщ. Псом я щхъэр, унэм кърыщыщ!эк!ым ипхъу Таня ба кърыщыхуищ!ыжым кърыжри!арщ: «Папуля. Зыщумы- гъэгъупщэ: ди къралым налкътутналмэс нэхъыбэ дыдэ кърыздыщ!ахыр Якутиертщ».

«Сыту ф!ыуэ сигу кърэк!ыжа. Адэк!и зыгуэр хъунущ.

Иджы сә схуэдә лЫшхуә гуэр сигу илххәр кѳищІәфрә сцыгъупщәжари сигу кѳигъәкІыжыфыну, щыІәу пләрә мы Сыбырыжбым?» Апхуэдәу гупсысәурә кхъухьлѳатәм кѳыщикІым кѳыпежѳахәм яхәплѳащ Борис Николаевичи, гъуәгуанә кІыхбым зәрытезәшари цыгъупщәжауә, кѳәгуфІәжащ: «Мес иджыри кѳәс сә сызылѳыхъуәу езы Москва дыдәми дэзмыгъуәта лЫшхуәр. Сәщхьыркѳәпсщ, понимаешъ: инщ, бжъыфІәщ, фәкъукъым, кѳуәгъукъым. И плѳәкІә кѳудейр сыт и уасә. Сә гузылѳызмытәри абы кѳилѳагъуфынущ. «ЗәІуплѳәгъуә лѳагъуныгъә» жыхуаІәр аращ. Си нәр зәрытехуәу си псәр дихъәхащ. Модә! Езыри кѳысхуогуфІә. «Гурә-гурә лѳагъуә зәхуаІәщ» – жыхуаІәращ. Сызәрехыу сипхъуәтәну ІәплІәзәІухащ. Хъуну хуэдәщ ар лЫ. Мы кѳыздәскІухъ кѳомым, е зы бжъә лей укъыщрагъафә, е гъуәгур Іумылрә цІәнтхъуәрыгъуәу урохъәлІә, сьджаләм кѳапхъуәу сыкѳиІәтыжыфын хуэдәу лЫ зәІәщІәлѳащ...»

Арати, Ельциныр кѳох кхъухьлѳатә джабәм кІәрыт пкІәлѳейм: зы, тІу, щы, плЫ... – абы и лѳәбакъуәхәр щымыуәу ебж, кѳыпежѳахәм я пашә лЫшхуәм. Абы и Іә лѳәщхәмкІә әдрей псори тригъәкІуәтурә, игукІә жеІә: «ФыздәкІуәр дәнә, хъә ныбәм кѳикІа кѳом?! Сә зыращ ар зыхуейр. Сәращ мы кѳаләм и тетыр».

ПкІәлѳейр щихухым щІым нәмысу Борис Николаевичыр кѳихутащ Павел Бородин и ІәплІәм. «Мы щІыпләр щІыІә бзаджәу жаІә, мыбы и ІәплІәр зәрыхуабә, – жеІә хъәщІәм игукІә. – СызәрыІуплѳәу сщІащ. Мис ар сә кѳыздефәфынущ. Абы фІыуә сызәрикъуз, итІани зыри игъәузыркъым. Хъәуә. Хъунущ ар лЫ... Сеуәнщи, дзәспәнщ Москва...»

Хәгъәрейри, хъәщІәр и ІәплІәм здрикъузәм, йогупсыс: «Мыр си ІәплІәм кѳикІа иужъ, си плІәм кѳитІысхъәмә, и лѳапә псы кѳәмысу Ленә нәхъ и уәрыпләми зәпрысхынти...»

Ельциныр Москва кІуәжащ. Бородин кІәлѳыкІуащи Кремлым щызопсалѳә:

- Сәлам алекум, Борис Николаевич.
- Уалекум сәлам, Павел.
- Сыкѳәсащ, Борис Николаевич.
- Зы бжъә кѳыздәпхъа?
- Кѳыздәсхъат, Борис Николаевич, ауә...
- Сыт ауә? ПІәпыхуу...
- Хъәуә. Уи хъумақІуәхәм кѳыщІызагъәхъакъым.
- А хъә нәІуцәм кѳилѳхуахәри. Дапщәрә яжесІа, зы бжъә иЫгъыу си деж кѳыщІыхъәр кѳамыгъәувыІәну. Коржаков! Дәнә ущыІә уәри?

- Узохъумэ, зи щыхъыр ин ди Президент.
- Щыхъкъым сэ сызыхуейр. Мы лы хъарзынэм Сыбырь кІәтІрэжинэм нэс кысхуриха аркъэ пэлэштофыр щхъэ кыщІевмыгъэхъэрэ?
- Иджыпсту, Борис Николаевич.
- ПсынщІәу зыгъэхъей, инэрал!
- Сожэ.
- Мис апхуэдәуш дызэрызэхэтыр, Павел. Моуэ зы унафэ тэмэм щыІэкъым. Зым ефэ, жи, адрейм хъунукъым, жи. Тхъэр игъэпщІ дызэдәІуэнур зыщІәм. Мис а Якутием дыщытхъат, бетәмал.
- Уи хъэлэлщ, Борис Николаевич.
- Уи хъэлэлщ, – жи. – Тхъэр согъэпщІ, Наинэ кызымыгъэжыжам.
- Іәу-у, зиунагъуэрэ. Сыт жиІәу?
- ПщІәркъэ жиІә? «Уэ къэрал псор къоплъ», – жи.
- Уэлэхъи, жиІәми, къуаншэ арэфым.
- Аракъэ-тІә. Сыт сэ къэралыр кыщІызэплъынур, понимаешъ? Ирефэ езыхәри. Горбачев фадэр лъапІә ищІащ, игъәкІуәдыжащ, жаләри хъэм ирагъэхъырти, сэ пуд яхуәсщІәуэ, псым хуэдәу къахузогъәжәх. Ирефә хуеиху. Тхъэр ягъэпщІакъэ, зызәгурамыгъэтхъыжмә. Демократиеш, понимаешъ.
- Уэ фІуэз укъалъагъу, Борис Николаевич.
- Ар зэхэзымыщІыкІ ахъмакъхәри щыІәщи, араш сыщІызәгуәудыр. Дунейм тет хуитыныгъэ нэхъыфІ. Хәти и псәм фІәфІыр ирещІә. Уәри сәри араш, Павел.
- Уэ нэхъ захуэ игъащІәм къэрал унафәщІ щыІакъым, Борис Николаевич.
- Мис ар адрейхәми къагурыгъәІуэ, Павел. Мы Кремлышхуэм башнәу дәтым я нэхъ лъагәм и гущІыІу иуви яхәгуауэ, зыркъэралу зәхахыну: сэ нэхъ захуэ игъащІәм къэрал унафәщІ щыІакъым, икІи щыІәнукъым, понимаешъ!
- Сыт щыгъуи сыхъзырщ, Борис Николаевич, жыпІә псори псоми къагурызгъәІуэху сахәгуәуәнү.
- АтІә иджы сыт хуэдә къулыкъу ухуей, Павел?
- КъысхуэбгъәфащәмкІә сарэзыщ, Борис Николаевич.
- ЗәкІә узощІ си администрацәм и управленә нэхъыщхъэм и начальником и япә къуәдзә. Хъун?
- Дәгъуәщ, Борис Николаевич.
- АтІә иджы кІуэ. Гъуәгу утетащ, фІуэз зыгъәпскІи къулыкъум щІәдзә. А узикъуәдзәм и пІәм узәриувәнум зыхуәгъэхъэзыр.
- Сыхъзырыххәщ, Борис Николаевич.
- Уәт лы! КІуәщІрытхъ узыхуәзәмкІә! Ди Кремлыжъ

закъуэм уи нэІэ тегъэт. Приватизировать ищІыну Чу-
байс къощэ абы.

– Сыхуэсакъынщ, Борис Николаевич.

– УхуэсакъкІэ пфІэкІынукукъым ар.

– Коржаков езутІыпщ хъун-тІэ?

– Генерал ныкъуэделэри? Маршали пэлъэщынукукъым
а тхъэмбылыфэм, понимаешь.

– АтІэ дауэ сщІын, Борис Николаевич?

– КІэрахъуэ зыкІэрыщІэ.

– Зесхъэркукъым, Борис Николаевич.

– А си кІэрахъуэжъ зыкІэрысщІэу ямыдэжыр къащтэ,
Павел.

– Хъунщ, Борис Николаевич.

– Догуэ. Сигу къэкІыжыртэкъыми. Сыт а кІэрахъуэр
зесхъэу щІамыдэжыр?

– Сэ сщІэ мыгъуэрэ, Борис Николаевич. ЗыгуэркІэ
къыпІэщІэуэм...

– А-а. КъызгурыІуащ. Ефэрэ къытхъуэм жари аращ,
понимаешь. Ари губзыгъагъэщ. Фэбжъ дыхуейкукъым,
понимаешь...

– Псори уэ зэрыжыпІэщ, Борис Николаевич.

Арати, 1993 гъэм и гъатхэм, къуэдзэу ягъэува Боро-
дин, зи къуэдзэр жьы тримыгъапсэу тригъэкІуэтащ.
Ари зримыпэсыжу, бжьыхъэ хуэкІуэу Президентым и
Іуэхухэр зэрихъэу ягъэуващ.

Мис абдейуэ жаІэ а тІур я гур зэІухарэ ехъэкІ ямыІэу
щызэпсэлъар. Ельциным а махуэм гукъыдэж иІэти,
япэу къыщІидзащ:

– Павел, уэ ущыгъуазэ, мы Кремлым дэт Іужажэ-
фежажэ гуэрхэм, укъызэрысшам нэхърэ нэхъ псынщІэу
уесхужьэжыну зэрагугъам?

– Зыгуэрхэр зэхэсхащ, Борис Николаевич.

– АтІэ щхъэр ягъэузауэ къэнэжакъэ иджы?!

– Къэнэжащ, Борис Николаевич.

– АтІэ иджы мыдэ къакІуи ба къысхуэщІ, Павлушэ.

– Ба-а, Борис Николаевич.

– СлІот сэ уэ ущІесхужьэжыну? Уэ пхуэдэщ къа-
лтыхъуэр: УодаІуэ. Зэхыбох. БогъэзащІэ. БошІэф. Уофэф.
Пэжкъэ жысІэр, Павел?

– Уэ жыпІэ псори пэжщ, Борис Николаевич.

– АтІэ пэж псоми ящхъэр пщІэрэ уэ, Павел?

– КъызжепІэну сынолъэІу, Борис Николаевич.

– УкъызэмылъэІуми, бжесІэнущ. Пэж псом ящхъэр
уэрэ сэрэ дызэрызэщхъырщ, Павел. Дызэхуэдэ ину, ды-
зэхуэдэ лъэщ, тІури Сыбыр дыщылэжъауэ, ди унэщІэми
я кІэухыр зыуэ: Ельц-ин, Бород-ин. Пэжкъэ, Павлушэ?

– Схуэмыхуы согъэщІагъуэ, Борис Николаевич, уи гулътэм и инагъыр.

– Апхуэдизу дызэщхь пэтрэ, итІани жагъуэгъу гуэрхэр кытхуэпсэлъауэ зэхэсхыжащ. «ХакІуитІ зы бо щІэхуэркъым», – жари. Мы дунейм а псалтэжыыр щызэхэсхар дэнэ? – жысІэурэ Іэджэрэ сыгупсысащ. Къыщысхуэмыгъуэтыжым, мо щхьэдыкъ къомыр есхулІэри... Къэбэрдей-Балткъэрым сыщыкІуам зэхэсхауэ кыыщІэкІащ. Ар зи псалтэжъ адыгэхэр цІыху губзыгъэхэщ, хьэщІэкІи фІыщ. ТІэпІу срагъафэри, пэкІэ сыщІисэу сыкъаутІыпщыжащ, понимаешъ. Абы а псалтэжыыр пэжми, ди деж кыыщезэгъынукъым. ХакІуитІ зы бо щІэмыхуэми, дэ тІур Кремлым дыдохуэ. Пэжкъэ, Павел?

– Пэж дыдэщ, Борис Николаевич.

– АтІэ, иджы, Павел, а Кремлым и фэр дэ тІурщзраплъынури, умыбэлэрыгъ. Ущымысхь дыщэми дыжынми, налкъутми налмэсми, сомми долларми. Ди дыщэ-фэщэхэр мащІэ хъумэ, а уэ укыыздисша Якутием я щІым щыкуэдци, кыыщІэтхыжынщ. Сомыр къомэщІэкІмэ, машинэр утІыпщци пыупщІ, кыыщІэгъэлъэльт. Ауэ сомым кыыщІэкІыж щыІэкъым. Долларым текъузэ. Бухмэ, гъунэгъу-жэрэгъу жыІи, зиІэхэм щІыхуэу къеІых. Ауэ ди Тания и Іыхьэ тІэкІуи кыыхэгъэкІ абы. А гъуамэр долларым хуэлъэ хъуащи сыпэлтэщыжыркъым. Тхьэр согъэщІ, здихъри сщІэм.

– ЦІыхубзхэр Іэджи хуей мэхъу, Борис Николаевич. ЗэрыжыпІам хуэдэу сщІынщ.

– Аращ, Павел, сыт кыыппэщІэхуэми ущымысхь. Япэ къэсыр щедгъэпсыхыр Кремлырщ. Ар моуэ зылъагъур ехъуапсэу кыызэщІэдгъэлыдэмэ, ди къэралри зэрыщыту апхуэдэ я гугъэнущ, понимаешъ. Пэжкъэ, Павел?

– Пэж дыдэщ, Борис Николаевич.

– АтІэ аращ. Кремлыр – ар политикэщ. Политикэшхуэщ, Павел. Умыщхьэх, ущымысхь, хьет жегъэІэ, жаІэІамэ, сэ си Іуэхущ. ИтІанэ, сигу къэкІыжа щІыкІэ, а пІыгъ тхылтъымпІэм итхэт. А Кремль пэшыжъ къомым мыфыжу, мыщтыжу, мыкъутэжу, мылэжъэжу аддэ ямыщІэж пасэрей пхъэ быдэ гуэрхэм кыыхэщІыкІа шэнт, стІол, тетІысхьэпІэ, тегъуэлхьэпІэ, тегъэувапІэ сыт хуэдэ тІорысэ гуэрхэр щІэтщи, еуи щІэкІэ зэхъуэкІ.

– Абыхэм нэхъ пхъэ быдэ, нэхъ дахэ щымыІэу, зэрызэпхъуэкІ хъун дунейм темыту жаІэ, Борис Николаевич.

– Ар жызыІэхэр гъащІэм кыыкІэрыхуа щхьэгъавэхэрщ. НэгъуэщІ къэрал кыикІ си ныбжьэгъухэр къэ-

кІуэху зытесри, зыбгъэдэсри а зыращ. Яужэгъуащ, пони-маешь. Пластмассу егъэщІи дыщэкІэ егъэлэж, зэрыщыту дыщэ я гугъэн хуэдэу. Дыдейхэми дыщэ дыдэу фІэкІа къыумыгъащІэ.

– Мис ар Іэмал хъарзынэу къызжепІащ, Борис Николаевич. Армыхъум, дыщэ куэдыІуэ тевгъэкІуэдащ жаІэу, иужькІэ зыгуэрхэр къэвэжынкІи хъунущ.

– Іэмалыр щыхъарзынэкІэ, унафэр лІы хуэдэу гъэзащІэ. Къэрал акъылкІэ гупсысэн хуейщ, понимаешь. А Черномырдиныжьми къыумыгъащІэ. Абы езым Іэджи зэхешІыхь. Іэмал имыІэм, си пхъум ечэнджэщ. Апхуэдэ Іуэхум абы фІгуэ хешІыкІ. Акъыл жан иІэщ, Павел. Къэбгъэсэбэп хъунущ.

– Сэри гу лъыстат, Борис Николаевич. Сыту фІгуэ къызжепІа.

– Къэрал акъылкІэ согупсысэ сэ, понимаешь. Аращи зыми ущымысхь, Павел. Псори Кремлым папщІэ!

Арати, ура! Ура-а, маржэ хъужыхэнхэ! Псори Кремлым папщІэ! Улахуэр мащІэти, мащІэри къыдатыртэкъыми, къыдатми тшхын къыщІэкІыртэкъыми, лэжъапІэ дгъуэ-тыртэкъыми, приватизацэм зыгуэр хэцымышъати, машинэм я нэхъыфІ «Волгэр» къызыщІэкІыну жаІэу къытхуагуэша чекхэр хэкІуэдати, игъащІэм зэхуэтхъэса ахъшэр кассэм хисхъауэ дылІэм дызэрыщІалъхъэжын диІэжкъыми жыфІэу фытхъэусыхэу фызэхэмыту, фи ныбэр щІэфкъузи Кремлым фыкъекІуэталІэ. Ауэ, къызжиІакъым жывмыІэж, забастовкэти, митингти жыфІэу, гъушІ гъуэгухэм фытетІысхъэу, машинэ зевмыгъэкІуэ-жу гъуэгухэм фытеуэу апхуэдэ делагъэхэм фыхэмыт. Къэралым мылтку кърамынами, тхъэм и шыкуркІэ мылицэ щыкуэдщ. Ахэр хабзэм и хъумакІуэщ, хъэфэ баш гъумыщІэ яІыгъщ. Хъэфэщ жыпІэми, фІгуэ егъэуз. Аращи, фи щІыфэр узыну фыхуэмеймэ...

А гъушІ гъуэгум тесхэм я щхъэр къагъэпщІэж. Езы Ельцин дыди къэрал псом зэхыху тхъэ иІуат и псалгэр имыгъэзащІэмэ, и щхъэр гъушІ гъуэгум трилъхъэнэ. ТхъэгъэпщІ иримыхъун щхъэкІэ, трилъхъэпами хэт илъэгъуа? Сэ слъэгъуакъым. Ауэ трилъхъами, щхъэм зэран щыхуэмышъуакІэ, мафІэгур блэкІа иужыщ щытирлъхъар. Ей, псэр ІэфІщ. Псом хуэмыдэжу, ар Урысей къэралышхуэм ущыри-Президентым деж.

Арати, хъэхей-тэтей, лІэр – лІэнщ, къэнари дылІэм и гъунэщ, – жаІэри зи лъэ вакъэ изылъхъэр Кремлыр ремонт щІыным еувэллщ. Жэрыгъэ кІыхь зэрыгъэхъуауэ дуней псор къызэдэжати, Швейцариер япэ къэсащ. Фейдэ хэкІыпІэшхуэ ямышІынымэ, зи къысхуэщІэртэкъым

псори абы кыыщІежар. Ауэ щыхъукІи, а Кремлышхуэр зей, зыщІа Урысеишхуэм и цІыху мелуанхэр лэжыаплэн-шэу зэхэсу. Хэт доллар мелуан 25-рэ, хэти хуэдитІ-щы хъууэ апхуэдизрэ шыбгъэ къралтхъэ Іултхъэ хыба-рым зыгуэр щыщыІау шэч бощІ. Ауэ шэчыр пэжым-рэ зыктым, гуэныхъ кътхъмэ, Тхъэм кытхуигъэгъу.

Дэ зыгуэр дыхъунт. Бейм и мылкъур дыбжурэ ди уэздыгъэр зэрысым нэхъ лажъэ димыІау дыкъелынт, ауэ шэчыр пыхужрэ жаІэр пэж хъумэ, ди Бородинижъ мыгъуэр зэрыхъун тхъэм ещІэ. Зэман гугъум цІыхур игъэгубжыри, я гущІэгъури мащІэ хъуащ, ауэ Бородин а Кремль ремонтым гугъу зэрыдехъм и хыбар куэд зэхэсхащ, мы зрадза тутнактым кыкІарэт жызоІэ. ИтІанэ, зыщІыпІэкІэ тІэкІу щыІэбэлтэбэпами, гущІэгъу зыхэлъ щІалэжыу жаІэ ар. Псом хуэмыдэу сэ гумащІэ сохъу, езым и бын закъуэм и гъусэу кымылтхуауэ нэгъуэщІищ зэрипІыр шыжаІэкІэ.

Апхуэдиз кыпхужаІэжыну, Америкэм нэс уашэу тутнакъэщым ущрадзэжыну, сэ сыт мыгъуэкІэ сщІэнт, Павел. ИгъащІэм нэкІэ узмылтэгъуа пэтми, сурэт, телевизор сыткІэ а уи нэгу угъурлышхуэм сыныщиплтъ-кІэ, кхъуафэжъей хужъ дахэм сису махуэ дыгъэпсым Волгэ сытету зызгъэпсэху кыысфІэщІырт, бдзэжъей тІэ-кІуи сещэу. Уэри убдзэжъеящэу жаІэри, пэж, Павел? Дауи, уэ уІэзэжыщ, нэхъыбэ къэбубыд хъунт. Уи къунт-хри нэхъ кІыхъу кыыщІэкІынт. УщакІуэ Іэзуи зэхэсхащ.

Плгъагъуркъэ, пэжыр щамыщІэм деж, цІыхум Іэджи жаІэ. А уэ кыпхужаІэ къомыр си фІэщ хъууэ ара-ктым. Ауэ кыыщІыпхужаІэр сщІэрктым. Узэрымыгу-завэри сощІэ а Іуэхуншэ къомым кыпхужаІэм щхъэ-кІэ. Лажърктым, пщІантІэрктым, слІо-тІэ Іуэхуншэу кызэхэна цІыху къомым ебгъэщІэнур, зыгуэрым хуэмыпсалтэмэ?

УщІэгузэвэни щыІэктым. Уи закъуэктым иджы цІыхур зыхуэпсалтэр. А Якутием укъызыша езы Ель-цин дыдэм хужаІэр зыхуэдизыр пщІэрэ уэ? А псори хэт ищІэжын, ауэ зыгуэрхэри сигу къокІыж. Уэри пщІэнуц ар пэжрэ пщІырэ, Павел. Уригъусэпами, уэлэхы, сымышщІэ.

АтІэ, а нэмыцэм я пащтыхышхуэу щыта Гельмут Коль Ельциным и ныбжъэгъужьтэкъэ. Абы деж щыІауэ кыыщэжъэжым, шэсыжыбжъэ зэдефэжащ. «Фуршет» жаІэрэ? Зы щытырыефэ гуэр щыІэщ. Апхуэдэти, кыызэ-рылтэтэжыну кхъухьлтатэри зэщІэгъэплгъауэ кыызэре-жъэри жраІагъэнти, Борис Николаевич зыкІэлъигъэпла-щІэурэ фадэбжъэр кыищтэрт. Ельцин хуэдэ цІыху хьэлтэжъхэракъэ а фадэ угъурсызыр езыр зыхуэлтэр.

Мо Коль губзыгъэжым ар ищІэрти, «Уемыфэ, Борис Николаевич, къохъэлъэкІынщ...» – жиІэурэ и ныбжэгъум къелъауащ. Хэт игъэунэхуа? А щытырыефэр езыр цІыху укІщ.

Коль игъэбэлэрыгъри, Борис Николаевичыр аргуэру зы ефауэ жаІэ, а стэчаныжъ пщІэм изу. Арати, ди Президентыр нэмыщэ канцлерым и пащхъэм къиукІури-ящ. Мис абдежт, Павел, ар уэ къыщыпхуейр. Уэрат ар мыджалэу зыубыдыфынур, бетэмал. Сытми, мо камерэ къатеубыда къомым трамых щІыкІэ, губзыгъэ гуэрым игу къэкІри, уэздыгъэр ягъэункІыфІащ. УкъымыщІэу щылъ мо лІы абрагъуэм сыт пхуециІэнт. НэгъуэщІ Іэмал хуамыгъуэту, а зытелъ алэрыбгъум кІуэцІрагъэджэра-зэри, зэпаІыгъыу кхъухълътэм иралъхъэжауэ жаІэ.

И пэжыпІэр сщІэркъым. Ауэ мыр къысхуэзыІуэтэ-жам пщІы иупс и хабзэтэкъым. Тхъэ щіІуэжырт а бзыщІ, гъэпщкІу зымыщІэ кІэмсэмол кІэзет дыдэм тету къеджауэ.

ИтІанэ, Павел, мы уэ къыпкІэрацІэлъ доллэр тІэкІур (мелуан 20-ти, 40-ти жыхуаІэр зырикІщ ди къэра-лышхуэм дежкІэ) щхъэ дзасэм фІаІурэ? Апхуэдэ дапщэ ІэщІэшхыхъауэ пщІэрэ езы Ельцин ипхъу дыдэм. «ПщІэрэ» жысІэ щхъэкІэ, ар зыщІэр ди щхъэщыгум итым и закъуэщ.

Мыри щІызгъужынут, Павел. А узыІэрыхъахэр, хаб-зэ-бзыпхъэ жыпІэмэ, дунейм нэгъуэщІ темытыж, цІы-хугъи ныбжъэгъугъи щымыІэж я гугъэщ. Ауэ мыдэ дыдейхэм уакъыІэрыхъэжрэ, «зыгуэр щыжаІэм зыгуэр щыщыІэщ» жаІэу зыктыпхуратІэмэ, уи Іэщхъэр дэгъэ-кІуэтеи, уи Іэпщэм цы Іув пхъашэ тетыну сфІоуцІри, егъэлъагъу. Уи Іэпхъуамбэшхуэр къыкІэлъыкІуитІым къыдэгъэшлти, ІэштІымышхуэфІ хъунуц, я пэм егъэІусэ: «СІо, фэ фынэхъ къабзэ сэ нэхърэ?! Хъэмэрэ фэ нэхърэ нэхъыбэ сэ зэслъэфэлІа?» – яжелэ. КъыфІагъэкІмэ, зэ фІгуэ яжъэдэуи, Березовскэм деж къыщыщІэдзауэ къа-хуебжэкІ а уэ пщІэ къомыр. ЗэрыпщІэжщци, Павел, уэ езым мащІэ пщІэн хуейкъым. А генпрокурорыщІэм епта фэтэрыщІэр доллар мин 700 зэриуасэри (аращ жаІэр) игу къэгъэкІыж.

АтІэ сыт къэна, Павел, бжезмыІэу. Аращи, уи Іуэху зэІыхъар Тхъэм дахэ ищІыж. А уздисым тІэкІу елъэІу. Тхъэр гуцІэгъулыщ. Мы къомыр къыщІезгъэкІуэкІыр сыпхуогузавэри аращ. Мыр щыстхам уэ Америкэм, уи Іуэхум зэ-тІэу хэлплэ зацІа щхъэкІэ, укъамыутІыпщауэ уаІыгът.

Уи Іуэхур Алыхъ ІэмыркІэ къызэридзэкІрэ зэтеу-вэжмэ, мы си тхыгъэ пІащІэрытхми фІы гуэр пыстхэ-

жыну сыщІэхъуэпсу соух, Павел.

КъыпкІэщІэтхыхъауэ сэлам гуапэ къозыхыжыр Къэ-
бэрдей-Балъкъэр цыхубэ тхакІуэ
КЪЭРМОКЪУЭ МУХЪЭМЭДЩ.

Си хъуэпсапІэр къызэхъулІауэ, иджы пызотхэж.

Тхъэ жьэмахуэ сыпхуихъукІатэкъэ, Павел. Пэжу
щхъэщэхуж пщхъэщатыкІ хуэдэ защІри, долларыфІ
тІэкІуи кІуащ. Ари зэпыту укІуэ. Къахэжыжынкъым
адрей кІуа псом. Нэхъыщхъэр уэ укъаутІыпщыжащи...
ДяпэкІэ уэри тІэкІу нэхъ сакъ.

НЭХЪЫЩХЪЭМ И ЗЫГУЭР

– СлІо, ХъэпІотІ, ныщхъэбэ сыту уепІэпІэха хуэдэ,
уи макъ зэхэтхыркъыми.

– Уэлэхыи, ХъэкІашэ, япэрауэ, дынэхъыжыщ жывори
къытлгъывмыгъэс.

– ЕтІуанэрауэ-щэ?

– ЕтІуанэр аращи, слІо а лІы къомыр къыщІэплгъэ-
фыжкІэ, Сталинти, Хрущевти, Брежневти, Андроповти
жыпІэу.

– Сыт щхъэкІэ, уи Горбачеви, Ельцини псэущ жаІэу
Іыхъэншэ ящІакъыми.

– А-а! «Бейм и мылгъур ябжурэ, тхъэмыщкІэм я
уэздыгъэр мэс» жыхуаІэм фыхуэдэщ фэ. А фызылгъэ-
мылгъэсынум фыдэмыпІэстхъейуэ, ди Къэбэрдейм щыма-
щІэ зи гугъу пщІын.

– Иджы тетхэм мамыру дагъэпсэури дахуэарэзыщ.
Мэлбахъуэр илгъэс тІощІрэ пщІым нэблагъэ тетати, зы
паслгъэ Іей хужаІэу уэ бдэркъым, ХъэпІотІ. Хэт нэгъуэщІ
зи гугъу пщІынур?

– Уэлэхыи, ХъэкІашэ, хэти сыти жрыреІэ, а и щхъэкІэ
тета къомым апхуэдизрэ ядэлэжъэфа Мэлбахъуэр сэ
лІыгъэншэу жывэзмыгъэІэн.

– Уэлэхыи, уи анэ дэлгъухщ жыпІэным мыр уэ.

– Си анэ дэлгъухитІми я щхъэкІэ къысхуащІакъым
а зым и цІэ къудейм къысхуищІар.

– Къыгупсысынщ иджы, Налшык кІуауэ гъуэгү-
жъым щыхуэзауэ, дачэм ишэу коньяк къригъэфауэ, и
машинэмкІэ къуажэм къригъэшэжауэ.

– Хъэуэ, ари жысІэркъым. Ауэ, пэж фыхуеймэ, абы
и цІэ къудейм пщІэуэ иІам теухуауэ си нэгү щІэкІа пэж
бжесІэнщ.

– Іәу, пәж хуәмей щыІә. Пціым иггэмәха мы кьо-
мыр зы пәж зәхәтхарәт жари я тхьәкІумәр теггәхуауә
зәхәсщ. ЖыІә мыдә уә, ХьәпІотІ.

– АтІә, жысІәмә, арати, мы дуней зәрызехьәри кье-
мыжъя щыкІәу, Мәлбахъуәми и уәлиигъуәу тету, а Нал-
шык сымаджәщышхуәм сыщыщІәхуар фощІәж, дауи.

– СлІо щІәдмыщІәжыр. ЩІәупщІакІуә сынәкІуати, –
жи ХьәкІашә, псоми зәхахын хуәдәу нәхъ хиІәтыкІыу.

– А-а. А уә уныщыкІуам кІәлындорым сытелъу ара-
тәкъя, ХьәкІашә?

– Уәләхьи, утелъ мыгъуәтәм, си гур пщІәузауи сы-
кгәкІуәжыгъатәм.

– УкгәкІуәжыгъат, сощІәж, нәпхьар ипфыжри. Уигу
срихъатәкъыми аращ ныщІытумыгъәзәжари. Ауә,
ХьәкІашә, иужькІә унәкІуамә, уәләхьи, си Іуәхутәм уә
сә сыкгәпщІыхужтәм.

– Ар сыту, ХьәпІотІ?

– Мис ар зи сытырщ вжесІәну сә езым кгезггәжьар.

– Ыхьы. ЖыІә-тІә.

– Арати, кІәлындорым сыфІамыггәкІауә, бләкІыр
кгызжәхәуәу, кгыззәлІалІи щымыІәу си пәр кыпы-
ләлауә сыщІәлт. Сә схуәдә нәгъуәщІ зы факъыри ди
лгәкъуәр зәггәкъуауә кгыспәщылт. Дызәхуәтхъәусы-
хәжу дыздәщылтым, абы зы щІалә гуәр кгыбггәдохъә.
ТІуми кгытщІәупщІә, ауә зи Іуәху зәрихуәр мо зырщ.
«Іәмал иІәм мы зекІуапІәм үтезггәлгынккъым, зыгуәр
есщІәнщ» кгыжреІәри ІуокІыж. Сәри а зыгуәрыр гуә-
ритІ ищІрә абы гъусә сыхуищІам арат жысІәу, сонацІә.
АрщхәкІә си гурыІупсыр кгәжәу сыкгонәри, си гъусәр
пәш щІаггәгъуалгхә. Иджы а батәр зыггәш щІаләр
хәт жыпІәмә, моуә и щхә дгдәми нәмыс, и лгәщІә дгдә-
ми кгемых кгъулыкъущІә гуәрт, мыдә а зам-пом зы-
фІащхәм ящыщу. И щыкгәуанәм ныщІәупщІәну нәкІуат.
Си гъусәр щыкгәуанәм я хгәбләти, «зыгуәркІә удәІпы-
кгәуфрә кІәлындорым тумыггәлгәам арат» жери ныхуи-
ггәкІуат.

Арати, мор скІәрачри сә сәщхә нәгъуәщІ щІаләжъ
гуәр Сафар и цІәу кгыскІәщІаггәгъуәлгхәщ. Кгысхуә-
нәжар арати, сохъуапсә, сонацІә: моуә сымыщІәххәу зы
министрыжъ си кІәмәлгәамәу зыщІыпІәкІә кгыщыкъуә-
хукІәт. Е зам-пом гуәрми хъунт... Си анәм и дәлгхум
и кгәуәм и фызым и дәлгху Хьәжбарә мафІәс зыггәу-
н-кІыфІхәм зәрахәтыр кгызощІәж. ЛгәкІыну пІәрә?
АрщхәкІә, 0І-р зггәкІәрахъуәу телефоным сыт хуәдиз-
рә сытемысами, «мафІәс кгәхъуауә кІуащ» кгызжәла
мыхгумә, езыр зггәуәтаккъым. ИтІанә ди кгәуажәм щыщу

къулыкъу гуэр зиӀэу Налшык дэсу сщӀэр щӀызобжыкӀ. ИтӀанэ ди Ӏыхьлыуэ щыӀэм сахощыпыхь. ИтӀанэ... зыри щымыхъум, «зэрыхъуӀам хъунщ», жысӀэри, а псоми щаухым къыщыщӀэздзащ.

– Ыхьы. Дэнэ иджы абы къыщыфӀигъанэр? – жи ХьэкӀашэ, хуабжъу гъэхуауэ къызэдаӀуэ къысфӀэщӀу нетӀэ зэрыщхъэукъуар хигъэгъуэщэжыну.

– Уэлэхьы, дэнэми си Ӏуэхутэм ар лгъэщу къыфӀэмы-нам. Мо тхъэмахуэ зэхуаку псо сыздэбэмӀам сыкы-щиудри, телефоным сыкӀуащ езы Мэлбахъуэ дыдэм сепсэлтэну. Щай фӀыцӀэжъу сыкӀрамыдзэу кӀэлындорым сызэрытелъыр, сымаджэхэр зэхэгъэж зэращӀыр жесӀэу, итӀанэ езыр Къущхъэхъу ныдэкӀауэ нартыху чыржын ишхыну щыжиӀам хъупӀэ псом щимыгъуэта нартыху хъэжыгъэр къуажэм къежэхыжу дэзыхар сызэрыарар игу къэзгъэкӀыжыну. АрщхъэкӀэ, щыгугъ уэ абы, ХьэпӀотӀ. Уэлэхьы, езыр дэнэ къэна, абы и къуэ-дзэм и къуэдзэжым и бжэ щӀыхъэпӀэм деж щысым сыӀамыгъэкӀа.

«ЗэрыхъуӀам хъунщ» жыхуэсӀэр щымыхъум, нэхъ мыхъун дыдэ гуэр си гум къолгадэ. «ЛӀэным зыгъэ-лӀэн ешх» жысӀэри телефон гуэрым сыкӀуащ. Иджы а сэ сызытелъ кӀэлындор кӀыхьым телефонищ тетт. Зыр нэхъыщхъэм и пэшым щӀэтт. ЕтӀуанэр кӀэлындоры-кум хуэзэу дохутыр зэблэкӀыпӀэ гуэр иӀэти, абдеж щытт. Ещанэр кӀэлындорыкӀэм деж блыным кӀэрытт, сэ схуэдэ хъмыкъу-шымыкъухэр ирипсалтэу. А ещанэ телефонымкӀэ етӀуанэм сопсалтэ. КӀэлындорышхуэм узыншэуи сымаджэуи щызэблэкӀыр зыгъэкӀэзыз дохутыр цӀыхубзышхуэм и псэлтэн зэпимыгъэууэ икӀи фӀэмыӀуэхущэурэ трубкар къызэрищтэр солъагъу, и макъри зэхызох:

– Сымаджэщыр къодаӀуэ.

Абы сэ гупсэхуу зыхуэзгъэхъэзырати, си макъым фӀыуэ зызогъэлгъэщӀ, моуэ зызогъэпэгъымри къулы-къушӀэ псалтэкӀэ зыкъыхузощӀ:

– Обкомым дынипсэлтъкӀыу арат. Хэт хъуну дызэ-псалтэр?

– Обкомми! – жери цӀыхубзыр слъагъуурэ къызэ-фӀоувэ. – Узэпсалтэри отделенэм и мыст, хъуэу и уна-фэщӀ мыстщ, аӀей, Жэнэтхъан Хъанджэриевнэрщ, – и Ӏэр щытхэм яхуегъэдалтэ, «фызэщӀэмывэ» жыхуиӀуэ. ЦӀыху щтар къэпщӀэнтэкъэ – сэри сытогушхуэ.

– Ярэби, ХьэщпӀэтӀокъуэхэ ящыщ щӀалэ гуэр щӀэлът фи дежи и Ӏуэху дауэ щыту пӀэрэ, Жэнэтхъан Хъанджэ-риевнэ?

– ХьэшпІәтІоков, жыпІа? А-а-а, ХьэшпІәтІоков, ХьэшпІәтІоков... – жиІәурә фызышхуәм стІолым и хьуреягьыр кьеуфәрәзыхь. – Тхьә ди тхылъым измылғагъуә хуәдә. ХьэшпІәтІоков, ХьэшпІәтІоков...

– КъызәрыщІәкІымкІә, фи сымаджәхәри фцІыху-жыркъым. Тач-так! – жызоІәри зыкъызогъәубәләц. Сыплъәм, солғагъу – фызышхуәр Іәпхъуәшапхъуә хъуа-щи сымаджәхәр зәрыт тхылъхәр зәбледз. Сә зәхызимыгъәхыну и Іәр трубкәм Іуеубыдәри и ләжъәгъухәм яхо-гуауә: «А сыхьәт мыгъуәм хуәза къом, дызәтоунахъуә! Мыр обкомым кьопсәлтъыкІ. Тач-тау, жи. ХьэшпІәтІо-ков жоуә сымаджә диләмә, псынщІәу къәвгъуәт!» ИтІанә телефоныр и жьәм ехьыжри, сә зәрыслъагъур и псәм ищІам хуәдәу, мо зыкъысхуигъәхьәтәфотәурә бзә ІәфІ дыдәу кьызопсалтъә:

– Азалыхь, си псәр зышхын, а жыхуәпІәр ХьэшпІә-тІоковыр сымаджә нәхъыфІ дыдәхәм ящыщым, әуә иджыпсту моуә сІәщІәкІәрәхъукІ хуәдәу хъуащи... Уә пщІәрккъә, а ущыхуейм деж...

– Сыхуейуә аракъым сә абы, Жәнәтхъан Хъанджә-риевнә.

– АтІә сытыт, си тІасә?

– А ХьэшпІәтІокъуәр мыдә нәхъыщхьәм и зыгуәрщ. ЩІәупщІәкІуә ныхуәкІуәнкІә хъунути, фыбәләрыгъа дыдәу ныфхәмыхьәтәм арат, жызоІә.

– Догуә, си псәр зышхын, а нәхъыщхьә дыдәм и зы-гуәр дыдәу пІәрә?

– Ар дыдәм и зыгуәр дыдәщ.

– А тхьәразә зыхуәхъун, сыту гулътәшхуә уиІә уә. Иджы мы зыр кьызжәләжыт, си дуней нәху. А ди сымаджә нәхъыфІ дыдә ХьэшпІәтІоковыр зи зыгуәр нәхъыщхьәр хәт езыр?

– Іәу-у-у! Ар зи хәтыр умыщІәу уә дәнә ущыхәт иджыри кьыздәсым, ди шыпхъу?

– Алыхь, си дәлтъхушхуә, шәч гуәр сощІым.

– Шәч сощІ, пІа? – мы зинә цІафтәкІә кьалъхуам сыкыгъавәурә сыкыщІыхуащ. Иджы кІәлындорми сытрахужынщи, Щхьәлыкъуә мәз гъунәгъум щІыхьәж, жызоІәри телефоныр хыфІәздзәу сыщІәпхъуәжын хьәзыр сыкьохъу. ИтІанә, солІәри-солІә, жызоІәри си гур согъәбыдәри соупщІ, нәхъри зыкъәзгъәпәгъымауә: – АтІә сыт хуәдә шәч, жыпІа, уә езым пщІыуә жыхуәпІәр?

– А нәхъыщхьә дыдә дотәнәхур кьәсцІыхуауә шәчІей сощІ, тхьә.

– Си гур кьызәрогъуәтыжри си алащәжъым солъәдә-къауә:

– Хэт, жыпIа-тIэ дотэнэхуу кыэпцIыхуар, Жэнэтхъан Хъанджэриевнэ?

– Тхъэ, сэ абы и цIэр апхуэдэу занцIэу телефон гъушцэ-кIэ кыизмыIуэфыну.

– Хъунш-тIэ. А цIэимыIуэр ХъэшпIэтIокъуэм деж цIэупщIакIуэ нэкIуэнкIэ хъунуши фымыбэлэрыгъ.

– Алыхъ, дымыбэлэрыгъын, ауэ итIани моуэ кыыщы-кIуэнур тцIатэмэ арат.

– Уэлэхъи, ди шыпхъу, ар сэр дыдэми тэмэм дыдэу сымынцIэ дыдэм пчыщым. ЩыхушцIыхъэ нэкIуэнуши, нобэнкIэ хъунш, пцэдеинкIэ хъунш, тхъэрщ ар зыщIэр.

– АтIэ иджы, хъунумэ, Iейуэ зыгуэркIэ сынольтэIунут.

– КъызэлгъэIу.

– А тэмэм дыдэу умыщIэр моуэ нэхъ тэмэмыIуэу кыапщIэмэ, хъыбар думыгъэщIэфыну пIэрэ?

– А-а-а. Мис ар пхуэсцIэнш. Сэ иджыри сынэп-сэлъэнш.

– Алыхъыр арэзы кыыпхухъу.

– Уэри кыыпхухъу.

– Уэри кыыпхухъу.

– Уэри...

– Уэри...

А зэхэфха телефон псалъэмактым иужькIэ кIэбгъу зыкызошIри, си кIэлындор гъуэлъыпIэ гъурыжкым щэху цIыкIуэрэ зизгъэукIуриежауэ сакъыхушцIоплъ. Абы зы зэрызехъэ пчыIэти, нэмыщэм кыагъэзэжащ жы-пIэнт. У-у-у-й, мо дохутыр фыз домбейр яхэлъэдаши, «псынщIэу товарищ ХъэшпIэтIоковыр кыэвгъуэт», жери пэшхэр щIепщытыкI. Зэрызехъэр нэхъ ин, кыэзыжы-хъыр нэхъ куэд мэхъу. Ди кIэлындор кIыхъри хэтыжу псори зи IэмыщIэ илгыж дохутырышхуэри абы кыахы-хъэжаши, тач-тау жрегъэлэ. Сэри си тхъэкIумэм цIыв изгъэпщхъаши, а сызэрамыгъуэту сыщылъщ. ИтIанэ, фызышхуэм цIыкIунитIэу зыгуэрым жриIэу зэхызох:

– А кыызжепIэ телъыджэр сыт? Ар пэжмэ, дыкыэсэ-хыжащ.

– Азэлыхъ, пэжым-тIэ, – жеIэ абы бгъэдэт си мастэ-хэлъу хъыджэбз цIыкIум. Мес мо кIэлындорым телъ тхъэ-мыщкIэрам ХъэшпIэтIоков хъужыр езыр.

– А-ды-ды-дыжъ мыгъуэ, дызтэуэнэхъуащ жы-пIэркыэ иджы.

СыкыыхушцIэплъу сыздэщылтым солъагъу: джэду кIуэкIэ зищIауэ Жэнэтхъан Хъанджэриевнэр гъунэгъу кысхуохъу. Нышэдибэ си дежкIэ шыблэкIым кыыз-жъэхъуэу, «лъакъуэр ууеймэ, зэщIэкъуэ!» жиIэу кыыс-щIэкIэиежар ару пщIэжым си Iуэхутэм, уэлэхъи, ар.

– А-йей-й, ХьэпІотІ ПатІурович, дэ гукъэкІыншэ къо-мым укътпэмьплъэу иджыри къэс щхъэ зыгуэр жу-мыІарэ? – жеІэ фызышхуэм, зыкъысхуигъэшауэ убзэ-рабзэу.

– Сыт зи гугъу пщІыр? Сытыт жысІэнур? – сыкъыху-доплъей абы, зи Іуэху зэрихуэр къызгурымыІуафэ зэтэз-гъэуауэ.

– А телъыджэ, мы кІэлындорыжъым куэдрэ утелъы-ну, ди напэр тепхыу?

– А-а, ара зи Іуэху зепхуэр? Абы щхъэкІэ умыгузавэ. Уэлэхыи, гъуэлъыпІэ дэнэ къэна, тепІэни-щІэлъыни димыІэу губгъуэжъым Іэджэрэ дилъам, шы хэдгъэшщу.

– А-на-а, абырэ иджырэ зы? Абы щыгъуэ уи щІа-лэгъуэ хъунт. Иджы усымаджэщи дохутырыІэ пкІэ-рыкІ хъунукъым, на.

– Уэлэхыи, ари пэжым, – жызоІэ, сэ зесхуэ Іуэхур иджыпсту езым сигу кыигъэкІа къысфІащІ хуэдэу зыз-гъэделэу.

– АтІэ, ХьэпІотІ ПатІурович, уэ мыбдеж блэкІыр къыбжэхэуэу жьы зэприхум утелъ зэрымышъунур умыщІэу ара?

– Уэлэхыи, сымыщІа, – нэхъри зызогъэделэ.

– А телъыджэ лажъэ, апхуэдэ сымыщІа щыІэ?

– СщІа мыгъуэкъым.

– АтІэ, умыщІамэ, зэгъащІэ, ХьэпІотІ ПатІурович. Азэлыхъ лъапІэ, мы си псэр пыту уэ абы фІэкІа мы кІэлындорым утемылъын, – жеІэ фызышхуэм, и Іэш-хуэмкІэ и бгъэшхуэм теуІуэрэ, нетІэ хуэмыдэу езыри иджы нэхъ тегушхуауэ псалъэу.

– Хъэуэ, хъэуэ, фызыхэмытын фыхэмыт, блэкІри къыблэкІыжри плъагъуу мыбдеж нэхъ нэгъузыужьых-хэщ, – жызоІэ сэ, зызгъэщІеикІыурэ си пщІэр къэсІэту, ауэ «хъунщ-тІэ, нэхъ къыщыпщтэкІэ телъ», жиІэрэ ежъэжым сызэрыунэхъуам сытегузэвыхъу.

Арати, сымаджэ хъэлгъэхэр зэрызэрашэ гу цІыкІум хуэдэ къызахулэри, псалъэ жызамыгъэІэу сапхъуатэ. КІэлындор кІыхъым нэхъ жъантІэ лъэныкъуэмкІэ сыдашэри, си закъуэу сыщІэлъыну пэш щхъэхуэ къызат, гъуэлъыпІитІи щІэту. «Мы етІуанэри сыт?» – щыжы-сІэм, «КъыпкІэлъыкІуэІамэ, зыщагъэпсэхунщ», – жери екІупсу кърагъэзэгъ. СызыщІэгъуэлъхъар дэнэ жыпІэ-мэ, отделенэм и унафэщІ Жэнэтхъан Хъанджэриевнэ и кабинет дыдэрт.

Хэт и гугъэнт кІэлындорым зэрадзэу телъа ХьэпІотІ а зы сыхъэтыпэм, гъуэлъыпІэ лей иІэжу, пэш щхъэхуэ къыщІэхутэу ХьэпІотІ ПатІуровичи къыфІащыжыну.

Ар сэр дыдэм си фІэш хъужыртэкъыми, Алыхъым и къярур инщ, жысІәу згъәщІагъуэрт. Си пәшым щІәт телевизорым, телефоным, радиом, холодильникым, удз гъәгъа дахэм, ныкъуәхъуу лимон пщыкІуз зыпыт жыг телъыджэм сащеплгъкІә си нәр пІәрапІәурә си Іупәр зәтежырт. Си деж щІәупщІакІуә къәкІуәнкІә хъуну къафІәщІауә мыпхуәдизыр зи саулыкъукІә сә къысхуащІәр езыр сымаджәщ щІәгъуалгъхъә хъужыкъуәмә хуащІәнкІә хъунур зыхуәдизым сегупсысырт, ауә си нәгу къысхуащІәгъәхъәртэкъым. Цыху псори цызәхуәдән хуей къэралым зыри зәрыщызәхуәмыдәр си тәмакъым къытегъуәлгъхъат. Ауә си жьәр зәтеспІәщ, ар зыхуәзәфІәмыкІахэм къащыщІахәр сигу къәзгъәкІыжурә «си Іуәхуу хәлгъри сыт, схуеуәдәнури сыт?» жысІәщ сигукІи, мо гъуәлгъыпІә къабзәшхуәм бгъукІә зыщезгъәщІри си Іә лгъәныкъуәр си щхъәм щІәзгъәкъуәжауә сыщылгъщ, къулыкъуәщІә хъәл къәзублауә.

Щыгугъ абы – куәдрә уцагъәлгъынт, жи. Мо дохутыр Іәзә къомыр къызәрыкъуәхащи, зым и ужь адреир иту схуәзәблокІ. Хәт кІуәцІ дохутырщ. Хәт «къупщхъә уз уилә» жи. Зым си тәмакъи, пәи, тхъәкІуми зәдегъакІуә. Щхъә уз, нә уз, дзә уз жыпІән – зыщІәмыупщІә щыІәкъым. Зым си гум и къеуәкІәр фІәпсынщІәщ, адреим фІәхуәмщи сфІызоныкъуәкъу. НәгъуәщІ зыми, «уи жьәжъейм мывә-пшахъуә имылгъу пІәрә» жери, сыкъызәрегъәдзәкІ. КІуә аракъә къызәузыр яфІәмащІәу къызәмыузри къалгъыхъуәрт, апхуәдизкІә къыстегужъейкІати. А илгъәс зытІуш ипәкІә хъәлгъуә сыщысымәджем щыгъуә схуагъәувын ямыда инвалидностыр, уәләхъи, мыбы зы сыхъәтым къыщысхуәхъынутәм. ИгъащІәм сыукІытәхыжъкъә, ари къысхухәлгъхъакъым. Иджы слІо сыщІәгъуәжкІә.

Апхуәдәу, саІәтым, сыгъуәщІәу, срахъәхым, сыщІытәу екІуәкІыурә, моуә щыІә-щыІәу сигу къокІ: мы сә яфІызәхәзгъәзәрыхъа къомыр зә къыщІәшрә къысфІызәхәгъәзәрыхъыжмә, дауә сыхъуну?! Елгъә итІәнә еплІәнә къатым, ХьәпІотІ ПатІурович. Мис итІәнә ХьәпІотІ къудей ухъуәуә моргым хъәдә къуаншәу уцагъәщтыжынщ.

«ЈІәнум зыгъәлІән ешх» жысІәтәкъә щыщІәздзәм – сыкыкІуәт хъужынутәкъыми, си аләщәжъ гуәрым солгъәдәкъауә. Пәгъым зызощІри ХьәшпІәтІокъуәм сыщІәупщІә, Жәнәтхъан Хъәнджәриевнәм иужьрей скоростыр Іудзәуә къежыхъ. Апхуәдәурә тхъәмахуә зытІуш екІуәкІащ. Фыз пшәрышхуәри нәрылгъагъуу жәщІат. Сәри, къызәузым къызәмыузри дагъәкІуәуә, щІәрыпс сыкъащІыжат. «Иджыри, иджыри сыт къоузрә» жаләу

сыкърахуэкIыу яжесIэн цызмыгъуэтыжым, си зэрыты-
плэхэм сигу хуэзагъэркъым жоуэ кыызжьэдэкIа хъуа-
ти, яIуэтурэ зэрагъэкIыным нэсат. Си закъуэтэкъым
мы Iуэхум хэтхъыкIыр. Зэрысымэджэщү яIуэтэжат.
КъуэгъэнапIэхэм щачэ хушхъуэхэр сэтей къашIыжат.
Псымэр къызыщIыхыу щыта шхапIэм хъурымей-бжьэ-
рымейр щызэрихъэрт. «Къабзагъэр узыншагъэм и
лъябжьэщ» жоуэ тетхауэ тхылъымплэшхуэ къыкIэраIу-
лIат. Сымаджэхэми я узыфэхэр моуэ нэхъ ящхъэщыкIа
хуэдэуи щытт.

Сэри аурэ, пэ зиIэм кIэи зэриIэр, мы Iуэхур фIыкIэ
ухын зэрыхуейр, бгъэр куэдрэ уэмэ и дамэр зэрыкъутэр
сигу къокIыжри, кIэбгъу зыкъэсщIыжыну мурад сощI.
Ауэ, Iуэхур аркъэ, дауэ? Дохутыри сымаджи я пэр шияуэ
зыпэплэ щIэупщIакIуэр, нэхъ тэмэму жыпIэмэ, сэ
сызизыгуэру къалътэ нэхъышхъэр ныкъуэкIа щIыкIэ-
къым. Мы дунейм дауэ сщIыну?

Пэш щхъэхуэ сыщIагъэгъуэлъхъа иужь сэ зы къу-
лыкъуэщIэ щылъыкIэ гуэр къэзублащ жысIатэкъэ. АтIэ
ар хъэл схуэхъуати, си Iэ лъэныкъуэр си щхъэм щIэ-
гъэкъуарэ си лъакъуитIыр зэтедзауэ сыгупсысэу сыздэ-
щылъым, а си лъэпагъыу щытауэ кIэлындорым
къытез-на щIалэжьыр, фщIэжыркъэ ар, лъапэпщIийуэ
къы-щIохъэ.

– СIо, Хъуэжэ и жэнэту Жэнэтхъан Хъанджэриевнэ
зыкъыхуибгъэнауэ ара, ХъэпIотI ПатIурович? КIуэжын
мурад уиIэкъэ? – си цIэ къудейм фIэкIа зэрыжымIам
нэхъ хэмылъу ар зымахуэ си пэшым къыщIэсхуати,
иджи си адэцIэри зыцигъэгъупщэртэкъым.

– Уэлэхыи, сыхъужаи хуэдэтэм, унэри сигу къэкIатэм,
а-а Сафар, ауэ... – зызмыгъэхъейуэ сыкъыхушIэплъу
жэуап къызот, и цIэр ерагъыу сигу къызэрызгъэкIы-
жам сыщыгуфIыкIыу.

– Сыт атIэ ауэри, мы тхъэгъуэр уигу пымыкIыу ара?

– Тхъэр согъэпщI, ари сымыужэгъуам.

– АтIэ кIуэж, ухъужауи щыжыпIэкIэ. Мы кIэлындор
кIыхъым уи Iуэху фIэкIа зэрахуэркъым. Уэ утхэкIым,
дэри зыгуэр къытлгысынкIэ хъунщ.

Абдеж сигу къокI си Iэмал хъарзынэри, соуэри Са-
фарыжьым хуэIуатэ.

– Хъунщ, – жи Сафарми, – ауэ а жыпIэр пэжмэ, мис,
гъуэлъыпIэ лей щIэтщ, уэ ущIэмыкIыж щIыкIэ абы
сыкъыигъэгъуэлъхъэ.

– Догуэ, ар сэ слъэкIыну уи фIэщү жыпIэрэ? – зызо-
гъэщIагъуэ ауан зысщIыж хуэдэурэ.

– СлъэкIыну, пIа? Уэлэхыи, ХъэпIотI ПатIурович, уэ

плъэмыкІын, мы ди кІэлындор кІыхьым дэнэ къэна, мы сымаджэщышхуэм щымыІэ.

– Зэт, зэ, тормазыр Іудзэт. Ар сыту хуабжъу урихъ-жъауэ тебгъалэрэ.

– А сэ жысІэр, уэлэхы, сэ сощІажым.

– АтІэ сэри къэзбгъащІэркъэ.

– Уа, артистым уахэмытауэ плэрэ уэ, ХъэпІотІ ПатІу-рович?

– Куэдым сахэтащ, ауэ абы сынэсактым.

– Уахэмытами, уарещхыщ. КъызыфІэгъащІыт а уи Іуэхур зытетыр сэ сщІэуэ.

– ЖыпІэркъэ-тІэ пщІэр. СІо, укъысщышынэу ара?

– Сэри зыгуэр сыхъунщ, ауэ, уэлэхы, мыбы дохутыру щІэтыр, я нэхъыщхъэри яхэтыжу, уэ къыппошынэмэ.

– СІо, Горбачев сыхагъэгъуэщауэ ара?

– Хъэуэ, Горбачевктым. НэгъуэщІ зыгуэрщ.

– Уэлэхы, сымыщІэ-тІэ, Сафар, – жызоІэри си дамэр дызошей. ИтІанэ езыр моуэ нэхъ къызокІуэталІэ, къысІуруплтыхъри къызоупщІ:

– Уи бзэр быдэ, ХъэпІотІ ПатІурович, уэ?

– Алыхьым и ІэмыркІэ, ди адэм и жэрдэмкІэ ди анэм сыкъызэрилххурэ бзэгухэхъэ къысфІащауэ сщІэр-ктым.

– АтІэ къэдаІуэ мыдэ иджы, – нэхъ щэху зищІауэ желэ Сафар. – Зымахуэ Жэнэтхъан Хъанджэриевнэ деж сыкІуат лъэІуакІуэ, мы кІэлындорым сытумыгъэльт, жысІэри. «Жэнэтым укІуэнт, Жэнэтхъан Хъанджэриев-нэ...» – жысІэу зызгъэгубзыгъэу къызогъажъэ и гуапэ сщІыуэ и нэфІ зыщызгъэхуэн хысэп сиІэу. Езым ауанышхуэ сыкъыщІауэ къысщодыхъэш: «СыщІу-мылтхъэжыт апхуэдэу пасэу, щІалэ. Жэнэтым сыкІуэ нэхърэ дунейм сытетмэ нэхъ къызоощтэ». Абы хэту телефоныр къоуэ. Зы пэгъым гуэр къэпсалтэрти, абы и макъыр зэрызэхихыу, Жэнэтхъан Хъанджэриевнэ ток къыхыхъам хуэдэу, къыщылъэтащ. Уэлэхы, мы кІэ-лындор кІыхьым дохутыруи сымаджэуи щызэблэкІыр лъапэпщІийуэ зи пащхъэм итыр арауэ умыщІэжынт. А пэгъым къепсалтэм уи цІэр жиІэуи зэхызох. ЩІэуп-щІаІуэ нэкІуэнуги, хущІыхъэтэкъыми, къулыкъущІэ-шхуэти жиІэу къригъэкІуэкІ псор къызгурыІуакъым, ауэ хэтми зы бэлыхьым упыщІащ уэ. Абы иужькІэ Жэнэтхъан Хъанджэриевнэр, сэри сыкъыІуегъэкІуэтри, дохутыр нэхъыщхъэ дыдэм мэпсалтэ. КІапсэм кърижа фІэкІа пщІэнтэкъым, ар зыкІэ псынщІэу къэсати. Жала псор хэт ищІэн, ауэ зым и дамэр дришейуэ, адрейм иришэхыу а тІур куэдрэ зэпсалтащ, зи гугъу ящІари

уэращ. «Ады-дыд мыгъуэ, а макъ пэгъымыжъыр щызэ-хэсхым деж си ажалыр хэлъ къысфлощI, ялыхъ, сыту хъуми, зэ зэфIэгъэкI мы Iуэхур», – жиIэрт Жэнэтхъан Хъанджэриевнэ и нэпсыр щилъэщIыкIыурэ.

– Буха, Сафар? – жызоIэ абы и псалтэ кIыхъым зы-дызоукIэри.

– Сухыпакъым, ауэ жыIэ узыхуейр.

– Иджы уэ къызжеIэт. Уи бзэр быдэ уэ, Сафар, езым?

– Алыхъым и IэмыркIэ, ди адэм и жэрдэмкIэ ди анэм сыкъызэрилтхурэ илтэс плIыщI сохъури, бзэгу...

– Куэдщ, Сафар, адэкIэ къыкIэлтхыкIуэнур сощIэ.

– Сыт атIэ?

– «Илтэс плIыщI сохъури бзэгу зесхъакъым» жыпIэ-ну аращ.

– КъэпщIакъым, ХъэпIотI ПлатIурович.

– Сытыт атIэ жыпIэнур?

– Илтэс плIыщI сохъури бзэгу зехъэным сыхэкIа-къым, жысIэну арат.

– Уэлэхыи, а фэри птетым. Еуэ-тIэ, мы сэ бжесIэнури абы къахэжыжынкъым, Iуэтэж.

– ЖыIэ уэ мыдэ.

– ЖысIэмэ, а Жэнэтхъан Хъанджэриевнэ непсэлъа пэгъымыжъыр сэращ.

– Сыт а жыпIэр?

– А зэхэпхаращ жысIэр. Ухуеймэ, кIуэи Жэнэтхъан Хъанджэриевнэ жеIэж.

– Дауэ жесIэжын, ХъэпIотI ПлатIурович!

– АтIэ ар жумыIэжынымэ, адэкIэ бжесIэным къедаIуэ.

– СынодаIуэ.

– Дахэ цIыкIум хуэдэу, уоуэ абыи, уи бгъэр къыбо-гъэкI, уи макъыр зыбохъуэкIри къулыкъущIэ псэлъэкIэ зыкъыбощI.

– Так-так.

– Узэры-Сафары зыщыбогъэгъуупщэри...

– Так-так.

– Тимборэ Къубатиевичым и пIэ уоувэ.

– Къэбэрдей-Балткъэрым сриунафэщIуи?

– Унафэ лъэпкъ пщIынкъым, щхъэкъэб. Мэлба-хъуэр уэра хуэдэу телефонкIэ узгъэпсэлъэну аращ.

– Дауэ?! Ар сэ схузэфIэкIыну?

– ПхузэфIэмыкIмэ, кIэлындорым утелъынщ. Пхузэ-фIэкIмэ, мы си пэшым си гъусэу ущIэлтынщ.

– Уэлэхыи, ар дэгъуэтэм, ауэ сыпсэлъэфыну пIэрэ абы ещхъу?

– Упсэлъэфынущ.

– Хэт сызэпсэлъэну?

– Сэращ.
 – Уэлэхы, ар содэм.
 – Бдэмэ, зыгъэхъэзыр-тІэ.
 – Сыт бжесІэн хуейр?
 – Ари къэпщІэнщ.
 – АтІэ япэщІыкІэ мы уи пэшым сыкъэІэпхъуамэ арат.
 – Ар Іуэху-тІэ, – жызоІэри телефоныр къытызох.
 Пэгъым зымыщІу сызэры-ХъэпІотІ дыдэу Жэнэтхъан
 Хъанджэриевнэ сопсалтэ:
 – Жэнэтым кІуэн Жэнэтхъан.
 – СынодаІуэ, си псэр зышхын. ЗыгуэркІэ укъысхуей-
 мэ, сынэкІуэнщ, ХъэпІотІ Платурович.
 – Хъэуэ, сызэрыпхуеишхуи щыІэкъым. ТелефонкІи
 хъунуш.
 – Армэ, жыІэ, сынодаІуэ, тхъэ.
 – Мы кІэлындорым телъ Сафар тхъэмыщІкІэжъыр
 мы си пэшым къэвгъэгъуэлъ.
 – А телъыджэ, сытуи угушІэгъулы уэ. Сыту си гуапэ
 пщІа, зи гъащІэр кІыхъ тхуэхъун, – жери, абы нэхъ хэ-
 мылтэ Сафарыжъым и пІэр уэсым хуэдэу къыхуаухуэ.
 Арати, дызэбгъуругъуэлъхъэжри, Іуэхур адэкІэ зэ-
 рекІуэкІынур гурызогъаІуэ. ИтІанэ ди пэшым щІэт
 те-лефонымкІэ Жэнэтхъан Хъанджэриевнэм сопсалтэ
 пэгъым зысщІауэ:
 – Фи сымаджэ ХъэщІэтІокъуэрат сыныщІэпсалтэр,
 ди шыпхъу. Дауэ щыту пІэрэ, ярэби, ар?
 – Алыхъым фІыкІэ укъыгъэпсалтэ, зи гъащІэр кІыхъ
 хъун си дэлъхушхуэ. Тхъэ, ХъэпІотІ Платуровичри фІы
 дыдэ къэхъужащи догуфІэм.
 – Сыту фІыт, сыту фІыт. АтІэ дапщэщ къыщІэфтхы-
 кІыжыну?
 – Алыхъ, езыр щыхуей дыдэм деж ныщІэдгъэкІы-
 жыnum. Хъэуэ жиІэрэ, абы щыгъуи езырщ хуитыжри,
 хуеиху щІэдгъэлъыnum.
 – Хъунщ-тІэ, ди шыпхъу, абы и унафэр фэ фщІыж.
 Иджы, «телефонкІэ нэхъ мыхъуми, сыщІэупщІэнт
 ХъэщІэтІокъуэм» жеІэ ди нэхъыщхъэми, ярэби, хъух-
 хэnumэ, къевджарэ евгъэпсэлъамэ арат.
 – А Іей-й, щІэмыхъунур сыт? Алыхъ, иджыпсту къед-
 джэнмэ, – жеІэ Жэнэтхъан Хъанджэриевнэм, зэрыгу-
 жъеяр и макъымкІэ къасщІэу.
 – Тхъэр арэзы къыпхухъу, – жызоІэ мобыи, и жъэр
 Іурыхуауэ къызэдаІуэу къызбгъэдэт Сафарыжъым
 телефоныр ІэщІызолъхъэ. И тхъэкІумэри зэ хузоІуэн-
 тІэж: – аращ. Узэры-Сафары зыщыбогъэгъупщэри
 Мэлбахъуэ ухъуауэ укъызопсалтэ. А узэрызгъэсам тету.

Трахыжыным хуэдэу телефоным ИтIымкIи кызауэ иIыгэрэ и Гупэр пIэжыжыу Сафарыжыр кызогъанэри сэ Жэнэтхъан Хъанджэриевнэм сыпожъэ. Уи фIэщ зэрыхъун, хъэлугъыдзым къаху фIэкIа умышIэнт. Мо фыз домбейр и гур иIыгъыу далъэу къэсащ, зы валидолыр жьэдэлъу, адреир хъэзыру иIыгъыу. «Мыбы зыгуэр кыщыщIынуэрэ псори зэлыхъэжынууш» жысIэу сызэрыгузавэри къезмыгъащIэу, хуэмурэ сокIуэ. Си Iэ лъэныккыуэм, пичыным хуэдэу, екъу фызым сыдэмыхъуурэ си пащIэкIэ сыщIогуфIыкI.

– Е дунеишхуэр къэзыухуа, апхуэдиз къару дэнэ кыпхэ, езы нэхъыщхъэр къопсэлъэн пэтрэ удыхъэшхыфу, – жеIэ Жэнэтхъан Хъанджэриевнэ, зэрыбэуэн жьы имыгъуэтыжу.

– А-а, абы и IэплIэм сису сыкъэхъуащ сэ, Жэнэтхъан Хъанджэриевнэ, сесэжащ.

– А зи насыпыжъ. Моуэ дахэ цIыкIуу епсалъэ абы, ХъэпIотI ПатIурович. Уэ и IэплIэм укъыхъукIами, абы Къэбэрдей-Балъкъэрыр и IэмышIэ илъщ. Дэри дызэрыпхуэмылейр, моуэ кыпхуегъэзэгъмэ, зыгуэр хуэдэу гурыгъалуэ, – жери тхъэмышцIафэ дыдэ кытеуауэ Жэнэтхъан Хъанджэриевнэ зэ кысхушIоплгыжри, телефон трубкэр сакъыу зыхъумэ хъыджэбз цIыкIум кыIэщIелхри сэ кысIэщIелъхъэ.

– Сынодалуэ, – жызоIэ, а сызэпсалъэ Сафар сызэрепсэлъэну дыдэм хуэдэу.

– Уэра, ХъэпIотI ар? – кызоупщI Сафарыжыри, зыкысхуигъэ-Мэлбахъуэу.

– Сэращ, Тимборэ, сэращ.

– Дауэ ущыт-тIэ, ХъэпIотI, унэхъыфI?

– Алыхъыр фIыкIэ кыпщIэупщIэ, дыхъужа хуэдэщ.

– Сэбэп кыпхуэхъуамэ, сыту фIыт.

– Ауэ сытми кысхуэхъуа. ЩIэрыпс сыкъащIыжащ. Мыбы щыIэ дохутырхэр хуабжыу Iэпэ щабэщ икIи цIыхуфIхэщ. Псом хуэдэжкъым отделенэм и унафэщI Жэнэтхъан Хъанджэриевнэр.

– Сыту фIыт. ФIыщIэ зэрыхуэсщIыр схуажелэж.

– Хъунщ, Тимборэ, пхужесIэжынщ. Я гуапэ дыди хъунуш.

– Уэри зумыгъэгусэ, сызэрыпщIэмыупщIам щхъэкIэ. СынэмыкIуэфами, сигу имылъу зы махуи дэкIакъым. Ауэ уэ пщIэркъэ, ХъэпIотI, ди щхъэр мафIэм хэлъу допсэу.

– Хъэуэ, хъэуэ, Тимборэ, умыгузавэ. Ара-тIэ дяку дэлъыр? Мис укъысщIэупщIакъэ.

– Дапщэщ-тIэ укъыщыщIагъэкIыжыр?

– Махуэ зы-тІу нэхъ сыгувэжыну кыыщІэкІынкъым.

– АтІэ, ХьэпІотІ, сэ сынэмыкІуэфами, уэ укъыщыщІэкІыжкІэ ди деж ныдыхы дызэрыгъэлъагъу. Къаз пшэр тхуигъэжыэну унэгуащэри кыппоплъэ. Удгъэ-фІэжынщ, дгъээзэкІуэжынщ.

– Тхьэразэ кыпхухъу, Тимборэ, Іэмал иІэмэ, сыны-дыхъэнщ.

– Хьэуэ, хьэуэ, ХьэпІотІ. Апхуэдэ гугъэ-дыгъэнкІэ сыпфІэкІынукукъым. Іэмал имыІэу ныдыхъэ, зэрыуна-гъуэу дыножъэнущ.

– Хьунщ, Тимборэ, апхуэдизу щытебгъэчыныхъкІэ, сыныдыхъэнщ.

– ФІыкІэ, ХьэпІотІ, дыныппоплъэ.

– ФІыкІэ, Тимборэ, фыкъэпсалъэ.

Телефоныр согъэтІылтыжри, Жэнэтхъан Хъанджэ-риевнэ зыхузогъазэ:

– Уа, хъуну пІэрэ иджы а Тимборэ жиІэр. Мазэм и кІуэцІкІэ мыбдеж къэсу кыыщІэупщІакъыми, ар хигъэгъуэщэжыну, иджы, ущыкІуэжкІэ, уэ ныдыхъэ, жи. Апхуэдэ хабзэ шыІэ?

– А си псэр зыпхын, ХьэпІотІ ПатІурович. ЩыІэмэ, щыІэр апхуэдэ хабзэкъэ. Іэмал имыІэу удыхъэнщ. Я къаз пшэрри къэпшхынщ. Коньяк лъапІи удефэнщ. И ІэплІэм уису укъызэрыхъуари фигу къэвгъэкІы-жынщ, – жиІэу кыыстелъэщІыхурэ, Жэнэтхъан Хъан-джэриевнэм сызыщІэлъ пэшым нэс сешэжри кыысу-щІегъуж: – итІанэ, ХьэпІотІ ПатІурович, си псэр ушх, нетІэ си гум ету кызыэрытебдзам хуэдэу, моуэ а тІэкІу фегъурэ фыщыуэршэркІэ, нэхъ щІэгъэлъэуи гуры-гъаІуэт абы жщ-махуэ жыдмыІэу сымаджэм дазырыхэ-тыр, итІанэ, «сымаджэхэм ирахъэлІэн хуей хушхъуэхэр дохутырхэм езыхэм ящэж» жаІэу абы деж нагъэсауэ щыта бзэгур зэфэзэщү зэрыпцІыр. ИтІанэ, ХьэпІотІ ПатІурович, ди сымаджэщым и дохутыр нэхъышхъэри пенсым нэсауэ мэлажъэри, сэ сщІэ мыгъуэрэ, ар ІукІын хъумэ... Алыхъ, зи, ди цІэ къраІуэми зыкъедмыгъэлы-жыну. Ари зыгуэр хъунщ, ХьэпІотІ ПатІурович, уешащ, хуабжыу къалэн гугъу зэфІэбгъэкІащ уэ нобэ, иджы хуигу зыгъэпсэху, – жеІэри Жэнэтхъан Хъанджэриевнэ сыщІегъэхъэж.

Сафарыжри, бгым щІэтауэ кыыщІахужа нэхъей, зигъэмызыжу щылыщи, хьэкъуэгуанэ зищІауэ кыысу-щІоплъ. Сэри къулыкъушІэ щылыкІэ зыхуэсщІри зыбгъэдэзгъэукІуриежащ. ТІуми псалъэ жытІэркъым. ИтІанэ, дыкъыщеудри, удыхъэшхынум, къеблагъэ. ГугІэгъуэ нэпс хуэдэт ди нэкІушхъэм къежэхыр, ауэ

итІани хуабжыу шыугъэт.

ХьэпІотІ и хыбарыр еухри, абы кыызэщІигъэза гупым езыри яхэгъуэщэжащ. Сэри мыр тхын сыухащи

ПСАЛЪАЩХЪЭХЭР

Повестхэр

ПсыхэкIуадэ

5

Лъакъуэ

95

ИщIам хущIемыгъуэжа

163

Рассказхэр

Жъым ихъыжа псалъитI

195

Пхъэидзэ

200

Парий

202

Хэж нэхъ цIэрыIуэ?

205

Чырбыш плъыжъ тIоущI

210

СПИ

213

Зыхуэхъур быхъуу мэтIыс

220

Iэлисэхъ и къыхэхъыжьэ

224

Жьгъей

231

ХакIуэжьытI

235

Нэхъышхъэм и зыгуэр

245

Литературно-художественное издание

Кармоков Мухамед Мухажидович

СУМЕРКИ

Повести и рассказы

Н а к а б а р д и н с к о м я з ы к е

Заведующий редакцией

А. Х. Мукожев

Редактор

П. М. Хатуев

Художник-редактор

Ю. М. Алиев

Технический редактор

Л. А. Тлупова

Корректор

Г. Ш. Урусмамбетова

Компьютерная верстка

М. С. Хульчаевой

Подписано к печати 07.11.07. Формат 84x108 ¹/₃₂. Бумага офсет-
ная №1. Гарнитура школьная. Печать офсетная. Усл.печ.л. 13,86.
Уч.-изд.л. 14,28. Тираж 500 экз. Заказ №207

ГП КБР «Издательство «Эльбрус»
Нальчик, ул. Адмирала Головки, 6

ГП КБР «Республиканский полиграфкомбинат
им. Революции 1905 года»
Министерства культуры
и информационных коммуникаций КБР
Нальчик, пр.Ленина, 33

Кармоков М. М.

К 243 Сумерки. Повести и рассказы. – Нальчик: «Эль-брус», – 264 с.

ISBN 978-5-7680-2145-0

Новая книга Мухамеда Кармокова – это раздумья о прожитом, о месте человека в сложном современном мире.

УДК 821.352.3
ББК 84(2р-каба)